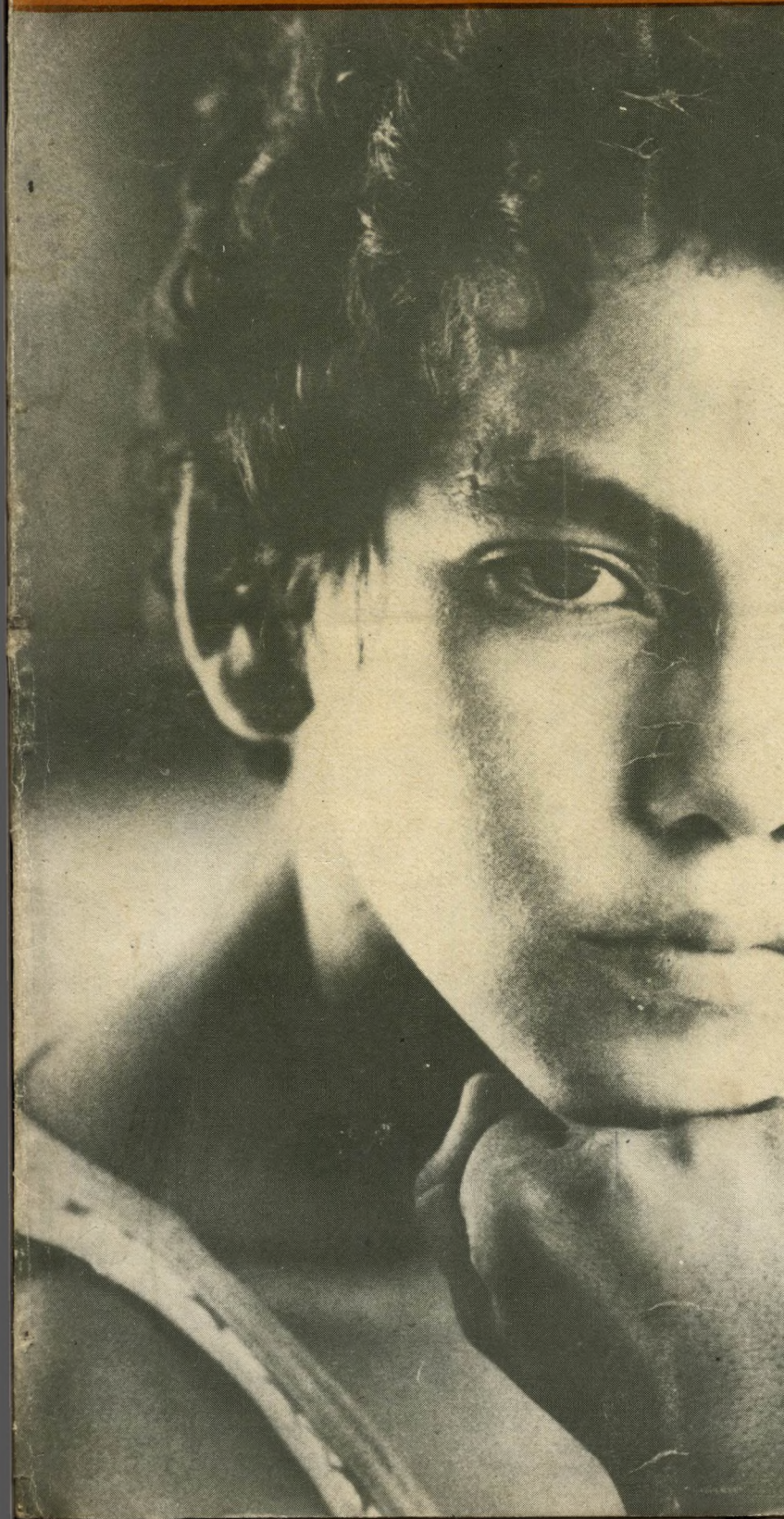

Ο ΠΟΛΙ

ΠΤΗΣ

Μηνιαία
έπιθεώρηση

Τεύχος 49

Μάρτιος 1982 • 100 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση, τεύχος 49, Μάρτιος 1982, 100 δρχ.
Κέκροπος 2, (Πλάκα) Τ.Τ. 119, Αθήνα, τηλ. 324.53.32

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Μαριάννα Δήτσα, Άγγελος Έλεφάντης, Κώστας Ζουράρης, Μάκης Καβουριάρης,
Γιώργος Καρράς, Λεωνίδας Λουλούδης, Άριστείδης Μπαλτάς
Μιχάλης Παπαγιαννάκης, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Άννα Φραγκουδάκη

Άννας Φραγκουδάκη «Σελδζούκοι ροπαλοφόροι караδοκοῦν»
Θούλη Στάικου Ἐπιστολή στόν «Πολίτη» γιά τό μονοτονικό
«Ἐπιτροπή Ὑπεράσπισης Σοσιαλισμοῦ» Τό καλάθι τῆς νοικοκυράς
Λεφτέρη Παπαγιαννάκη Τό βῆμα τῆς πληροφόρησης μέ πράσινα μάτια
Γιώργου Καρρά Μέσα κι ἔξω ἀπό τίς παρενθέσεις
Μιχάλη Παπαγιαννάκη Τά σύν, τά πλῆν, καί κυρίως τά ἴσως τοῦ νέου προϋπολογισμοῦ
Λεωνίδα Λουλούδη Ρητορεία καί ρεαλισμός «σχεδόν σέ σημεῖο [οἰκ]λογικῆς κατάρρευσης
Δημήτρη Κέκου Νέο πλαίσιο ἐξουσίας στά ΑΕΙ
Ἐφης Ἀβδελά, Λήδας Μοσχονά, Γεωργίας Παπαγεωργίου
Μαρίνας Παπαγιαννάκη, Άννας Φραγκουδάκη Ἀλλαγὴ καί γυναικεῖο κίνημα
Γιώργου Πρεβελάκη Ὁ προσωρινός οἰκιστικὸς νόμος τοῦ κ. Τρίτη
Κώστα Ζουράρη Ἐταιρεία Πολιτικῆς Ἐπιστήμης καί πολιτικῆ συμπαγῆ
Ἄνταμ Μίχνικ Εἴμαστε ὅλοι ὄμηροι
Μάρκ Ρακόφσκι Ὁ μαρξισμὸς μπροστά στίς κοινωνίες σοβιετικοῦ τύπου
Θόδωρου Χατζηπανταζῆ Ἡ εἰσβολὴ τοῦ Καραγκιόζη στήν Ἀθήνα τοῦ 1890
Ἄντωνη Λιάκου Μιά ἀπό τίς μεγάλες σιωπές τῆς ἱστοριογραφίας μας

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΗ

«Ξενική ἐξάρτηση καί Ἐθνική Πολιτική 1910-18» τοῦ Παύλου Πετρίδη. Γράφει ἡ Ἐλένη Κατσιαδάκη
ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ – ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ – ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

Ἐκδότης Νίκος Πολίτης, Βορρά 9, Ἁγία Παρασκευή • Ἰδιοκτησία «Σ. Δελέγκας καί Σία ΟΕ» • Διευθυντής
Ἄγγελος Έλεφάντης • Φωτοστοιχειοθεσία, Φωτοκτύταρο ΕΠΕ, Ὑμηττοῦ 219, τηλ. 751.63.33 • Ἀναπα-
ραγωγή φίλμς Α. Καλέμης, Σόλωνος 116, τηλ. 362.43.26 • Ἐκτύπωση Χρονόπουλος, Βασ. Παύλου 26
Λυκόβρυση, τηλ. 281.05.55 • Διόρθωση δοκιμίων, Γιώργος Κοροπούλης

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐξάμηνη 500 δρχ., ἐτήσια 1000. **ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:** Ευρώπης: ἐξαμηνή
650 δρχ., ἐτήσια 1200. ΗΠΑ-Καναδ. (ἀερ.): ἐξάμηνη 800 δρχ., ἐτήσια 1500 • Γιά Ὄργανισμούς, Τράπεζες,
Ἄνων. Ἐταιρεῖες: ἐξάμηνη 1000 δρχ., ἐτήσια 2000 • **ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ – ΕΠΙΤΑΓΕΣ:** Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος
2, Ἀθήνα 119, τηλ. 32.45.332.

Κεντρικὴ διάθεση γιά Θεσσαλονίκη καί Β. Ἑλλάδα: βιβλιοπωλεῖο Κοτζιά, Τσιμισκῆ 78, τηλ. 279720.-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

«Σελδζοῦκοι ροπαλοφόροι καραδοκούν»

Στίς 18 Μαρτίου 1982 ανακοινώθηκε από τόν ημερήσιο τύπο ή ίδρυση ενός «φορέα» μέ στόχο τήν «ιδιαίτερη φροντίδα και μέριμνα για τή γλώσσα μας». Όνομάζεται «Έλληνικός Γλωσσικός Όμιλος» και τή «διακήρυξη», όπου διατυπώνονται οί σκοποί τής ίδρυσής του, υπογράφουν οί παρακάτω: Όδυσσέας Έλύτης, Γιώργος Μπαμπινιώτης, Άριστοτέλης Νικολαΐδης, Γιάννης Ντεγιάννης, Άριστόξενος Σκιαδάς, Ν. Χατζηκυριάκος-Γκίκας και Γιώργος Χειμωνάς. Τό κείμενο τής «διακήρυξης» είναι τό ακόλουθο:

«Έν ὄψει ποικίλων προτάσεων και συγκεκριμένων ήδη πλαισίων που άφορούν τήν γλώσσα μας έπισημαίνουμε ότι σοβεί μία βαθύτατη σύγχυση ως προς τήν ιστορική εξέλιξη, τήν διδασκαλία και τήν γλωσσολογική αντιμετώπιση των ζητημάτων τής Έλληνικής.

Ή διαμόρφωση μιās γλώσσας υπερβαίνει οποιαδήποτε νομοθετική στοιχειοθέτηση κι ένας γλωσσικός ή εκφραστικός καταναγκασμός θά έπληττε άσφαλώς τά θεμέλια τής ελευθερίας του σκέπτεσθαι. Κανείς δέ-βαια δέν διανοήθηκε νά αποπειραθεί κάτι τέτοιο, έν συνειδήσει τονλάχιτον. Παρ' όλα αυτά συχνά ή γλώσσα μας υποφέρει από αυτόκλητους «έκλαϊκέντες» ή «έκσυγχρονιστές» της, οί όποιοι στήν πραγματικότητα όχι μόνο δέ μπορούν νά τήν ακούσουν στήν σύγχρονή της λαλιά και νά τήν παρακολουθήσουν στή δημιουργική γραφή της, αλλά παραγνωρίζουν τήν διαχρονική της υπόσταση και σημασία. Ποτέ ίσως μέσα στήν ιστορική της διαδρομή, και όταν άκόμη συμπιεζόταν από τίς πιό αντίξοες συνθήκες, ή έλληνική γλώσσα ως ιδιαίτερη οντότητα δέν διέτρεξε τούς κινδύνους που διατρέχει σήμερα· διότι ποτέ άλλοτε οί ένσυνείδητες παρεμβάσεις και τά μέσα μαζικής επικοινωνίας δέν ήταν σέ θέση νά τήν επηρεάσουν τόσο δυσμενώς, άκόμη και νά τήν αποδυναμώσουν. Σήμερα, εκτός των άλλων, ένας ξεπερασμένος γλωσσαμντορισμός, έν όνόματι μιās τεχνητής Δημοτικής, μάς θυμίζει όλο και περισσότερο τούς καθαρευουσιάνους γλωσσαμντορες του παρελθόντος. Έπιθυμούμε νά τό διακηρύξουμε καθαρά: Για μάς δέν υπάρχει τό δίλημμα δημοτική-καθαρεύουσα, υπάρχει ή ενιαία έλληνική γλώσσα, πολυδιάστατη στή σύγχρονή της ανάπτυξη, τό πιό πολύτιμο αγαθό του λαου μας, τό πιό αξιόλογο προϊόν εξαγωγής του τόπου μας στο διεθνή χώρο. Και εδώ ακριβώς έπισημαίνουμε τούς κινδύνους μιās αποκοπής από τίς ρίζες τής γλώσσας μας, τόν άρχαιο έλληνικό λόγο και τή λόγια παράδοση που μαζί μέ τήν δημόδη γλωσσική κληρονομιά μας συνθέτουν μία αδιάκοπη γλωσσική συνέχεια και πλούτο τεσσάρων χιλιάδων ετών.

* * *

Άς μήν ξεχνάμε ορισμένα πράγματα: Μέ τό τεράστιο παρελθόν και τήν κληρονομιά της ή έλληνική γλώσσα μάς προβληματίζει ιδιαίτερα γιατί, άν κάθε γλώσσα έχει τήν μοναδικότητά της, ή είδοποιός και θεμελιώδης διαφορά από τίς άλλες είναι ότι ή γλωσσική οργάνωση και εκφραση του σημερινού κόσμου, όπως διαμορφώθηκε μέσα από τήν πορεία του Ευρωπαϊκού πολιτισμού, ανάγεται στον έλληνικό λόγο ως γλώσσα και διάνοξη. Περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη σημαντική, ό κόσμος μας είναι καρπός μιās ελληνικής σημαντικής. Ή έλληνική δέν είναι «κλασική» για τήν αρχαία της περίοδο μόνο, αλλά και ή κλασική γλώσσα τής χριστιανικής εποχής. Και μολονότι δέν είναι πλέον μία γλώσσα των μεγάλων μαζών, ωστόσο τό έτυμολογικό δυναμικό της, οί ρίζες και οί λέξεις της, τήν καθιστούν επίσης τήν «κλασική» γλώσσα τής επιστημονικής ορολογίας, αυτής δηλαδή που σήμερα όνομάζει τά περισσότερα πράγματα και κινείται όχι μόνο στήν περιφέρεια τής κάθε γλώσσας, αλλά κατακτά συνεχώς τό κέντρο και τήν καθημερινότητά της.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Είναι ένας μύθος, βέβαια, ότι οι άλλες γλώσσες δανείζονται από μιά αφηρημένη και στατική αρχαία Έλληνική ή ότι οι νεολογισμοί, επιστημονικοί και άλλοι, συνδέονται αποκλειστικά με την αρχαία φάση της γλωσσικής μας παράδοσης· θγαίνουν από την διαχρονικότητα της Έλληνικής, που ποτέ δεν έπαψε να υφίσταται, να γράφεται και να όμιλείται με τό έντυμολογικό της συνεχές πάντοτε ανοικτό προς τόν κόσμο.

Γιά τούς άνωτέρω λόγους και κατόπιν επαφών που είχαμε με πολλούς πνευματικούς ανθρώπους πιστεύουμε ότι μιά ιδιαίτερη φροντίδα και μέριμνα για την γλώσσα μας θά πρέπει να αναληφθεί από συγκεκριμένους και μόνιμους φορείς, ως έναν δέ από αυτούς προτείνουμε τόν «Έλληνικό Γλωσσικό Όμιλο». Μέλημα του Όμιλου αυτού θά είναι να εκφράζει όρισμένες γενικές αρχές και απόψεις για τή χρήση της ελληνικής γλώσσας και της σύγχρονης επιστημονικής όρολογίας και να προτείνει λύσεις για τή προφύλαξη της Έλληνικής από τήν άθρόα, άκριτη και άδικαιολόγητη εισβολή ξένων λέξεων που ρυπαίνουν τή γλώσσα και αλλοιώνουν τή φυσιογνωμία της.

Στήν προσπάθειά μας αυτή ζητάμε τή συνεργασία και τήν κατανόηση κάθε πνευματικού ανθρώπου, διότι μόνο με τή συμβολή όλων μπορεί να αντιμετωπισθεί ένα τόσο μεγάλο πρόβλημα του σύγχρονου Έλληνισμού».

Τό κείμενο και ή πρωτοβουλία για τή σύσταση αυτού του Όμιλου αποτελούν μιά πολιτική πράξη, που έχει τήν παρακάτω μεγάλη ιδιοτυπία: οι περισσότεροι από τούς διανοούμενους που ύπογράφουν δέν είχαν ποτέ ως τώρα ύποστηρίξει τίς πολύ συντηρητικές ιδέες που περιέχει ή «διακήρυξη». Αναρωτιέται κανείς μήπως ή εύφημιστική διατύπωση των πολιτικών θέσεων της διακήρυξης και ή εύαισθησία τους για τή γλώσσα τούς έκαναν να νομίσουν ότι συμφωνούν.

Μιά γρήγορη άναγνωση μπορεί πράγματι να δώσει τήν εντύπωση πώς τό κείμενο λέει ότι ύπάρχει γλωσσική σύγχυση και ότι γίνεται γλωσσική καταστροφή που άπαιτεί φροντίδα ή μέριμνα.

Ότόσο, τό κείμενο της διακήρυξης λέει άλλα πράγματα και τά λέει έτσι ώστε δέν είναι σαφής ούτε ή σύγχυση ούτε τά αίτια της. «Σοβεί» σύγχυση, λέει, «σοβεί» και όχι ύπάρχει ή επικρατεί. Δηλαδή, λανθάνει κάποια σύγχυση, άλλη από αυτή που όλοι διαπιστώνουν. Άόρατη λοιπόν ή σύγχυση και σοβεί έξαιτίας «ποικίλων προτάσεων» και «συγκεκριμένων πλαισίων». Κάποιες προτάσεις και κάποια πλαίσια, που δέν όνομάζονται, είναι τά αίτια.

Άν ξαναδιατυπώσουμε τό κείμενο και όρίσουμε, σύμφωνα με τά συμφραζόμενα, αυτά που τό κείμενο άποφεύγει να όνομάσει, διαπιστώνουμε ότι λέει: προτάσεις και πλαίσια είναι οι «νομικές στοιχειοθετήσεις», που τό κείμενο καταδικάζει, (γιατί «ή γλώσσα υπερβαίνει οποιαδήποτε νομοθετική ρύθμιση») και μάλιστα τίς άποκαλεί «καταναγκασμό» και στέρηση «της έλευθερίας του σκέπτεσθαι». Καταδικάζει λοιπόν τίς νομοθετικές ρυθμίσεις και τούς ύπευθύνους γι' αυτές, που τούς άποκαλεί «αυτόκλητους» νέους γλωσσαμύντορες, «έκλαϊκευτές» και «έκσυγχρομιστές», που στο όνομα μιάς τεχνητής δημοτικής καταστρέφουν τή γλώσσα γιατί τήν άποκόβουν από τίς χιλιετείς ρίζες της και γιατί επιτρέπουν να «ρυπαίνεται» με ξένες λέξεις. Δηλαδή, τό κείμενο λέει: ή γλωσσική σύγχυση όφείλεται στη μεταρρυθμιστική νομοθεσία για τή γλώσσα, στην επιβολή μιάς τεχνητής δημοτικής, για τήν όποία εθθύνονται οι δημοτικιστές, αυτόκλητοι έκλαϊκευτές και έκσυγχρομιστές, νομοθεσία που άποτελεί καταναγκασμό, πλήττει τήν έλευθερία της σκέψης, άποκόβει τή γλώσσα από τίς ρίζες της και επιτρέπει τή ρύπανση από ξένες λέξεις.

Ύπάρχει πράγματι σύγχυση ως προς τή γλωσσολογική αντιμετώπιση, αλλά αυτή βρίσκεται στη διακήρυξη τήν ίδια. Γιατί εκτός από τή γεμάτη πολιτικά νοήματα καταδίκη των δημοτικιστών, τό «γλωσσολογικό» συμπέρασμα που βγαίνει από τό κείμενο αυτό είναι ότι ή ελληνική γλώσσα δέν πρέπει να έχει κανόνες. Στο όνομα της γλωσσολογίας, και από τότε που ανακαλύφθηκε ό CHOMSKY, ή ελληνική γλώσσα δέν πρέπει να «ρυθμίζεται» και να έχει κανόνες που να διδάσκονται στα σχολεία, αλλά ό καθένας στο όνομα της τετράκις χιλιετούς ιστορίας της γλώσσας να γράφει όπως θέλει.

Τά αίτια του προβλήματος είναι άκριβώς τά αντίθετα. Τό γλωσσικό αίσθημα

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

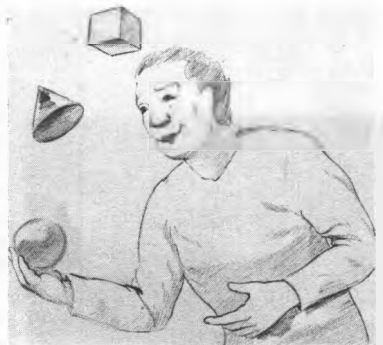
προνομιούχων μορφωτικά ατόμων, που μάλιστα είναι και τεχνίτες της γλώσσας, πληγώνεται (και τους παρασύρει να υπογράφουν μιά τέτοια διακήρυξη) από φαινόμενα σαν εκείνο των ειδήσεων π.χ. όπου το υπουργείο Δημοσίας Τάξεως ονομάζεται υπουργείο Δημοσίας Τάξης, από την κακογλωσσία του τύπου και τους βαρβαρικούς νεολογισμούς που είναι του συρμού. 'Ακόμα, από την ψευτολαϊκή παραφθορά των λέξεων και του τονισμού και την αδιαφορία για τους κανόνες της γραμματικής και του συντακτικού που επιτρέπουν στον εαυτό τους πολλοί με την έμμεση δικαιολογία ότι αυτό είναι πράξη «προοδευτική». Σύμφωνα όμως με τὰ παραπάνω, αυτό που χρειάζεται πριν απ' όλα είναι νά πεισθούν όλοι ότι πρέπει νά γίνουν σεβαστές οι «νομικές στοιχειοθετήσεις» και ν' ακολουθούνται οι κανόνες της γλώσσας. 'Επειδή τό φαινόμενο της γλωσσικής καταστροφής έχει κυρίως πολιτικά αίτια, οι διανοούμενοι θά έπρεπε νά συμβάλουν για νά ξεπεραστεί πιά ή ταύτιση ανάμεσα σέ μιά χρήση της γλώσσας και τήν προοδευτική πολιτική ταυτότητα. 'Ακριβώς επειδή δέν υπάρχει πιά σήμερα δίλημμα καθαρεύουσα ή δημοτική, επειδή ή έξουσία έχει εγκαταλείψει τή μονολιθική γλωσσική πανοπλία της καθαρεύουσας, για νά σταματήσει ή καταστροφή της γλώσσας νά θεωρείται «προοδευτική» πράξη, πρέπει νά γίνει φανερό ότι ή άσκηση της έξουσίας γίνεται πιά στή δημοτική, γίνεται ακόμα και μέ τήν παραφθορά που καταστρέφει τό ήδη τραυματισμένο γλωσσικό αίσθητήριό.

Τό κείμενο της διακήρυξης γεννάει τρία πολιτικά ερωτήματα.

Τό πρώτο είναι τούτο: γιατί άραγε ό 'Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος ιδρύθηκε τό Μάρτιο του 1982 και όχι του 1976; 'Από τό 1976, δηλαδή από τότε που ψηφίστηκε ό νόμος για τή γλώσσα, αποδείχτηκε ευρύτατα και άπελπιστικά τό αυταπόδεικτο, ότι οι 'Ελληνες είναι άγλωσσοι. Μόλις αφαιρέθηκαν μηχανικοί αυτοματισμοί από κάποιες απολιθωμένες στερεοτυπικές εκφράσεις της καθαρεύουσας, οι τυπικά έγγραμματοι απόμειναν και επίσημα άλαλοι, ώστε ακόμα και οι εκπρόσωποι των θεσμών νά αρθρώνουν μέ δυσκολία λάθη και ασυνταξίες. «Λαμβάνω τήν τιμήν όπως παρακαλέσω ύμās», «ή έλευσις του πρωθυπουργού αναμένεται», «αναμεινάτε στό άκουστικό σας» κτλ., ό γλωσσικός κόσμος των υπερασπιστών της πολυχλιετούς γλώσσας είναι «κληρονομία», που αναπόφευκτα θά τήν πληρώναμε. Μόνο που όλα τούτα αποδείχτηκαν (σχετικά, βέβαια, γιατί αυτή τή γλωσσική καταστροφή οι «αυτόκλητοι εκλαϊκευτές και εκσυγχρονιστές» τήν επισημαίνουν από τίς αρχές του αιώνα), έστω αποδείχτηκαν τό 1976. Τί είναι εκείνο που κάνει τή γλώσσα νά κινδυνεύει σήμερα περισσότερο απ' ό,τι τό 1976, αν όχι ή πολιτική διάσταση που πάντα κρύβεται σ' αυτή τή χώρα πίσω από άριστοκρατικές γλωσσικές απόψεις;

Τό άλλο ερώτημα είναι πώς οι έφτά ιδρυτές του γλωσσικού αυτού όμίλου έννοούν τήν παρακάτω φράση της διακήρυξης: ή ένιαία ελληνική γλώσσα είναι «τό πιο πολύτιμο αγαθό του λαού μας, τό πιο αξιόλογο προϊόν έξαγωγής του τόπου μας στό διεθνή χώρο». 'Αφήνοντας καταμέρος τό παράλογο της διατύπωσης: ή γλώσσα είναι τό πιο αξιόλογο προϊόν έξαγωγής, και του νοήματος: οι άλλοι έξάγουν βιομηχανικά προϊόντα, εμείς έξάγουμε γλώσσα, αναρωτιέται κανείς τί είδους άδιανόητη φυλετική άνωτερότητα επιτρέπει ή επίδραση της ελληνικής σέ άλλες γλώσσες ν' αποκαλείται «δανεισμός» και «διαμόρφωση του ευρωπαϊκού πολιτισμού», ενώ ή αντίστοιχη επίδραση αποκαλείται «είσβολή» και «ρύπανση» της ελληνικής γλώσσας;

Και κάτι ακόμα. Ποιός από τους ιδρυτές μπορεί νά μās εξηγήσει τί σημαίνει μέσα στή διακήρυξη ή συστηματική χρήση της κτητικής άνωτερίας δίπλα στή λέξη γλώσσα; Γιατί ή γλώσσα αναφέρεται χωρίς εξαίρεση «ή γλώσσα μας»; Σέ ποιό συλλογικό υποκείμενο ανήκει αυτό τό «εμείς», συλλογικό υποκείμενο μάλιστα στό όποιο δέν περιέχονται οι «εκλαϊκευτές» και «εκσυγχρονιστές», δηλαδή οι δημοτικιστές;

Άννα Φραγκουδάκη

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

● 'Επιστολή στον «Πολίτη» σχετική με το μονοτονικό και μία άστεία ιστορία

‘Ας αρχίσω με την άστεία ιστορία, μιά και ή λόγω του μονοτονικού επαναφορά της στη μνήμη μου υπήρξε ή άφορμή γι’ αυτή την επιστολή μου.

Κάποτε, όταν ήμουν ακόμα παιδί, μου ζήτησαν να γράφω στο εξής το όνομά μου χωρίς διαλυτικά. Ήταν, λέει, περιττά. Συμφώνησα, γιατί πράγματι ήταν. Όταν είδα γραμμένο το καινούριο μου όνομα ένοχλήθηκα, αλλά τό έκρυψα ακόμα κι από τον εαυτό μου. Γιατί δέν ήξερα πώς να εξηγήσω αυτό που αισθανόμουν: αυτή ή λέξη δέν ήταν πιά εγώ, δηλαδή εγώ δέν ήμουν αυτή πού δήλωνε ή λέξη. Ήταν μιά εικόνα ξένη, κενή από κάθε νόημα. Και τό σημαντικότερο, επέμενε εκεί μπροστά μου να ισχυρίζεται πώς ήταν εγώ· και εγώ, μη μπορώντας να δικαιολογήσω την άρνησή μου, προσπαθούσα να πεισθώ, να ταυτίσω τον εαυτό μου με την εικόνα της. Τό αποτέλεσμα ήταν να αισθανθώ... άόματη. Γιατί, από κάποιο περιεργο ίσως παιδικό συνειρμό, είχα ταυτίσει τά περιττά διαλυτικά του όνόματός μου με τά μάτια μου πού καθόλου δέν μου περίσσευαν βέβαια. Ή αντίδρασή μου ήταν τόση, πού δέν υπέκνυσα. Έκτοτε, άνορθογραφώ συστηματικά, προκλητικά και με κρυφή χαρά, κάθε φορά πού γράφω τό όνομά μου.

Δέν θέλω βέβαια να ισχυρισθώ πώς μάς περιμένουν άσχημες μέρες και ψυχικά τραύματα μετά την καθιέρωση του μονοτονικού και έξαιτίας του (άν και χαιρομαι πού τό όνομά μου δέν περισπάται τουλάχιστον), ήθελα μόνο να δείξω με ένα παράδειγμα πώς ή εικόνα της λέξης δέν είναι μικρό πράγμα και δέν μπορεί να παίξει κανείς μαζί της χωρίς σοβαρό λόγο. Και δέν είναι βέβαια σοβαρός λόγος οι ώρες πού χάνουν τά παιδιά για να μάθουν τούς κανόνες του τονισμού (τό μόνο επιχείρημα υπέρ του μονοτονικού πού αξίζει κάπως να άναφερθει). Γιατί άν δέν αξίζει να αφιερώσουν ώρες για να μάθουν πώς γράφεται ή γλώσσα τους, τότε δέν βλέπω για τί αξίζει να τό κάνουν, μήπως για να μάθουν πώς διάλογο τό γράφουν οι Έγγλέζοι τό beautiful, άνάγοντάς το σε διάφορα μπεάκτιφουλ, μπεαουτίφουλ, πού, άν μή τι άλλο, είναι πιο κακόχη, πιο δύσκολα, πιο κενά, πιο άχρηστα και πιο χρονοβόρα από τό «μακρό πρό μακρού δέξυνεται»;

Σοβαρός πράγματι λόγος για μιά αλλαγή στην εικόνα της γραφής είναι μιά προηγούμενη και αντίστοιχη αλλαγή στη δομή της ίδιας της γλώσσας πού ευτυχώς είναι τόσο αυθύπαρκτη ώστε να μην την άγγίζουν εύκολα διατάγματα και νομοθετήματα. Πρίν μάς «διατάξουν» να γράφουμε «τόν εύγενή» με όξεία, ήδη εμείς κλίναμε στην καθημερινή μας όμιλία τή λέξη εύγενής όπως τή λέξη μαθητής. Δηλαδή, ό εύγενής είχε πρό πολλού μετακομίσει από την τρίτη στην πρώτη κλίση, όπου ή αιτιατική δέξυνεται, και δέν είχε ρωτήσει κανένα νόμο και κανένα κανόνα γι’ αυτό. Γιατί ή γραμματική είναι ένα χρησιμο αλλά φτωχό εργαλειό πού φτιάχεται εκ των υστέρων για να μάς βοηθήσει να έκλογικεύσουμε όσο γίνεται – αλλά όχι και όσο δέν γίνεται – αυτή την εξαισία έλευθερία της ζωντανής γλώσσας. Οι κανόνες λοιπόν έπονται, δέν προηγούνται. Ήμασταν έτοιμοι να γράφουμε την όξεία στον εύγενή, γιατί την προφέραμε ήδη πρό πολλού, κι άς λένε πώς οι τόνοι δέν προφέρονται. Και αυτοί πού είχαν τότε ένοχληθεί ήταν εκείνοι πού για διάφορους λόγους δέν μπορούσαν – ή δέν ήθελαν – να συμβαδίσουν με την εξέλιξη της γλώσσας και με ό,τι αυτή συμπορεύεται. Δέν είναι οι ίδιοι μ’ αυτούς πού αντίδρουν σήμερα στην έπικείμενη καθιέρωση του μονοτονικού. Ή τουλάχιστον δέν είναι μόνον αυτοί.

Άλλαγή δέν σημαίνει πρόοδος, σώνει και καλά. ‘Ας τό ξαναθυμηθούμε, είναι καιρός, γιατί άλλιώς δέν μιλάμε τή γλώσσα μας, αλλά τή γλώσσα της διαφήμισης όπου... «Motivo σημαίνει μόδα» και όλοι οι σχετικοί άφορισμοί πού είναι διασκεδαστικοί ίσως, όταν είναι πνευματώδεις, όσο όμως δέν τούς παίρνουμε στα σοβαρά. Τό ρήμα είναι μεταβατικό: αλλάζω κατιτί· σκέτο αλλάζω δε σημαίνει τίποτα. Να κοιτάμε λοιπόν τί αλλάζουμε ενώ δέν έχουμε λόγους να

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

τό αλλάξουμε, και'τί δέν αλλάζουμε ενώ πρέπει νά τό αλλάξουμε. Και νά μήν αλλάζουμε επειδή γενικώς κάτι αλλάζουμε.

Στό μέλλον, τό αγαπῶ μέ ψιλή περισπωμένη και τό αγαπῶ θεόγυμνο ἤ μέ μιά τελίτσα στό ω θά εἶναι δυό εἰκόνες πού ὁ συσχετισμός τους καμιά φυσική ἱστορική ἀλλαγὴ στή δομὴ τῆς γλώσσας μας δέν θά μᾶς θυμίζει. Θά μᾶς θυμίζει μόνο μιά ἐποχὴ πού ἡ ἀλλαγὴ εἶχε περάσει σάν σύνθημα και γιά νά τοῦ δώσει κάποιον νόημα, μεταξύ ἄλλων ἀποφάσισε νά ἀ-τονήσει ἢ νά μονο-τονήσει τὴ γλώσσα μας.

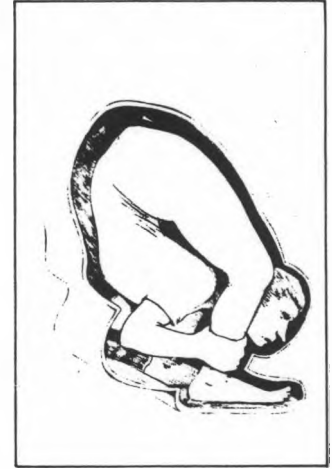
Ὅσο γιά τὰ παιδιά μας, ὄχι, δέν θά πάθουν τίποτα τραγικό, μόνο πού θά μάθουν μιά γλώσσα λίγο πιό φτωγὴ, λίγο πιό γυμνή, λίγο πιό στεγνὴ και θά δυσκολευτοῦν λίγο παραπάνω ἀπό μᾶς νά ἀνακαλύψουν τὴ δομὴ τῆς και τὴν ἱστορία τῆς, ὅταν και ἂν τοὺς δοθεῖ ἡ εὐκαιρία νά τό ἐπιθυμήσουν και νά τό κάνουν. Λίγο, ἐλάχιστα· ἀλλὰ γιατί;

Και δέν θά ἔχουν ἄδικο νά γελοῦν μέ τοὺς γονεῖς τους (κι ἀνάμεσά τους, εἶμαι σίγουρη, θά εἶναι και πολλοὶ ἀπό τοὺς σημερινούς θιασῶτες τοῦ μονοτονικοῦ) πού θά ἐπιμένουν νά τὰ αγαπᾶνε μέ τό α καπακωμένο μέ μιά ὀριζόντια γραμμούλα και νά γράφουν μέ κάτι παράξενα κι ἀνόητα σημαδάκια. Μά εἶναι ἀπλῶς ἡ συνήθεια, θά ποῦν, ἔξις δευτέρα φύσις. Ὅχι, δέν εἶναι αὐτό, εἶναι κάτι πολύ πιό δυνατό, εἶναι ἡ πρώτη μας φύση, ἡ γλώσσα μας.

Τελικά ἀναρωτιέμαι σέ ποιά ἱστορία ἀναφέρεται, ὁ, ἄς ποῦμε, τίτλος τῆς ἐπιστολῆς μου. Στὴν ἱστορία τῶν διαλυτικῶν τοῦ ὀνόματός μου και τοῦ πῶς ἀπεφεύχθη ἓνα ψυχικόν τραῦμα τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας, ἢ στὴν ἱστορία τοῦ μονοτονικοῦ; Ἡ και στίς δυό; Ἡ μήπως εἶναι ἐντελῶς ἄστοχος και καμιά ἀπό τίς δυό ἱστορίες δέν εἶναι τόσο ἀστεία ὅσο φαίνεται;

σᾶς εὐχαριστῶ.

Θούλη Στάϊκου

«Τό καλάθι τῆς νοικοκυρᾶς»

Οἱ πρόσφατες ἀνατιμήσεις ὀρισμένων βασικῶν εἰδῶν διατροφῆς φαίνεται πῶς προκάλεσαν ἀρκετὴ δυσαρέσκεια στόν κόσμο. Ἐπιπλέον ὀρισμένες φιλοκυβερνητικές ἐφημερίδες – και ἰδίως *TA NEA* – ἔχουν ἐκτεθεῖ ἀνεπανόρθωτα στά μάτια πολλῶν ἀναγνωστῶν τους, καθὼς προσπάθησαν νά παρουσιάσουν τίς ἀνατιμήσεις σά μᾶνα ἔξ σῦρανού πού θά γεμίσει τό καλάθι τῆς νοικοκυρᾶς. Προέκυψαν ἔτσι κάποια ἐμφανῆ σημάδια ἀγανάκτησης τόσο ἐναντίον τοῦ ΠΑΣΟΚ και τῶν προεκλογικῶν του ὑποσχέσεων, ὅσο και ἐναντίον τοῦ φιλικοῦ του τύπου, πού, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἀφέθηκε «ἀκάλυπτος» ἀπό τόν πρωθυπουργό ἀσύστολα νά ὑποστηρίζει μέτρα και ἀρμόδιους εἰσηγητές ὑπουργούς, οἱ ὁποῖοι πιθανόν αὔριο νά ἀντικατασταθοῦν ὡς ἀποτυχόντες-ἐξιλαστήρια θύματα στό βωμό τῆς ἀφθαρτῆς δημοτικότητας τοῦ Προέδρου-ἐνσαρκωτῆ τοῦ ΠΑΣΟΚ.

Ὁ κ. Γ. Καψῆς μυρίστηκε τοὺς κινδύνους και στίς 22.3. θέλησε μέ τὴ στήλη του «ἔξω ἀπό τὰ δόντια» νά υπερασπίσει τό ΠΑΣΟΚ, τὰ μέτρα και τὴν ἐφημερίδα του. Δύσκολο τό ἐγχείρημα, καθὼς ἐκεῖνο πού συνήθως πετυχαίνει κανεῖς σέ παρόμοιες περιπτώσεις εἶναι νά ἐκτεθεῖ ἀκόμα περισσότερο. Ἄλλ' ὁ τρόπος πού καταπιάνεται μέ τό θέμα – ἢ «συνταγὴ» του – εἶναι πράγματι ἀριστοτεχνικός και δέν μοροῦμε νά μήν τόν ἐξάρουμε. Ἀρχίζοντας τό κείμενό του («*Τὰ ποντικά και τό ποντικοφάρμακο*») μέ ἓνα ἀπόσπασμα ἐθνικοτοπικῆς ἔξαρης και πατριωτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ προσπαθεῖ νά δώσει τό γενικό κλίμα – και πρίσμα – μέσα ἀπό τό ὁποῖο πρέπει νά δοῦμε τίς ἀνατιμήσεις. Εἶναι τό κλίμα τῆς «συμπαράταξης» τῶν Ἐνόπλων μας Δυνάμεων μέ τὴν κυβέρνηση.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

όπως εξάγεται από τα αποσπάσματα κάποιου λόγου του αντιστράτηγου Κούρφακου. «Είναι βαρεία ή σημασία των λέξεων αυτών» αποφαινεται ο κ. Καψής και «όταν τα λόγια αυτά φτάσουν στην Αγκυρα, τό ποντικάκι ό Έδρην άσφαλώς θά πάψει νά θρονιάται». Είναι εμφανείς οι συνειρμοί που υποβάλλονται στον άτυχή αναγνώστη ό όποιος, άν έχει λίγη τσίπα μέσα του θά πρέπει ν' αρχίσει νά ντρέπεται πού εκείνος γκρινιάζει για τίς ανατιμήσεις, τήν ώρα πού τόσο σπουδαία γεγονότα εκτυλίσσονται στο έθνικό επίπεδο, τήν ώρα πού ό Έδρην αρχίζει νά τρέμει από τό φόβο.

Ο άρθρογράφος συνεχίζει κατακεραυνώνοντας τούς θρονιόλακες τής έπταετίας πού κυκλοφορούν ελεύθεροι ανάμεσά μας (και γιατί δέν τούς μπαλαρώνετε βρέ παιδιά, πέντε μηνών εξουσία;) Είναι αυτοί πού αντιδρούν στά διάφορα νέα μέτρα: έτσι, και μόνον ή αντίδραση των υποκειμένων αυτών φτάνει για νά ταχθούμε όλοι άναφανδόν ύπέρ των ανατιμήσεων.

Ύστερα μπαίνουμε στο ψητό: «Είναι αλήθεια πώς μέ τά καινούρια μέτρα ακριβήναν... λίγες δραχμές ή μπύρα.. λίγες δραχμές ό καφές... τό γάλα, τά τυριά... Ίσως ν' ακριβήνουν τά τσιγάρα...» Αλλά (προσοχή!): «ήταν ανατιμήσεις αναπόφενκτες μιά κι έπρεπε νά φορολογηθούν οι άνώτερες εισοδηματικές τάξεις... Ανατιμήσεις αναπόφενκτες για νά ελεγχθεί άκόμα περισσότερο ό πληθωρισμός». Άς μή στεκόμαστε λοιπόν σ' αυτές παραδλέποντας «τό αυριο, τό τελικό δραμα». Έξ άλλου «δέν χρειάζονται ιδιαίτερες οικονομικές γνώσεις για ν' αντιληφθεί ό μέσος άνθρωπος πώς μείωση του πληθωρισμού από 25% σέ 20% σημαίνει πώς ή δραχμή του κερδίζει 20% περισσότερη άγοραστική άξία». Πράγματι όσο λιγότερες οικονομικές γνώσεις έχει κανείς τόσο πιθανότερο είναι νά καταλήξει στο συμπέρασμα ότι 20% πληθωρισμός σημαίνει 20% περισσότερη άγοραστική άξία τής δραχμής. Ευχαριστούμε μάλιστα τον κ. Καψή πού ως βάση πήρε τό 25%. Θά μπορούσε νά πάρει τό 30% και μέ τήν ίδια ακριβώς συλλογιστική ν' αποδείξει πώς μέ 20% πληθωρισμό ή δραχμή θά κερδίσει 33% σέ άγοραστική άξία.

Έτσι κι άλλως τό ζητούμενο - προκειμένου νά βγούν λάδι ΤΑ ΝΕΑ - αποδείχτηκε: «Είναι φανερό πώς τό καλάθι τής νοικοκυράς θά μείνει άθικτο, πώς σύντομα θά γεμίσει άκόμα περισσότερο. Αυτό έγραψαν ύπεύθυνα και συνειδητά ΤΑ ΝΕΑ». Όμως, παρόλη τήν ατράνταχτη συλλογιστική του κ. Καψή, καλή θά ήταν και μιά δημόσια ύποστήριξη των μέτρων από τον πρωθυπουργό. Βέβαια άς μήν έχουμε τήν απαίτηση Αύτός, ό Γίγας, «πού έχει έπωμισθεί τό μεγαλύτερο μέρος τής τιτάνιας προσπάθειας, νά μäs επεξηγει, βήμα προς βήμα, μέτρο προς μέτρο, τήν κοσμογονική πορεία τής Άλλαγής!» Αλλά «στη συμμετοχική σοσιαλιστική κοινωνία (Σ.Σ. έτσι τό λέμε τώρα) αυτή ή πληροφόρηση είναι προϋπόθεση τής έπιτυχίας» (τό χρήμα πολλοί έμίσησαν, τήν έπιτυχίαν ούδεις). Ήταν λοιπόν «τακτικό λάθος» πού δέν μäs πληροφόρησε ό ίδιος ό κ. Παπανδρέου αλλά κάποιοι ύπουργόγιοκοι (ή ύπόθεση τής έπιτυχίας του συμμετοχικού σοσιαλισμού στον τομέα πληροφόρηση πήγε μερικά βήματα πίσω).

Τέλος, όσοι δέν πείστηκαν από τήν τεκμηριωμένη οικονομική επιχειρηματολογία, όσους δέν συγκίνησε ή συμπαρατάξη του στρατού και τό τρέμουλο του Έδρην, αυτοί είναι «οί τεμπέληδες, πού άδιαφορούν για τίς λεπτομέρειες». Έ, λοιπόν αυτούς τούς άπιστους Θωμάδες τούς έχουμε φέρι μάτ και δέν έχουμε ανάγκη επιχειρημάτων για νά τούς πείσουμε:

Γι' αυτούς ή εξίσωση είναι πιο άπλή κι άποτέλεσμα χειροπιαστό.

ΑΠΟ τή μιά μεριά ύπάρχουν οι λίγες δραχμές πού ακριβήνε ή μπύρα... τό δεκάρικο π' άνέβηκε ή φέτα ή ό καφές.

ΑΠΟ τήν άλλη ύπάρχει ή Δεξιά... Ύπάρχει ή Δεξιά τής άσυνδοσίας, του άχαλίνωτου πληθωρισμού, των κενών ταμείων, των πολυθεσιτών και των «ήμετέρων» - ή Δεξιά πού μäs είχε στερήσει κι αυτή άκόμα τήν έλπίδα.

ΥΠΑΡΧΕΙ ή Δεξιά του Παναγιωτόπουλου, του Μπάλκον, του Παπαδόγγονα, του Παλαιοκρασσά, του Ζαρντινίδη, του Μητσοτάκη, του Μπουλντόζα, των «δελφίνων» - ή Δεξιά όπου τό χθές ήταν πάντοτε καλύτερο από τό σήμερα.

ΥΠΑΡΧΕΙ ή Δεξιά πού δέν πρέπει νά λησμονούμε - ή Δεξιά του «συμμοριτοπολέμου», του «παιδομαζώματος», των «ήμιελλήνων», των πι-

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

στοποιοητικῶν φρονημάτων, τοῦ φακελώματος, ἢ Δεξιᾶ τῶν θρυκολάκων τοῦ διχασμοῦ πού χρόνια τώρα σκυλεύουν τά μνήματα τῶν προδομένων νεκρῶν μας – καί τῶν δυό παρατάξεων – μιά κι οἱ θρυκόλακες ζοῦν μόνο σκυλεύοντας τά μνήματα, σπαράσσοντας τίς σάρκες τῶν νεκρῶν.

ΑΥΤΗ εἶναι ἡ τελική ἐπιλογή.

ΑΝΑΜΕΣΑ σ' αὐτές τίς δυό ἐπιλογές δέν ὑπάρχει δίλημμα – δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει δίλημμα. Κι ἄς θρυχῶνται τά ποντίκια.

ΓΙΑΝΝΗΣ Π. ΚΑΨΗΣ

Υ.Γ. Οἱ γραμμές αὐτές γράφτηκαν πρὶν γνωσθοῦν οἱ ἐξαγγελίες τοῦ πρωθυπουργοῦ κ. Ἀ. Παπανδρέου στή Θεσσαλία. Διαφορετικά δέν θά γραφόntonταν. Ὅταν ἀλλάζει τό πρόσωπο τῆς Ἑλλάδας δέν ἀξίζει οὔτε ν' ἀσχολεῖται κανεῖς μέ τά ποντικάκια καί τά τρωκτικά.

Νά λοιπόν πού μέ τό ὑστερόγραφο του ὁ συγγραφέας ἀναιρεῖ ὅλο του τό ἄρθρο. Δέν θά ὑπῆρχε λόγος νά τό γράψει, λέει, ἂν εἶχε ἀντιληφθεῖ νωρίτερα τήν κόντρα ρελάνς πρὸς τήν πεζή πραγματικότητα τῶν ἀνατιμήσεων, πού ἐπιχείρησε στό Κιλελέρ ὁ πρωθυπουργός στό ἐπίπεδο τῶν λόγων καί τῶν ἐξαγγελιῶν, ἐκεῖ πού ἀλλάζει τό πρόσωπο τῆς Ἑλλάδας. Πράγματι ὕστερα ἀπό τέτοια κοσμογονία τό ἄρθρο του ἦταν ἀχρεῖαστο. Καί κυρίως αὐτά τά περὶ «τακτικοῦ λάθους» τοῦ κ. Παπανδρέου πρέπει νά τά πάρει πίσω.

Τελειώνοντας ἄς ὑπενθυμίσουμε ὅτι ὀλόκληρο τό περίπλοκο κείμενο τῶν ΝΕΩΝ, τοῦτο πάνω-κάτω θέλει νά πει: «Ἡ κυβέρνησις ἀναγκάσθηκε λόγω τοῦ πληθωρισμοῦ νά προβεῖ σέ μικρὴ ἀνατίμησις ὀρισμένων βασικῶν εἰδῶν διατροφῆς. Ἐλπίζουμε ὡστόσο μέχρι τέλος τοῦ χρόνου νά περιορίσουμε τὸν πληθωρισμὸ σέ ἐπίπεδα κάτω τοῦ 20%.» Ἄς ὑπενθυμίσουμε δηλαδή ὅτι συχνά ἡ πραγματικότητα εἶναι πολύ πῖο ἄθωα ἀπὸ τὸν τρόπο πού μᾶς τὴν σερβίρουν καί τίς φανφάρες πού τὴ συνοδεύουν. Μόνο πού ὁ τρόπος πού θά μᾶς μάθουνε νά τὴν βλέπουμε θά καθορίσει καί τό ἐπίπεδο νοσημοσύνης μας ὡς λαοῦ. Κι ἐδῶ, πρὸς χάρη τῆς «ἐπιτυχίας», παίζεται ἓνα πολὺ επικίνδυνο παιγνίδι.

«Ἐπιτροπὴ Ὑπεράσπισης Σοσιαλισμοῦ ἀπὸ τὴν Ἠχορῦπανση»

● Τό βῆμα τῆς πληροφόρησης μέ πράσινα μάτια

Ἄνοιγεις τό ΒΗΜΑ (17.3.82) καί σοῦ κόβεται ἡ ἀνάσα. Ρίγη ἐθνικῆς περηφάνιας σέ ἠλεκτρίζουν. Αὐτό ἦταν!

● «Πάνω ἀπὸ 50 προτάσεις γιὰ εἰσαγωγή ξένων κεφαλαίων στή χώρα γιὰ ἐπενδύσεις συνολικοῦ ὕψους πάνω ἀπὸ 2,5 δισ. δολ.»

● «Πάνω ἀπὸ 4.000 ἐπιχειρηματίες ζητοῦν τὴν ὑπαγωγή τους στό νόμο γιὰ τά κίνητρα (σ' αὐτόν δηλαδή πού πρόκειται νά ἀντικαταστήσει τὸν 1116/81) καί προτείνουν ἐπενδύσεις συνολικοῦ ὕψους 472 δισ. δρχ. πού θά δημιουργήσουν 144.000 νέες θέσεις ἐργασίας».

Ποιοὶ μίλησαν γιὰ κρίσεις, κατήφορους καί στενωπούς; Ποιοὶ ψιθυρίζουν γιὰ ὑπέρογκους φόρους, ἐπικείμενες νέες ὑφέσεις καί ἀκρίβεια; Ἡδὴ ΤΑ ΝΕΑ

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

της προηγούμενης σου αποκάλυψαν την μισή αλήθεια: «ή αγορά φτηναίνει!»
 'Ο ύπνος σου ήταν λιγότερο ανήσυχος. Και νά πού πρωί-πρωί μαθαίνεις και την υπόλοιπη αλήθεια. Ουρά οι «παραγωγικές τάξεις» ζητούν νά επενδύσουν. Κάπου 3.500 βιομηχανικές εταιρείες (περισσότερες απ' όσες υπάρχουν σήμερα) κι άλλες 1.000 τουριστικές θέλουν νά ρίξουν στην αγορά πάνω από 450 δισ. δρχ. και νά δώσουν δουλειά σέ 150.000 περίπου εργαζόμενους. Χωρίς νά γνωρίζουν άκόμα τόν νέο νόμο. Πιστεύουν χωρίς νά έρευνούν. Ποντάρουν στο χρώμα της έλπίδας.

'Αλλά και οι «ξένοι οίκοι» δέν ύστερούν σέ ζήλο. Νά και οι καπιταλιστές: Γερμανοί, Βέλγοι και 'Αμερικάνοι, νά και οι σοσιαλιστές: Γάλλοι, 'Αραβες, Ρουμάνοι (ναί). 'Αλλα 150 δισ. δρχ. και καμιά 50.000 θέσεις.

Είδες ή 'Αλλαγή; Τό πράσινο φώς περίμεναν μέ άγωνία έλληνες και άλλο-δαποί επιχειρηματίες γιά «νά βοηθήσουν στην ανάκαμψη της οικονομίας». Και βάλε. Τί ανάκαμψη, έδώ πρόκειται γιά κοσμογονία. Πάνω από 600 δισ. δρχ. θά «προσφέρουν» εργασία σέ πάνω από 200.000 άτομα. Και μιλάμε γιά πρώτη δόση· έδώ και τώρα. Φανταζόσαστε τή συνέχεια; 'Ελντοράντο θά γίνη ή 'Ελλάδα, Μητρόπολη ή Περιφέρεια. Και μέ τή βοήθεια των ξένων «οίκων» πού ή δεξιά δέν ήξερε νά τούς εκμεταλλευτεί. 'Οχι παίζουμε.

Είδες τό Συγκρότημα; Πώς νά μήν αποκαλύψει τίς «κάτι περισσότερο από αισιόδοξες» κυβερνητικές εκτιμήσεις; 'Ενα πίνφ ήταν ή άλλαγή! Βουτάς στα γαλαζοπράσινα νερά και κολυμπάς σέ πελάγη εϋτυχίας. 'Εργαζόμενοι και Κεφάλαιο συμπορευόμαστε ήδη ειρηνικά προς όνειρεμένους χώρους. Προκαθορισμένους χώρους βέβαια, και μέ καθορισμένους όρους. (Ποιούς και από ποιούς; Ψυχραιμία, διαγράφονται 4 λέξεις).

Εϋτυχώς γιά τήν 'Αλλαγή πού ύπάρχει ό σοβαρός τύπος. 'Αντικειμενικά και σταράτα πράγματα. 'Ο Λαός θέλει, τό Κεφάλαιο μπορεί. 'Αστε τούς μόνιμους γκρινιάρηδες στή γρουσουζιά τους. 'Εδώ ύπάρχουν αποδείξεις.

- Τί κι αν οι 35 ξένες επενδύσεις στο δημοσίευμα του ΒΗΜΑΤΟΣ άφορούν μόνο 750 εκ. δολ. κι απ' αυτά μόνο 400 εκ. δολ. σέ συνάλλαγμα. 'Αμφισβητείτε ότι οι υπόλοιπες 15 άφορούν 1750 εκ. δολ. ή 7 δισ. δρχ. ανά μονάδα(!); 'Οτι δηλαδή ή κάθε μία απ' αυτές είναι μιά νέα Πεσινέ;

- Τί κι αν οι 34 απ' αυτές είχαν ήδη υποβληθεί και εγκριθεί επί Ν.Δ. Δέν σάς άρκει ότι «έξετάζονται αυτή τή στιγμή μέ ταχύτατο ρυθμό»;

- Τί κι αν πρόκειται νά «ένταχθούν» στο νόμο 2687/53. Τί κι αν ό νόμος αυτός χαρακτηρίστηκε, καλώς ή κακώς, από όλη τήν άριστερά σάν ένα από τά στηρίγματα της ανισόροπης και εξαρτημένης από τά πολυεθνικά μονοπώλια ανάπτυξης της χώρας. Δέν σάς άρκει ότι «θά καθοριστει μέ σαφήνεια τό πλαίσιο μέσα στο όποιο θά κινηθούν»;

- Τί κι αν ό νόμος αυτός άδρανοποιείται από τήν συμφωνία ένταξης μας στην ΕΟΚ λόγω του προνομιακού του χαρακτήρα. Δέν είπαμε ότι θά παραδιάζουμε τή συμφωνία όταν τό επιβάλλουν τά εθνικά μας συμφέροντα;

- Τί κι αν οι χιλιάδες των ντόπιων επιχειρήσεων είχαν ήδη ζητήσει επί Ν.Δ. τά προνόμια του 1116/81 και όχι φυσικά του νέου νόμου πού άγνωσούν. ('Ας εφαρμοστει τό προσχέδιο πού κυκλοφορεί και θά δοϋμε πόσες δεκάδες αιτήσεις θά παραμείνουν. 'Ηδη (22.3.82) άρχισαν οι πρώτες υπαναχωρήσεις).

- Τί κι αν τό 40% περίπου ξένων και ντόπιων αιτήσεων άφορούν ύφαντουργικά και οικοδομικά υλικά (τσιμέντο, κουφώματα αλουμινίου...) ('Αμάν, φτάνει πιά).

- Τί κι αν οι περισσότερες απ' τίς ντόπιες αιτήσεις είναι «του άέρα». (Τό 46% των πρώτων μονάδων πού εγκρίθηκαν μέ τόν 1116/81 είχαν μέσο μέγεθος 27 εκ. δρχ. και διέθεταν μόλις 1,7 εκ. δρχ. / ανά εργαζόμενο ενώ μόνο τό 6% των μονάδων είχαν μέσο μέγεθος 900 εκ. δρχ. και διέθεταν διπλάσιο κεφάλαιο ανά εργαζόμενο.).

- Τί κι αν ή έμπειρία δείχνει ότι από τίς αιτήσεις πού εγκρίνονται ούτε τό 1/3 δέν πραγματοποιούνται. Τί κι αν ή πραγματοποίησή τους δέν θά είναι παρά τό προϊόν των επιλογών της προηγούμενης κυβέρνησης. Τί κι αν...

'Οχι, μήν πείτε τή μεγάλη κουθέντα. Μικρές ανακρίβειες· τίς δικαιολογεί ή μεγάλη σκοπιμότητα. Τό μάθαμε πιά. 'Η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο πρέπει νά άντιστραφεί.

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

- Τι κι αν «για να γυρίσει ο ήλιος θέλει δουλειά πολλή».

Μήν ανησυχείτε, *ΤΟ ΒΗΜΑ* δέν σάς γυρεύει δουλειά πολλή. Ξέρει. Άρκετά κουραστήκατε με τά προεκλογικά· χαλαρώστε· μήν ακούτε τίς πονηρές καμπάνες, δέν είναι για σάς· μήν ταράζετε με τίς απαισιόδοξες προβλέψεις, άφοροῦν άλλους· κάντε τίς ασκήσεις πού χρειάζονται για ένα ήρεμο ύπνο· άτενίστε με αισιοδοξία προς τό μέλλον. Τή δουλειά θά τήν αναλάβουν άλλοι. Έσείς θέλετε, τό Συγκόστημα μπορεί. Φροντίζει πριν από σάς για σάς.

Ή άλλαγή του τύπου; Όχι· ό τύπος τής Άλλαγής. Έτσι ήταν, έτσι είναι. Έτσι θά 'ναι:

Κάποιοι είπαν ότι παραλάβανε τή χώρα στό χείλος τής άδύσσου. Νά ελπίζουμε ότι θά καταβάλουν κάθε προσπάθεια νά μήν γίνει τό κρίσιμο βήμα προς τά μπρός; Τουλάχιστον στον τομέα τής πληροφόρησης του πολίτη.

Λεπτέρης Παπαγιαννάκης

Καθυστερημένη έπανόρθωση

Έστω και μέ μεγάλη καθυστέρηση οφείλουμε νά έπανορθώσουμε μιά σοβαρή άδλεψία μας, πού φίλοι άναγνώστες μās έπεσήμαναν.

Στό τεύχος 36 (Ίούλιος 1980) του *Πολίτη* είχαμε δημοσιεύσει άρθρο του κ. Γιάννη Πανούση μέ τίτλο «Ναρκοτικά, ή άλλη όψη του νομίσιματος». Η σοβαρότητα του θέματος αλλά και ή όμολογουμένως ενδιαφέρουσα, στοχαστική και όξυδερκής έπεξεργασία του άρθρογράφου, για ένα θέμα πού δεινοπαθεί από μελλοδραματισμούς, ήθικολογίες και κινδυνολογίες, μās είχε πείσει ότι τό κείμενο αυτό άξιζε τόν κόπο νά δημοσιευτεί. Και εξακολουθοῦμε νά έχομε τήν ίδια γνώμη. Μόνο πού θά παρακαλούσαμε τούς άναγνώστες, αν τό θέμα τούς ενδιαφέρει, νά διαβάσουν τό πρωτότυπο άπ' όπου ό κ. Πανούσης έχει «δανειστεί» τό μεγαλύτερο και σοβαρότερο μέρος του άρθρου του. Τό πρωτότυπο άνήκει στή μελέτη του Lawrence Ratna «Η πολιτική τής τοξικομανίας» - «πολιτική άνασκόπηση τής Άγγλικής στάσης άπέναντι στα ναρκοτικά» - πού έχει δημοσιευτεί στον τόμο ή *Τρέλα*, μαζί μέ άλλα κείμενα-άνακοινώσεις σε διεθνές συνέδριο Σημειωτικής και Ψυχανάλυσης πού είχε πραγματοποιηθεί στό Μιλάνο τό 1976.

Τήν ιταλική έκδοση είχε έπιμεληθεί ό Armando Verdilione, και στα ελληνικά κυκλοφόρησε από τίς εκδόσεις Χατζηνικολή (Άθήνα 1978) σε μετάφραση Καίτης Χατζηδημόμου και Ίουλιέττας Ράλλη, μετάφραση τήν όποια, επίσης, έχει «δανειστεί» ό άρθρογράφος μας.

Μέσα κι έξω από τις παρενθέσεις

του Γιώργου Καρρά

Τά αδέξια επερωθρωμένα τάνκς της δικτατορίας του Γιαρουζέλσκι αφύπνισαν πολλές συνειδήσεις. "Άλλες δέβαια, στή στενότητά τους, καλοδέχτηκαν τις επιχειρηματοφόρες ερλύστρες. "Άλλες, πάλι, τις αποθάμπωσε τό κόκκινο λιτασιόν και τις βύθισε βαθύτερα στή χειμερια νάρκη πού δέ γνωρίζει χειμώνες και καλοκαίρια (ή Σιδηρία είναι πάντα παγωμένη)· ό ύπνος του δικαίου είναι εξάλλου και ύπνος του διοικητικού. "Άλλες τέλος, κάνοντας τό κακό πού βρήκε τους Πολωνούς δικό τους, τά 'βαλαν μέ τήν τύχη τους; ήταν ανάγκη νά μάς βρει τέτοιο κακό, σαράντα ήμερών εξουσία;

"Ήρθαν έτσι, λοιπόν, τά πράγματα πού στό κοινοβούλιο νά εκπροσωπούνται πλέον τρεις μόνο κατηγορίες συμπολιτών μας: οί ιδιαίτεροι ανταποκριτές της πολωνικής YENEΔ· οί εθνικά ανήμεροι και διεθνώς ανενήμεροι· και οί έχθροι του Βισίνσκι αλλά και του Μπουχάριν, εκείνοι δηλαδή πού, αντίθετα μέ τους κυβερνώντες, συμπάθησαν τό κακό (τήν 'Αλληλεγγύη) επειδή αυτό δέν είχε βρει τους ίδιους αλλά τόν μισητό Γιαρουζέλσκι. "Άλλο όμως έχθρος του τελευταίου κι άλλο πλήρης αποδοχή των πραγματικών αντιπάλων του. "Αν ή δεξιά δήλωσε λοιπόν, σέ άφραγα πολωνικά, Solidarnosc, αυτό τό 'κανε διότι επρόκειτο περί άμιγώς «συνδικαλιστικού κινήματος». "Εστω κι αν δέν είχε βγει άπ' τό καλούπι του μακροθωρισμού...

Πώς λοιπόν αυτή ή δεξιά, αυτή ή αντιδικτατορική δεξιά, αυτή πού αν-εύρισκε μπροστά της μιά ντόπια 'Αλληλεγγύη μέ μαθηματική σχεδόν ακρίβεια θά έχανε - «καλώς» έχόντων δέβαια των πραγμάτων και μέ όλα τά ρίσκα πού κάτι τέτοιο συνεπάγεται - τήν εξουσία από κάποιον ντόπιο Γιαρουζέλσκι ώστε νά παραλάβει άργότερα χάος (χωρίς όμως Αλληλεγγύη) γιά νά φτιάξει κράτος, πώς λοιπόν αυτή ή δεξιά πού θέλει νά μήν τής άρέσουν οί ξένες επεμβάσεις και οί δικτατορίες αλλά πού αυτές συχνά τήν έσωσαν, αναδείχθηκε άνεμπόδιστα σέ άποκλειστικό σχεδόν κοινοβουλευτικό «έκφραστή» της άγανάκτησης γιά τους στρατοκράτες μεγάλου μέρους του ελληνικού λαού; Μεγάλου μέρους κι όχι ολόκληρου γιατί ή Σοβιετική "Ενωση δέν είναι πλέον ό μπαμπούλας του παρελθόντος αλλά άξία καθεστηκία, άποδεκτή από τή διάχυτη πολιτική συντηρητικότητα των σημερινών Ελλήνων.

Τό δρόμο μπορεί νά τής τόν ασφαλτόστρωσε τό ΚΚΕ, τής τόν άνοιξε όμως ένα ΠΑΣΟΚ πού, έχοντας γαλονηθεί και γαλονηθεί μέ τά ιδεολογήματα του μονομέτρου, έχασε τ' αυγά και τά πασχάλια πριν καλά καλά φθάσουν τά μαντάτα από τή Βαρσοβία, ένα ΠΑΣΟΚ πού στό στόμα του τό ναι και τό όχι άλληλοξουδετερώθηκαν. Και πού όταν τιά πρόφερε τή λέξη «καταδίκη», ένα μήνα μετά, είχε ήδη καταδικαστεί τό ίδιο. Κι από δίπλα ή τηλεόρασή του πού τά περισσότερα πού είχε νά πει τά μάθαινε μάλλον από

τό Τάς και τήν *Πρόβδα*. Κι από κοντά τό μεγαλύτερο μέρος του συμπολιτευόμενου τύπου, σέ έμφανή σύγκριση περί του πρακτέου αλλά και μέ σεβασμό προς τόν κυβερνητικό γλωσσολόγο.

"Έτσι, μέσα σέ αυτό τό πολιτικό κλίμα, ή δεξιά δέν δυσκολεύτηκε νά διακρίνει τά στοιχεία μιάς ύπαρκτης διάκρισης ανάμεσα σέ «καλές» και «κακές» δικτατορίες. Και δέν μιλάμε γιά τή διάκριση πού αυτή ή ίδια, παρά τις άγωνιώδεις της προσπάθειες νά τό κρύψει, κάνει, αλλά γιά κείνη πού τελικά ή ίδια ή στάση πολλών πού δηλώνουν άριστοί και σοσιαλιστές άνέδειξε.

"Από τή σκοπιά λοιπόν της δεξιάς ή, κατά τόν ίδιο, του φιλελευθερισμού καταπιάνεται μέ τή διάκριση αυτή τό άρθρο του Γ. Λούλη «"Καλές" και "κακές" δικτατορίες κατά τήν ελληνική σοσιαλ-ιντελιγκέντσια», *Μεσημβρινή*, 18.3.82. Μπορεί πράγματι τό άρθρο αυτό νά μήν άσχολεϊται μέ τήν εύαισθησία της δεξιάς γιά τά συμβαίνοντα στον δυτικό ή τόν τρίτο κόσμο, οίτε νά αιτιολογεί τήν αϊφνίδια αντίπαθειά της γιά τόν κρατικό συνδικαλισμό ή τό έξίσον αϊφνίδιο ενδιαφέρον της γιά κινήματα εργατικά. Δέν είναι πάντως άστοχο τό άρθρο όταν αναφέρεται σέ όσους δικαιολογούν και άνέχονται τόν Γιαρουζέλσκι στό όνομα του λαϊκού συμφέροντος ή όταν μιλάει γιά εκείνες τις αντιδιαστολές «Δικτάτορας Ντουόρτε» - «Στρατηγός Γιαρουζέλσκι» της τηλεόρασης ή πάλι τήν κυβερνητική άρνηση νά έρθει τό Πολωνικό στη Βουλή. "Όμως, όπως και πολλά άλλα, δέν έχει μόνο τέτοιους στόχους. Στόχο του έχει τήν άριστερά και τή σοσιαλιστική σχέση. Στό σύνολό τους.

Τό γενικότατο όσο και κακόχο «έλληνική σοσιαλ-ιντελιγκέντσια» του τίτλου και τό συνοδευτικό της εφημερίδας «ό Γ. Λούλης σταχνολογεί τις υποκριτικές αντιφάσεις της 'Αριστεράς και τις τραγικές σιωπές της ανάλογα μέ τό χρώμα πού έχει ή οία» δέν αφήνουν άμφισβησίες. Και πράγματι ό λόγος του είναι συνεχώς γιά τους «σοσιαλιστές διανοούμενους», τους «άριστερους διανοητές», τή «σοσιαλιστική διάνοηση», άλλοτε μέ κι άλλοτε χωρίς εισαγωγικά. Λόγος διανθισμένος μέ ερωτήσεις του τύπου «πόσοι "Ελληνες σοσιαλιστές διανοητές κατήγγειλαν τά Γκουλάγκ, τά ψυχιατρεία:» "Η, ακόμα οξύντερα, μέ τό ερώτημα-καταπέλτη «πόσοι έκαναν πορεία έξω από τή Σοβιετική πρεσβεία:», ερώτημα πού αφήνει προφανώς νά έννοηθεί ότι τόν άρθρογράφο, τους συναγωνιστές του και τήν ΟΝΝΕΔ πού τους χάνεις πού τους βρίσκεις νά διαδηλώνουν έξω από τόν περίοολο της πρεσβείας γιά τά δίκια του σοβιετικού λαού ή ότι τά άρθρα τους τά γράφουν τις λιγοστές ώρες που δέν έχουν καθήκοντα περιφρούρησης...

"Ο Γ. Λούλης γνωρίζει οθόνα ότι τά Γκουλάγκ και τά ψυχιατρεία τά χουν ρητά καταγγείλει από έτών οί περισσότεροι, γιά τήν ακρίβεια όλοι οί άριστοί και προπαντός οί κομμουνιστές (γιά άλλους λόγους, κι

δχι γιατί κι αυτοί οι ίδιοι – κούφια ή ώρα πού τ' άκούει – για κεί προορίζονται). Καί ακόμα ότι, ειδικά για τήν Πολωνία, συμβαίνει νά 'χουν γίνει και διαδηλώσεις δχι μόνο μικρές και αυθόρμητες, αλλά κι εκείνη ή μεγάλη και οργανωμένη μέ τις 30 χιλιάδες κόσμο, ή μόνη μέχρι σήμερα μαζική εκδήλωση στους δρόμους της 'Αθήνας για τήν Πολωνία, στην όποια συμμετείχαν όλοι όσοι είχαν λόγους νά συμμετάσχουν, φορείς, οργανώσεις, άτομα και βέβαια επιτροπές 'Αλληλεγγύης φτιαγμένες μέ προζύμι τήν ευαισθησία των άριστερών. Καί στην πορεία εκείνη συμμετείχαν στό κάτω κάτω, έστω και έμμεσα διά φιλικών, κυρίως εργατικών και φοιτητικών, φορέων, και κάποιοι από τό ΠΑΣΟΚ. Μόνο ή δικομματική αντιπολίτευση είχε ξεμείνει τότε νά κρυφοκοιτάει πίσω από τις γράλλες. Αυτή και ή έξουσία.

Τά παραπάνω ό άρθρογράφος τά γνωρίζει. Μπορεί λοιπόν νά μιλάει συχνά περί άριστεράς και σοσιαλιστών εν γένει, μπορεί στους τελευταίους νά κατατάσσει μάλιστα και τήν κυβέρνηση καιτοι θά πρέπει νά γνωρίζει, όπως όλοι οι φιλελεύθεροι, ότι δέν πρόκειται περί αυτού (βλέπε σχετικά και τά όσα περί «ήδονοδλεπτικής διάστασης της 'Εναλλαγής» αναφέρει ό Α. 'Ελεφάντης στον προηγούμενο *Πολίτη*). Είναι όμως και ύποχρεωμένος νά λάβει κάπως ύπόψη του τή δυναμική όσο και μονοσήμαντη στάση του συνόλου της ανανεωτικής άριστεράς. Καί πράγματι τό κάνει. Διά της μεθόδου της παρενθέσεως. 'Εκεί στοιβάζονται, δίχως εξαιρέσεων, όλοι εκείνοι πού ξεγέρθηκαν, κινητοποιήθηκαν, ακόμα και αυτοοργανώθηκαν για τό Πολωνικό επειδή ήταν, πολύ άπλά, *αυτονόητο* πώς δέν μπορούσαν παρά αυτό νά κάνουν. 'Οχι φυσικά για νά διεκδικήσουν τά εύσημα της «θαρραλέας εξαίρεσης» πού τους άπονέμει ό άρθρογράφος. 'Αλλά άκριδώς διότι – κι δχι παρότι – είναι άριστεροί.

Σέ άφιέρωμα των τελευταίων *'Επικέντρων*, 24, 'Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1982, στην Πολωνία, ό Γ. Λούλης άρθρογραφεί περί «όλοκληρωτισμού»: «Τά συστήματα του υπαρκτού ολοκληρωτισμού ... δέν είναι δυνατόν νά αποδεχθούν τήν ανάδυση θεσμών πού θά θέσουν σέ άμεση άμφισβήτηση τό μονοπώλιο του κομμουνιστικού κόμματος στό νά κατευθύνει τήν πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας. 'Ο ολοκληρωτισμός σάν σύστημα λοιπόν είναι άδύνατο – μακροπρόθεσμα – νά συνυπάρξει μέ τήν 'Αλληλεγγύη». 'Εάν πράγματι ή κουβέντα είναι για τά καθεστώτα της 'Ανατολικής Ευρώπης, οι κομμουνιστές της ανανέωσης συμφωνούν μέ τις λέξεις αυτές. Καί ακόμα παραπέρα – κι εδώ φυσικά διαφωνούν ριζικά μέ τόν άρθρογράφο – πιστεύουν ότι «ό σοσιαλισμός είναι τόσο άπλός όσο τά αίτήματα του αγωνιζόμενου πολωνικού λαού», όπως έγραφε κι ή 'Επιτροπή 'Αλληλεγγύης στον Πολωνικό Λαό (μιά ακόμα τιμητική εξαίρεση) στό έντυπό της *'Αλληλεγγύη στην 'Αλληλεγγύη*. Κι έχουν ακόμα κάνει ιδιωτικά και δημόσια κτήματα τους τήν κεφαλαιώδη αρχή ότι ό σοσιαλισμός ή θά είναι δημοκρατικός ή δέν θά υπάρξει. ότι δηλαδή δέν μπορεί νά υπάρξει παρά έναντιον και εις βάρος της ιδεολογίας και της πρακτικής της Σοβιετικής 'Ενωσης και των οπαδών της, της ίδιας της επιρροής του «ύπαρκτου σοσιαλισμού». Γιατί πιστεύουν ότι αυτά τά πράγματα δχι μόνο άριστερά δέν είναι, αλλά είναι και άπευθείας αντικομμουνιστικά. Τί άκριδώς μπορεί νά σημαίνει λοιπόν τό είμαι εξαίρεση

πού έρχεται άρμονικά νά επιβεβαιώσει έναν «κάνονα» πού είναι θανάσιμος έχθρός μου;

'Αλλά ας συνεχίσουμε. 'Ο γράφων είχε αρχίσει παλιότερα από τις στήλες του *Πολίτη* (άρ. 27 και 31) έναν διάλογο μέ τά *'Επικέντρα*. Στά *'Επικέντρα*, 13, Μάρτιος-'Απρίλιος 1980, τόν τελευταίο λόγο είχε λάβει ό Γ. Λούλης ως διευθυντής της σύνταξης. Δέν είχα ανταπαντήσει τότε γιατί ό περί ου ό λόγος διάλογος δέν άντλούσε τήν επικαιρότητα του από τήν επικαιρότητα. Γιατί ένας τέτοιος διάλογος, πού δέν είναι φυσικά προσωπικός, δέν είναι παρά μιά άπλή στιγμή ενός πολύ ευρύτερου «διαλόγου», μιάς ιστορίας, όπως λένε, χωρίς τελειωμό. 'Ας επανέλθουμε λοιπόν τώρα στό τέλος εκείνης της άπάντησης: «εν-απόκειται στην «ανανεωτική» κομμουνιστική άριστερά, ή όποία άνήκει στον μεσοιανικό ιδεολογικό χώρο και πού πρόσφατα μόνο αποσχίσθηκε από τόν ολοκληρωτικό κομμουνισμό του ΚΚΕ, νά πείσει ότι...», έγραφε τότε ό Γ. Λούλης. Κι αυτό, άπευθυνόμενος σέ ένα περιοδικό πού είναι «ένα από τά ελάχιστα σοσιαλιστικά έντυπα πού δέν μοιάζει(!) νά κάνει διάκριση ανάμεσα σέ σοσιαλιστική και μή σοσιαλιστική καταπίση», όπως λέει σήμερα στη *Μεσημβρινή* – ένα περιοδικό πού άρθρο του τά *'Επικέντρα* είχαν έξαρει τότε «άφιερώνοντάς» το στην *Εξόρμηση* και στό όποιο ό Γ. Λούλης επανέρχεται σήμερα: «ένας θαρραλέος σοσιαλιστής διανοούμενος, ό Κ. Ζουράρης (ύπάρχον φυσικά και οι ελάχιστες εξαιρέσεις)» πού θυμίζει «πώς δέν υπάρχουν «δεξιά» και «άριστερά» δρέφη, «δεξιοί» και «άριστεροί» πρόσφυγες και θύματα». Ταυτόχρονα, στην παλιά του άπάντηση, ό άρθρογράφος δέν παρέλειπε νά προσάψει στην ανανεωτική άριστερά τή «μέ δύο μέτρα και σταθμά τοποθέτηση άπέναντι σέ δικτατορικά καθεστώτα».

'Η δεξιά, όπως δείχνουν και τά μέχρι τώρα παραδείγματα, τρία πράγματα έχει νά πει στην ανανεωτική άριστερά, και τά λέει ταυτοχρόνως: α) δέν διαφέρετε από τό ΚΚΕ. β) Λέτε πώς διαφέρετε αλλά πόσο τό εννοείτε; γ) Σάμπως τελικά νά διαφέρετε λίγο· μπράβο, είσαστε εξαίρεση.

Για νά συμπυκνώσουμε λοιπόν γενικεύοντας τά μέχρι τώρα: ή δεξιά δείχνει νά έμφορείται από σφοδρά αισθήματα άμχανίας άπέναντι στην ανανεωτική κομμουνιστική παράταξη, δέν ξέρει τί άκριδώς νά τή κάνει. Ταυτόχρονα όμως αυτή ή άμχανία είναι και τό όπλο της. Γιατί, είτε ως εξαίρεση είτε ως άμφίβολης άνεξαρτησίας, αυτονομίας ή και έντιμότητας παράταξη, τους κομμουνιστές της ανανέωσης τους παραπέμπει πάντα και τους συναρτά εκ συστήματος μέ τή μιά και μόνη «άριστερά» πού θέλει νά γνωρίζει ό έλληνικός φιλελευθερισμός.

'Ελπίζει έτσι νά τους ξεωθήσει σέ δηλώσεις και πράξεις αποκήρυξης και μετάνοιας, νά τους «βοηθήσει» νά πετάξουν από πάνω τους τό φορτίο της ιστορίας τους (νά πείσουν «ότι ή άποκοπή τους από τόν ομφάλιο λώρο του «παρελθόντος» είναι ήδη οριστική», έλεγε τότε ό Γ. Λούλης στα *'Επικέντρα*), νά καταγγείλουν τόν λιγιστό, δυστυχώς, Λένιν πού τους έχει άπομείνει. Νά τους αλλάξει. Καί συνάμα – μ' ένα σμπάρο δυό τριγόνια – νά τους διαβάσει ιδεολογικά και πολιτικά, νά τους καταστήσει άφερέγγυους. Γι' αυτό μιλήσαμε για όπλο.

'Αλλά είπαμε επίσης ότι τό όπλο είναι μαζί κι άμχανία. Καί πράγματι· γιατί ή δεξιά στερείται των ιδεολογικών μέσων πού θά της επιτρέψουν νά άντιμε-

τωπίσει τούς κομμουνιστές για αυτό και ως αυτό που πραγματικά είναι. Ἡ θέση τοῦ, ἑλληνικοῦ τουλάχιστον, φιλελευθερισμοῦ (ἄς τὴν ποῦμε «ἀτομικά δικαιώματα») θά λέγαμε ὅτι δέν εἶναι κἀν θέση: ὑπάρχει μόνο ὡς συμπλήρωμα, ὡς ἄρνηση τοῦ «ὀλοκληρωτισμοῦ» καί ὡς πρὸς αὐτόν ὀρίζεται. Ἡ ὅτι ἀκόμα – τραβώντας το στά ἄκρα – χωρίς αὐτόν δέν ὑπάρχει. Ἀλλά ἡ ἀνανεωτική ἀριστερά εἶναι βέβαια ἔτσι κι ἄλλιῶς ὑπὲρ τῶν ἀτομικῶν καί ἀνθρώπινων δικαιωμάτων: τὰ ἰδεολογικά ἐργαλεῖα τῆς δεξιᾶς, τὰ σφυρηλατημένα στό ἄμῶνι τοῦ Γκουλάγκ, δέν ἔχουν ἐδῶ ἀντικείμενο, οὔτε ἔχει τίποτα καρπούς νά ἀποδόσει ἡ ἐξίσωση ἀριστερά=ψυχιατρεία.

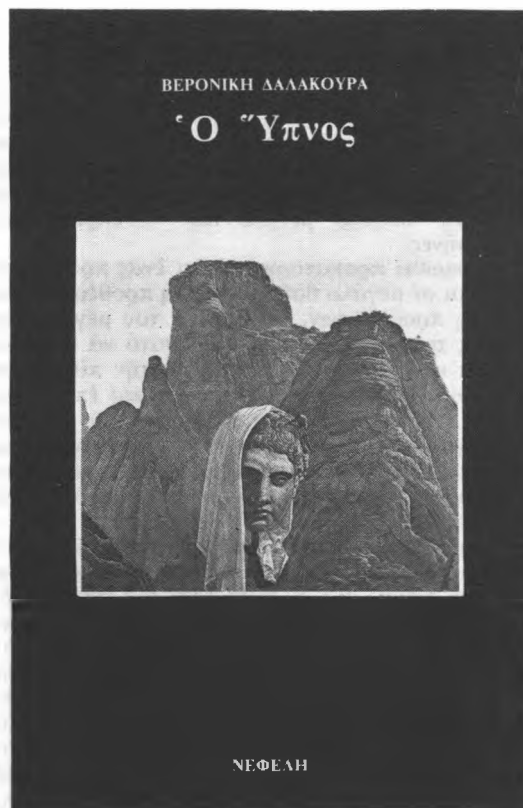
Γιὰ νά ἀντιμετωπίσει λοιπόν ἡ δεξιὰ στά ἴσα πλὴν τῆ σημερινῆ ἀριστερά θά πρέπει νά προτάξει τό μόνο πραγματικά θετικό τῆς ὄραμα πού εἶναι μάλιστα καί πραγματικότητα: θά πρέπει νά ὑπερασπιστεῖ εὐθέως καί ἀπροσημάτιστα τόν δύσμορφο κόσμο στόν ὁποῖο ζοῦμε, τό δημιούργημά τῆς· τῆ ντροπῆ τῆς καί συνάμα καμάρι τῆς. Κι αὐτό τό εὐθέως οὔτε τό ξέρει οὔτε τό μπορεῖ. Ἀφοῦ καί ὁ κόσμος τῆς εἶναι ἀφόρητος, ἀλλά οὔτε καί στή θεωρία τῆς, δηλαδή τὴν ἱστορία τῆς, ἔχει πολλά βοηθήματα νά ὄρει. Διότι βέβαια οἱ κομμουνιστές αὐτόν ἀκριβῶς τόν κόσμο θέλουν νά ἀλλάξουν. Αὐτόν, κι ἐκείνον τόν πέραν τῆς γραμμῆς Ὀντερ-Νάισε.

Αὐτό λοιπόν τό ὄραμα τοῦ «τρίτου» κόσμου, πού καίτοι ἄυλος τῆς φαίνεται ἀπτός, εἶναι πού φοβάται ἡ δεξιὰ, ἔστω κι ἂν ταυτόχρονα τρέμει καί στό βοριαδάκι τοῦ Κρεμλίνου. Οἱ προάγγελοι του, πού στήν

Ἑλλάδα εἶναι μιά μικρή (καίτοι οἱ ἄνθρωποι μέ ἀριστερό παρελθόν, παρόν καί μέλλον δέν σπανίζουν) ἀλλά ὑπαρκτότατη καί διαρκετότατη πολιτική δύναμη, πρέπει ἐπομένως νά καταπολεμηθοῦν, ἀκριβῶς μέ τό νά ἐξουδετερωθοῦν, μέ τό νά μετατραποῦν σέ παράξενα ὄντα, τιμητική παρένθεση, τερτίπι τοῦ τυχαίου, κόνξα τῆς στατιστικῆς. Ἐξαίρεση.

Ἡ δεξιὰ ἔχει ἔτσι τοῦ κόσμου τούς λόγους τό δίλημμα καπιταλισμός – σοσιαλισμός νά θέλει νά τό κρατήσει μέ τὰ δόντια στήν ἀπωθητική «ἐκδοχή» καπιταλισμός – Γκουλάγκ. Καί κάθε λόγο νά συνεχίζει πάνω ἀπ' τὰ κεφάλια μας – εἴτε γιὰ τό ΠΑΣΟΚ κουνεντιάξει, εἴτε γιὰ τὴν ἀριστερά – τόν «διάλογο» μέ τό ΚΚΕ κι ὅ,τι σκάγια μᾶς πάρουν. Ἐναν διάλογο στόν ὁποῖο καί οἱ δύο συνομιλητές θά μιλάνε τὰ κινδυνολογικά κορακίστικά του ὁ καθένας, στόν ὁποῖο δηλαδή θά εἶναι καί οἱ δύο ἐκ τῶν προτέρων δικαιωμένοι καί νικητές. Ἡ δεξιὰ ἔχει λοιπόν τούς ἴδιους ἀμείλικτους, ἂν καί κάπως πῶ σύνθετους εἶναι ἡ ἀλήθεια, λόγους μέ τό ΚΚΕ νά ἐξακολουθεῖ ἡ κοινωμία μας μιά μόνο «ἐκδοχή» τῆς ἀριστεράς νά γνωρίζει.

Ἐνα εἶν' τό ΚΚΕ, λοιπόν, σέ ἀγαστή κοινότητα ἀναγκῶν: ὅσοι εἶναι ἄς μαντρωθοῦν συντεταγμένοι σέ αὐτή τὴν «ἀριστερά»: οἱ ὑπόλοιποι νά πάψουν νά εἶναι ἀριστερά. Ὁ ἕνας τροφοδοτεῖ τόν ἄλλον, ὁ ἕνας τρέφεται ἀπό τόν ἄλλον κι οἱ δύο μαζί ἀπό τούς τρίτους· σήμερα – ἀφοῦ εἴμαστε ὅλοι Πολωνοί – ἀπό τούς Πολωνούς.

Τά σύν, τά πλήν, καί κυρίως τά ἴσως τοῦ νέου προϋπολογισμοῦ

τοῦ Μιχάλη Παπαγιαννάκη

Ὁ πρῶτος προϋπολογισμός πού παρουσίασε ἡ Κυβέρνηση στή Βουλή εἶναι τό τρίτο δῆμα πού περίπου ολοκληρώνει τή βραχυχρόνια κυρίως οἰκονομική της πολιτική ὅπως εἶχε ἀρχίσει νά διαγράφεται ἀπό τίς δύο πρώτες «δέσμες» μέτρων καί «διευκρινίσεων» πρὶν δύο μῆνες.

Ἄς σημειωθεῖ προκαταρκτικά ὅτι ἕνας προϋπολογισμός εἶναι σέ μεγάλο βαθμό δήλωση προθέσεων καί διατύπωση προβλέψεων. Τά βασικά του μεγέθη καί οἱ βασικές του ἰσορροπίες εἶναι δυνατό νά ἀλλοιωθοῦν μέσα στό χρόνο καί κάτω ἀπό τήν πίεση τῶν «πραγμάτων» ἢ νεότερων ἀποφάσεων καί ἐπιλογῶν. Ἔτσι π.χ. τό ἐμφανιζόμενο ἔλλειμμα τοῦ γενικοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ κράτους (238 δισεκατομμύρια δρχ.) ἀνετα μπορεῖ νά καταλήξει πολύ μεγαλύτερο, χωρίς νά ἀποκλείεται καί ἡ θεωρητική δυνατότητα νά γίνει μικρότερο.

Μέ τίς παραπάνω ἐπιφυλάξεις κρίνοντας τόν προϋπολογισμό τοῦ 1982 ἕνα πρῶτο καί βασικό χαρακτηριστικό του ἐντυπωσιάζει: πρόκειται γιά ἕναν προϋπολογισμό σχετικής σταθεροποίησης τῆς οἰκονομίας, πράγμα πού κανεῖς δέν περιμενε καί πολλοί λίγοι ἐπισήμαναν ὅπως π.χ. ἡ *Μεσημβρινή* τῆς 15/3/82 μέ τήν ὑπογραφή «Ξενοφῶν». Ὁ τελευταῖος μάλιστα φαίνεται νά θεωρεῖ ὅτι πρόκειται γιά «στροφή» στήν οἰκονομική πολιτική τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἂν συνδυαστεῖ μάλιστα μέ τίς κυβερνητικές προθέσεις γιά περιορισμό τῶν πιστώσεων καί τῆς κυκλοφορίας τοῦ χρήματος.

Πράγματι: τό προβλεπόμενο ἔλλειμμα εἶναι μικρότερο ἀπό τό περσινό (252 δισεκατομμύρια δρχ.), καί τό γεγονός αὐτό καί μόνο ἀρκεῖ γιά νά διατυπωθεῖ ἡ παραπάνω ἐκτίμηση. Πού εἶναι πολύ πιό κοντά στήν πραγματικότητα ἀπό τίς ἀντιφατικές ἐκτιμήσεις τῶν πλείστων πολιτικῶν καί οἰκονομικῶν παρατηρητῶν, ὅπως οἱ ὑπεύθυνοι τῶν κομμάτων (*Ἐλευθεροτυπία*, 10/3/82) ἢ ὁ κ. Κ. Κόλμερ (*Μεσημβρινή*, 9/3/82). Ἡ ἀπλοϊκή κριτική τῶν τελευταίων αὐτῶν μπλέκει δύο πράγματα: ἕνα εἶναι ὅτι ὁ προϋπολογισμός αὐτός ὀδηγεῖ σέ μιά μορφή ὑφέσης τῆς οἰκονομίας (εἶναι δηλαδή «σταθεροποιητικός») καί ἕνα ἄλλο ὅτι ὀδηγεῖ σέ πληθωρισμό καί ἄλλα συναφή προβλήματα (κρίση ἰσοζυγίου πληρωμῶν κ.λπ.) πού ὅμως εἶναι τά χαρακτηριστικά ὄλων τῶν γενικῶν προϋπολογισμῶν ἐδῶ καί πολλά χρόνια καί μάλιστα ἐντεινόμενα καί πού ὁ τωρινός προϋπολογισμός εἶναι ἀδύνατο νά ἀντιστρέψει ριζικά. Δυστυχῶς ἐναλλακτική λύση δέν ὑπάρχει παρά μόνο σάν ὑπαινιγμός, δημαγωγικότατος, τόσο στή σημερινή ὅσο καί στήν περσινή ἀντιπολίτευση πού ἔκανε τίς ἴδιες κριτικές. Οὐδεῖς ὅμως τόλμησε στά σοβαρά νά διατυπώσει πρόταση γιά ἄμεση καί ριζική μείωση τοῦ ἔλλειμματος, ἄς πούμε στά 100 δισεκατομμύρια ἢ, πιό τρελό ἀκόμη, γιά πραγματικά ἰσοσκελισμένο ἢ περισσευματικό προϋπολογισμό. Τέτοιες κατευθύνσεις οὔτε μέ καθεστῶς Πινοσέτ ἢ Γιαρουζέλσκι δέν εἶναι δυνατός. Θά σήμαιναν ἀνυπολόγιστες ἀλλά κολοσσιαῖες αὐξήσεις φόρου καί τιμῶν ἢ

αντίθετα μείωση εξαιρετικά εκτεταμένων κρατικών δραστηριοτήτων κάθε είδους με σημαντικότερη άνεργια και ύφεση. Και εν πάση περιπτώσει κανείς δεν είπε μέχρι τώρα ποιές θά έπρεπε να είναι αυτές οι δραστηριότητες και πόσο θά έπρεπε να «κοπούν»: ή άμυνα, ή παιδεία, τά δημόσια έργα, ή στήριξη των αγροτικών προϊόντων ή άλλο τί: και 50, 100, 150 ή 250 δισεκατομμύρια; Μέ λίγα λόγια ο προϋπολογισμός εκφράζει ανάμεσα στα άλλα και τις συσσωρευμένες δουλείες των περασμένων χρόνων. Η δέ σταθεροποίηση ή μικρή μείωση του ελλείμματός του είναι ήδη μέτρα αρκετά σκληρά και επικίνδυνα βραχυχρόνια, απαραίτητο όμως κάποτε να επιβληθούν προοδευτικά πριν γίνει αναγκαίο να επιπέσουν σάν τσεκούρια και μάλιστα κάτω από τις ισχυρές πιέσεις ξένων ή παράξενων Ξυλοκόπων. Και φυσικά πουθενά δεν φάνηκε ή αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή θά έπρεπε τό έλλειμμα του προϋπολογισμού να άφεται ήσυχο και χαρωπό στην άνοδική πορεία του, γιατί είναι προφανές (κι άς μήν τό λέει κανείς στό «λαό») ότι τά όρια μιας τέτοιας πορείας είναι πιά πολύ κοντά. Μετά από αυτά υπάρχει ο καλπάζων πληθωρισμός (τριψήφιος σε κάμποσες χώρες σήμερα), ή δραστική και συνεχής υποτίμηση του νομίσματος, ή ανάγκη ξένης βοήθειας σε κλιμακες Άποκάλυψης (δες παραπλεύρως Τουρκία), οι επεμβάσεις των κοσμοόρτσιουμ των δανειστών και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, και άλλα μάλλον δυσάρεστα.

Βραχυχρόνια λοιπόν δεν είναι ορατές άλλες λύσεις, κατευθύνσεις, προτάσεις. Άν ή Κυβέρνηση άντέξει και έμμείνει και εκτελέσει τόν προϋπολογισμό όπως τόν παρουςίασε, δεν θά έχει κάνει παρά τό καθήκον της και ένα πρώτο βήμα προς τίς αναγκαίες κατευθύνσεις. Τό πρώτο λοιπόν πρόβλημα είναι άν θά άντέξει και άν θά έμμείνει... Θά της χρειαστούν άρετές πού μέχρι τώρα δεν έχουν διακρίνει εύκρινώς.

Και πρώτα πρώτα ή ικανότητα να επικοινωνεί και εκθέτει με ειλικρίνεια και ώμότητα τή συνολική εικόνα της κατάστασης και τό συνεκτικό πρόγραμμα της για τίς σημερινές και αύριανές διεξόδους. Η άδυναμία αυτής χαρακτηρίζει ως φαίνεται τό σύνολο της πολιτικής μας ζωής και ή κύρια αίτια της θρίσκειται κατά πάσα πιθανότητα στην από παλιά κληρονομημένη αταραχικότητα και στό συντηρητισμό της κοινωνίας μας. Πάντως δεν πρόκειται να θεραπευτεί με τή συνθηματολογία και τίς ανακριβείς του κατευθυνόμενου κυβερνητικού τύπου (του τύπου «δέν ακριβαίνει τό καλάθι της νοικοκυράς» και άλλα φαιδρά παρόμοια) ούτε με άκαταλαβίστικες δήθεν τεχνικές δήθεν συζητήσεις στην άφερέγγυα και άναξιόπιστη τηλεόραση ούτε με τή ύψηλόφρονα παρασιώπηση των γεγονότων «μέχρι να περάσει ή μπόρα». Όσο έπεισε εκείνο τό κρετινικό «Είσαι στην ΕΟΚ μάθε για τήν ΕΟΚ», άλλο τόσο ακριβώς πείθουν σήμερα τά όποιαδήποτε τέτοια καμώματα. Για να πείσεις πρέπει να είσαι πρώτα πεπεισμένος, και ίσως εκεί θρίσκειται τό πρόβλημα μεγάλου μέρους της κυβέρνησης. Πού έχει (άκόμα;) τήν τάση να βλέπει τά πράγματα όπως εύκολα τά έβλεπε όταν τήν ίδια κατάσταση έκρινε από άλλη θέση, σε άγαστή μάλιστα σύμπνοια με τή σημερινή συμπολιτευσο-άντιπολίτευση του ΚΚΕ, πού προσπαθεί τώρα απελπισμένα να ξεκαθαρίσει «τή θέση του» έμμένοντας στα όσα οι παλαιοί συναγωνιστές «προδίδουν», πασάροντάς τους έτσι και ένα δολικό (για άλλους σκοπούς) σύμπλεγμα ένοχής. Που ό πα-

λιός καλός καιρός πού άντάμα μας εξαπέστελναν, όπου και τότε τά ίδια προδλήματα επίσημαίναμε με τήν ίδια άνάλυση και τίς ίδιες άρχές, στό πύρ τό έξώτερο της όπισθοφυλακής του «κινήματος»;) ή της έμπροσθοφυλακής της Δεξιάς;

Μένοντας πάντοτε στα βραχυχρόνια προβλήματα, τό ερώτημα πού είναι δυνατό να τεθεί στη συνέχεια είναι άν ή επιδιωκόμενη σχετική σταθεροποίηση, μέσω του προϋπολογισμού, συνδυάζει τήν αναγκαία οικονομική άποτελεσματικότητα (να άρχίσει δηλαδή μιά κάποια «ανάθρμανση» της οικονομίας, ίσως και κάποια νέα αναπτυξιακή διαδικασία) και τήν απαραίτητη ανακατανομή των βάρων του προϋπολογισμού ώστε να διαφοροποιηθεί κοινωνικά ή κυβερνητική πολιτική από τους προκατόχους της. Κάποιες ένδείξεις τείνουν να πείσουν πως ο συνδυασμός αυτός θά είναι πολύ δύσκολος να επιτευχθεί. Οι έμμεσοι φόροι (πού αυξάνονται σημαντικά) χτυπούν κυρίως τά χαμηλά εισοδήματα (πληρώνουν τόν ίδιο φόρο με τά υψηλά), έστω κι άν υπάρχει μιά κάποια προοδευτικότητα του φόρου ανάλογα με τά είδη πού καταναλώνονται. Γιατί ή προοδευτικότητα αυτή είναι σχετικά μικρή και κυρίως γιατί πολλά είδη πού θεωρούνται χαρακτηριστικά της κατανάλωσης των υψηλόμισθων είναι στην πραγματικότητα είδη με εύρύτατη κατανάλωση σε όλες τίς κατηγορίες. Ξέρετε κ. ύπουργέ ή Έλλάδα έχει πολύ άλλαξει και δεν είναι αυτή πού διαφαίνεται στίς μέχρι τώρα ανάλυσεις του κινήματός σας! Οι φόροι πού χτυπούν τήν άκίνητη περιουσία είναι ένα θετικότατο βήμα στό επίπεδο των άρχών, είναι όμως ιδιαίτερα χαμηλοί (175.000 δρχ. φόρος για περιουσία 35 εκατομμυρίων δρχ. για να πάρουμε ένα παράδειγμα) και αφήνουν εκτός φορολογίας περιουσίες μέχρι 25 εκατομμύρια. Έτσι ένα τεράστιο μέρος της συμπαθούς τάξεως των ιδιοκτητών θά συνεχίσει να απολαμβάνει άνέξοδα τά δικαιώματά του. Τά βάρη πού επιβάλλει ή ύπαρξη της στό κοινωνικό σύνολο τά πληρώνει γενναιοφρόνως ο σύμπαρ λαός, στό όνομα της δημοκρατικής ενότητας άσφαλώς. Άκατανόητη είναι, επί τή ευκαιρία, ή απαλλαγή από τό φόρο αυτό των Έκκλησιών, Μοναστηριών άθλητικών σωματείων και κρατικών τραπεζών. Άσφαλώς θεωρήθηκε ότι δεν ενέχει ή δραστηριότητά τους οικονομική αλλά μόνο υψηλή πνευματική σημασία...

Και άλλα παραδείγματα θά μπορούσαν να εκτεθούν εδώ, αλλά δεν είναι απαραίτητο μιά και δημοσιεύτηκαν στόν καθημερινό τύπο. Τό σύνολο μάλλον δείχνει ότι, παρά τίς αυξήσεις πού έδωσαν οι προηγούμενες «δέσμες» και παρά τήν αυτόματη τιμαριθμική προσαρμογή των μισθών και συντάξεων, ένα υπερβολικό τμήμα των βαρών του προϋπολογισμού θά πέσει πάνω στίς πλάτες των χαμηλών και κυρίως των σχετικά σταθερών εισοδημάτων. Γιατί τά άλλα, τά δήθεν μικρομεσαία και μάλλον μεσαιομεγάλα ή και τά μεγάλα έχουν σημαντικές δυνατότητες να προσαρμόζονται προς τίς δαπάνες των κατόχων τους, πράγμα πού δεν συμβαίνει και τόσο εύκολα με τους περισσότερους μισθωτούς και συνταξιούχους. Έτσι ο έκτραχηλισμός προς μιάν ιδιαίτερα άνιση κατανομή των φορολογικών βαρών δεν φαίνεται να μπορεί να άποφευχθεί παρά μόνο από τήν αυστηρή έπιτήρηση και επέμβαση του κράτους ενάντια στην ύποδορία οικονομία, τήν φοροδιαφυγή, τίς λογισμολογικές παρανομίες άπ' όπου ζει και εύμερει μιά πολύ μεγάλη μερί-

δα των φορολογουμένων. Και εδώ λοιπόν είμαστε καταδικασμένοι να περιμένουμε νεότερες εξελίξεις. Μέ μεγάλες επιφυλάξεις και αμφιβολίες λόγω προτέρου βίου της σημερινής κυβερνητικής παράταξης. Πάντως έστω και στο επίπεδο των προβλέψεων δεν βλέπει κανείς πως ο προϋπολογισμός θα «πιάσει» έσοδα αυξημένα κατά 53% σε σχέση με πέρυσι, αν δεν αποφασίσει η κυβέρνηση να εισπράξει έστω και ένα τμήμα των φόρων που μέχρι τώρα δεν πλήρωναν (άνοιχτά και με περίτεχνες δικαιολογίες) οι γιατροί, οι δικηγόροι, οι έμποροι, οι γεωργοί, οι μεταφορείς, οι επισκευαστές, οι μεσολαβητές και άλλοι που συνθέτουν την τεράστια κατηγορία των Ελλήνων «αυτοαπασχολούμενων», των οποίων το ποσοστό στην Ελλάδα αποτελεί ευρωπαϊκό, τουλάχιστον, ρεκόρ. Και μη βιαστούν οι διάφοροι ψιλοπροπαγανδιστές να παραμερίσουν το ζήτημα αυτό επαριέμενοι στις κατάρξεις κατά των μονοπωλίων. Για όσους γνωρίζουν γεράματα και λογισμό, ως συγκρίνουν το σύνολο των κερδών των 3.086 μεγαλύτερων βιομηχανικών επιχειρήσεων της χώρας (στόν οδηγό ICAP-HELLAS) με το ύψος του ελλείμματος του προϋπολογισμού και ως εκτιμούν είναι ποιο ποσοστό θα κάλυπταν τα κέρδη αυτά αν όλα αφαιρούνταν από τους κατόχους τους.

Με αυτά φτάνουμε και στο θέμα της οικονομικής αποτελεσματικότητας του προϋπολογισμού. «Αντιναπτυξιακό» τον αποκάλεσε ο αρχηγός της ΝΔ και ασφυκτικό για την ιδιωτική πρωτοβουλία, την όποια, από άλλη μεριά, η κυβέρνηση κατηγορείται ότι «θωπεύει» (Αυγή, 16/3/82). Ένω ο βάρδος των «οικονομικών της προσφοράς» κ. Κόλμερ του αποδίδει φιλοσοφία πληθωρισμού και παρεμβατισμού στην οικονομία, όπου το κράτος ελέγχει περίπου 60% του Ακαθάριστου Έθνικου Προϊόντος. Και είναι αλήθεια ότι ο προϋπολογισμός παίρνει όλο και περισσότερους πόρους από την οικονομία για να τους χρησιμοποιήσει το κράτος για τους δικούς του σκοπούς (κανείς όμως δεν μάς είπε ποιους σκοπούς να εγκαταλείψει το κράτος σήμερα...), αφαιρώντας τους έτσι από την κατανάλωση και τις ενδεχόμενες επενδύσεις. Κι είναι επίσης αλήθεια ότι τις επενδύσεις, που μόνο αυτές μπορούν να διανοίξουν την έξοδο από την κρίση, σήμερα την κάνουν τόσο η «ιδιωτική πρωτοβουλία» όσο και το Κράτος το ίδιο. Αλήθεια είναι τέλος ότι ορισμένα φορολογικά μέτρα του Κράτους χτυπούν την πρώτη ενώ δεν διαφαίνεται δυστυχώς εναλλακτική λύση με την υποκατάσταση άλλων φορέων στην επιθυμούμενη επενδυτική της δραστηριότητα. Αλλά ποιος μπορεί σήμερα να πείσει οποιονδήποτε στην Ελλάδα ότι η περιφημη «ιδιωτική πρωτοβουλία» δεν έκανε μέχρι τώρα επενδύσεις επειδή πλήρωνε πολλούς φόρους; και ότι η κατάργησή της (έκει τελικά συμπυκνώνεται η εκδοχή των «οικονομικών της προσφοράς» που μάς σεβδίζεται εδώ και καιρό) θα αντιστρέψει την θρυλική πιά «επενδυτική αποχή»;

Αυτή η τελευταία αποτελεί σαφώς πραγματικό πρόβλημα, άσχετο όποσδήποτε με μία εικαζόμενη «πολιτική άπεργία» των βιομηχάνων (ή αλλιώς κάθε οικονομική ανάλυση είναι περιττή) όπως και στις γραμμές της περσινής αντιπολίτευσης υποστηριζόταν, όχι όμως και ένα πρόβλημα φόρων που ποτέ δεν επιδάρυναν ιδιαίτερα την «ιδιωτική πρωτοβουλία». Όλα δείχνουν ότι δεν πρόκειται για πρόβλημα προϋπολογισμού ή άλλων βραχυχρόνιων εξελίξεων, αλλά για πρόβλημα διαρθρωτικό.

Και πρώτα πρώτα για ποιά «ιδιωτική πρωτοβουλία» μιλάμε; Για τους επενδυτές της δεκάρας και τον κωνιοτρό των αεριτζήδων που ανεδύθησαν από την ανωνυμία όταν πήγε να εφαρμοστεί πέρυσι ο νόμος περί κινήτρων, και που προκάλεσαν την άγανάκτηση ακόμη και των τότε υπεύθυνων του υπουργείου Συντονισμού; Για τους παραδοσιακούς και εκ του ασφαλούς οπαδούς της πελατημένης και των επενδύσεων στα χνάρια εκείνων που έβγαλαν λεφτά πρό δεκαετίας; Για τους πρόθυμους και έξυπνους άχυράνθρωπους απλών εμπορικών επιχειρήσεων, υπό δάνειον βιομηχανικόν ένδυμα, ξένων συνεταιρικών πατρώνων; Μά όλοι αυτοί και άλλοι πολλοί (με σχέδια για πολυκατοικίες και ξενοδοχεία, αποθήκες και χοιροτροφεία, εμφιαλωτήρια περιτυλίγματα εισαγόμενων χαπιών, δισκίων και ταμπλετών...). Είναι καταδικασμένοι, από την εξέλιξη τόσο της ελληνικής οικονομίας όσο και της διεθνούς κρίσης, σε όπισθοβουλίες άνευ ιδιαίτερης σημασίας για τα προβλήματα υπό κρίση. Μιά ολόκληρη περίοδος της ελληνικής οικονομικής ανάπτυξης έχει κλείσει. Και μία νέα δεν μπορεί να ανοίξει με τις κυριολεκτικά ιδιωτικές πρωτοβουλίες των συμπαθών αυτών κατηγοριών. Κι αν, ό μη γένοιο, προκριθεί να τους δοθούν κίνητρα (αν και τό μόνο κίνητρο που προφανώς θα τους συγκινούσε είναι η ολοκληρωτική δωρεά της επένδυσης...) δεν πρόκειται ούτε κατά κεραία να προχωρήσει προς κάποια λύση τό επενδυτικό πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας.

Αν θέλουμε να μιλάμε για νέα περίοδο ανάπτυξης στή σημερινή συγκυρία, μόνο αυστηρά επιλεκτική (και όχι γενική και έφ' όλης της ύλης) πολιτική άπέναντι στην ντόπια «ιδιωτική πρωτοβουλία» μπορεί να δώσει κάποια αποτελέσματα και αυτό με επιφυλάξεις. Γιατί τό πραγματικά παραγωγικό της τμήμα ή κάνει ήδη επενδύσεις έτσι κι αλλιώς ή διατάζει, όχι τόσο για λόγους φορολογικούς, αν και δεν πρέπει να τους υποτιμά κανείς, αλλά γιατί δεν έχει τό απαραίτητα στοιχεία που θα έδιναν καθαρές προοπτικές στις επενδύσεις της. Και αυτό παραπέμπει στις κατευθυντήριες γραμμές του κρατικού προγραμματισμού, στις μεγάλες και αποφασιστικά νέες επενδύσεις που δημιουργούν νέα πεδία οικονομικής δραστηριότητας, στην πνοή των όραματισμών και στή σταθερότητα της συμπεριφοράς κ.λπ. Πράγματα που κατέστρεψε μέχρι πλήρους άναξιοπιστίας του Κράτους ή διαχείριση της Νέας Δημοκρατίας και που δύσκολα θα μπορούσε να άνορθώσει ό όποιος διάδοχός της. Πόσο εμπνέουν τον οποιαδήποτε ιδιωτικό επενδυτή ή Οδύσεια των πετροχημικών, τό γαιτανάκι της άλουμίνας και των φυσικών αερίων, ό τραγέλαφος των ναυπηγείων και άλλα ών ούκ έστιν άριθμός; Αλλά αυτά ξεπερνούν σαφώς την ανάλυση του προϋπολογισμού και θα πρέπει να άναλυθούν λεπτομερέστερα έν καιρώ.

Για να ξαναγυρίσουμε στον παρόντα προϋπολογισμό, είναι άρεκτά πιθανό ότι αυτός καθαυτός δεν μπορεί να οδηγήσει σε κάποια άναθέρμανση της οικονομίας ούτε από τά συνολικά του μεγέθη ούτε από τη διάρθρωσή του. Αν πρόκειται να επιδιωχθεί μία τέτοια άναθέρμανση, αυτή ξεπερνάει τά όρια του βραχυρόθεσμου προϋπολογισμού και δεν μπορεί παρά να βασίζεται σε θεσμικές κυρίως βελτιώσεις. Χωρίς

αυτές στις σημερινές συνθήκες ό κίνδυνος είναι σαφής για ενίσχυση των πληθωριστικών τάσεων.

Τά παραπάνω δέν σημαίνουν φυσικά ότι ό μόνος τρόπος για κάποια εκλογίκευση των δημόσιων οικονομικών είναι ή προσαρμογή των εσόδων στά έξοδα του δημοσίου τομέα. Γιατί υπάρχει και τό τεράστιο κεφάλαιο του άν τά έξοδα αυτά είναι όλα θεμιτά καθώς και τό σημαντικότερο ακόμα θέμα της παραγωγικότητας του δημοσίου τομέα. Παραγωγικότητα πού ό κ. Άβέρωφ θεωρεί ιδιαίτερα χαμηλή, σάν... από φυσικού της. Άσφαλώς, είναι ιδιαίτερα χαμηλή σέ βαθμό μάλιστα πού αποτελεί σήμερα τροχοπέδη της όποιος ανάπτυξης.

Τό ΠΑΣΟΚ εύλογα μπορεί νά άντιτείνει ότι δέν μπορεί νά μεταβάλει τούς όρους της βαριάς και ύποχρεωτικής κληρονομιάς πού οί προηγούμενες κυβερνήσεις του άφησαν. Τό άνησυχητικό όμως είναι ότι δέν είναι όρατή καμιά δέσμη συγκεκριμένων μέτρων για τήν έστω σταδιακή βελτίωση της κατάστασης, έστω και σημείο πρός σημείο. Άντίθετα οί ύπεύθυνοι του δημοσίου τομέα, στίς διάφορες εκφάνσεις του, πολύ γρήγορα φάνηκαν νά προσαρμόζονται στον καινούριο ρόλο τους, προσδιορισμένο από τήν προηγούμενη πρακτική, του πατρικού προστάτη και αταλάντευτου ύποστηρικτή των έφ' οίς έκαστος έτάχθη. Άλλά τότε του χρόνου θά συζητάμε ξανά για έλλείμ-

ματα και νέα έσοδα. Η «λιτότητα» όμως, απαραίτητη όσο και άν δέν άρέσει νά ύπενθυμίζεται, κινδυνεύει νά γίνει ακόμα πιό «μονόπλευρη», έστω και μέ διαφορετική έννοια από εκείνη πού της απέδιδε ή περσινή αντιπολίτευση!

Τά περιθώρια για αλλαγές και στον τομέα αυτό είναι τεράστια και έχουν φυσικά κάποιο πραγματικό ή εικαζόμενο κόστος, και όχι μόνο εκλογικό. Αυτό θά είναι τό δεύτερο σημείο όπου θά δοκιμασθεί ή πολιτική της σημερινής κυβέρνησης. Καί όχι μόνο ή δικιά της, αλλά και όσων φιλοδοξούν μέ λόγια πολλά νά «βοηθήσουν τήν αλλαγή». Δέν πρέπει νά παραγνωρίζει κανείς ότι άν δέν ύπάρξει «εναλλακτική» διεξοδος από τήν κρίση των δημόσιων οικονομικών και των έξωτερικών οικονομικών ισορροπιών της χώρας, ύπάρχει και ό, τόσο παρεξηγημένος εξάλλου, «μονεταρισμός» και οί θεωρητικοί της αποχαλινωμένης «ιδιωτικής πρωτοβουλίας» ενάντια στον «άσφυκτικό» δημόσιο τομέα. Μέ όλα τά πολιτικά συμπαρομαρτούντα...

Υ.Γ. Μόλις διαβάζουμε στίς εφημερίδες (*Βήμα*, 17/3/82) ότι ή «έπενδυτική πολιτική της κυβέρνησης θά ανακοινωθεί από τον κ. Πρωθυπουργό ως τά τέλη του μηνός». Παρά τά αναμενόμενα δηλαδή θά ύπάρξει και τέταρτη «δέσμη» μέτρων. Όψόμεθα.

Mircea Eliade

Πραγματεία
πάνω στην
Ίστορία των Θρησκειών

Έκδόσεις Ι. Χατζηνικολή

FRANCESCO ALBERONI

τό ζύπνημα του έρωτα

Έκδόσεις Χατζηνικολή

Ρητορεία καί ρεαλισμός «σχεδόν σέ σημείο καθολικῆς [οἰκο]λογικῆς κατάρρευσης»

τοῦ Λεωνίδα Λουλούδη

Στίς ἀρχές τοῦ μήνα ὁ ὑπουργός Χωροταξίας, Οἰκισμοῦ καί Περιβάλλοντος ἔδωσε μιά διάλεξη στό Πνευματικό Κέντρο τοῦ Δήμου Ἀθηναίων στό πλαίσιο τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ «Ἀνοιχτοῦ Πανεπιστήμιου» μαζί μέ τόν καθηγητή Μετεωρολογίας κ. Λάλα. Τό ἐρεθιστικό θέμα: «Ἡ πολιτική γιά τό περιβάλλον καί ἡ ἀτμοσφαιρική ρύπανση τῆς Ἀθήνας» ἀλλά καί ἡ παρουσία τοῦ ἀρμόδιου γιά τό περιβάλλον ὑπουργοῦ δέν ἀφῆσαν ἀσυγκίνητο τό κοινό. Ὅσοι ὅμως – καί ἦταν ἀρκετοί – μαζεύτηκαν ἐκεῖνο τό βράδυ ἀποχώρησαν στό τέλος περισσότερο μέ τήν αἴσθηση τοῦ χαμένου χρόνου καί λιγότερο μέ τήν ἐλπίδα «γιά ἕνα τρόπο ζωῆς κοινωνικά δίκαιο καί ποιοτικά ἀξιοβίωτο» ὅπως θά ἔλεγε ὁ κ. Τρίτσος.

Ἀλλά πρῖν ἀναφερθῶ σέ οὐσιαστικότερα σημεία αὐτῆς τῆς ἐκδήλωσης ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ ἡ ἐπισημάνση ὀρισμένων «λεπτομερειῶν» χαρακτηριστικῶν νομίζω τοῦ πολιτικοῦ ἤθους πού διαμορφώνουν τά ἐργα πλέον καί ὄχι οἱ προθέσεις τῆς νέας ἐξουσίας τοῦ τόπου. Κι αὐτό γιατί ἐνῶ ἡ κριτική τῶν προθέσεων, τοῦ προγράμματος, τῶν ἐξαγγελιῶν, πού ἀφορᾶ ἄλλωστε τά σημαντικότερα ζητήματα ἐσωτερικῆς καί ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, φαίνεται νά προσκρούει ἀντικειμενικά στό ἀδιάσειστο τεῖχος τῆς «βαριάς κληρονομιάς» καί τοῦ αἰτούμενου-χρόνου ἀποδόσεως τῶν νέων μέτρων, ἐλάχιστο ἐνδιαφέρον ἀποδίδεται σέ ὅσα μικρά ἢ μικρότερα σκιαγραφοῦν ἔστω τήν εἰκόνα τῆς κυβέρνησης.

Καί πρῶτα ἀπ' ὅλα ἡ ἐμμονή τοῦ Δήμου στό θεσμό τοῦ «Ἀνοιχτοῦ Πανεπιστήμιου». Ἀπό καιρό, ἂν ὄχι ἀπό τήν ἀρχή, ὅ,τι ὀνομάστηκε πανεπιστήμιο, καί μάλιστα ἀνοιχτό, δέν εἶναι παρά μιά σειρά διαλέξεων – ὅπως ἡ παραπάνω – στίς ὁποῖες θέματα καί ὀμιλητές διαδέχονται ἀλλήλα ἀλλήλους ἀνευ λόγου καί αἰτίας πλὴν ἴσως τῆς χονδροειδοῦς προβολῆς – λέγεται καί ἐκλαίκευση – κοινωνικῶν προβλημάτων καί «προβληματισμένων» διδασκόντων σ' ἕνα ἀκροατήριο διδασκομένων ὅπου κυριαρχεῖ ἡ συμπαθῆς πλήξη τῆς τρίτης ἡλικίας καί ὁ συμπαθέστερος ἀκόμη «προβληματισμός» ὀρισμένων λιμοκτονούντων περί τά τοιαῦτα φοιτητῶν. Ἐνας προοδευτικός Παρνασσός. Ἐπιπλέον ἡ διαδικασία ἐπιλογῆς τῶν διδασκόντων

κάθε ἄλλο παρά ἐπιβεβαιώνει τίς ἀρχικές διακηρύξεις τοῦ Δήμου γιά τή δημιουργία ἐνός ἐλεύθερου δήματος ὁλῶν τῶν ἀπόψεων πού δέν ἀνέχεται ἡ ἀποκλείει τό παραδοσιακό «κλειστό» πανεπιστήμιο. Ἐντέλει πολύ ἀνοιχτό γιά τοὺς διδασκόμενους καί ὀλιγον ἀνοιχτό γιά τοὺς διδάσκοντες, τό «Ἀνοιχτό Πανεπιστήμιο», ὅπως λειτουργεῖ σήμερα, ἂν δέν δυσφημεῖ, πάντως δέν διαφημίζει τή τοπική αὐτοδιοίκηση. Ἐπιμένω στό ζήτημα αὐτό γιατί ἐκτός τῶν ἄλλων οἱ παρανοήσεις πού δημιουργεῖ ὁδηγοῦν σέ ἐθιμοτυπικές ἀπρέπειες πού ἄλλως θά μπορούσαν νά διασκεδασθοῦν. Γιά παράδειγμα ὁ κ. Τρίτσος, μέ τήν ιδιότητα τοῦ ὑπουργοῦ φαντάζομαι καί ὄχι τοῦ διδάσκοντος, ἀποφάσισε ὅτι μπορούσε νά ἐγκαταλείψει τήν ἐκδήλωση πρῶτο πρῖν ἀπ' τό τέλος τῆς, συμπαρασύροντας μαζί του καί ὅλους ἐκείνους πού ἐνδιαφέρονταν νά δοῦν – καί νά τοὺς δεῖ – τόν ὑπουργό, καί ὄχι νά ἀκούσουν καί νά τοὺς ἀκούσει ὁ δάσκαλος. Τό κενό δέν ἦταν βέβαια μόνο τυπικό, καθὼς ὁ ἐναπομείνας κ. Λάλας ἐπαναλάμβανε ἀμήχανα τήν ἀναρμοδιότητά του σέ θέματα πολιτικῆς τοῦ περιβάλλοντος.

Θά ἤθελα νά ἐπισημάνω ἀκόμη μιά «λεπτομέρεια» τῆς ἐκδήλωσης. Τῆ γραπτή εἰσήγηση τοῦ ὑπουργοῦ πού μᾶς μοιράστηκε μέ τόν υπερβολικό τίτλο «Ἡ πολιτική γιά τό περιβάλλον» καί τήν ἀνησυχητική ὑποσημείωση: «Διαβάστηκε στή Συνέλευση τοῦ ΟΟΣΑ 15.12.81». Ὑπερβολικός τίτλος γιατί τοῦ ἀντιστοιχοῦσε μᾶλλον ἕνα περιεχόμενο οἰκολογικοῦ μανιφέστου τῆς περασμένης δεκαετίας παρά ἕνα συγκεκριμένο σχέδιο πολιτικῆς γιά τό περιβάλλον. Ἀνησυχητική ὑποσημείωση γιατί ἡ προώθηση τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς στή διεθνή κοινότητα ἔχει τήν ἴδια τουλάχιστο σοβαρότητα μέ τήν ἱκανότητα ἐκφρασῆς τῆς. Ἀπό τήν εἰσήγηση λοιπόν μάθαμε γιά τή «δραστηριότητα τῶν ἐθνικῶν πλουτοπαραγωγικῶν πόρων» καί πάλι τήν «προγραμματισμένη δραστηριοποίηση τῶν φυσικῶν πόρων» πού σήμερα βρῖσκονται «σχεδόν σέ σημείο καθολικῆς οἰκολογικῆς κατάρρευσης» (sic) «στό πλαίσιο μιάς εὐρείας ὑδατικῆς οικονομίας» καί τοῦ «γενικότερου ὑδρολογικοῦ πλοῦτου», ἀκόμα τήν «ἀνάπτυξη τῶν παρακτινῶν παθογενικῶν ἐδαφῶν» καί ὅλα αὐτά ὅταν «κατενθνητήριος στόχος εἶναι ἡ

οικονομική, κοινωνική, πολιτιστική ανασυγκρότηση... (ώστε) νά μήν χρειασθεῖ ἡ διέξοδος τῆς μετανάστευσης. Ἡ πολιτική αὐτή (;) ἔχει ὀδηγήσει στή δημογραφική παραμόρφωση τῆς Ἑλλάδας, στή δραματική μείωση...».

Ἀκούστε, ἀκούστε, ὦ ἄνδρες Βοιωτοί, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὦ ἄνδρες ἀσυμμόρφωτοι, προειδοποιούσε σ' ἀνύποπτους καιρούς ὁ ποιητής.

Ἄλλά ἄς ἀφήσουμε τίς «λεπτομέρειες». Ἄς δοῦμε τήν οὐσία. Καί οὐσία δέν νομίζω νά προκύπτει πέραν τῶν διακηρύξεων τοῦ κ. Τρίτη ὅτι ἡ κυβέρνησις τῆς Ἀλλαγῆς ἐπαναποθετεῖ ριζικά τό πρόβλημα τοῦ περιβάλλοντος. Οἱ ἀντιρρήσεις μας εἶναι εὐρύτερα ἰδεολογικές ἀλλά καί ἀμεσότερα πολιτικές. Ἡ συζήτηση τῶν πρώτων δέν θά μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ, ἀπλῶς ὑπενθυμίζουμε ὅτι ἡ ἀποσπασματική θεώρηση τῆς μὴ ἀνανέωσης τῶν φυσικῶν πόρων, τῆς ἔκπτωσης τῶν πολιτιστικῶν ἀξιῶν καί τῆς περιβαλλοντικῆς υποβάθμισης δέν ἐνθαρρύνουν διόλου τήν ἐνιαία διερεύνηση τοῦ πολυπλοκότερου πλέγματος σχέσεων ἀνθρώπου καί φύσης ἀπό ὅσα μέχρι σήμερα ἔχει γνωρίσει ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία, δηλαδή ἑνός ὁλόκληρου πολιτισμοῦ καί μάλιστα τοῦ μόνου ὡς σήμερα πού μπορεῖ νά διεκδικήσει τό τίτλο τῆς παγκοσμιοτήτας. Ἐναντι αὐτῆς τῆς συνθετικῆς ὑπεραπλουστεύσεως τοῦ τύπου «ἡ διατροφή ἀποτελεῖ τήν πεμπτοῦσία» τῆς συζητήσεως γιά τούς φυσικούς πόρους, καί τό «ἄγκυλιασμα βιομηχανίας καί πρωτογενούς παραγωγῆς τήν πεμπτοῦσία τῆς ἀνάπτυξης» μᾶς προσγειώνουν ἀπὸ τοῦ ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς ριζικῆς ἐπαναποθετήσεως στά βᾶθη τῶν «κινήτρων γιά τίς βιοτεχνικές παραδοσιακῶν προϊόντων», τίς «δέσμες τῶν μέτρων γιά τό νέφος», καί τή «θερμοποίηση τῆς γειτονιάς». Ἐπιτέλους νάι, ὅπως ἀναφέρεται καί στό πρόγραμμα τῆς «Ἀλληλεγγύης», ἡ προστασία τοῦ περιβάλλοντος ἀπαιτεῖ τήν «ἀναγνώριση τῆς προτεραιότητος τῶν κοινωνικῶν ἀντικειμενικῶν στόχων ἔναντι τῆς παραγωγῆς» ἀλλά κυρίως – καί ἐδῶ θά περιμένω κανεῖς τήν ριζική ἐπαναποθετήση – τήν ἀναγνώριση τῶν κοινωνικῶν ἀντικειμενικῶν στόχων καί τοῦ ἀντίστοιχου τρόπου παραγωγῆς. Ὅταν ὁμως ὁ πρωθυπουργός δηλώνει ὅτι «ἡ πολιτική μας ἔχει τρεῖς διαστάσεις: πρῶτα ἐκσυγχρονισμός, μετὰ δημοκρατικοποίηση, τέλος σοσιαλισμός», οἱ δύο πρῶτοι στόχοι θά μονοπωλήσουν σχεδόν, ἀρχικά, τό ἐνδιαφέρον μας. Ὅσα εὐτολμα ὁράματα καί ἂν ἔχουμε γιά τούς τρόπους παραγωγῆς πού ἀντιστοιχοῦν στό «δικό μας» σοσιαλισμό τό βέβαιο εἶναι ὅτι ὁ ἕνας ἀντιστοιχεῖ καί στό «δικό μας» ἐκσυγχρονισμό. Ἐκεῖνος ἀκριβῶς πού ἡ ἐσωτερική του δυναμική καί οἱ ἐξωτερικές του ἐκδηλώσεις ἀντιφάσκουν ἱστορικά, ἀντικειμενικά, λογικά μέ τό αἶτημα τῆς ριζικῆς ἐπαναποθετήσεως τοῦ περιβαλλοντικοῦ προβλήματος, ὅπως ἄλλωστε καί κάθε μεγάλου προβλήματος καθῶς ὁ ἴδιος ἀποτελεῖ τό μέγιστο κοινωνικό πρόβλημα τῶν τελευταίων τριῶν – τουλάχιστον – αἰῶνων. Γιά ὅσους ἀποτελεῖ... ἀλλά σ' ἀλήθεια ἐκεῖνες οἱ μεταρρυθμίσεις πού ἀλλάζουν τόν κόσμον καί κάνουν ὥστε ὁ κόσμος νά κρατᾶ στά χέρια του τίς πολιτιστικές, τίς πολιτικές καί τίς κοινωνικές ἀξίες πού τοῦ ταιριάζουν εἶναι μακριά, πολύ μακριά. Ἐκεῖνο πού εἶναι κοντά, μπροστά μας θά ἴεγα παραλάσσοντας μιά φράση τοῦ τελευταίου Πολίτη¹ εἶναι ὅτι τήν ἀλλαγὴ πού ἀλλάζει

τόν κόσμον μοιάζει νά τή σχεδιάζουν τά λόγια ἀλλά ὄχι τά ἔργα τῶν νέων κυβερνήσεων. Καί ἐπειδή ἀκριβῶς δέν πρόκειται γιά ἐκείνη τήν ἀναντιστοιχία λόγων καί ἔργων χαρακτηριστική κάθε ἐξουσίας, ἴσως καί προϋπόθεσής της, οὔτε γιά τήν ἀσυνέπεια προεκλογικῶν ὑποσχέσεων καί μετεκλογικῶν παροχῶν, θά διαφωνοῦσα ὅτι ἡ κυβέρνησις «ἀρχίζει νά δλέπει περισσότερο μέ τό μάτι τῆς πραγματικότητας καί λιγότερο μέ τό πρῶμα τοῦ ρομαντικοῦ αὐτοσχεδιασμοῦ ἢ τῆς ἀνεύθυνης δημαγωγίας πράγματα πού δέν ὑπόκεινται σέ ρομαντισμό, οὔτε ἐπιδέχονται δημαγωγία. Δείγματα αὐτῆς τῆς ἐνηλικιωσέως εἶναι λογικό νά περιμένουμε ὄλο καί περισσότερο...» (Καθημερινή, 15.1.82). Ἀντίθετα, πιστεύω ὅτι αὐτή ἡ κυβέρνησις ὄχι μόνο ἔχει ἤδη διακριθεῖ γιά τόν πραγματισμό της ἀλλά κυρίως γιά τή συνειδητὴ πολιτική ἐπιλογὴ της σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὅταν «ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια δέν εἶναι ἐφικτή ἕνα μεγάλο ψέμα εἶναι προτιμότερο ἀπὸ μιά μικρὴ ἀλήθεια». Αὐτὴ τὴν ἐπιλογὴ τῆς ἐκφράζει ὁ κραυγαλέα συμπολιτευόμενος τύπος ὅταν πλουκῶνει μέ φοροφυγάδες, πολυθεσίτες, φυλακισμένους καί ξεροκαταπίνει μέ Φωτῆλες, κλαδικές καί... τήν αὔξη τῆς τιμῆς τῆς βενζίνης. Αὐτὴ τὴν ἐπιλογὴ τῆς ἐκφράζουν ἡ προπαγάνδισή τῶν μεγάλων «ὄχι» (NATO, EOK), τῶν κοινωνικοπολιτιστικῶν, τῶν φιλαλληλέγγυων αἰσθημάτων καί συγχρόνως ἡ ἐπιδίωξη τῶν εἰδικῶν σχέσεων, τῶν ἐποπτικῶν συμβουλίων, τῶν φιλοσοβιετικῶν ἐπιδαφιεύσεων. Αὐτὴ τὴν ἐπιλογὴ ἐπιχειρεῖ νά θεωρητικοποιήσει ὁ πρωθυπουργός: «Πρέπει νά κάνω μιά πολὺ σαφὴ διάκριση μεταξὺ τῶν θεμελιωδῶν ἀξιῶν τοῦ κινήματος τοῦ ὁποίου ἡγοῦμαι καί τῆς συγκεκριμένης πολιτικῆς πού ἀκολουθεῖ ἡ κυβέρνησις στό πλαίσιο τῆς σημερινῆς πραγματικότητας».

Αὐτῆς τῆς ἴδιας ἐπιλογῆς διάπυρος πρέσβυς ὁ κ. Τρίτης θεσμοθετεῖ γειτονιές, «χωροθετεῖ τὸν περίπατο τῶν παιδιῶν», ἐπαναποθετεῖ τίς μονοκαλλιέργειες καί εἰσηγείται τὸν δημοκρατικό προγραμματισμό, ἐνῶ συγχρόνως ἀποσιωπᾷ τίς ἀγωνιώδεις προσπάθειες τοῦ κ. Λάζαρη γιά τὴν ἀνάπτυξη τῆς βαριάς βιομηχανίας, τοῦ κ. Πέτσου γιά τὴν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανία, τοῦ κ. Πεπονῆ γιά τὰ πετροχημικά καί αὐριοποιός ξέρεῖ τίνας γιά τὴν πυρηνική ἐνέργεια. Καί ὅσοι ἀφελεῖς ἄς ἐξακολουθοῦν ἀποροῦντες μέ ποιά κριτήρια ὁ μικρομεσαῖος πολίτης θά συμμετεχεῖ στόν προγραμματισμὸ αὐτῶν τῶν ὑπερβαρέων βιομηχανικῶν συμπλόκων, διότι καί βέβαια δέν «εἶναι ὄλοι εἰδικοί σ' αὐτά». Ἐπειδὴ καί μόνο τό θέλει ὁ κ. Τρίτης. Τό ἐπεῖγον ἐρώτημα εἶναι τί θά γίνῃ μέ μιά ὁλόκληρη κοινωνία στήν ὁποία κατὰ τὴ ρῆση φανατικοῦ «ἀντικομμουνιστῆ» εἶν' ἐνδεχόμενο νά ἐγκαθιδρυθεῖ ἕνα σχιζοφρενικὸ σύστημα σκέψης, στό ὁποῖο οἱ νόμοι τῆς κοινῆς λογικῆς τηροῦνται πολὺ καλὰ στήν καθημερινὴ ζωὴ καί σέ μερικές ἀσπληγῆς ἐπιστήμες (Σ.Σ. τὴν οἰκονομία, τὴν οἰκολογία γιά παράδειγμα) ἀλλά μποροῦν νά παραβιάζονται ἀπὸ τούς πολιτικούς... Τί θά γίνῃ μ' ἄλλα λόγια ἂν ἐπιλέγονται τὴ θέση βρεφονηπιακῶν σταθμῶν καί γκαράζ θεωρήσουμε ἑαυτοὺς καί γείτονες κύτταρα τῆς ἐθνικῆς αὐτοδιαχείρισης. Τί θά γίνῃ ἀκόμα ἂν συνηθίσουμε ὄλο νά θεωροῦμε φυσική αὐτὴ τὴ «πολύ σα-

1. Ἀγγελου Ἐλεφάντη, «Ἀλλαγὴ-Ἐναλλαγὴ-Ἵπομονή», Πολίτης τεύχ. 47-48, (1982).

φή διάκριση μεταξύ θεμελιωδών αξιών κ.λπ., κ.λπ., κ.λπ.».

Μέσα σ' αυτή τή πολιτική ατμόσφαιρα ή διαβεβαίωση-επίλογος του κ. Τρίτση ότι «*θά προχωρήσει σ' ό,τι αποδέχεται ο λαός, όσο τό αποδέχεται*» αποκτά ένα ιδιαίτερο ερμηνευτικό ενδιαφέρον. *Άς επιχειρήσουμε νά τό εκθέσουμε. Τί θά συνέβαινε λοιπόν αν ή διαβεβαίωση του ύπουργού μας ίσχυε ταυτόχρονα μέ τήν διακαή απόφασή του νά πατάξει τή σημερινή άνομία στά θέματα περιβάλλοντος; Πρώτα απ' όλα ή άνομία οφείλεται στην έλλειψη ενός Καταστατικού Χάρτη Περιβάλλοντος. Θεσοθέτηση όμως ενός παρόμοιου Χάρτη δέν σημαίνει σύσταση «επιτροπών μελέτης του θέματος» ούτε δικτώ ύπουργοί δεσμολογούντες επί σκηνής αλλά πολιτική αναμέτρηση απόψεων, συμφερόντων, τάξεων. Τά επιστημονικά δεδομένα στην καλύτερη περίπτωση όροθετούν τό πεδίο τής μάχης. Τά παραδείγματα είναι πολλά και διεθνή. Στίς Ηνωμένες Πολιτείες αυτές τίς μέρες δίνεται σκληρή μάχη για τήν αναθεώρηση του νόμου περί προστασίας του Καθαρού Άέρα. Οί εταιρείες επιμένουν ότι οί αυστηρές προδιαγραφές του 1970 που μείωσαν κατά 44% τό διοξειδίο του θείου, 16% τόν καπνό και 30% τό μονοξειδίο του άνθρακα στην ατμόσφαιρα, τούς κοστίζουν 16 δισεκατομμύρια δολάρια τό χρόνο. Μέ τήν ύποστήριξη του Προέδρου Ρέηγκαν ό δημοκρατικός γεροισιαστής Λιούκνεν παρουσίασε ένα νομοσχέδιο που χωρίς νά άφίσταται ιδιαίτερα του ίσχύοντος διπλασιάζει τό μέγιστο όριο εκπομπών σε μονοξειδίο του άνθρακα και οξειδία του άζώτου ενώ επιτρέπει στους βιομηχανούς νά ελέγχονται από τό μέσο όρο εκπομπών των συγκροτημάτων τους και όχι από έκείνες επιμέρους μονάδων, ενώ άγνοεί έντελώς τήν «όξινη βροχή», τό πλέον ίσως πολυσυζητημένο θέμα από τούς οικολόγους μετά τήν πυρηνική ενέργεια. Οί τελευταίοι αντιτίθενται σθεναρά σ' αυτή τήν αναθεώρηση ύποστηρίζοντας ότι τό κόστος αντιρρόπησης ίσοσταθμίζεται από τή δημιουργία τής νεόκοπης βιομηχανίας αντιρρόπησης και τή μείωση των κρατικών κονδυλίων για τίς ασθένειες που προκαλεί ή ρύπανση (περ. *Time*, 1.3.82). Τά ίδια στό Λονδίνο όπου, παρά τά όσα λέγονται έδώ, ό άέρας δέν είναι καθαρός, τουλάχιστον μέ τίς κοινοτικές προδιαγραφές του 1983. Η διαμάχη έντοπίζεται στή χρησιμοποίηση εκ μέρους τής βιομηχανίας καυσίμων μέ λιγότερο θειάφι καθώς και στόν αυστηρότερο έλεγχο των πετρελαιοκινητήρων. Άλλά μετατροπές προς αυτές τίς κατευθύνσεις θά κοστίσουν στή βιομηχανία και τά κρατικά ιδρύματα από 3-20 έκ. λίρες τό χρόνο (περ. *New Scientist*, 14.1.81). Και στην Έλλάδα είναι σαφές ότι ή άνευ συζητήσεων αύξηση του όριου συναγερομού από τρεις φωτομετρικές μονάδες για τόν καπνό σε πέντε (Ν. Δημοκρατία) και έπτά (ΠΑΣΟΚ) δέν εκφράζει τήν αλλαγή των επιστημονικών δεδομένων αλλά τή μάχη που δέν δόθηκε ή καλύτερα αυτήν που τήν κέρδισε άναίμακτα ή πολιτική βούληση τής «άνομιας». Όσα κι αν ίσχυρίζεται επί του προκειμένου ή «νεοελληνική κενόλογη μεγαλοστομία μας μέ τήν επαρχιακή της θεατρικότητα».*

Άν λοιπόν ή αναμέτρηση είναι πολιτική, θά άξιζε νά διερωτηθούμε πόσο θά προχωρήσει μία κυβέρνηση «μ' ό,τι αποδέχεται ο λαός, όσο τό αποδέχεται». Και πρώτα απ' όλα επειδή «ο λαός» αποτελεί μία ποιητική άδεια άφαίρεση άς εστιάσουμε αναλυτική

άδεια στό επίπεδο των παραγωγικών τάξεων. Τό κεφάλαιο και τήν εργασία, μιά πού ως νά βρούμε τόν «τρίτο δρόμο» φαίνεται ότι θά ασφυκτιούμε για καιρό στην άφθονία του καπιταλισμού. «*Τώρα πού φήγαμε από τήν φιλολογική αντιμετώπιση του θέματος και περνάμε στην πράξη, εμφανίζονται βιομηχανικές μονάδες μέ διάθεση νά εγκαταστήσουν φίλτρο*» μάς δεβαιώνει ό ύπουργός Βιομηχανίας. Άπάντηση του κ. Φυρογένη, προέδρου του Συνδέσμου Βιομηχανών Άττικής Πειραιώς: «*Η εγκατάσταση φίλτρων πού λέτε, δέν είναι τόσο άπλή ύπόθεση. Είναι συστήματα ολόκληρα πού διαφέρουν μέ τό είδος τής βιομηχανίας. Τά συστήματα αυτά θέλουν χρήμα και χρόνο. Είναι συστήματα μεγάλων επενδύσεων. (...)* Ίσως ένας μικρός αριθμός βιομηχανιών θά μπορούσε νά μετακινηθεί. *Όχι όμως μεγάλος αριθμός επειδή οί επενδύσεις πού απαιτούνται γι' αυτό είναι πολύ μεγαλύτερες κι από τήν άξία τής ίδιας τής βιομηχανίας. Άν όμως κάτι τέτοιο γίνει τότε θά σημαίνει ό θάνατος... Πού θά πάς; θές αποχέτευση, θέλεις γιατρούς, θέλεις δρόμο, σχολεία, νοσοκομεία. Άς μου πεί κάποιος, πού υπάρχουν αυτά για νά πάει μιά βιομηχανία;... Δέν άφήνει εύκολα ό εργάτης τή πόλη. Πού θά βρείς λοιπόν εργάτες;» Και ό κ. Πινότσης, πρόεδρος τής πολυεθνικής «Λέβερ»: «*Τό έξτρα κόστος που δημιουργείται απ' αυτές τίς καταστάσεις (έννοεί τή μετακίνηση) τό πληρώνει ό καταναλωτής... Άν τώρα μάς ρωτάτε τί θά γίνει όταν μετακινηθούμε, σάς άπαντώ: Οικονομικά είναι αδύνατον και νομίζω ότι τουτο συμβαίνει για τή μεγάλη πλειοψηφία των βιομηχανιών τής Άττικής (...)* Τά δάνεια (του νόμου 1116) πρέπει κάποτε νά τά πληρώσουμε και για νά μετακινήσουμε τό εργοστάσιο δέν θά μάς έφταναν τέσσερα δισ. Γενικώς είναι κάπως άνεδαφικό κάτι τέτοιο». Αλλά τό κεφάλαιο. Για τή στάση των εργαζομένων έχω ήδη αναφερθεί άλλου.² Δέν μπορεί παρά νά εκτιμηθεί από τήν εύαισθησία τους στην αλλαγή του τρόπου καθημερινής τους διαβίωσης ή τής έμμονής τους σ' ένα όρισμένο πολιτιστικό πρότυπο έτσι όπως αυτά εκδηλώνονται συλλογικά και άτομικά στό πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Άν και τά τελευταία χρόνια παρουσιάζεται μιά αυξημένη εύαισθητοποίηση όταν τό πρόβλημα συνδέεται μέ τό κοινωνικό του κόστος, άπασχόληση, μετοίκηση, αύξηση τιμών, «ύποβάθμιση» του βιοτικού επιπέδου, ή στάση των εργαζομένων συνοψίζεται στό άδιέξοδο που επισημαίνει και ό κ. Πεπονής: «*Εργαζόμενοι και περιοίκοι (ένν. των εργοστασίων) κομμάτια και τά δυό του ίδιου λαού έρχονται σε αντίθεση*» (όλες αυτές οί συνεντεύξεις από άφιέρωμα του *Έθνους*, 20-23/2/82) Τιμητικές εξαιρέσεις πάντα υπάρχουν χωρίς νά εννοηθεί ιδιαίτερα ό ύπνοβατών κανόνας. Και για τού στραβού τό δικίο, ό κατ' έξοχήν εξαιρετός κ. Βλάσης Βελλόπουλος (μηνυτής στή δίκη των βιομηχανιών τής Πάτρας πού τήν παραμονή τής δευτεροβάθμιας δίκης πήρε «φιλικά» τηλεφωνήματα και τά ξημερώματα «άγνωστοι» έκαψαν τό αυτοκίνητό του, ενώ ή δίκη άνεβλήθη επ' άόριστον) δέν είναι παράδειγμα πρός μίμηση.*

Τή δεδομένη λοιπόν άνομη άναρχία των απόψεων, συμφερόντων και τάξεων ό κ. Τρίτσης επειδή άκριβώς επιδιώκει νά συνθέσει σε νόμιμη τάξη, τρίτο δρόμο και δεύτερο δέν έχει, παρά μόνον έναν: νά προχω-

2. *Πολίτης*, τ. 46 (1981), σσ. 57-63.

ρήσει ενάντια σ' ό,τι αποδέχεται ό λαός και πέρα απ' όσο αποδέχεται σήμερα ό λαός. Και αυτό θά κάνει αν ή πολιτική τής κυβέρνησής του είναι όντως στραμμένη μονοπωλιακά στη διάσταση του έκσυγχρονισμού. Είμαι ό τελευταίος πού θά ισχυρίζομουνά ότι ό κ. Τρίτσας άγνοεί αυτή τήν πραγματικότητα. Και μόνο τά παθήματα του κ. Μάνου αν άξιοποιήσει, φτάνει για νά γνωρίσει ότι καμιά συνθετική παρέμβαση στην κατακεραματισμένη ελληνική κοινωνία δέν είναι αναίμακτη. Άκόμα αίμορροούν έξουσιαστές και έξουσιαζόμενοι.

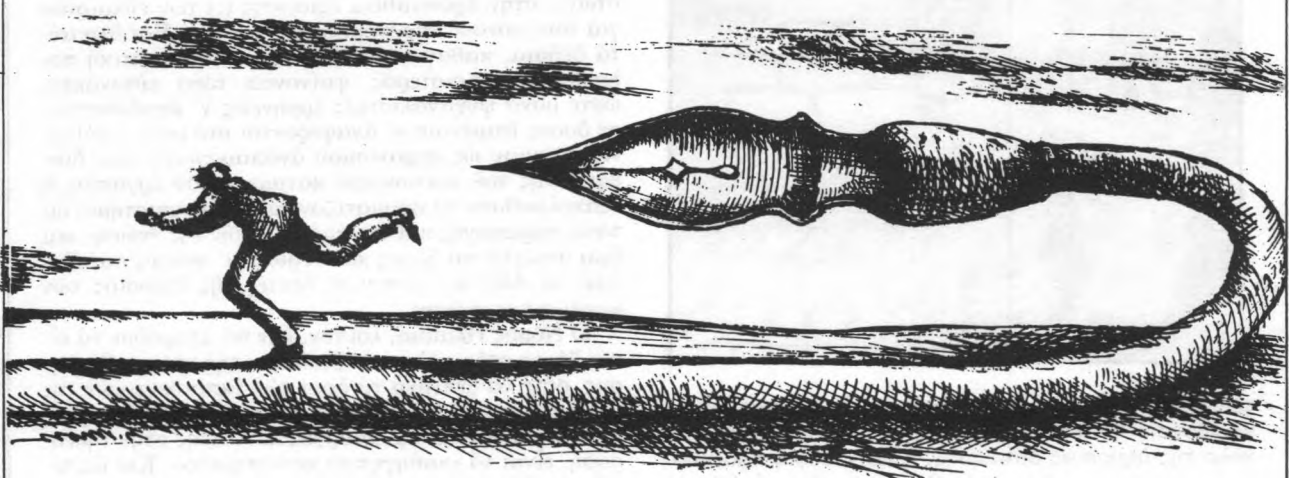
Όστόσο, σήμερα ένα νέο σύστημα σκέψης επιβάλλεται, όπως ήδη σημειώσαμε. Θά επιτύχει εκεί όπου γελοιοποιήθηκε ή γηραιά άνοιξη τής άμαρτωλής δεξιās ή λαθροβιώνει εν τιμαίς ή ήρωική άριστερά. Τό δίλημμα θά μπορούσε ν' άξιοποιηθεί ως υπόθεση έρ-

γασίας σε δεκάδες αποστόλους τής κριτικής υποστήριξης του ΠΑΣΟΚ. Άς σημειώσουν μόνο κάπου μιá άλλη ενδιαφέρουσα όψη του ζήτηματος, έννοιά τής συνύπαρξης του συστήματος σκέψης πού περιγράφουμε και τής ταυτοποίησης λαού και έξουσίας.

«Ό ολοκληρωτισμός όμως δέν υπόσχεται τόσο μιá εποχή πίστης όσο μιá εποχή σχιζοφρένειας... Άλλά για νά εξαχρειωθεί κανείς από τόν ολοκληρωτισμό δέν είναι ανάγκη νά ζει σε μιá ολοκληρωτική χώρα. Και μόνο ή επικράτηση μερικων ιδεων σκορπάνε ένα είδος δηλητηρίου...»

Βέβαια ό Όργουελ ήταν «άντικομμουνιστής» και μάλιστα από τότε (1945).

16 Μαρτίου 1983

Νέο πλαίσιο έξουσίας στά ΑΕΙ

του Δημήτρη Κέκου

Ή κοινοβουλευτική έξουσία του ΠΑΣΟΚ συνοδεύτηκε από τήν παράλληλη εμφάνιση μιās νέας πολιτικής ιδεολογίας (παλιās ώστόσο γνώριμης στην ελληνική άριστερά). Όροι όπως «κατεστημένο», «κλίκα», «μή προνομιούχοι», «πολιτική βούληση», «δημοκρατικός προγραμματισμός», «εϋνοιοκρατία», «άξιοκρατία», «ισότητα ευκαιριών», «λαϊκός έλεγχος» κ.λπ., δίνουν τό στίγμα αυτής τής νέας πολιτικής ιδεολογίας πού οι κρατικοί πομποί και ή σκανδαλοθηρική πολιτικολογία του συμπολιτευόμενου (όλων των ιδιαίτερων άποχρώσεων) τύπου επέμπουν και προβάλλουν. Άπό τήν ιδεολογία αυτή άντλεί ή νέα κυβέρνηση τά εργαλεία άνάλυσης και πολιτικής επεξεργασίας των στόχων πού έξήγγειλε μέ τά πρώτα οικονομικά και κοινωνικά μέτρα και τά νομοσχέδια πού κατάθεσε

στη Βουλή. Μέσα σ' αυτά, τό πρόβλημα τής λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού και των σχέσεων έξουσίας πού παράγει υποβιβάστηκε σε ζήτημα θεσμικής δυσλειτουργίας πού προξενούν οι κλίκες και ή εϋνοιοκρατία, ενώ ή ύπαρξη των ταξικών συμφερόντων και άνισοτήτων τά όποια ένα όλόκληρο πλέγμα οικονομικών, θεσμικών και ιδεολογικών σχέσεων εξασφαλίζουν και αναπαράγουν, συμπυκνώθηκε στην έννοια του «κατεστημένου» και του πολιτικού προσωπικού του κρατικού μηχανισμού.

Σε μιá τέτοια άπλουστευτική και μονοδιάστατη θεώρηση τής πολιτικής έξουσίας, τό πλαίσιο των πολιτικών επιλογών τής κυβέρνησης τής Άλλαγής είναι σαφέστατα προσδιορισμένο. Άρκεί ή υπέρβαση του υπάρχοντος κρατικού μηχανισμού μέ νέους συγκεν-

τροπικούς μηχανισμούς, με τους οποίους η εκτελεστική εξουσία θά μπορεί να άσκει άμεσο έλεγχο στο σύνολο τής δημόσιας διοίκησης, ή παράλληλη προώθηση κομματικών φίλων στίς θέσεις-κλειδιά, ή διατύπωση «άξιοκρατικών» κριτηρίων επιλογής του προσωπικού, άρκει έπίσης ή δημοκρατική ευθύνη του λαού να καταδίδει τούς παραβάτες και άισχροκερδείς και οί λαϊκοί φορείς να ελέγχουν τήν υλοποίηση των κυβερνητικών επιλογών. Έτσι, έπιτέλους, ή «πολιτική βούληση» τής κυβέρνησης (πού άντικαθιστά τή θέληση του κατεστημένου) γίνεται έργο, και μάλιστα έργο Άλλαγής.

Βέβαια κανείς δέν μπορεί ν' άμφισβητήσει τήν ιδιαίτερη πολιτική διάσταση και σημασία πού έχει ή τέτοιου τύπου παρέμβαση στους κρατικούς μηχανισμούς του σύγχρονου έλληνικού κράτους για τήν άποδιάρθρωση τής εξουσίας τής πολιτικής δύναμης πού, ιστορικά, έχει όνομασθεί Δεξιά. Η οικοδόμηση άλλωστε του κρατικού μηχανισμού και οί δεσμοί του προσωπικού του με τμήματα τής άρχουσας τάξης, υπήρξαν όρος για τή διατήρηση τής πολιτικής ήγεμονίας τής έλληνικής άστικής τάξης, πού, λόγω τής συγκεκριμένου τρόπου ιστορικής τής διαμόρφωσης, έπρεπε ν' άντιμετωπίσει μιά μόνιμα λανθάνουσα κρίση εξουσίας. Όμως, τό πολιτικό πλαίσιο μέσα στο όποιο πραγματοποιείται αυτή ή άποδιάρθρωση, έφ' όσον δέν οδηγεί σε συνολικότερους μετασχηματισμούς και ανακατατάξεις λόγω έλλειψης τής σοσιαλιστικής διεξόδου, καθορίζει τά όρια τής παρέμβασης, καθώς άπλώς άναμορφώνει σε όρθολογικότερα ίσως πλαίσια

τίς ίδιες λειτουργίες. Και άκόμη παραπέρα, ή κυρίαρχη άντίθεση, όπως σήμερα εμφανίζεται στήν πολιτική σκηνή, μεταξύ Δεξιάς και Δημοκρατικών Δυναμέων (:), άν δέν άναλυθεί στίς πραγματικές τής διαστάσεις, οδηγεί στή διατήρηση των σημερινών (ταξικών) συσχετισμών και ίσορροπιών και τελικά δέν επιλύεται με νέες μορφές.

Οί βασικές άρχές του Νόμου Πλαίσου για τά ΑΕΙ δέν είναι ή πρώτη διατύπωση κυβερνητικών θέσεων για τό Πανεπιστήμιο. Είχε προηγηθεί ή κατάργηση των Πανελληνίων εξετάσεων με τήν εξαγγελία ενός «δικαιότερου» και άξιοκρατικότερου συστήματος εισαγωγής στα ΑΕΙ. Έκει εμφανίζεται για πρώτη φορά (μετεκλογικά πλέον, υπό τό βάρος κυβερνητικών ευθυνών) ή πολιτική άντίληψη του ΠΑΣΟΚ για τήν εκπαίδευση. Τό Πανεπιστήμιο όρίζεται ως μηχανισμός κοινωνικής άνέλιξης των λίγων και ίκανών, τόπος παραγωγής ειδικευμένων πτυχιούχων. Τά νέα μέτρα συνίστανται στήν άξιοκρατική έπιλογή των «αρίστων», στήν προσπάθεια εξίσωσης (:) των ευκαιριών για τούς γόνους «προνομιούχων και μή». Και όλα αυτά βέβαια, καθαγιασμένα από τήν εκπαιδευτική πολιτική τής Άριστεράς, φαίνονται τόσο αυτονόητα, ώστε μόνο ψυχαναλυτικές έρμηνείες ν' άποδίδονται σε όσους επιμένουν ν' αναφέρονται στο ρόλο του Πανεπιστημίου ως μηχανισμού άναπαραγωγής και διασφάλισης του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας ή εξακολουθούν να δραματίζονται τό Πανεπιστήμιο ως τόπο παραγωγής και συνάμα κριτικής τής γνώσης και άρα άνοιχτό για όλους και κυρίως για αυτούς πού έξω από τά ΑΕΙ θά γίνουν οί δέκτες τής εξουσίας των φορέων τής γνώσης.

Ό Νόμος Πλαίσιο, λοιπόν, δέν θά μπορούσε να είναι ξένος στήν πολιτική ιδεολογία τής νέας κυβέρνησης, ούτε να ξεπερνά τά όρια των εκπαιδευτικών τής άντιλήψων. Ό βασικός του στόχος, όπως τόσο άνάγλυφα απέδωσε ό ύφυπουργός κ. Λιάνης στήν τηλεόραση, είναι τό «καθηγητικό κατεστημένο». Και ως τέτοιο όρίζει τό πλέγμα των συνεκτικών δεσμών, σχέσεων, στεγανών και διασυνδέσεων, πού ή συντριπτική πλειοψηφία των σημερινών καθηγητών έχει διαμορφώσει, είτε στο έσωτερικό τής αυτόνομη κοινωνική ομάδα, είτε με τόν κρατικό μηχανισμό και τούς κομματικούς μηχανισμούς τής Δεξιάς. Για κάποιον πού έχει έστω και έλάχιστη σχέση με τό Πανεπιστήμιο, τίποτε δέν είναι περισσότερο άληθινό. Έτσι, όντως οποιαδήποτε παρέμβαση στο Πανεπιστήμιο πρέπει να ξεκινήσει με τήν άποδιάρθρωση του πολιτικού «λόμπυ» των σημερινών καθηγητών. Τό ζήτημα όμως δέν βρίσκεται εκεί. Βρίσκεται στίς λειτουργίες εκείνες πού άναπαράγουν τήν καθηγητική ομάδα (διευρυμένη ή μή) και τήν εξουσία τής, στον τρόπο άσκησης τής επιστήμης, στο περιεχόμενο και τή διαδικασία μετάδοσης τής γνώσης.

Για τήν πολιτική ιδεολογία του ΠΑΣΟΚ, τό πρόβλημα τής Άνώτατης Έκπαίδευσης σήμερα εξαντλείται στήν ύπαρξη αυτού του «κατεστημένου» και κυρίως στήν πολιτική άντίσταση πού προβάλλει λόγω των ιστορικών του δεσμών με τίς πολιτικές δυνάμεις τής Δεξιάς. Η λύση έτσι εμφανίζεται μονοσήμαντα όρισμένη. Έτσι, ό νέος νόμος πλαίσιο προσπαθεί να υπερκεράσει τούς σημερινούς μηχανισμούς λήψης αποφάσεων στο Πανεπιστήμιο δημιουργώντας νέους συγκεντρωτικούς μηχανισμούς τής νέας εκτελεστικής εξουσίας. Κύριο μέσο άναδεικνύεται ή Έθνική Άκα-

δημία Γραμμάτων και Ἐπιστημῶν, ὄργανο πού κρίνει τούς πάντες, ὀρίζει προγράμματα καί κατευθύνσεις σπουδῶν, ἔρευνες, κ.λ.π. καί διορίζεται ἀπό τό Ὑπουργικό Συμβούλιο. Συγχρόνως ὁ νέος νόμος διευρύνει τόν καθηγητικό φορέα ὅπου ἐντάσσει μεγάλο τμήμα τοῦ σημερινοῦ ΕΔΠ, ἀπορροθίζοντας καί ἀλλοιώνοντας ἔτσι τίς σημερινές ὁμαδοποιήσεις καί συσχετισμούς καί διασφαλίζοντας τόν ἔλεγχο τῆς ὑλοποίησης τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς μέ τή συμμετοχή τοῦ φοιτητικοῦ φορέα στή διοίκηση.

Ὡστόσο ὁ τρόπος πού οἰκοδομεῖται ἡ διοίκηση μέσα στά ΑΕΙ εἶναι ἐνδεικτικός τῆς μονοδιάστατης σύλληψης τοῦ προβλήματος τοῦ Πανεπιστημίου. Τά ἀποφασιστικά ὄργανα εἶναι τά ὄργανα τοῦ Τμήματος. Αὐτό διευκολύνει τήν πολιτική ἀντιπαράθεση μέ τούς σημερινούς καθηγητές, καθῶς, σέ τέτοιο ἐπίπεδο, τά ζητήματα ἀποκτοῦν ἄμεσα πολιτικό χαρακτήρα. Ὅμως ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου καθημερινά ἀναπαράγεται ἡ καθηγητική ἐξουσία καί αὐθερρασία, στήν ἀσκηση τοῦ διδακτικοῦ, ἐπιστημονικοῦ καί ἐρευνητικοῦ ἔργου, τά πάντα ἐπιφέρονται στήν καλή διάθεση τοῦ καθηγητικοῦ φορέα, ἀφοῦ οἱ προτεινόμενοι φορεῖς παραμένουν καθηγητικοί μέ περιορισμένες εἰσηγητικές ἀρμοδιότητες. Ἐδῶ οἱ φοιτητές δέν ἔχουν λόγο. Δέν μποροῦν νά ψηφίσουν καί ν' ἀμφισβητήσουν γιατί δέν «ξέρουν». Εἶναι αὕτη ἀκριβῶς ἡ λειτουργία πού καθιστά τό φορέα τῆς γνώσης καί φορέα ἐξουσίας. Καί αὕτη ἡ ἰδεολογία θά ἀποτυπωθεῖ καί στούς φοιτητές, ὅταν σάν πτυχιούχοι πλέον θά χρισθοῦν «προνομιούχοι» κάτοχοι τῆς γνώσης καί ἄρα τῆς ἐξουσίας. Οἱ φοιτητές στά νομοσχέδια ὑπάρχουν μόνο «πολιτικά» ὡς οἱ σύμμαχοι δυνάμεις στήν προσπάθεια ἀποδιάρθρωσης τοῦ «καθηγητικοῦ κατεστημένου». Γι' αὐτό καί ἡ μεταβατική περίοδος ἐξεταστικῶν διευκολύνσεων γιά ὅλους τούς ἤδη φοιτοῦντες: νά ἐξασφαλισθεῖ ἡ ἀποδοχή ἢ ἔστω ἀνοχή τῶν φοιτητῶν στό Νομοσχέδιο. Πέραν τούτου ὁμως, στήν ἐκπαιδευτική διαδικασία, παραμένουν στό ρόλο τοῦ δέκτη καί τοῦ ἐξεταζόμενου.

Ἡ ἴδια πολιτική σύλληψη τοῦ φορέα τῆς Ἀλλαγῆς ὑπάρχει στή συγκρότηση τοῦ νέου διδακτικοῦ (καθηγητικοῦ) φορέα. Δημιουργοῦνται 4 βαθμίδες καθηγητῶν (ὄλων διδακτόρων) ἀπ' τίς ὁποῖες οἱ 2 ἀνώτερες μέ μονιμότητα. Ἡ ἔνταξη σέ ὁποιαδήποτε βαθμίδα γίνεται σέ ἀνοιχτή διαδικασία καί κατόπιν εἰσηγητικῆς ἔκθεσης τῆς Ἐθνικῆς Ἀκαδημίας Γραμμάτων καί Ἐπιστημῶν (ΕΑΓΕ). Ὁ χρόνος παραμονῆς σέ κάθε βαθμίδα εἶναι καθορισμένος καί ἡ προαγωγή σέ ἀνώτερη βαθμίδα ὑποχρεωτική. Ἡ προαγωγή γίνεται μέ κρίση ἀπό τίς ἀνώτερες κάθε φορά βαθμίδες καί ἂν ἡ κρίση εἶναι ἀρνητική, ἀκολουθεῖ ἡ ἀποχώρηση ἀπό τό Πανεπιστήμιο. Τά κριτήρια εἶναι τό διδακτικό, ἐρευνητικό καί κοινωνικό ἔργο. Καί τό μοντέλο θά πλαισιώνεται μέ μεταπτυχιακούς σπουδαστές, μερικοί ἀπ' τούς ὁποίους θά ἐπιλέγονται, θά τούς προσφέρεται ὑποτροφία καί θά βοηθοῦν στό διδακτικό ἔργο. Σίγουρα ἐδῶ ὁ νομοθέτης παρασύρθηκε ἀπό τό ἀξιοκρατικό του παραλήρημα. Γιατί ἄλλως δέν ἐξηγεῖται ἡ αἰσιοδοξία του νά περιμένει τήν ἀθρόα προσέλευση τῶν μεταπτυχιακῶν, πού θά στηρίξουν τήν ἔρευνα καί τήν παραγωγή τεχνολογίας στά ΑΕΙ, ἐνῶ ταυτόχρονα θά παρακολουθοῦν μαθήματα καί θά δίνουν ἐξετάσεις, θά προσφέρουν ἔργο διδακτικό, θά ἐκπονοῦν διδακτορικό στίς συνθήκες τοῦ ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου καί θά ξέρουν, ὅτι, τελειώνον-

τας, θά μείνουν χωρίς δουλειά, ἀφοῦ πολυδιαφημιζόμενα ἀξιοκρατικά κριτήρια (δημοσιεύσεις, συνέδρια κ.ἄ.) προμοδοτοῦν μᾶλλον τούς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐρχόμενους γιά τίς καθηγητικές βαθμίδες. (Σημ. Δέν πρόκειται γιά καμιά σοβιτιστική ἀποψη ὑπέρ τῶν ἑλληνικῶν διδακτορικῶν. Ἀπλά καί μόνο πρέπει νά δοῦμε ὅτι, ἂν ὑπάρχει σήμερα ἀνάγκη τό ἑλληνικό Πανεπιστήμιο νά παράγει καί γνώσεις καί νά ἀναπαράγει ἔστω ἐν μέρει τό διδακτικό προσωπικό του ἐξασφαλίζοντας ἔτσι ἐρευνητική συνέχεια καί συλλογικές λειτουργίες, πρέπει ὅσοι ἀπό τούς μεταπτυχιακούς μποροῦν καί θέλουν νά κρίνονται μέ βάση τήν ἐρευνητική καί διδακτική προσφορά τους νά παραμένουν στό Πανεπιστήμιο). Κι ἀκόμη παραπέρα, ἂν τό ἑλληνικό Πανεπιστήμιο παραμείνει μηχανισμός παραγωγῆς πτυχιούχων, ὅλο τό «ἀξιοκρατικό» οἰκοδόμημα φαίνεται νά καταρρέει, ἀφοῦ γιά τούς καθηγητές τῶν προπτυχιακῶν τμημάτων ἡ βασική ἀπασχόληση θά εἶναι ἡ διδασκαλία, τά φροντιστήρια καί ἐργαστήρια, ἡ ἐπιτήρηση καί ἡ βαθμολόγηση, κι ὅλα αὐτά ἀυξημένα μέ τήν ἐπανάληψη ὀρισμένων ἐξαμηνιαίων μαθημάτων δυό φορές τό χρόνο. Καί βέβαια τά papers καί τά συνέδρια γιά τούς περισσότερους προπτυχιακούς καθηγητές θ' ἀποτελοῦν τίς προεκτάσεις τῶν διδακτορικῶν τοῦ καθενός (στήν ἀνάγκη στό paper τοῦ καθενός ἀναγράφονται κι ὅλα τά ὀνόματα τῶν φίλων του κι ἔτσι αὐτόματα ἡ παραγωγή πολλαπλασιάζεται) καί τό διδακτικό ἔργο στήν ἀνάγκη θά πολλαπλασιαστεῖ γιά νά χωρέσουν ὅλοι, μέ θύματα βέβαια τούς φοιτητές. Ἡ προτεινόμενη διάκριση μεταπτυχιακῶν σχολῶν καί προπτυχιακῶν τμημάτων, καί τῶν καθη-

γητών σέ προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς, από τό χωρισμό τής διδασκαλίας από παραγωγή γνώσης καθιερώνει άνισότιμες σχέσεις στόν ίδιο τόν καθηγητικό κύκλο πού χωρίζεται σέ καθηγητές-έρευνητές και προπτυχιακούς διδάσκοντες. Οί άνισοτιμίες αυτές, ένισχυμένες από τή διατήρηση τής ιεραρχίας μεταξύ τών βαθμίδων (κρίσης από τά μέλη τών άνωτερων βαθμίδων, διευθυντές εργαστηρίων κ.λπ.), οδηγούν στήν άναπαραγωγή νέων σχέσεων έξουσίας κι έξάρτησης μέσα στόν καθηγητικό φορέα.

Τό ζητούμενο λοιπόν δέν είναι τό μοντέλο του «σωστού» Πανεπιστημίου κι ή αναζήτηση τών όρθών κριτηρίων αξιολόγησης φοιτητών και καθηγητών. Τό ζητούμενο είναι εκείνη ή πολιτική για τό έλληνικό Πανεπιστήμιο πού θά τό καταστήσει ίκανό νά παράγει, όχι μόνο πτυχία, αλλά και γνώση. Συνακόλουθα τό ζήτημα είναι πώς κατοχυρώνονται οί διαδικασίες κρίσης, άμφοσήτησης και κριτικής. Κι εκεί μεταπτυχιακοί χωρίς διδακτορικό, βοηθοί, επιμελητές, καθηγητές, ό καθένας ανάλογα μέ τίς δυνατότητές του, άνταλαμβάνουν διδακτικό κι έρευνητικό έργο, κρίνονται και προάγονται. Κρίνονται μέ βάση αυτό πού παράγουν κι αυτά πού συλλογικά τούς άνέθεσαν, κι άπ' αυτούς πού τούς τά άνέθεσαν ή έξησαν μαζί τους στήν καθημερινή τους λειτουργία. Δηλαδή άπ' όλους κι όχι κάποιους σοφούς τών άνωτερων βαθμίδων.

Θά ήταν άδικο νά προσάψει κανείς στό ΠΑΣΟΚ τήν ευθύνη τής πολιτικής αυτής ιδεολογίας. Γιατί τό αίτημα νά χτυπηθεί τό κατεστημένο και «νά υπάρξει αξιοκρατία», άνταποκρίνονται, ίσως, στά όράματα τών άπειλουμένων μεσοστρωμάτων, όμως τό έδαφος είχε καλλιεργηθεί χρόνια από τήν πολιτική και τήν ιδεολογία τής ελληνικής Άριστεράς. Αυτή είχε προβάλλει τήν ταξική άνάλυση σέ σχήματα «κλίμακας» και «200 οικογενειών», αυτή, τήν εποχή τής δικτατορίας, είχε άπολυτοποιήσει τούς στρατοκρατικούς κύκλους άνωμαλίας, άπογυμνώνοντας τήν εκάστοτε πολιτική συνθηματολογία από τήν κοινωνική στήριξή της. Και ή Άριστερά ήταν πού άνέδειξε ως κεντρικό και μόνο πρόβλημα τήν κοινωνική προέλευση τών φοιτητών άποσιωπώντας συγχρόνως τήν κοινωνική τους ένταξη και προοπτική ως πτυχιούχων. Κι έχει κι αυτή μερίδιο ευθύνης στήν άποδοχή τής γνώσης και τής τεχνολογίας ως «ουδέτερον» και άναπτυξιακών παραγόντων, άνίκανη ν' άποκρυπτογραφήσει κάθε φορά τήν ιστορικότητά τους και άρα τό κοινωνικό πλαίσιο τής παραγωγής τους. Βέβαια, στή μηδαμινή λειτουργία το έλληνικού Πανεπιστημίου ως παραγωγού έπιστήμης, τά αίτήματα του έκσυγχρονισμού, τής άποδοτικότητας και τής αξιοκρατίας έπαιρναν συγκεκριμένες πολιτικές διαστάσεις. Σήμερα, όμως, πού ή ίδια ή άρχουσα τάξη έπιχειρεί τόν δικό της έκσυγχρονισμό (άνίκανη ίσως λόγω τών έσωτερικών της αντιφάσεων νά τόν ολοκληρώσει) τά σχετικά αίτήματα, άφου δέν έντάσσονται σέ μία συνολικότερη στρατηγική, έχασαν τήν κοινωνική τους δυναμική.

Όμως, πέρα άπ' όλα αυτά, οί πολιτικές συγκρούσεις δέν γίνονται στή βάση κάποιων «καθαρών» ιδεολογικών άναφορών. Γίνονται στή βάση πραγματικών συσχετισμών πού καθορίζονται κι από τήν ιστορικά διαμορφωμένη (πολιτική) ιδεολογία τών ένεχομένων. Άκόμη παραπέρα ή πολιτικά κυρίαρχη αντίθεση πού σήμερα προβάλλει στό Πανεπιστήμιο έχει κι αυτή ιστορικά καθοριστεί άνάμεσα στους σημερινούς καθηγητές και τούς ύπόλοιπους φορείς. Κι όποιος θέλει

νά είναι πολιτικά επίκαιρος πρέπει νά μιλήσει σήμερα στό πεδίο αυτών τών αντιθέσεων. Συγχρόνως όμως, άν έχει και θέλει νά συναρθώσει σοσιαλιστικό όραμα και πραγματικότητα, ή πάλη για τήν έπίλυση αυτών τών αντιθέσεων πρέπει νά παράγει και μία νέα πολιτική αντίληψη και ιδεολογία.

Για τούς σημερινούς καθηγητές, για τούς όποιους ή κατοχή έδρας σημαίνει και κοινωνική κατοχύρωση, ή ένταξη σέ ισότιμες (ως προς τήν ψήφο) θέσεις και μέρους του ΕΔΠ (διπλάσιου αριθμού τών σημερινών καθηγητών) δημιουργεί άμεση άπορρόθμηση τών σχέσεων και στεγανών πού είχαν δημιουργηθεί. Όστόσο, έξαιτίας τής φθοράς τής καθηγητικής ιδιότητας στήν κοινή γνώμη, δέν τούς επιτρέπεται μία συνολική αντιπαράθεση μέ τό νέο Νόμο Πλάισιο. Έτσι, πέρα από τήν επίκληση τυπικών άντιρρήσεων συνταγματικότητας όρισμένων διατάξεων, ή μάχη δίνεται για νά διατηρηθεί ή έσωτερική ιεραρχία του καθηγητικού φορέα (τρόποι κρίσης, διευθυντές εργαστηρίων, μεταπτυχιακοί καθηγητές κ.λπ.) και για νά ύπάρξουν έγγυήσεις για τή διατήρηση τής σημερινής τους έξουσίας. Σημαντική για τήν έκβαση αυτής τής μάχης είναι και ή στάση τής πλειοψηφίας τών λεγομένων δημοκρατικών καθηγητών, πού άποδέχονται μέν συνολικά τίς άρχές του νόμου επειδή άλλωθώνει τούς σημερινούς, σέ βάρος τους, έσωτερικούς συσχετισμούς στό Πανεπιστήμιο, συγχρόνως όμως εμφανίζονται ριζικά άντίθετοι στίς διατάξεις (έσωτερική εξέλιξη στό φορέα, αυτοδίκαιη ένταξη κ.ά.) πού θίγουν τή σημερινή καθηγητική τους λειτουργία, επικαλούμενοι τό κύρος του καθηγητικού τίτλου και διεκδικώντας, πάνω από κάθε κρίση, τό δικαίωμα τής αυθεντίας για τόν εαυτό τους.

Σέ αντίθεση μέ τήν καθηγητική εγγύηση εμφανίζεται ή φοιτητική άπάθεια για τίς γενικές άρχές του νόμου. Ό βαθύτατος λήθαργος του φοιτητικού κινήματος (;) δέν φαίνεται ότι είναι πιθανόν νά ταραχτεί, παρά μόνο άν στίς λεπτομέρειες του νόμου εμφανιστεί πρόβλημα σκληρότητας τών έξεταστικών διαδικασιών. Άλλά άκόμη και τότε, αυτό πού θά δοκιμασθεί θά είναι ή ευαισθησία του σημερινού φοιτητικού κινήματος ν' άποδεχθεί τήν προσβολή, πού του άπειθύνει ό φορέας τής Άλλαγής για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας, εισηγούμενος τό μεταβατικό βόλεμα τών ήδη φοιτούντων και τήν ισχύ τών νέων έξεταστικών μέτρων για τούς νέους φοιτητές. Τό βασικό χαρακτηριστικό τής φοιτητικής κοινότητας παραμένει ή άποδοχή ουσιαστικά τής εκπαιδευτικής διαδικασίας στά ΑΕΙ ως διαδικασίας πού οδηγεί στό πτυχίο και άρα έντάσσει στό έπάγγελμα. (Δέν πρόκειται για στάση συγκυριακή αλλά έχει σχέση μέ τήν ιδιαίτερη λειτουργία τής Έκπαίδευσης, και ιδίως τής άνώτατης, στήν ελληνική κοινωνία). Αυτή ή στάση τών φοιτητών ύπάρχει είτε σέ όσους (κυρίως νέους φοιτητές προερχόμενους από διαδικασία Πανελληνίων έξετάσεων) παθητικά παρακολουθούν τίς εκπαιδευτικές διαδικασίες κυνηγώντας τό μεγάλο βαθμό και προσμένοντας τήν έπαγγελματική τους επιβράδευση, είτε σέ όσους, για κάποιους γενικότερους ιδεολογικούς λόγους ή έπίγνωση του πραγματικού έπαγγελματικού άδιεξόδου τών πτυχιούχων και τής άχρηστίας τών παρεχομένων γνώσεων έξω από τά ΑΕΙ, απέχουν από κάθε ουσιαστική εκπαιδευτική διαδικασία πε-

ριορίζοντας την φοιτητική τους ιδιότητα στη συμμετοχή στις τελικές εξετάσεις και την αντιγραφή. Αυτό σημαίνει, συνολικά και ανεξάρτητα από την ιδιαίτερη στάση του καθένα, ότι αντιμετωπίζουν την παρεχόμενη γνώση ως «εξωτερικό» και «ουδέτερο» στοιχείο και άρα ότι δεν υπάρχει κριτική στάση και αμφισβήτηση; δηλαδή παθητική αποδοχή. Οι τριγμοί και η αμφισβήτηση, που κατά καιρούς εμφανίζονται, έχουν σχέση περισσότερο με τον όγκο των γνώσεων και τον παραλογισμό κάποιων εξεταστικών περιορισμών, παρά με την ουσία της εκπαιδευτικής διαδικασίας και των σχέσεων που αυτή αποτυπώνει. Κάπου εδώ βρίσκεται η εξήγηση της απάθειας του φοιτητικού κόσμου για τις γενικές αρχές του Νόμου Παισιού. Όμως η νωπή ακόμη ανάμνηση των κινητοποιήσεων και των καταλήψεων για τα εξεταστικά, θα δυσχεράνουν την εκτόνωση των φοιτητικών αιτημάτων, που το Υπουργείο επιχειρεί με τη χαριστική μεταβατική περίοδο για όσους ήδη φοιτούν. Δύσκολα πάντως (κι εδώ η έλλειψη κάποιου άριστερου λόγου είναι εμφανής) ή οποία αντίδραση γύρω από τα εξάμηνα και τα εξεταστικά μπορεί να οδηγήσει στην ανάδειξη κάποιου συνολικότερου ζητήματος για το ρόλο του Πανεπιστημίου.

Αν όμως για τους φοιτητές οι επιπτώσεις των εξαγγελθέντων σημείων του νόμου δεν είναι άμεσα όρατες, για το ΕΔΠ είναι καθοριστικές. Από την εποχή της απεργίας των 100 ημερών κύλησε πολύς καιρός. Τότε για πρώτη φορά αιτήματα που εξέφρασαν τη θέληση να ανατραπούν οι σχέσεις υποταγής στους καθηγητές, όπως ήταν η μονιμότητα μέσα σε ενιαίο φορέα διδασκόντων, συνδέθηκαν, ίσως αντιφατικά πολλές φορές, με τη λειτουργία ολόκληρου του Πανεπιστημίου και του ρόλου του ΕΔΠ σε αυτήν. Η εφαρμογή όμως του 815 με τις διαστροφωτώσεις που δημοσίωσαν, το παιχνίδι των συνδικαλιστικών αιτημάτων που η συνδικαλιστική ηγεσία του κλάδου προώθησε, η θυσία της πολιτικής αυτονομίας του κλάδου στο κοινοδοουλευτικό παιχνίδι της αλλαγής και στην άναμνηση του «δημοκρατικού» Νόμου Παισιού της νέας κυβέρνησης, άφαιραν από τα αιτήματα αυτά κάθε ριζοσπαστική δυναμική. Έτσι η θεσμική πολιτική που ανέδειξε και προώθησε, καθώς δεν ανέδειξε μία εναλλακτική προοπτική, υποτάχθηκε στα έπιμέρους συντεχνιακά συμφέροντα. Όμως η επικράτηση του ΠΑΣΟΚ έφερε στο προσκήνιο και πάλι όλα τα αιτήματα και τις ελπίδες που ο κλάδος είχε έναποθέσει στο φορέα της Άλλαγής. Η πρώτη εξαγγελία των γενικών αρχών του νόμου φάνηκε να διαψεύδει αυτές τις ελπίδες. Για πρώτη φορά στα τελευταία τρία χρόνια ο κλάδος φάνηκε, μέσα σε μαζικές συνελεύσεις και με συντριπτικές πλειοψηφίες, διατεθειμένος να διεκδικήσει τα δικά του αιτήματα, καθώς διέκρινε στο προτεινόμενο μοντέλο του νέου νόμου τους όρους αναπαραγωγής της καθηγητικής εξουσίας με τις εξοντωτικές μεταβατικές διατάξεις για το σημερινό ΕΔΠ. Την εξαγγελία των κινητοποιήσεων ακολούθησε η υπαναχώρηση του Υπουργείου και το λεπτομερές σχέδιο των νέων μεταβατικών διατάξεων, που προβλέπει την αυτοδίκαιη άμεση ένταξη μεγάλου μέρους του ΕΔΠ (τό 1/3 περίπου), τη μελλοντική αυτοδίκαιη ένταξη των βοηθών όταν θα αποκτήσουν διδακτορικό (άλλο 1/3 περίπου, ενώ για τους επιστημονικούς συνεργάτες δεν υπάρχει αντίστοιχη διάταξη) και τη δυνατότητα μονιμοποίησης για όλους τους σημερινούς

βοηθούς (όχι επιστημονικούς συνεργάτες) στον καθηγητικό φορέα. Έδώ άρχισαν να αναφαίνονται και τα όρια κινητοποίησης του κλάδου. Οι εξασφαλίσεις που ο νόμος παρείχε σε μεγάλο μέρος του ΕΔΠ λειτούργησαν έκτονωτικά απέναντι στο νόμο και το πρότυπο Πανεπιστημίου που προωθεί. Τα ιστορικά καθορισμένα όριά του, με την έλλειψη κάποιου αυτούνομου πολιτικού λόγου για το Πανεπιστήμιο, έγιναν φανερά.

Κι όμως ο ρόλος του ΕΔΠ, στη λειτουργία του προτεινόμενου μοντέλου και τις σχέσεις που θα παραχθούν, είναι σημαντικός και ίσως καθοριστικός. Αν η ένταξη του στις καθηγητικές βαθμίδες και η ανάληψη μέρους της ευθύνης για τη λειτουργία του Πανεπιστημίου δεν θα αναπαράγαγε διευρυμένες τις σημερινές σχέσεις εξουσίας απέναντι στους φοιτητές ή τους νέους μεταπτυχιακούς υπότροφους (που φαίνεται να τους ανατίθεται ο σημερινός ρόλος των βοηθών κι επιστημονικών συνεργατών) ή αν η εξασφάλιση μεγάλου μέρους του σημερινού ΕΔΠ δεν θα δημιουργεί αντιθέσεις με τα μελλοντικά (και επικεφαλής εύρισκόμενα) μέλη του διδακτικού φορέα ή τέλος τό κατά πόσον ή αποφασιστική τους συμμετοχή στα όργανα διοίκησης δεν θα απορροφηθεί κάτω από τό βάρος της ατομικής πλέον ευθύνης του καθενός και τη διατήρηση της εσωτερικής ιεραρχίας, όλα αυτά αποτελούν ιστορικές προκλήσεις για τό σημερινό ΕΔΠ που φαίνεται όμως ότι ξεπερνούν τά όρια της άντοχης του. Τό πρόβλημα έντοπίζεται στους όρους και τη λογική με την οποία τό ΕΔΠ θά ένταχθεί στις καθηγητικές βαθμίδες. Κι εδώ θά είναι καθοριστική ή συνέχιση της μάχης για τις διατάξεις του νόμου που αναπαράγουν ιεραρχίες, διαφοροποιήσεις κι εσωτερικές διαστροφωτώσεις, όπως ή κρίση των υποψηφίων των κατώτερων βαθμίδων από τά μέλη των ανώτερων, ή ύπαρξη διευθυντών έργαστηρίων-κλινικών, ή διάκριση προπτυχιακών και μεταπτυχιακών καθηγητών, ή ύπαρξη μειονεκτικών όρων για τους επιστημονικούς συνεργάτες, ή ύπαρξη μεταπτυχιακών υπότροφων με διδακτικές άρμοδιότητες αλλά χωρίς δυνατότητες κρίσης κ.λπ. Έξισου καθοριστική θά είναι και ή λειτουργία του ΕΔΠ άπ' τη στιγμή της κατάθεσης του νόμου μέχρι την ψήφιση κι εφαρμογή του. Μέσα σ' αυτό τό διάστημα θ' αμφισβητήσει ή θ' ανατρέψει τό ρόλο που του έπιφυλάσσεται καθώς θά πρέπει να διαμορφώσει άποψεις για τό περιεχόμενο σπουδών, τις μορφές διδασκαλίας, την κατανομή του διδακτικού έργου στις διάφορες βαθμίδες κ.ά. Γιατί αν δεν καταφέρει μέσα σ' αυτό τό διάστημα να προβάλλει θέσεις, που θά του έπιτρέψουν να λειτουργήσει συλλογικά στο νέο καθηγητικό φορέα διαμορφώνοντας κάποια ριζοσπαστική αντίληψη για τις σχέσεις και τό περιεχόμενο διδασκαλίας, είναι σίγουρο ότι πολύ γρήγορα θά ένσωματωθεί στις λειτουργίες που προβλέπει ο προτεινόμενος νόμος.

Γιά τό ΚΚΕ ο νέος νόμος δεν άποτελεί παρά μία άκόμη εύκαιρία για να άποδειχθεί ο «μικροαστικός», «σοσιαλδημοκρατικός» χαρακτήρας του ΠΑΣΟΚ και ν' άποκαλυφθούν οι υπαναχωρήσεις του σε σχέση με τις προεκλογικές του εξαγγελίες. Η πολιτική αυτή της, εκ του άσφαλου, άποκάλυψης, εκτός άπ' τά μακροπρόθεσμα ψηφθηρικά άποτελέσματα, χρησιμεύει συγχρόνως για να συγκαλύψει την άπουσία κάποιας άλλης αντίληψης για τό Πανεπιστήμιο. (Μιά άνάγνωση του σχεδίου νόμου πλαισίου του ΚΚΕ για τά ΑΕΙ

είναι αποκαλυπτική).

Γιά την υπόλοιπη όμως άριστερά (στο σύνολό της έξωκοινοβουλευτική) τό βάρος είναι δυσβάσταχτο και πολλαπλό. Όφείλει σήμερα νά προβάλλει μέσα στη μάχη για τό Νόμο Πλαίσιο τή δική της (;) προοπτική για τό Πανεπιστήμιο. Κι αυτό προϋποθέτει τόν άπεγκλωβισμό της άπ' τήν συμπλεγματική αντίληψη για τό «άριστερό» ΠΑΣΟΚ και τήν κατ' άρχή άποδοχή τού νόμου ως θετικής θεσμικής άλλαγής. Γιατί τά αίτήματα τού ένιαίου διδακτικού φορέα, τής μονιμότητας και τής ευθύνης για τή λειτουργία τού Πανεπιστημίου, μόνο άν επαναπροσδιορισθούν σ' ένα διαφορετικό πλαίσιο άποκτούν ριζοσπαστική δυναμική. Μόνο άν άνατραπεί ό μύθος τής άνάπτυξης, τής γνώσης, και τής τεχνολογίας ως συδέτερων εργαλείων και διαμορφωθούν τά θεωρητικά εργαλεία για τήν ιστορική τους άνάγνωση, τό αίτημα τής διδακτικής κι έρευνητικής ευθύνης άποκτά άνατρεπτικές για τίς

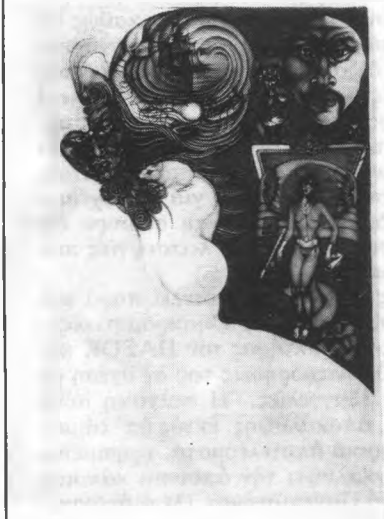
σημερινές λειτουργίες διαστάσεις. Στο πλαίσιο μιάς τέτοιας αντίληψης ή διδασκαλία δέν μπορεί παρά νά άναδεικνύει τήν άμφισβήτηση και τήν κριτική ως συστατικά στοιχεία τών εκπαιδευτικών σχέσεων. Και μόνο τότε τό αίτημα τής μονιμότητας σημαίνει κατοχύρωση τής ελεύθερης παραγωγής άπόψεων.

Όσως σήμερα οί συνολικοί συσχετισμοί δέν έπιτρέπουν τή διεκδίκηση ενός διαφορετικού Πανεπιστημίου και περιορίζουν άναγκαστικά τή σύγκρουση σέ επί μέρους ρυθμίσεις. Αυτό όμως δέν πρέπει νά σημαίνει άποδοχή τής πολιτικής λογικής πού θέλει νά επιβάλει τό ΠΑΣΟΚ. Άντίθετα ό μόνος όρος για νά διαμορφωθούν νέοι συσχετισμοί είναι ή ρήξη μέ αυτή τήν πολιτική αντίληψη και ή συγκρότηση μιάς άλλης, σοσιαλιστικής. Και μόνο στο μέτρο πού ή σοσιαλιστική αντίληψη συγκροτείται, μπορεί και ή άριστερά νά άναζητά τή χαμένη της ταυτότητα.

Έξάντας / Λογοτεχνία

Μαρκήσιος ντε Σάντ

Ίουλιέτα, τ. Β'

Έξάντας / Έλληνική Λογοτεχνία

Πόπη Γερωνυμάκη

Άκόμα και τό σλίπ
σ' ένα πακέτο Ντάνχιλ ήτο πολύ καλής οικογενείας...»

Έξάντας / Έλληνική Λογοτεχνία

Λία Μεγάλου-Σεφεριάδη

«Έξάλλου ό Λένιν

'Αλλαγή και γυναικείο κίνημα

γράφουν: Έφη Άβδελα
Λήδα Μοσχονά
Γεωργία Παπαγεωργίου
Μαρίνα Παπαγιαννάκη
Άννα Φραγκουδάκη

Ή παντελής, πλέον, έλλειψη δικού μας, γυναικείου έντύπου, μάς οδήγησε, παρ' όλες τις απόψεις μας γύρω από τό θέμα, στίς στήλες αυτού εδώ τού περιοδικού. Ό λόγος για τά πολλά και διάφορα πού λέγονται, γράφονται και συμβαίνουν τόν τελευταίο καιρό αναφορικά μέ τό γυναικείο ζήτημα. Άφορμή για τίς σκέψεις πού ακολουθούν έδωσαν οι διάφορες εκδηλώσεις, σέ πανελλήνιο επίπεδο, για τίς 8 τού Μάρτη, «Διεθνή ήμέρα τής Γυναίκας», αλλά και οι κυβερνητικές εξαγγελίες για τή θέσπιση θεσμικών αλλαγών πού θά εξασφαλίζουν τήν ισότητα τής γυναίκας με τόν άντρα. Άλλά άς αρχίσουμε άπ' αυτές τίς τελευταίες.

Πιστή στίς προγραμματικές της δηλώσεις, ή νέα κυβέρνηση προώθησε άμέσως όρισμένα νέα μέτρα: μισθός στήν αγρότσια, πολιτικός γάμος, αποποινικοποίηση τής μοιχείας. Για τό πρώτο δέν έγινε κανένα σχόλιο. Τά δύο άλλα έδωσαν άφορμή νά χυθεί πολύ μελάνι, νά άκουστούν πολλές απόψεις και νά φανούν όρισμένα χαρακτηριστικά τής σημερινής ελληνικής κοινωνίας. Τά δύο αυτά θέματα δέν άφορούν, φυσικά, μόνο τίς γυναίκες, ούτε περιέχουν διατάξεις πού τίς ευνουούν ειδικά ή τούς εξασφαλίζουν ισότιμη θέση μέ τούς άντρες. Μέσα στό χρόνο πρόκειται νά ψηφιστούν δύο άκόμη νομοσχέδια: ή επικύρωση από τήν ελληνική βουλή τών άρχών τού ΟΗΕ για τήν εξάλειψη τών φυλετικών (τού φύλου) διακρίσεων εις βάρος τών γυναικών· και ή τροποποίηση τού Οικογενειακού Δικαίου. Λεπτομέρειες γι' αυτά δέν γνωρίζουμε άκόμα.

Άλλά ή κυβέρνηση τού ΠΑΣΟΚ ύπόσχεται πολύ περισσότερα. Έτσι, διά στόματος πρωθυπουργού μάς βεβαιώνει ότι είναι αποφασισμένη νά υλοποιήσει

αναχρονιστικών θεσμών, τήν εξάλειψη τών απαρχαιωμένων αντιλήψεων και τήν αποκατάσταση της στό πλευρό τού άντρα σάν ισότιμου αγωνιστή (sic) στήν πάλη για τή ζωή, τήν πρόοδο, τή Δημοκρατία και τήν Έθνική Άνεξαρτησία» (*).

Κι εδώ αρχίζει ή σύγχυση. Εύλογοι, νομίζουμε, γεννιέται τό ερώτημα ποιό μπορεί νά είναι τό περιεχόμενο μιάς κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής απελευθέρωσης τής γυναίκας (ή τών γυναικών;). Άλλά κυρίως, πώς μιά κυβέρνηση εξαλείφει απαρχαιωμένες αντιλήψεις και ποιές θεωρεί τέτοιες.

Ή διατύπωση δέν είναι καινούρια για τό ΠΑΣΟΚ, πού έχει επανειλημμένα διακηρύξει ότι θέλει νά «αλλάξει τίς συνειδήσεις». Τί σημαίνει όμως αυτό δέν έχει προσδιορίσει ποτέ. Τό παράδειγμα τού πατέρα πού σκότωσε τήν κόρη του γιατί δέν τόν υπάκουσε, μπορεί ίσως νά βοηθήσει εδώ. Ότι αυτή είναι μιά έκφραση απαρχαιωμένων αντιλήψεων, δέν άμφισβητείται από κανέναν. Όμως σέ ποιό βαθμό; Είναι καθαυτή ξεπερασμένη, ή συνδυάζεται μέ άλλα πράγματα; Τό γεγονός ότι ό πατέρας υπάκουσε μέ τήν πράξη του όχι μόνο στήν έσωτερική του παρόρμηση, αλλά, κυρίως, στίς πιέσεις τού κοινωνικού του περιγυρου είναι, πιστεύουμε, δηλωτικό. Ένός κοινωνικού περιγυρου - τό χωριό - πού, ενώ καταδικάζεται για απαρχαιωμένες αντιλήψεις, ταυτόχρονα, στόν ίδιο τόν κυβερνητικό λόγο και τίς παραλλαγές του, αναδεικνύεται σέ λίκνο τού ελληνικού πολιτισμού και τής παράδοσης. Έπιστροφή στίς ρίζες, μάς διακηρύσσει λοιπόν τό ΠΑΣΟΚ, και συγχρόνως προβάλλει άσα-

«τήν κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική απελευθέρωση τής γυναίκας, τήν κατάργηση τών

(*) Άπό τό μήνυμα τού πρωθυπουργού για τήν Ήμέρα τής Γυναίκας, 8 Μαρτίου 1982.

φεις μελλοντολογικές βλέψεις για κοινωνικό εκσυγχρονισμό. Θα δούμε παρακάτω τι εξυπηρετεί ή ασάφεια αυτή και γιατί δεν υπάρχει – και δεν μπορεί να υπάρξει από τη μεριά της κυβέρνησης – θετική διατύπωση των όσων θέλει να αλλάξει. Άς σταματήσουμε καταρχήν στο περιεχόμενο μιάς άλλης έννοιας που περιέχει τό ίδιο κείμενο: της *ισότητας* αντρών και γυναικών.

Για την κυβέρνηση, τό πρόβλημα της ισότητας είναι πρόβλημα θεσμικών αλλαγών. Στη σημερινή ελληνική κοινωνία οι γυναίκες δεν είναι ίσες με τους άντρες γιατί τίς εμποδίζουν οι θεσμικές διακρίσεις που υπάρχουν. Μόλις εξαλειφθούν, ό δρόμος για την ισότητα θά ανοίξει διάπλατα. Είναι όμως πράγματι έτσι; Ή εξαίρεση των θεσμικών διακρίσεων σε βάρος των γυναικών είναι φυσικά ένα πολύ σοβαρό θέμα που απαιτεί τή λύση του. Όμως πώς διατυπώνεται ή απαίτηση αυτή σήμερα και τί εξασφαλίζει ή θεσμική αλλαγή;

Είναι πιά γνωστό ότι τό πρόβλημα της κοινωνικής θέσης των γυναικών δεν λύνεται αν αλλάξουν μόνο κάποιοι νόμοι. Στίς χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού», ή νομοθεσία σ' αυτό τό θέμα είναι ιδιαίτερα προχωρημένη. Ή πίεση του γυναικείου κινήματος στίς δυτικές κοινωνίες επέφερε κι εκεί αρκετές νομοθετικές ρυθμίσεις. Όστόσο, τό πρόβλημα της γυναικείας καταπίεσης δεν έχει λυθεί πουθενά. Μέ μία διαφορά. Ότι οι αλλαγές που έγιναν στή δυτική Ευρώπη επιβλήθηκαν γιατί ή θέση των γυναικών εκεί ανέδειξε αίτήματα αιχμής που στήριξαν τή δημιουργία γυναικείου κινήματος. Τί έννοούμε. Τά αίτήματα αιχμής αναδεικνύονται σε μιά κοινωνία όταν ισχύει ένα αυστηρό κι αποτελεσματικό νομικό πλαίσιο που εμποδίζει τήν εκπλήρωση επιτακτικών αναγκών. Π.χ., ή άμβλωση στή Γαλλία, ό πολιτικός γάμος και τό διαζύγιο στή Ιταλία. Οι κοινωνικές και πολιτικές συγκρούσεις, που συνεπάγεται μιά τέτοια κατάσταση, είναι αυτές που αναδεικνύουν τά αίτήματα αιχμής με άναρπτικό χαρακτήρα, που συσπειρώνουν και κινητοποιούν.

Τί συμβαίνει άπ' αυτή τήν άποψη στή ελληνική κοινωνία; Έδώ παρατηρούμε ένα εξαιρετικά ένδιαφέρον φαινόμενο. Ή Ήλληνική κοινωνία έχει κατορθώσει – κι αυτό σε διάφορα επίπεδα – να παρακάμψει συχνά τίς νομοθετικές ρυθμίσεις και να ικανοποιεί τίς ανάγκες της ανεξάρτητα από τή νομική τους κάλυψη. Στη Γαλλία, οι γυναίκες που ήθελαν να κάνουν έκτρωση ή ταξίδευαν σε άλλη χώρα ή διακινδύνευαν τή ζωή τους με άμφίβολες λύσεις. Στην Ελλάδα, ή έκτρωση άπαγορεύεται από τό νόμο, αλλά είναι τό άπλούστερο των πραγμάτων στήν πράξη και τερατώδεις άριθμοί ακούγονται μέχρι και τή Βουλή. Στην Ιταλία, ή Έκκλησία άπαγόρευε τό διαζύγιο, δημιουργώντας άναρίθμητα οικογενειακά δράματα. Στην Ελλάδα, όλοι – ένδιαφερόμενοι και δικαιοσύνη – κλείνουν τά μάτια μπροστά στο άίσχος του διαζυγίου κοινή ύπαιτιότητα. Τό θέμα είναι να γίνει ή δουλειά μας. Έπομένως, οι όποιοσδήποτε νομοθετικές ρυθμίσεις αυτού του είδους στήν Ελλάδα δεν άπορρέουν από τήν κοινωνική πίεση. Ή παραδεγμένη πρακτική άποδυναμώνει τά αίτήματα, που περιμένουν άπλώς τή νομική άποκατάστασή τους.

Τό φαινόμενο αυτό συνδέεται άμεσα με όρισμένα γενικότερα χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας. Είναι γνωστή πιά ή ικανότητά της, κυρίως τά τελευ-

ταία δέκα χρόνια, να δέχεται, να άλλοιώνει και να εξουδετερώνει τίς πιο διαφορετικές και τίς πιο άναρπτικές θεωρίες και άπόψεις. Κοινωνία-χαβούζα, κατορθώνει και συνδυάζει τόν πιο άκρατο συντηρητισμό με τήν άνοχή για τίς πιο άκραίες θέσεις. Ή ελαστικότητα αυτή, που συμπορεύεται με μιά πρωτοφανή έλλειψη συλλογικής συνείδησης, οδηγεί στήν άμβλυνση των συγκρούσεων και στήν εξασφάλιση άένων ισορροπιών. Έτσι, συλλογικά αίτήματα αιχμής δεν διαμορφώνονται σε κανένα επίπεδο, ούτε στο κοινωνικό, ούτε στο πολιτικό. Και καταλήγουμε στήν άναζητηση προσωπικών λύσεων.

Οι ιδέες και οι άπόψεις του γυναικείου κινήματος ήρθαν στή χώρα μας κυρίως από τό έξωτερικό. Τό γυναικείο κίνημα στήν Ελλάδα δεν ήταν – ούτε είναι – έκρηξη κοινωνικών αναγκών. Δεν κατορθωσε να αναδείξει συγκεκριμένα αίτήματα αιχμής, ούτε να επεξεργαστεί αναλυτικά τά ιδιαίτερα προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας. Περιορίστηκε σε γενικότητες ή σε μεμονωμένες εκλάμψεις και όταν άκόμη δεν κατατρίβεται με άσχετα από τό περιεχόμενο του θέματος, σταματά στίς άτομικές και έσωτερικές άντιμετώπισεις.

Χαρακτηριστική από τήν άποψη αυτή ήταν ή ταινία της Πόπης Άλκουλη που προβλήθηκε από τήν τηλεόραση στίς 8 του Μάρτη. Παρουσίαζε τέσσερις γυναίκες, τέσσερις διαφορετικές γενιές, τέσσερις προσεγγίσεις του γυναικείου ζητήματος. Ή τομή όμως γίνεται στή μέση. Οι δύο πρώτες γυναίκες, ανεξάρτητα από τή διαφορά της ηλικίας τους, χαρακτηρίζονται από μιά πλατιά κοινωνική και πολιτική συνείδηση. Ή συνείδηση αυτή, που ταυτίζεται με μιά κομματική ιδιότητα, μπορεί να άγκαλιάζει τόν κόσμο, αλλά άφήνει άπ' έξω τήν ουσία του προβλήματος. Και λογικά, δεδομένης της πολιτικής και κοινωνικής συγκυρίας. Οι δύο δεύτερες περιπτώσεις – κοπέλες που απέκτησαν τή γυναικεία τους συνείδηση προφανώς μετά τή δικτατορία – αναφέρθηκαν σε τεράστια προβλήματα, χωρίς όμως να ξεπεράσουν τήν προσωπική του περίπτωση. Αυτές είναι που άντανακλούν και τά όρια και τίς θέσεις του πιο προωθημένου τμήματος του γυναικείου κινήματος στόν τόπο μας. Ή θεωρητική και ή ιδεολογική σύγχυση δεν επιτρέπουν να ένταχθούν οι άπόψεις αυτές σε μιά προοπτική συλλογικής, κοινωνικής άντιμετώπισης. Ή έννοια της κοινότητας των προβλημάτων δεν υπάρχει πουθενά και όποια τά κατάφερε να «έκφραστεί», να «θρεί τόν έαυτό» της, να ξεπεράσει τήν οικογενειακή καταπίεση έχει καλώς. Οι υπόλοιπες άπλώς ζηλεύουν.

Ή τομή αυτή ανάμεσα στίς δύο – ιστορικές τελικά – προσεγγίσεις του γυναικείου ζητήματος δεν έχει γίνει άντικείμενο επεξεργασίας. Δεν έχουν, δηλαδή, αναλυθεί οι αίτιες που προκάλεσαν αυτό τό χάσμα, αλλά και ποιές προοπτικές άνοίγονται από τή διαπίστωσή του. Ή τομή αυτή δε μετατρέπεται σε συνέχεια γιατί τό γυναικείο κίνημα στή χώρα μας δεν άσχολεται με τή θεωρία. Ή *υλική βάση* της γυναικείας καταπίεσης είναι έννοια που περιορίζεται είτε στήν έκμετάλλευση των γυναικών στα έργοστάσια, είτε στο ποιος θά πλύνει τά πιάτα. Ή οικογένεια, τόπος επιβολής της καταπίεσης αυτής και κοινός παρανομαστής για τή θέση όλων των γυναικών, δεν έχει αναλυθεί στή συγκεκριμένη ελληνική πραγματικότητα. Ούτε έχουν προσδιοριστεί οι μορφές που παίρνει

ή επιβολή στις διάφορες κοινωνικές συνθήκες, ανάλογα με την ταξική θέση της οικογένειας. Η ανάλυση αυτής της πραγματικότητας θα αναδείκνυε τις διαφορετικές εκφάνσεις της γυναικείας καταπίεσης στη συγκεκριμένη ελληνική κοινωνία, κατά κοινωνικές κατηγορίες, και θα διαμόρφωνε αιτήματα, προσεγγίσεις, τάσεις. Αν οι γυναίκες κατόρθωναν να διατυπώσουν μ' αυτό τον τρόπο τα πολλαπλά και ποικίλα αιτήματά τους, θα διαγραφόταν ή δυνατότητα μιάς συλλογικής αντιμετώπισης μέσα από τις διαφορετικές εκτιμήσεις, και, επομένως, ή δημιουργία κινήματος.

Η θεωρία του γυναικείου κινήματος λείπει ακόμα στην Ελλάδα. Για την ώρα ό καθένας ερμηνεύει τις θέσεις των γυναικών όπως θέλει. Μας χωρίζει σε «σκληρές φεμινίστριες» και «σωστές φεμινίστριες», σε ξαλλες και σε συνετές, σ' αυτές που απειλούν τους άντρες και σε εκείνες που παλεύουν στο πλευρό τους. Ο καθένας μπορεί άτιμωρητί να γελοιοποιεί, να αλλοιώνει και να ισοπεδώνει. Νά παρομοιάζει τό γυναικείο κίνημα με τό κίνημα των οικολόγων, των δημοφιλών. Γιατί δέν έχει γίνει σαφές ότι εμείς δέ ζητάμε την κοινωνική άνοχή ή κάποιες μεταρρυθμίσεις. Άλλά ότι για μās τό γυναικείο κίνημα έχει νόημα μέσα σε μιά προοπτική άλλαγής της κοινωνίας. Δέ ζητάμε νά εξομοιωθούμε με τούς άντρες όπως αυτοί είναι σήμερα. Δέν έχουν τίποτα νά τούς ζηλέψουμε. Πιστεύουμε στην τεράστια ανατρεπτική δυνατότητα του γυναικείου κινήματος, στον επαναστατικό του χαρακτήρα, στην ικανότητά του νά ύποσκάπτει τά πιο στέρεα και παλαιά θεμέλια της κοινωνίας που θέλουμε όλοι νά αλλάξουμε.

Άλλά γι' αυτό προϋποτίθεται ότι ξέρουμε με τί έχουν νά κάνουμε. Ότι έχουν νά αναλύσει την κοινωνική πραγματικότητα στην όποια ζούμε κι έχουν διαγράψει μέτωπα και διεκδικήσεις. Αυτή ή επεξεργασία και ή διαμόρφωση μιάς συλλογικής αντιμετώπισης θά έλυνε και ένα άλλο πρόβλημα: Τίς διαφορές που έχουν μεταξύ τους οι γυναίκες. Η κοινότητα της καταπίεσης δέ σημαίνει ταύτιση και ισοπέδωση των διαφορών. Οι γυναίκες δέν είναι a priori άδερφές μεταξύ τους. Γίνονται σε μιά πορεία κοινών αγώνων και διαμόρφωση κοινής προοπτικής. Και με τή γνώση των όρίων της συνύπαρξής τους. Αν δέ βρεθεί τό πλαίσιο της συνεργασίας, δέν είναι δυνατό «νά τά βρούμε», μόνο και μόνο επειδή είμαστε γυναίκες.

Η έλλειψη μιάς θεωρίας του γυναικείου κινήματος στον τόπο μας, ή έλλειψη έντέλει αυτόνομου γυναικείου κινήματος, έξηγει και τίς παραδοσιακές μορφές που παίρνουν οι περισσότερες γυναικείες διεκδικήσεις. Άναφερόμαστε στις γυναικείες οργανώσεις ή «γυναικείους φορείς» που συνδέονται – με διαφορετικό ίσως τρόπο – με κάποιο πολιτικό κόμμα.

Στην Εύρωπη, τά πολιτικά κόμματα δέν κατόρθωσαν νά άφομοιώσουν τά αιτήματα των γυναικών που εκδηλώθηκαν με ιδιαίτερη ένταση. Έτσι, πολλές βρέθηκαν, από νωρίς, άπ' έξω. Στην Ελλάδα δέν έγινε ποτέ φανερή ρήξη των γυναικών με τά πολιτικά κόμματα. Οι καινούριες αντιλήψεις άδειαζαν άμέσως από τό περιεχόμενό τους και έτσι βολεύονταν όλοι. Οι παλιές μορφές όργάνωσης χρησίμευσαν κι εδώ. Στη σκιά των προοδευτικών κομμάτων δημιουργούνται γυναικεία παραρτήματα που και τή «γραμμή» διαδίδουν και προσφέρουν τή δυνατότητα προσέγγισης κοινωνικών στρωμάτων, που δύσκολα κινητοποιούνται άλλως. Κοινή άποψη όλων των όργανώσεων

είναι ότι οι γυναίκες πρέπει νά συνειδητοποιηθούν – ανεξάρτητα από τό τί έννοει κάθε μιά μ' αυτή τή λέξη – κι αυτό θά γίνει αν «τίς πλησιάσουμε». «έρθουμε κοντά τους», «ένδιαφεροθούμε».

Άπό την άποψη αυτή ή τηλεοπτική έκπομπή που παρουσίασε τίς εκδηλώσεις των γυναικείων όργανώσεων για τίς 8 του Μάρτη ήταν ιδιαίτερα διδακτική. Στη γενικότερη αντίληψη τους ή ΕΓΕ και ή ΟΓΕ ταυτίζονται. Η πρώτη θεωρεί τή νίκη του ΠΑΣΟΚ πανάκεια για όλα τά δεινά των γυναικών. Η δεύτερη μās προβάλλει τό πρότυπο των άπελευθερωμένων γυναικών της Σοβιετικής Ένωσης. Και οι δύο προσπαθούν νά μās πείσουν ότι ή ουσία του αγώνα μας είναι ή πάλη για τήν ειρήνη...

Με την Κίνηση Δημοκρατικών Γυναικών τά πράγματα είναι κάπως διαφορετικά. Τό βάρος πέφτει στην «έκφραση», στην «ανακάλυψη του έαυτού μας», σ' ένα «λόγο» δηλαδή, που όπως είδαμε, άντανακλά τή σημερινή εικόνα του γυναικείου κινήματος στον τόπο μας. Δηλώνει τά όριά του και τή θεωρητική και ιδεολογική σύγχυση που τό χαρακτηρίζει.

Και οι ύπόλοιπες: Όσες δέν έντάσσονται σε φορείς: Αυτές είμαστε τόσο άνύπαρκτες στατιστικά που οι άπόψεις μας καταλήγουν νά είναι, στην ουσία, προσωπικές.

Η εικόνα αυτή των γυναικείων όργανώσεων δέν είναι φυσικά καινούρια. Υπήρχε και πριν από τή νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές. Μόνο που τώρα πιά έχει παγιωθεί. Ο «θρίαμβος της σοσιαλιστικής προοπτικής» απέκλεισε κάθε δυνατότητα μετασχηματισμού αυτού του φαινομένου. Τό γυναικείο ζήτημα ενσωματώνεται πιά στο κυβερνητικό πρόγραμμα, μετατρέπεται σε έθνική επέτειο με τυμπανοκρουσίες και λογύδρια. Και ό φεμινισμός άποκτά τήν επίσημη εκδοχή του. Η άρχηγός – πατέρας – άφέντης διδάσκει:

«Όμως ό αγώνας για τήν άπελευθέρωση της γυναίκας δέν σημαίνει αντίδικια με τον άντρα. Η δημιουργία άνταγωνιστικών έχθρικών στρατοπέδων άποπροσανατολίζει τό γυναικείο κίνημα από τον κύριο στόχο του που είναι ή άλλαγή των εις βάρος της γυναίκας θεσμικών και έθιμικών διακρίσεων. Για τήν κατάκτηση αυτού του στόχου ή Έλληνίδα γυναίκα έχει τήν πλήρη συμπαράσταση της Κυβέρνησης» (*).

Η προώθηση της ταξικής συνεργασίας είναι γενικότερη θέση του ΠΑΣΟΚ, στην όποια άλλωστε χρωστά, σε μεγάλο βαθμό, και τή νίκη του. Και ή συνενόχη των κοινωνικών όργανώσεων διευκολύνει τήν εφαρμογή της πολιτικής του. Προπαντός νά άμβλύνονται οι συγκρούσεις.

Κι εμείς, οι αίρετικές, μένουμε με τήν όργή μας, τό πείσμα μας και τήν πίστη μας ότι ό φεμινισμός, τό γυναικείο ζήτημα θά μπορούσε νά είναι από τίς πιο επαναστατικές, τίς πιο ανατρεπτικές πολιτικές δυνατότητες της εποχής μας.

(*) Άπό τό ίδιο πρωθυπουργικό μήνυμα.

‘Ο προσωρινός οικιστικός νόμος του κ. Τρίτση καί ἡ ὀριστική καταστροφή τοῦ οικιστικοῦ περιβάλλοντος ἢ ‘Εμπρός στό δρόμο πού χάραξε ὁ Πλυτᾶς

τοῦ Γιώργου Πρεβελάκη

‘Ενας νόμος πού ὅλοι τόν «ξέχασαν».

Εἶναι κοινό μυστικό ὅτι ὁ νόμος «περί οικιστικῶν περιοχῶν», ὁ κάποτε περίφημος Ν. 947/79, «ξεχασμένος» σήμερα, εἶναι, γιά τά ἑλληνικά τουλάχιστον εἰδικά δεδομένα, ἕνας πολύ προοδευτικός νόμος.

Αὐτός εἶναι ἄλλωστε καί ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο ἔχει μείνει ὡς τώρα ἀνεφάρμοστος.

Γιά νά ἀνακοπεί μάλιστα ἡ ἐφαρμογή του χρειάστηκε νά «μετατεθεῖ» ὁ «ξεροκέφαλος» εἰσηγητής του κ. Μάνος ἀπό τό ‘Υπουργεῖο Χωροταξίας καί νά ἀντικατασταθεῖ ἀπό τόν πολύ πιό «ἐμπειρο» κ. Πλυτᾶ.

‘Η ἀπομάκρυνση αὐτή εἶχε τότε ἐρμηνευτεῖ ὡς ἀποτέλεσμα πίεσης ἀπό τά ἀριστερά· στήν πραγματικότητα ὅμως ὑπῆρξε νίκη τῶν πιό ἀντιδραστικῶν στοιχείων τοῦ νεοελληνικοῦ κοινωνικοῦ μας σχημα-

τισμοῦ (ἐπικαλοῦμαι καί τή μαρτυρία τῶν συναδέλφων πού κινδύνευσαν νά λυντσαριστοῦν κατά τή διάρκεια «συμμετοχικῶν διαδικασιῶν» γιά τόν 947, καί ὄχι βέβαια ἀπό ἀριστερούς).

Τό ΠΑΣΟΚ εἶχε παρασυρθεῖ νά πάρει θέση κατά τοῦ 947. ‘Η τοτινή του τοποθέτηση ἀποτελεῖ τήν πηγὴ τοῦ μεγαλύτερου πονοκέφαλου τῆς σημερινῆς ἡγεσίας τοῦ ΥΧΟΠ. Σήμερα, βρίσκεται μπροστά στό δίλημμα:

– ἢ νά ἐφαρμόσει τόν νόμο 947, πού γνωρίζει ὅτι εἶναι προοδευτικός,¹ ἀλλά τότε θά πρέπει νά ἀναγκαστεῖ νά δεχτεῖ ὅτι τό ΠΑΣΟΚ ἔσφαλλε ὅταν τόν καταπολεμοῦσε (καί, πού ἴσως τοῦ εἶναι πολύ πιό δυσάρεστο νά ἀνοίξει ξανά τό μέτωπο μέ τούς ἀνατροπείς τοῦ κ. Μάνου).

1. *Τεκμήριο πρῶτο*: «‘Ο Ν. 947/79 – παρά τίς συγκεκριμένες [sic] ἀτέλειές του πού ἔχουν ἐπακριδῶς (!) περιγραφεῖ ἀπό τόν τεχνικό κόσμο, εἶναι ἕνα δῆμα μπρός στήν πολεοδομική νομοθεσία, σέ σχέση μέ τόν νόμο τοῦ 1923... ‘Αν οἱ σχετικές διατάξεις τοῦ Ν. 947 ἐμφανίζουν ἀτέλειες, αὐτό μέ κανένα τρόπο δέν δικαιολογεῖ τήν κατάργησή του...», Ε. Κουλουμπῆς (τότε πρόεδρος Τ.Ε.Ε. καί τώρα ‘Υπουργός), «Εὐθύνη τοῦ ΥΧΟΠ ἢ υπεράσπιση πολεοδομικῶν ρυθμίσεων ὑπὲρ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου», *‘Ενημερωτικό Δελτίο Τ.Ε.Ε.*, τεῦχος 1167, 17-8-81, σ. 15.

Τεκμήριο δεύτερο: «... ὁ ὁποῖος [ὁ Ν. 947] ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ὁποιες ἀτέλειές του, ἀπέτελεσε ἕνα σημαντικότερο δῆμα πρὸς τόν ἐκσυγχρονισμό τῆς πολεοδομικῆς μας νομοθεσίας...» καί «‘Η θέσπιση μιᾶς διαδικασίας, μέ τήν ὁποία θά εἶναι δυνατή ἡ ἐνταξη στό σχέδιο καί ἄλλων περιοχῶν χωρίς νά τηροῦνται οἱ διατάξεις τοῦ Νόμου 947, εἶναι βέβαιο ὅτι θά ὀδηγήσει σέ πλήρη πολεοδομική ἀναρχία καί θά δώσει τό χαριστικό πλήγμα στήν τελευταία δυνατότητα κάποιας ὁμαλῆς ἐξέλιξης τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ἐπιδραβεύοντας τήν κερδοσκοπία στή γῆ καί καταδικάζοντας τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας νά ζεῖ σέ ἕνα συνεχῶς

ὑποβαθμιζόμενο περιβάλλον». Τηλεγράφημα τῶν «μελετητῶν τῆς ‘Αθήνας» (πολεοδόμοι καί ἄλλοι εἰδικοί) πρὸς τόν ‘Υπουργό κ. Πλυτᾶ, βλ. *‘Ενημερωτικό Δελτίο Τ.Ε.Ε.*, τεῦχος 1160, 29-6-81 σ. 14. Οἱ κυριότεροι ἀπό τούς συμβούλους τοῦ κ. Τρίτση εἶναι ἀνάμεσα στους ὑπογράφοντες (δικές μου ὑπογραμμίσεις).

Τεκμήριο τρίτο: Γ. Κασμάτη, (νῦν νομικοῦ συμβούλου τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ). «‘Η «ἐκτέλεση» τῶν νόμων ὡς τεχνική ματαίωση τῆς θέλησης τῆς Βουλῆς», *‘Επιθεώρηση Πολιτικῆς ‘Επιστήμης*, 1/1981, σσ. 95-108, στή σ. 100, ὅπου γίνεται σαφῆς μνεία τοῦ 947:

«Ν. 947/1977 [sic] «Περί οικιστικῶν περιοχῶν». ‘Ο νόμος αὐτός, οὐσιαστικά ἀνεφάρμοστος, παρά τό γεγονός ὅτι εἶναι ἀποδεκτός ἀπό τούς μικροῦς δήμους καί κοινότητες. ‘Η μὴ ἐφαρμογή του ὀφείλεται βασικά στήν ἀντίδραση τῶν ἰδιοκτητῶν προνομιακῶν περιοχῶν, πού ἀνήκουν στήν ἐκλογική πελατεία τοῦ κυβερνῶντος κόμματος. Τοῦτο φάνηκε καθαρά ὅταν ἐπιχειρήθηκε ἡ ἐφαρμογή τοῦ νόμου στήν περιοχή Σουνίου σχετικά μέ τήν παραθεριστική κατοικία καί ὑποχώρησε ἡ κυβέρνηση στίς ἀντιδράσεις τῶν θιγομένων» (ὑπογραμμίση δική μου).

«Μιά βόμβα στα θεμέλια του καθεστώτος» έξωφ. περιόδ. ΕΠΙΚΑΙΡΑ, τεύχ. 566, 7-16 Ιουνίου 1979.

– ή αντίθετα, να άφεθεί να κατακυλίσει σέ μεθοδεύσεις πού άρχισαν νά «στήνονται» επί Πλυτά, καί οί όποίες όδηγοϋν, άργά ή γρήγορα, στην επιστροφή, de facto άν όχι de jure, στο παλιό καθεστώς του νόμου του 1923 (χιλιοκαταδικασμένου όμως από τούς πάντες καί πραγματικά υπεύθυνου για τά χάλια των οικισμών).

Οί ώς τώρα ένδειξεις δηλώνουν ότι ακολουθείται ή δεύτερη όδός. Έλαφρυντικά (πάντα) υπάρχουν. Όμως ή πολεοδομική πολιτική έχει τούτη την ιδιαιτερότητα, ότι τά αποτελέσματά της είναι – πρακτικά – όριστικά. Φτάνει μιά άπόφαση – έστω κάτω από μιά «είδική» συγκυρία – για νά καταστραφεί, μπορεί άργά, πάντως σταθερά, μιά όλόκληρη πόλη. Τά παραδείγματα δέ λείπουν στή χώρα μας. Γι' αυτό, στα θέματα αυτά, ή σιωπή δέν είναι χρυσός.

Άς ξεετάσουμε όμως δήμα-δήμα ποιά νέα άπειλή διαγράφεται για τούς οικισμούς μας:

Ή πηγή τής οικιστικής μας κακοδαιμονίας.

Ή ένταξη μιάς περιοχής στο σχέδιο είναι μιά τυπική, νομική πράξη (μέ σημαντικότερη συνέπεια: οί ιδιοκτήτες στήν περιοχή αυτή αποκτούν δικαίωμα νά εκμεταλλευτούν τό οικόπεδό τους για κτίσιμο σέ πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι πριν). Για νά μπορεί όμως αυτή ή τυπική πράξη νά λάβει χώρα χωρίς δυσμενείς συνέπειες, χρειάζεται νά ισχύσουν δυό (κυρίως) προϋποθέσεις, πού δέν είναι πιά τυπικές, άλλα ουσιαστικές:

α. Πρέπει ή οικιστική ανάπτυξη τής περιοχής νά μίν είναι αντίθετη μέ τούς στόχους του ρυθμιστικού (ή χωροταξικού) σχεδιασμού.

β. Πρέπει νά έχουν εξασφαλιστεί οί τεχνικοί εκείνοι όροι πού θά κάνουν δυνατή τή σωστή διαδίσωση στήν περιοχή καί όταν άκόμα θά έχει κτιστεί όλος (ή

σχεδόν) ό επιτρεπόμενος οικοδομικός όγκος

Θά μας άπασχολήσει κυρίως ή δεύτερη προϋπόθεση: οί τεχνικοί όροι μεταφράζονται σέ οικονομικούς, καί αυτό, μέ δυό λόγια, σημαίνει ότι για νά μπει μιά περιοχή στο σχέδιο (πού συνεπάγεται, άς μίν τό ξεχνάμε αυτό, κέρδος για τούς ιδιοκτήτες), κάποιος πρέπει νά πληρώσουν χρήματα (πού πηγαίνουν για τήν εξασφάλιση κοινοχρήστων χώρων, για τήν κατασκευή δρόμων, κ.ο.κ.). Ποιοί είναι αυτοί;

Ή πηγή τής οικιστικής μας κακοδαιμονίας (σέ τυπικό επίπεδο άνάλυσης) θρίσκεται στο ότι ή παλιά νομοθεσία έδινε τή δυνατότητα νά αφήνεται τό έρώτημα αυτό άναπάντητο.³ Έτοι:

α. Έπειδή τά λεφτά δέν μαζεύονταν (ή δέν μαζεύονταν όσο έπρεπε), οί οικισμοί κτίζονταν χωρίς νά έχουν πραγματοποιηθεί οί άπαραίτητες τεχνικές προϋποθέσεις. Έπειδή, τά πρώτα χρόνια, ό πληθυσμός ήταν λίγος, καί ή γεύση τής «νίκης» από τήν ένταξη άκόμα φρέσκια, οί συνέπειες από τίς ελλείψεις αυτές δέν όδηγοϋσαν σέ συνειδητοποίηση των αιτίων τους. Καθώς όμως ή πυκνότητα του πληθυσμού μεγαλώνει καί αντίστοιχα αυξάνουν καί οί άνάγκες, τά προβλήματα όξύνονται, καί, τό χειρότερο, ή επίλυσή τους έχει γίνει σχεδόν άδύνατη (γιατί τό κόστος μιάς πολεοδομικής ρύθμισης εκ των υστέρων είναι πολλαπλάσιο). Τώρα όμως, οί κάτοικοι έχουν πιά ξεχάσει τήν εποχή του «προπατορικού άμαρτήματος» (τής «άβρόχοις ποσί» ένταξης) καί άναρωτιούνται σέ ποίο μεταφυσικό λόγο νά αποδώσουν τά δεινά τους. Καί βέβαια ούτε συζήτηση δέν μπορεί νά γίνει για άναζήτηση των «όφρων» εκείνων πού, μέ τό (οικονομικό ή πολιτικό) άζημίωτο τούς «διευκόλυναν» τότε, για νά

2. Όχι γιατί ή πρώτη είναι άσήμαντη, τό αντίθετο. Άλλά ή κύρια άπειλή, τή στιγμή αυτή, είναι από τή μή ίκανοποίηση τής δεύτερης.

3. Καί έμενε κατά κανόνα άναπάντητο, χάρη καί στήν «κατανόηση» τόσο τής κεντρικής διοίκησης όσο καί τής τοπικής αυτοδιοίκησης.

τούς αποδοθούν εὐθύνες τώρα.

6. Μερικές όμως φορές «βρίσκονται» τὰ λεφτά, ἔγκαιρα ἢ καθυστερημένα, γιὰ κάποια ἔργα. Πηγή τους εἶναι τὸ δημόσιο ταμεῖο. Ἔτσι, οἱ φορολογούμενοι (φτωχοὶ καὶ πλούσιοι) πληρώνουν γιὰ τὴ βελτίωση τῆς ποιότητας ζωῆς (ἢ τοῦ εἰσοδήματος) ὀρισμένων (κατοίκων καὶ ἰδιοκτητῶν τῆς περιοχῆς στὴν ὁποία γίνονται τὰ ἔργα).

Αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ θεμιτὸ ἂν οἱ ὀφειλόμενοι ἦταν κάποιοι ἀναξιοπαθόντες, οἰκονομικὰ ἀσθενεῖς, κ.λπ. Ὅλοι ὅμως γνωρίζουμε, στὴ διελευστικήν γιὰ τὴν ἀπόσπαση χρημάτων ἀπὸ τὸ δημόσιο κορβανά, ποιοὶ ἔχουν τὰ περισσότερα ἐφόδια γιὰ νὰ τὰ καταφέρουν: ὄχι βέβαια οἱ ἀπόκληροι τῶν δυτικῶν «προαστείων» ἀλλὰ μάλλον οἱ «προνομιούχοι» τῶν βορείων προαστείων.

Νὰ λοιπὸν γιατί οἱ συνθήκες διαβίωσης διορθώνονται, ὅταν διορθώνονται, μόνο στὶς πλούσιες περιοχές. Νὰ πῶς ὁ φορολογούμενος ἐπιδοτεῖ (καὶ) τίς συνθήκες κατοικίας τῶν «προνομιούχων». Νὰ ἄλλος ἕνας τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο οἱ πλούσιοι γίνονται πλουσιότεροι καὶ οἱ φτωχοὶ φτωχότεροι.

Τέλος – ἀλλὰ αὐτὸ θὰ ἀπαιτοῦσε μιὰ δλόκληρη ξεχωριστὴ ἀνάλυση γιὰ νὰ ἐξηγηθεῖ – αὐτὴ ἢ κατάσπαση ἀποτελεῖ τὴν κύρια πηγή τῆς ἀνάπτυξης μαζικῆς καὶ «ἀγρίας» κερδοσκοπίας στὴ γῆ, ἕνα δηλαδή ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα «δομικὰ» προβλήματα τῆς νεοελληνικῆς μας «ἀνάπτυξης».

Τί κάνει ὁ νόμος 947 γιὰ νὰ διορθώσει αὐτὴ τὴν κατάσταση;

Ὁ νόμος 947 δίνει μιὰν ἀπλή, συγκεκριμένη, ὄχι ἄδικη, καί, τὸ κυριότερο, χωρὶς «παραθυράκια» ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ποιὸς πληρώνει. Πληρώνουν οἱ ὀφειλόμενοι ἰδιοκτῆτες καὶ ἡ πληρωμὴ αὐτὴ γίνεται σὲ χρήμα ἀλλὰ καὶ σὲ γῆ. Ὁ τρόπος ὑπολογισμοῦ τῶν εἰσφορῶν εἶναι τέτοιος πού νὰ μὴ ἀφήνει περιθώρια γιὰ «ἐρμηνείες», «εἰδικές κρίσεις», κ.ο.κ. (εὐθέως ἀνάλογος πρὸς τὸ ἔμβασμόν), οὔτε καὶ γιὰ ἄλλες ἀμφισβητήσεις. Ἡ παρουσία καὶ εἰσφορᾶς σὲ γῆ εἶναι μιὰ πρόσθετη διασφάλιση ὅτι, ὅπως καὶ νὰ ἴθουν τὰ πράγματα, κάποιοι πόροι θὰ συγκεντρωνθοῦν.⁴

Εἶναι δυνατό ὅμως νὰ ἐγινε προοδευτικὸς νόμος ἀπὸ ἕνα ἀντιδραστικὸ διομήχανο, τὸ Στ. Μάνο;

Αὐτὸ ὑπῆρξε τὸ κύριο ἐπιχείρημα κατὰ τοῦ νόμου 947 ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἀριστερῆς κριτικῆς. Ὁ καθένας καταλαβαίνει πόσο σαθερὴ κριτικὴ εἶναι αὐτὴ πού ἀντὶ νὰ κρίνει τὸ ἀντικείμενο προσπαθεῖ νὰ χαρακτηρίσει τὸ ὑποκείμενο.

4. Γιατί ἡ εἰσφορὰ σὲ χρήμα σημαίνει κάποια διαδικασία ἐκτίμησης ἀλλὰ καὶ γενικότερα ἡ εἰσπραξὴ τῆς ἐξαρτάται ἀπὸ τὸ «ζῆλο» τῶν ἐπιφορτισμένων μὲ αὐτὴν «κεντρικῶν» ἢ τοπικῶν «ἀρχόντων», πράγμα πού δὲ συμβαίνει μὲ τὴν εἰσφορὰ σὲ γῆ. Αὐτὸς εἶναι ἄλλωστε καὶ ὁ λόγος πού «διεκδικεῖται», παρὰλλήλα μὲ τὴν κλιμάκωση τῶν εἰσφορῶν καὶ ἡ δυνατότητα (ὅταν ἡ διοίκηση τὸ «κρίνει ἀναγκαῖο») μετατροπῆς τῶν εἰσφορῶν σὲ γῆ σὲ εἰσφορὴ σὲ χρήμα.

Ἀντίθετα, ἡ κριτικὴ ἀπὸ τὰ δεξιὰ ὑπῆρξε πολὺ πιὸ οὐσιαστικὴ. Ὡς «δόγμα στὰ θεμέλια τοῦ καθεστώτος» χαρακτηρίστηκε ὁ νόμος ἀπὸ δεξιούς κύκλους.⁵

Ὁ ἀμείλικτος πόλεμος πού ἐξαπολύθηκε κατὰ τοῦ νόμου ἀπὸ τοὺς κύκλους αὐτούς, μὲ τὰ πολλὰ μέσα πού διαθέτουν (ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι τὸ λιγότερο ἰσχυρὸ νὰ κινοῦν ἔντεχνα ἀριστεροῦς χώρους, ἰδιαίτερα ὅταν ἡ ὀλοφάνερη ἰδιοτέλεια τῆς ἐπιδιώξεώς τους τοὺς ἐμποδίζει νὰ ἐμφανιστοῦν οἱ ἴδιοι σὲ ὀρισμένους χώρους), εἶχε τὰ γνωστὰ ἀποτελέσματα: ὁ κ. Πλυτᾶς ἀνέλαβε τὸ Ὑπουργεῖο Χωροταξίας καὶ ἔσπευσε στὴ συνέχεια, σάν νὰ ἀνῆκε σὲ ἀντιπολιτευόμενο πρὶν κόμμα πού μόλις ἀνέβηκε στὴν ἐξουσία, νὰ δηλώσει ὅτι θὰ καταργουσε τὸν 947.

Γρήγορα ὅμως διαπίστωσε ὅτι δὲν μπορούσε νὰ τὸν καταργήσει, τουλάχιστον ἀνοικτὰ. Τὸν ἄφησε λοιπὸν νὰ ὑπάρχει χωρὶς νὰ τὸν ἐφαρμόζει καὶ ταυτόχρονα προσπάθησε νὰ ἐντάξει ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερες περιοχές στὸ σχέδιο μὲ τὴν παλιά (οὐσιαστικὰ) διαδικασία, μὲ τὴ μορφή μιᾶς «ἐξαιρετικῆς» ρύθμισης (εἶναι φανερό ὅτι ἕνας νόμος πού μὲν εἰς ἀχρησιμοποίητος ἐνῶ τὸ ἀντικείμενο του ρυθμίζεται, κάθε φορὰ πού ὑπάρχει ἀνάγκη, μὲ εἰδικές νομοθετικές παρεμβάσεις, ἔχει καταργηθεῖ στὴν πράξη).

Ὅμως καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιδιώξη του δὲν μπόρεσε νὰ πραγματοποιηθεῖ χάρις σὲ (παρασκηνιακές) παρεμβάσεις καὶ σὲ (σκηνικές) ἀντιδράσεις. Παρολαυτὰ, αὐτοὶ πού ἐπιδιώκουν τὴν παράκαμψη τοῦ νόμου κέρδισαν χάρις στὸν κ. Πλυτᾶ σημαντικὸ ἔδαφος καὶ ὁ «ἀθηνολάτρης» αὐτὸς πολιτευτῆς ἐξασφάλισε τὴν ἀμοιβή τοῦ μόχθου του (ἐπανεξελέγη).

5. Ἀποκαλυπτικὸ τῆς ἀντιδραστικῆς αἰχμῆς τῆς κριτικῆς κατὰ τοῦ 947 εἶναι τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ κύριο ἄρθρο περιοδικοῦ *Ἐπίκαιρα*:

«Ἐπαψε τὸ καθεστῶς μας νὰ σέβεται τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία καὶ νὰ στηρίζεται οἰκονομικὰ, κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ σ' αὐτήν. Οἱ ποικιλόμορφες καὶ πολλές φορές ὑπερβολικὲς κρατικὲς παρεμβάσεις πού νοθεύουν τὴ φιλελεύθερη οἰκονομία καὶ κορυφώνονται τώρα μὲ τὸ νομοσχέδιο «περὶ οἰκιστικῶν περιοχῶν», εἶναι ἀπλῶς σπασμοειδῆς προχειρότητες ἀνεπαρκῶν εἰσηγητῶν καὶ ἀνεδαφικῆς εἰσηγήσεως «εὐκολῶν [sic] λύσεων» ἢ κατὰ ἀκόμη πιὸ ἐπικίνδυνο, μιὰ ἔντεχνη δηλαδή δολιοφθορὰ στὰ θεμέλια τοῦ καθεστώτος, ὡστε τὸ ἀστικὸ καθεστῶς ν' ἀποστερηθεῖ τῶν φυσικῶν του σιμμάχων καὶ νὰ παραδοθεῖ, ἐθελῶν ἢ οὐκ, ἐν τῇ παντοειδεῖ ἐχθροῖς του;... «Στὸ κάτω τῆς γραφῆς», λέει στέλεχος ἐνὸς μεγάλου Σωματείου, «προτιμῶ νὰ ζῆσω, ὅπως εἶπε πρόσφατα ἕνας Ἄγγλος, σ' ἕνα κομμουνιστικὸ καθεστῶς, πού τουλάχιστον εἶναι συνεπὲς στὶς διακηρύξεις του, παρά σ' ἕνα νόθο ἀστικὸ καθεστῶς πού, ἐνῶ στηρίζεται στὴν ἰδιοκτησία, τὴν καταδιώκει καὶ, ἐνῶ διακηρύσσει τὴ φιλελεύθερη οἰκονομία, τὴν παραβιάζει συνεχῶς». Ὅσοι μελέτησαν προσεκτικὰ τὸ κείμενο τοῦ νομοσχεδίου «περὶ οἰκιστικῶν περιοχῶν» μιλοῦν γιὰ «σοσιαλ-κακοποίηση τῆς ἰδιοκτησίας, πού δὲν ἔχει ἐπιχειρηθεῖ ἀπὸ κανένα ἄλλο πολιτικὸ σύστημα». Καὶ ὅλων τὰ πυρὰ στρέφονται κατὰ τοῦ ὑφυπουργοῦ Δημ. Ἔργων καὶ ἐπίδοξου ὑπουργοῦ Οἰκισμοῦ κ. Στ. Μάνου, στὸν ὁποῖο καὶ ἀποδίδονται ὅλες «οἱ φαεινὲς ἰδέες» καὶ οἱ «παιδαριώδεις πειραματισμοί» πού περιγράφονται ἀναλυτικὰ στὴν ἐρευνά μας». *Ἐπίκαιρα*, τεύχος 566, 7-6-79 (οἱ ὑπογραμμίσεις δικῆς μου).

Ἐναντιώμεται ἂν τὸ περιοδικὸ αὐτὸ θὰ δεῖξει ἀνάλογο μένος καὶ κατὰ τοῦ «προοδευτικότερου» νόμου τοῦ κ. Τρίτη. Ἐκτός ἂν ὁ ἐκδότης του προσχώρησε καὶ αὐτὸς στὸ σοσιαλισμὸ.

Ἐξέρχεται Πλυτᾶς, εἰσέρχεται Τρίτης.

Ἄν κ. Πλυτᾶς ἔφυγε ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο Χωροταξίας τὴν κατάλληλη γι' αὐτὸν στιγμή, κληροδοτώντας στὸ διάδοχό του ἓνα τεράστιο πρόβλημα. Ἐντάξεις δὲν ἔχουν γίνεῖ γιὰ χρόνια· ὁ κόσμος ἀδημονεῖ (δικαίως), καὶ δὲν εἶναι λίγοι ἐκεῖνοι πού ἐπιλέγουν τὴν ὁδὸ κάποιου αὐθαιρέτου· παρὰ τὴν ὕφεση, οἱ τιμές τῆς γῆς παραμένουν ὑψηλές, λόγω τῆς στενότητος τῆς προσφοράς. Μὲ δύο λόγια, πρέπει πιά νά δοθεῖ λύση. Ἄλλὰ μέ ποιὸ νόμο; Ὅπως εἶδαμε:

– τὸν 947, ὡς ἀντιπολίτευση, τὸ ΠΑΣΟΚ τὸν ἀποκήρυξε καὶ πάντως ἡ ἐφαρμογὴ του θά τὸ ἔφερνε ἀντιμέτωπο μέ ἰσχυρότατα συμφέροντα·

– ἐπιστροφή στὴν παλιὰ νομοθεσία δὲν συζητιέται·
– ἓνας νέος νόμος, ἀλλὰ ποιός; Ὁ κ. Πλυτᾶς προσπάθησε μέ διάφορες ἐπιτροπές νά διαμορφώσει ἓνα νόμο πού νά ἀφήνει καὶ τὴν πίττα ὀλάκερη καὶ τὸ σκύλο χορτάτο (νά γίνονται τὰ ἀναγκαῖα ἔργα χωρὶς νά πληρώσει ὅμως κανεῖς!). Οἱ ἐπιτροπές κατέληξαν βέβαια σέ πενιχρὰ ἀποτελέσματα.

Ἡ «ἄλλη» λύση πού εἶναι ἡ ἴδια.

Καὶ ὅμως ὁ κ. Τρίτης, μέ ἀθλητικὴ ἄνεση, ἀνακοίνωσε τὴν λύση. Ἐνας νόμος, πού θά εἶναι ὁ νόμος, ἀφοῦ θά λύσει μιά γιὰ πάντα τὰ προβλήματα πολιτικῆς, γῆς, ρυθμιστικῶν καὶ χωροταξικῶν σχεδίων, αὐθαιρέτων, Γ.Ο.Κ., στεγαστικῆς πολιτικῆς, ἂ ναι, καὶ τῆς ἀντικατάστασης τοῦ 947, θά εἶναι ἔτοιμος «σέ ἓνα χρόνο».

Ἐπειδὴ ὅμως ὑπάρχουν καὶ ἐπείγοντα προβλήματα, μέ ἓνα μεταβατικὸ νόμο, πού θά καταργηθεῖ ὅταν θά ψηφιστεῖ ὁ ὁριστικὸς, ἐντάσσονται μερικὲς περιοχές στὸ σχέδιο (πολύ περισσότερες ἀπὸ αὐτὲς πού ἐπιχείρησε νά ἐντάξει ὁ Πλυτᾶς).

Ἔτσι:
– ἡ ὑπόσχεση γιὰ ψήφιση τοῦ νόμου σέ ἓνα χρόνο καθυστερεῖ τὰ «τελειοθηρικά» πνεύματα (ὅσο καὶ ἂν εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι νόμος «ἐφ' ὅλης τῆς ὕλης», καὶ μάλιστα μέ συμμετοχὲς τῶν μαζικῶν φορέων, κ.λπ., δὲν ἐτοιμάζεται οὔτε σέ τρία χρόνια, καὶ μέ προϋπόθεση ὅτι τὸ Ὑπουργεῖο θά λειτουργεῖ στοιχειωδῶς)

– ἡ μαζικὴ ἐνταξὴ περιοχῶν, πού θά πραγματοποιηθεῖ μέ τὸ «μεταβατικὸ» νόμο, θά ἡρεμήσει τὰ ἐξηγημένα πνεύματα, ἡ πίεση θά ἐκτονωθεῖ καὶ ἔτσι θά μπορέσουν οἱ ἐπιτροπές τοῦ «ὁριστικοῦ» νόμου μέ ἄνεση πιά νά διανύσουν τὸ διάστημα ὡς τὸν ἐπόμενο Ὑπουργό, πού θά θέσει νέες ἀρχές γιὰ ἓνα νέο νόμο, πού δὲν θά λύνει μόνο ὅλα τὰ προβλήματα, ἀλλὰ καὶ μερικὰ ἀκόμα. Ὁ καιρὸς νά περνάει.

Κινδυνεύουμε λοιπόν, ἂν τὸ σχέδιο τοῦ κ. Τρίτης «ὑλοποιηθεῖ», νά ἀποκτήσουμε ἓνα «προσωρινό» νόμο πού θά καθορίζει τὴ μοῖρα τῶν οἰκισμῶν μας γιὰ μερικὲς δεκαετίες. Ἀξίζει νά δοῦμε προσεκτικὰ τί σκέψεις ὑπάρχουν γιὰ τὸ νόμο αὐτό.

Ἄντι-947

Τὴν ὥρα πού γράφονται οἱ γραμμὲς αὐτὲς ἐπικρατεῖ κάποια ἀσάφεια γιὰ τὸ κατά πόσον ὑπάρχει ἐπίσημο σχέδιο νόμου ἢ ἀπλῶς κάποιες προτάσεις. Οἱ σκέψεις

πού διατυπώνονται παρακάτω ἔχουν ἀφετηρία ἓνα ὀρισμένο σχέδιο ἀλλὰ ἔχουν πιστεύω ἀξία ἀκόμα καὶ ἂν τὸ σχέδιο αὐτὸ δὲν εἶναι τὸ ὀριστικὸ, γιατί ἡ γενικὴ του λογικὴ δὲν μοιάζει πιθανὸ νά ἀλλάξει ἀπὸ τὴ μιά μέρα στὴν ἄλλη.

Ἐπὶ τοῦ περιθωρίου γιὰ ποικίλες τεχνικὲς καὶ νομικὲς ἀντιρροήσεις· ἀφοροῦν σημεῖα πού μποροῦν πάντως νά διορθωθοῦν, ἰδιαίτερα μάλιστα ἂν οἱ συντάκτες τοῦ νόμου πάψουν νά κατατρύχονται ἀπὸ τὸ ἄγχος μήπως τυχόν καὶ «μοιάζει» ὁ δικὸς τους νόμος μέ τὸν 947.

Ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ σημεῖα ὅπου οἱ ἀντιρροήσεις εἶναι πολὺ πιὸ οὐσιαστικὲς:

α. Ἡ ὅλη δομὴ τοῦ νόμου, ἀλλὰ εἰδικὰ μερικὲς «διατυπώσεις», ἀφήνουν τεράστια περιθώρια «πρωτοβουλίας» καὶ «εὐελιξίας» στὴν κεντρικὴ διοίκηση (παλιὰ τὸ λέγαμε αὐθαιρεσία τοῦ Ὑπουργοῦ καὶ τῶν μανδαρῶν). Παράλληλα οἱ ἀσαφεῖς διαδικασίες (καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νά μελετηθοῦν σαφεῖς διαδικασίες στὰ γρήγορα) θά ὀδηγοῦν σέ συνεχεῖς ἐμπλοκές τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου, ὅποτε ἡ παρέμβαση τῆς κεντρικῆς διοικήσεως θά ἐπιβάλλεται, ἀκόμα καὶ ὅταν (ἂν) δὲν εἶναι ἐπιδίωξη τῆς.⁶

β. Ἀλλὰ ἡ κυριότερη ἀμφισβήτηση ἀφορᾷ τὸ ἐπιμαχο θέμα τοῦ ποιός (καὶ ἂν) πληρώνει γιὰ τὴν δημιουργία τῶν τεχνικῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴν ἐνταξὴ τῶν περιοχῶν. Ἡ σαφὴς ἀρχὴ τῆς προκαθορισμένης καὶ ἀναλογικῆς πρὸς τὴν ἐπιφάνεια εἰσφοράς σέ γῆ καὶ χρήμα, τοῦ 947, μετατρέπεται σέ ἓνα σύστημα κλιμακωμένης εἰσφοράς, ποικίλων μειώσεων, ἐξαιρέσεων, κ.λπ., πού πολλὲς μάλιστα φορές ὑπόκεινται στὴ διακριτικὴ εὐχέρεια τῆς διοικήσεως.

Προλαβαίνω αὐτοὺς πού θά μέ κατηγορήσουν γιὰ «ἀντιδραστικὸ», ἀφοῦ θέλω νά πληρώνουν ἴσα «πλούσιοι καὶ φτωχοὶ» καὶ ἀρνιέμαι ἔτσι νά προσαρμωστῶ στὶς ἀπαιτήσεις τῶν σοσιαλιστικῶν μας καιρῶν· τί σχέση ἔχει ὅμως ὁ σοσιαλισμὸς (ἢ ἀκόμα καὶ ὁ «σοσιαλισμὸς»):

– μέ τὸ νά ἀνακατεύουμε τὰ πάντα μέ τὰ πάντα, κἀνοντας πολεοδομία μέ κριτήρια κοινωνικῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικὴ πολιτικὴ μέ πολεοδομικὰ κριτήρια·

– μέ τὸ νά θεωροῦμε τεκμήριο φτώχειας τὴν ἰδιοκτησία μικροῦ οἰκοπέδου (οἱ προλετάριοι δὲν ἔχουν τώρα τίποτα νά χάσουν «ἐξόν» τὸ οἰκοπέδάκι τους)·

– μέ τὸ νά παριστάνουμε τὸ Ρομπέν τῶν Δασῶν (ἢ στολὴ του, ἂν ὄχι καὶ ὁ ρόλος του, θά πῆγαμε πάντως στὸν κ. Ὑπουργό ΧΟΠ), στήνοντας ἐνέδρες (ὑπὲρ τῶν παραπάνω φτωχῶν) στοὺς νεοέλληνες «φεουδάρχες» τοῦ ἐνός στρέμματος (κι ἀκόμα χειρότερα νομίζοντας ὅτι τοὺς τίς στήνουμε).

– μέ τὸ νά ἐπιδοθεῖν τοὺς καταπατητὲς καὶ νά τιμωροῦμε τοὺς ἰδιοκτῆτες (ἴσως ἐπειδὴ «ἡ ἰδιοκτησία εἶναι κλοπὴ»);·

– μέ τὸ νά πιστεύουμε ὅτι στὰ θολὰ νερά πού δημιουργοῦμε δὲν θά ψαρέψουν οἱ «προνομιούχοι» ἀεριτζήδες καὶ κερδοσκόποι (τοὺς καταργοῦμε)·

– μέ τὸ νά ἔχουμε τὴν ἀφέλεια νά θεωροῦμε ὅτι αὐτοὶ πού φωνάζανε ἐπὶ Μάνου κατὰ τοῦ 947 σωμαίνονταν τώρα γιατί πείστηκαν γιὰ τὸ δίκαιο τῆς κλιμακωμένης εἰσφοράς, ἀκόμα καὶ ἂν εἶναι ἐνάντια στὰ συμφέ-

6. Ἄρα κίνδυνος ρουσφετολογίας καὶ πάντως ὑποβάθμιση (!) τοῦ ρόλου τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως σέ σχέση μέ τὸν 947.

ροντά τους (και όχι γιατί τρίβουν τά χέρια τους ενόψει των «θολών νερών»).

Και οάν νά μήν ἔφταναν οί δυσκολίες τῆς συλλογῆς τῶν εἰσφορῶν, εἰσάγεται καί ἡ ἰδέα ὅτι τό προϊόν τῶν εἰσφορῶν σέ μιά περιοχή θά μπορεῖ νά διατίθεται γιά ἀνάγκες ἄλλων περιοχῶν.⁷

Γιά ὅποιον ξέρει λίγο πῶς λειτουργοῦν τά πολεοδομικά πράγματα, καί ἰδιαίτερα στή χώρα μας, εἶναι φανερό πού ὀδηγοῦν ὅλα αὐτά. Ὅπου ἡ διακριτική εὐχέρεια τῆς διοίκησης εἶναι μεγάλη, ἐκεῖ καί συναλλαγῆ. Ὅπου ὑπάρχει περιθώριο γιά διεκδίκηση «ἐξίσωσης», τελικά ἡ ἐξίσωση γίνεται, καί πάντα σέ βάρος τοῦ συλλογικοῦ συμφέροντος. Ὅποτε οἱ κανόνες τοῦ (ἀνα)διανεμητικοῦ παιχνιδιοῦ δέν εἶναι σαφεῖς καί προκαθορισμένοι, τήν πληρώνουν οἱ φτωχότεροι καί ἀδυνατότεροι. Αὐτά, στήν περίπτωσή μας, σημαίνουν: ἐξίσωση τῶν εἰσφορῶν (μετά ἢ χωρίς «λαϊκές» κινητοποιήσεις) πρὸς τά κάτω, καί, ἂν λάβουμε ὑπόψη καί διάφορες ἄλλες «δυνατότητες», οὐσιαστικά *μηδενισμό τῶν εἰσφορῶν*· ἀκόμα μεγαλύτερη ἀνάπτυξη τῆς διαφθορᾶς (πού δέν ἀντιμετωπίζεται μέ μεταθέσεις ὑπαλλήλων ἀλλά μέ ἀφαίρεση τῶν κινήτρων γιά συναλλαγῆ· τέλος, κίνδυνος, ἂν τύχει καί ὑπάρξουν κάπου, κάποτε, κάποιες εἰσφορές, αὐτές νά ἀξιοποιηθοῦν πρὸς ὄφελος τῶν ἐπιτήδων καί τῶν ἰσχυρῶν τῆς εὐρύτερης περιοχῆς, ἀντί τῶν εἰσφερόντων (αὐτή ἡ προοπτική μετατρέπει σέ ὀριστικούς ἀντίπαλους τῶν εἰσφορῶν καί τοὺς δυνάμει συμμάχους τους, αὐτοὺς δηλαδή πού μποροῦν νά πειστοῦν ὅτι, σέ ἀντάλλαγμα γιά τίς εἰσφορές, τοὺς παρέχεται ὀργάνωση καί ἐξοπλισμός τῆς γειτονιάς τους· τό ἀντάλλαγμα ἐξαφανίζεται, καί ἔτσι μποροῦν πιά ὅλοι ἀνεξαρτήτως νά ἐπιδοθοῦν στήν εἰσφοροδιαφυγή).

Δηλαδή, ὄχι μόνο ἐπιστρέφουμε, μέ ἔντεχνό βέβαια τρόπο, στά δεινά τοῦ παρελθόντος, ἀλλά ἔχουμε μπροστά μας μιά περίοδο «πειραματισμοῦ», στά θολά νερά τῆς ὁποίας πολλοί θά ψαρέψουν καί πολλοί θά ψαρευτοῦν.

Τί πρέπει νά γίνει.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα νά σταματήσῃ αὐτή ἡ ἱστορία τοῦ «προσωρινοῦ» νόμου. Γιατί δύο πράγματα μπορεῖ νά συμβαίνουν: εἴτε ὁ νόμος εἶναι ἄρτιος, ὁπότε γιατί νά εἶναι προσωρινός καί ὄχι ὀριστικός, εἴτε εἶναι προχειροφτιαγμένος, ὁπότε εἶναι τελείως ἀπαράδεκτο νά ἐξαρτήσουμε τό μέλλον τεράστιας ἐκτάσεως οἰκισμῶν ἀπό ἓνα τέτοιο νόμο, καί μάλιστα γιά νά κερδίσουμε μόλις ἓνα χρόνο (στήν πραγματικότητα δέν πρόκειται γιά κέρδος χρόνου, γιατί καί μόνο οἱ νομικές ἐμπλοκές καί καθυστερήσεις ἀπό τήν ἀσάφεια τῶν κακομελετημένων διαδικασιῶν θά προκαλέσουν πολύ μεγα-

7. Αὐτή ἡ παράλογη πρόβλεψη ἀποσκοπεῖ νά δώσει διέξοδο στό «ἐνδεχόμενο» μέ τήν κλιμάκωση τῶν εἰσφορῶν νά μηδενιστοῦν οὐσιαστικά οἱ εἰσφορές ἐκεῖ πού περισσότερο χρειάζονται, δηλαδή σέ περιοχές μέ μεγάλο τεμαχισμό τῶν οἰκοπέδων, δίνοντας τή δυνατότητα στή διοίκηση νά κάνει ἀναδιανομές γῆς μεταξύ περιοχῶν. Μόνο κακό μπορεῖ νά προκύψει ἀπό τή ρύθμιση αὐτή. Ὅμως τί καλύτερη ὁμολογία ὅτι καί οἱ συντάκτες τοῦ νομοσχεδίου πιστεύουν ὅτι τελικά ἡ κλιμάκωση τῶν εἰσφορῶν θά εἶναι σέ βάρος τῶν συνθηκῶν διαδίκης τους στίς πιά φτωχές περιοχές!

9. Μὴν ξεχνάμε ἀκόμα ὅτι πρόκειται γιά ἤδη ψηφισμένο νόμο.

Κ. ΜΑΝΟΣ, ΠΑΝΤΩΣ, ΕΠΙΜΕΝΕΙ

Συντονίζεται ὁ ἀγὼν κατὰ τοῦ ἀντιλαϊκοῦ νόμου 947)79

ΟΡΓΑΝΟΥΝΤΑΙ ΚΟΙΝΑΙ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΕΙΣ

Εἰκοσι περιοχαί τῆς Ἀττικῆς ξεσηκώθηκαν ἐναντίον τοῦ «ἀντιλαϊκοῦ», «ἀντιδημοκρατικοῦ», «ληστροκοῦ» κλπ., κλπ. νόμου 947)79 (ὅπως ἔχει χαρακτηρησθῆ ἀπὸ τήν κοινή γνώμη καί ἀπὸ σύσσωμον τὸν ἔθνον), τὸν ὅποιον ὁ κ. Μάνος ἐπιμένει νά ἐφαρμοσθῇ παρ' ὅτι ἰσχυρίζεται πῶς θέλει νά ὠφελῆσῃ τοὺς οἰκιστὰς καί παρ' ὅλο πού ὅλοι οἱ μέλλοντες νά... ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὸν νόμο τὸν προβαίνουν εἰς συζητήσεις ἐκδηλώσεις διαμαρτυρίας καί ἀποστέλλουν κατὰ μίαν μᾶζαν τὰς ἐνστάσεις, διότι γνωρίζουν ὅτι αἱ ἰδιοκτησίαι τῶν ἀπειλοῦνται μέ καταστροφήν.

Συγκληθέντες, πρὸς τῆς Τετάρτης, στή Σελή Παναγοπούλου τοῦ Ἀμαρουσίου, ἐπὶ πρωτοβουλία τῆς τοπικῆς Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀγῶνος, εἶνε ἡ ἀπὸ τῆς κοινῆς συσκεψῆς στήν ὁποία συμμετέσχον ἐκπρόσωποι εἰκοσι ἀστικῶν καί παραθεριστικῶν περιοχῶν πρὸς τὸν ὅτι νά καταστραφῶν ἀπὸ τὸν ἐφαρμογῆ τοῦ... κοινωφελούς αὐτοῦ νόμου καί, ὅλοι, χωρίς ἐξαιρέσει, ἐτάχθησαν ἐναντίον του.

● Νά συγκροτηθῇ Κεντρικὴ Συντονιστικὴ Ἐπιτροπὴ Ἀγῶνος
● Νά συγκληθῇ μεγάλη, κοινὴ συγκέντρωση, ὅλων τῶν θυγημένων σέ ὅλες τῆς περιοχῆς.
● Νά ἐνημερωθοῦν καί νά πρὸ εἰδοποιηθοῦν οἱ κάτοικοι ἐπιστολὰς ἄλλων περιοχῶν οἱ ὁποῖαι ἔχουν σείρα γιὰ ἐπιδιοπρατικὴν καταστροφὴν ὡς ἂν θά ἐξαικίλουθι νά ἰσχύῃ ὁ 947)79.

● Νά συνεχισθῇ ὁ δίκαιος ἀγὼν τῶν θυγημένων κατὰ τοῦ νόμου ὁ ὁποῖος ἀπειλεῖ τῆς περιουσίας τους καί κατὰ τοῦ ὑπεύθυνου ὁ-

Ἀποφάσεις

«*Ελεύθερος Κόσμος*», 9 Μαΐου 1980.

λύτρη ἀπώλεια χρόνου ἀπ' ὅτι ἂν περιμένε κανεῖς τὴν ἐφαρμογῆ τοῦ «ὀριστικοῦ» νόμου, πού βέβαια θά εἶναι ἄρτιος).

Δεύτερον, θά πρέπει πιά νά διευκρινιστεῖ ποιά εἶναι τά τρωτά τοῦ 947. Οἱ τόσες ἐπιτροπές πού ἔχουν δουλέψῃ γιά νά τὰ ἀνακαλύψουν (ἢ στήν ἀνάγκη νά τὰ ἐφεύρουν), θά μποροῦσαν ἴσως νά δώσουν μιά σαφή ἀπάντηση. Τοὺς ἐνοχλεῖ ἡ ἀνισότητα τοῦ πλοῦτου στήν Ἑλλάδα; ἡ κοινωνικὴ ἀδικία πού προέρχεται ἀπὸ τό ὅτι ὀρισμένοι ἔχουν ἰδιοκτησίες γῆς καί μάλιστα μεγάλες καί ἄλλοι ὄχι; Τὰ θέματα αὐτά δέν προέκυψαν βέβαια ξαφνικά, σήμερα, στήν Ἑλλάδα. Ὑπάρχουν τρόποι καί δρόμοι πού ἔχει ἐπεξεργαστεῖ τό σοσιαλιστικὸ κίνημα γιά τήν ἀνατροπὴ τῶν ἀδικιών, καί εἶναι ἓνας ἀγὼνας πού συνεχίζεται. Ἀλλὰ μέσα σ' αὐτοὺς τοὺς δρόμους σίγουρα δέν εἶναι ὁ «ἀγὼνας γιά τήν κλιμάκωση τῶν εἰσφορῶν». Δέν νοεῖται κοινωνικὴ πολιτικὴ ἀναδιανομῆς τῆς περιουσίας μέσα σέ μιά τυχαία ἐπιλεγμένη ὁμάδα ἀνθρώπων καί μέ τυχαία κριτήρια.

Π Ρ Ο Σ Ο Χ Η

(Ωδινεν ὄρος καί ἔτακε μῦν)

Ἡ τροποποίηση τῆς παρ. 2 τοῦ ἄρθρου 62 τοῦ Ν. 947/79, πού ψηφίστηκε στή βουλή τήν τελευταία στιγμή εἶναι ἀπατηλή, παραπλανητική καί ψηφοθηρική, διότι ἀφορᾷ μόνον τήν κύρια (πρώτη) κατοικία καί αὐτή ὑπό τῶν ὁσίων καί προϋποθέσεις, πού καθορίζονται ἀπό τήν ἐφαρμογή τοῦ Ν.Δ. τοῦ 1923.- Ὁ 947 παραμένει ἀτόφιος.- Ὁ ἌΓΩΝΑΣ συνεχίζεται.

Κοινός ἀγών

Ὅπως ἦταν φυσικό καί ἀνεμένετο, οἱ θιγόμενοι ἀπό τόν ἐν θέματι νόμο, δεδομένου ὅτι εἶναι ἑκατοντάδες χιλιάδες οἰκογενειάρχαι, ἀπεφάσισαν νά ἐνωθοῦν σέ ἕνα κοινό ἀγώνα ἐναντίον οἰουδήποτε ἀπειλεῖ νά τοὺς ἀποστερήσῃ ἢ νά βίξῃ τίς ἰδιοκτησίες τους, πού τίς ἀπέκτησαν μέ πολλές θυσίες καί κόπο καί στίς ὁποῖες ἐστήριξαν τὰ ὄνειρά τους γι' αὐτοὺς καί γιά τὰ παιδιά τους.

Ἔτσι, ὅποιοσδήποτε πρόκειται νά ἀναλάβῃ τὸ ὑπουργεῖο Χωροταξίας καί περιβάλλοντος, ἐάν ἐπιμείνῃ νά προχωρήσῃ στήν ἐφαρμογή τοῦ νόμου 947/79, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι θά ἔχῃ νά ἀντιμετωπίσῃ μία χωρίς προηγούμενο λαϊκή κατακραυγή.

Πάντως, τὸ ἐναυσμα γιὰ τήν προχθεσινὴ πρώτη κοινὴ σύσκεψη τῶν ἀρχόντων τῶν ἀποκεντρωμένων ἐξουσιῶν, σέ ἡ ἐκδόσεις τῶν διατάγματων, ἐκείνου τοῦ νόμου αὐτοῦ, μέ τὰ ὅποια ἐκφράχθησαν ὡς οἰκιστικαὶ περιουσιαί, ὁ Ἅγιος Θωμᾶς Ἀμαρουσίου καί τὸ Νέο Ἡράκλειο Ἀττικῆς.

Ζ Η Τ Α Μ Ε νά μποῦμε στό σχέδιο μέ τόν ἰσχύοντα **Ν Ο Μ Ο** τοῦ 1923, πού εἶναι «**Σ Ο Φ Ο Σ**» ὡς ἀντικειμενικός, μέ τροποποιήσεις ἢ συμπληρώσεις του, ὅπου τοῦτο ἀπαιτεῖ τὸ συμφέρον τοῦ λαοῦ. Οἱ καλοὶ Οἰκισμοὶ μέ τόν Νόμο τοῦ 1923 ἐδημιουργήθησαν, ὅπως τὸ Ψυχικό, ἡ Φιλοθέη, ὁ Χολαργός, τοῦ Κυπριάδου, ἡ Βουλιαγμένη, τοῦ Παπάγου, ἡ Ἐκάλη, ἡ Ν. Πολιτεία, κ.λ.π. Ἐκεῖ πού δέν τηρήθηκε ὁ Νόμος αὐτός, γιατί ἦταν ὁ κόσμος φτωχός, ἐκεῖ δημιουργήθηκε «τὸ χάος», ἀλλὰ μέ τήν ἀνοχή καί τήν εὐλογία τοῦ Κράτους.

Οἱ συνεχεῖς, ἀλεπάλληλες καί ἀλληλοσυγκρουόμενες δηλώσεις τοῦ ἀρμοδίου Ὑπουργοῦ κ. Πλυτᾶ, δημιούργησαν στό λαὸ τήν ἐντύπωση, ὅτι ὁ Νόμος καταργήθηκε ἢ τροποποιήθηκε ὑπὲρ τῶν μικροἰδιοκτητῶν, ἐνῶ στήν πραγματικότητα οὐδεμία τροποποίησις ἔγινε. Ὅπως εἶναι γνωστόν, μέ τόν Νόμο 947 (ἄρθρα 3 καί 28) προβλέπεται νά μετατρέπωνται καί τὰ παράλια τῆς χώρας σέ τσιμεντουπόλεις, μέ βιομηχανίες, τουριστικά μεγαθήρια, πολυκατοικίες (γκέτο) ὑπνόμους κ.λ.π., μέ ὅλες τίς γνωστὲς καταστροφικὲς τοῦ περιβάλλοντος συνέπειες, ἀφοῦ ὅλες οἱ μελέτες πάνω στὰ **π α ρ ἄ λ ι α** γίνονται καί προχωροῦν, διὰ νά ἰκανοποιηθοῦν ξένα συμφέροντα, διότι ἡ Ἑλλάς θεωρεῖται τόπος ἐκμεταλλεύσεως καί παραθερισμοῦ τῆς Εὐρώπης.

Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴ Διακήρυξη «Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀγῶνος περιοχῆς Ἀττικῆς κατὰ τοῦ Ν. 947». Αὐγουστος 1981.

Εἶναι βέβαιο ὅτι ὑπάρχουν τρωτά καί προβλήματα μέ τόν 947. Ἀλλὰ αὐτὰ δέν θά ὄρθοῦν ἀπὸ ὀμφαλοσκοπικὲς ἐπιτροπές. Μόνον ὁ ἐλεγχος τῆς πράξης μπορεῖ νά δώσει ἀπαντήσεις: ἡ ἐφαρμογή.

Ἄς ἐφαρμοστεῖ λοιπὸν ὁ 947. Θά λύσει τὰ ἐπείγοντα προβλήματα τοῦ κ. Τρίτση, καί μάλιστα ἀμέσως. Ὁ κ. Πλυτᾶς μπορεῖ νά «πάγωσῃ» τὸ νόμο, δέν ἔκαψε ὅμως τοὺς φακέλους μέ τίς ἔτοιμες μελέτες τῶν οἰκιστικῶν περιοχῶν καί τὰ ἄλλα ἐπιτελικά σχέδια, καί πολὺ λιγότερο βέβαια τοὺς ἀνθρώπους πού πίστεψαν καί δούλεψαν γιὰ τὸ νόμο αὐτό. Δέν χρειάζεται παρά λίγο θάρρος (παλιότερα τὸ λέγαμε: πολιτικὴ δούληση) γιὰ νά ξαναζωντανέψῃ ὅλο αὐτὸ τὸ δυναμικό.

Ἄν κριθεῖ ὅτι δημιουργοῦνται περιπτώσεις ἀδικιῶν ἢ κάποια ἐντοπισμένα κοινωνικά προβλήματα κατὰ τήν ἐφαρμογή τοῦ 947, ἄς δημιουργηθεῖ μιά ἐπιτροπὴ ἐξασφαλισμένης ἀμεροληψίας μέ ἕνα μικρὸ προϋπολογισμό στή διάθεσή της, γιὰ νά ἀσκει κοινωνικὴ πολιτικὴ (μέ τὰ σχετικά μέ αὐτὴν κριτήρια, καί

ὄχι μέ τυχαία, ὅπως εἶναι τὸ μέγεθος μιᾶς ἰδιοκτησίας).

Καί μετὰ ἀπὸ ὅλα αὐτὰ, μέ νηφαλιότητα καί ἡρεμία, ἄς ξεκινήσουμε τὸ μεγάλο, ἀνοικτὸ καί τεκμηριωμένο διάλογο πού ταιριάζει στό μέγεθος καί τὴ σημασία τοῦ οἰκιστικοῦ μας προβλήματος, γιὰ νά φτιάξουμε, ὅπου χρειάζεται, καινούριους πολεοδομικοὺς θεσμούς.

Μέ νηφαλιότητα καί ἡρεμία, ὄχι μέ συνοπτικὲς διαδικασίες. Προπαντὸς ὄχι μέ συνοπτικὲς διαδικασίες.

Τὸ ἑλληνικὸ οἰκιστικὸ περιβάλλον δέν ἀντέχει καὶ ἄλλες «ἐκτελέσεις». Οὔτε ὅμως καί ἡ ὁδὸς τῆς ἀναβολῆς εἶναι δυνατόν νά συζητηθεῖ. Τὰ περιθώρια ἔχουν στενέψει.

Μόνον ἕνας δρόμος πρὸς τὰ μπρός ὑπάρχει σήμερα: ἐφαρμογὴ τοῦ 947. Καί ἄς εἶναι βέβαιος ὁ κ. Ὑπουργός ὅτι, κάτω ἀπὸ αὐτὴ τὴ σημαία, πολλοὶ θά στρατευτοῦν.

Χαλάνδρι, 23 Μαρτίου 1982

Ἑταιρεία Πολιτικῆς Ἐπιστήμης καί πολιτική συμπαιγνία

τοῦ Κώστα Ζουράρη

«Ἄφωνοι καί ἐνωμένοι, ὅπως μᾶς θέλουν,
ἀκούμε
τίς ἐνδεχόμενες καταγίδες καί λιακάδες τοῦ
χώρου
μας, μέσα σέ ἀδιαφιλονίκητη ἡρεμία καί λίγα
συγκαλυμμένα ρεψίματα».
Θέμης Αἰδεριιάδης: «σημειώσεις γιά τήν Ἰφιγένεια»

Ἔχει θεβαίως πει ὁ Ἐμ. Ροΐδης φράσεις ἐς αἰεὶ ἰσχύουσες, ὅτι «τά πάντα παρ' ἡμῖν εἶναι σκιαί, εἶδω-λα καί φαντάσματα καί ζώην ἀληθινὴν ἔχει μόνη ἡ πολιτικὴ... Εἰς πάντα ἐν ἐνὶ λόγῳ Ἑλλήνα πρόκειται ἡ αἵρεσις μεταξύ πολιτικοῦ καί μηδενικοῦ».

Εἶναι ὁ τόπος στενός; Εἶναι τὸ τάλαντον τῆς φυλῆς; Ὁ Ροΐδης, χωρὶς νὰ ἀποφαίνεται, συνεχίζει νὰ διαπιστώνει ὅτι ὁ Ἕλληνας ποτὲ δὲν ἀπαλλάσσεται ἀπὸ πολιτικῶν φροντίδων, «ἀφοῦ πολὺ μᾶλλον ἢ ἐκ τῆς εὐδοκίμησης εἰς τὸ ἔργον, ἐξαρτᾶται ἡ προαγωγή ἢ καὶ ὁ ἐπιούσιος αὐτοῦ ἄρτος ἐκ τῆς ἰκανότητος αὐτοῦ νὰ ἀσφραίνεται ἐγκαίρως ὑπουργικὰς κρίσεις καὶ τῆς προθυμίας του νὰ φθέγγεται ὡς τὸ ἄγαλμα τοῦ Μέμνονος εἰς τὸν ἀνατέλλοντα ἥλιον».

Οἱ καιροὶ ὁμως ἀλλάζουν. Φταίει ὁ κρατικομονοπωλιακὸς καπιταλισμός; Ἀμβλύνει τὸ δίλημμα ἡ σοσιαλιστικὴ ἀλλαγὴ; Ἡ ἀπάντησις θὰ ἦταν ὀλισθηρὴ, ἐνῶ ἡ διαπίστωσις ἀβίαστη; ὁ σύγχρονος Ἕλληνας, πιθανόν καὶ ἡ Ἑλληνίς, διότι ἡ θηλύτης πλέον πολιτεύεται, «ἀπαλλάσσεται ἀπὸ πολιτικῶν φροντίδων», ἂν θέλει.

Μπορεῖ νὰ εὐδοκίμησῃ στὰ ἔργα του, ἡ ἐξέλιξις του ἀδιατάρακτη θὰ καταλήξῃ στὴν τριακονταπενταετία, ἐκτός ἂν ἀτύχησῃ νὰ εἶναι διευθυντὴς, ἔχει καὶ τὴν εὐτυχία νὰ ἄρει τὴν αἵρεση μεταξύ πολιτικοῦ καί μηδενικοῦ. Πῶς;

Ἄν, ὡς μηδενικό, δηλώσῃ πολιτικὸς ἐπιστήμων.

Τέτοια φάνηκε νὰ εἶναι ἡ ὑποδόξια ἐπιδιώξις τῆς Ἑταιρείας Πολιτικῆς Ἐπιστήμης, πού συνάθροισε προσφάτως πολιτικούς ἐπιστήμονες-πανεπιστημιακούς, δημοσιογράφους καὶ ἓνα! (1) βουλευτὴ τοῦ κυβερνῶντος κόμματος γιά νὰ τοὺς ἀπασχολῇ μέ τίς ἐκλογές τοῦ Ὀκτωβρίου 1981.

Οἱ ἐπικεφαλῆς ἑταῖροι, ἔδειξαν νὰ πιστεύουν ὅτι μιά Ἑταιρεία Πολιτικῆς Ἐπιστήμης μπορεῖ νὰ εἶναι κάτι σάν ἀκαυλον πετεινόν, πού ὑπερίπταται τῆς πολιτικῆς ὡς κοράκι μέ νύχια γαμπᾶ μέν, ἀσκητικά δέ. Ὅσο γιά τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμη, ἔδειξε πῶς εἶναι, γιά τοὺς ἑταίρους αὐτοὺς, κάτι σάν ἀμφίβροτος ἀσπίς, πού καλύπτει καὶ τὸ πολιτικὸ καὶ τὸ μηδενικό, κάτι σάν βαζελίνη δηλαδή πού παρεμβάλλεται μεταξύ τῶν προσψαυομένων τριδῶν, χωρὶς ποτὲ νὰ χάνει τὴν αἰδία εἶδὴ τῆς, τὴν ὄντως οὐσαν οὐσία τῆς: ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη εἶναι αὐτὴ ἡ ὁποία ὄντως οὐσα, σέ ἀταλάντευτο τόπον ὑπερουράνιον, μπορεῖ καὶ βλέπει τὸ αἴσιμον ἡμᾶρ. Οἱ πολιτικοὶ ἐπιστήμονες, ὑψηλά ἱπτάμενοι πᾶνω ἀπὸ τὰ ἡδονογόνα ἀρτύματα τῆς πολιτικῆς, κρῶζοντες ἀλλὰ περιέργως μὴ τρώγοντες, εἶναι αὐτοὶ πού μποροῦν ἀνεπηρέαστοι τὰ αἴσιμα εἰπεῖν... Αἴσιοι καὶ ἀκομμάτιστοι... ἀναλύουν ἀνυμνοῦντες τὸν ἀνατέλλοντα ἥλιον.

Ἔχω κατ' ἐπανάληψιν πει καὶ γράψῃ, θὰ προσπαθῶ νὰ τὸ δείξω καὶ παρακάτω, ὅτι πολιτικὴ ἐπιστήμη, ὅπως ἐννοοῦνται οἱ ἐπιστήμες, δὲν ὑπάρχει καὶ ὅτι ὁ ὄρος ἐκφράζει ἀπλῶς τὸν πιθηκίζοντα ἐπιστήμονισμό, πού ταλανίζει ἐδῶ καὶ ἓνα αἰῶνα τὴν δυτικὴ σκέψῃ καὶ κατ' ἐπέκτασιν τὴν ἐγχώριά μας ὑπανάπτυξη: οὔτε γιά μιά διαδήλωσις μπορεῖ νὰ πεις πῶς καὶ πότε θὰ κατέβῃ στὸ πεζοδρόμιο, ἐνῶ ξέρεις πῶς καὶ πότε βράζει τὸ νερό καὶ οὔτε μπορεῖς νὰ εἰσαι βέβαιος ὅτι τὴν ξανακατεβάξεις ὅποτε θελήσεις, ἐνῶ, ὅποτε θές, τὸ νερό τὸ κάνεις νὰ βράσῃ.

Καὶ τὸ κυριότερο: μέ τὸ βραστὸ νερό ξέρεις πάντα τί ἔχεις, ἐνῶ μιά διαδήλωσις δὲν ξέρεις ποτὲ πῶς θὰ βράσῃ καὶ τί θὰ ξεβράσῃ...

Ἐπίσταμαι, λοιπόν, δὲν ὑπάρχει στὴν πολιτικὴ. Τί

υπάρχει. Μά ή πολιτική δράση θεδαίως. Αυτή όμως δέν μπορεί νά είναι αντικείμενο τής επιστημονικής γνώσης, όπως θά δοῦμε παρακάτω, γιατί προσκρούει σ' ένα ανυπερέβλητο *επιστημολογικό* καθεστώς: (οί εκφράσεις του συρμού είναι απαραίτητες για τό κύρος τής διατριβής): δηλαδή, αν ή δράση σου δέν μου άρέσει, ποτέ εγώ δέν πρόκειται νά αναγνωρίσω ότι είναι όρθή. "Αν λοιπόν δέν μέ διάσεις ή δέν μέ τρομάξεις ή δέν μέ κάνεις νά χωνέψω μέ τό καλό τή δράση σου, οί απόψεις μας δέν θά συναντηθούν στον αιώνα τον άπαντα και κανένας τρίτος δέν μπορεί νά κάνει τή σύνθεση ή νά πει τό δίκιο, γιατί στην πολιτική τρίτος δέν υπάρχει: μία είναι ή Θυμέλη, ένα τό άλώνι και όλοι χορεύουν τό χορό, ακόμη κι οί άναχωρητές, μέ τον τρόπο τους.

Επομένως: Επομένως πολιτική επιστήμη δέν υπάρχει, υπάρχει άπλως πολιτική σκέψη, όταν υπάρχει. Αυτήν μπορείς νά μελετήσεις, νά καλλιεργήσεις, όχι βέβαια για νά καταλήξεις σέ γενικής άποδοχής συμπεράσματα, γιατί αν του άλλου δέν του άρέσουν αυτά πού λές, άπλως θά καυγαδίσεις μαζί του, αλλά νά, έτσι, για τή ψυχή πού έχεις νά παραδώσεις, για τό ταπεινό ή άλαζονικό σου χνάρι πριν πεθάνεις. Τήν πολιτική σκέψη μπορείς νά τή σκεφτείς, αλλά χωρίς τήν πολιτική επιστήμη, γιατί τέτοιο πράγμα δέν υπάρχει. Τήν πολιτική σκέψη μπορεί ίσως νά τή χρησιμοποιήσεις, άλλ' όχι νά τήν κάνεις επιστήμη μέ νόμους και συχνότητες έπαληθεύσιμες, γιατί αυτό είναι αδύνατο. Δέν μπορεί λοιπόν νά υπάρχει μελέτη του πολιτικού φαινομένου:

Ποιού φαινομένου; Και από ποιόν;

Θά μελετήσουμε όλοι μαζί τον συμμοριτοπόλεμο ή τον εμφύλιο του 1946-49: Η Άλληλεγγύη ήταν ή αυθεντική όργανωση τής πολιτικής εργατικής τάξης ή ο Δούρειος Ίπλος τής άντεπανάστασης; Ο κ. Α. Παπανδρέου είναι ο πρώτος των Έλλήνων σοσιαλιστών ή ο προτελευταίος των κεντρώων κοτζαμπάσιδων;

Τό πολιτικό φαινόμενο δέν είναι όρισμο μέγεθος στην πολιτική, διότι άλλο όρίζεις εσύ κι άλλο εγώ, διότι άλλου τό πäs εσύ κι άλλου εγώ. Σύγκλιση δέν υπάρχει, ει μή διά τής βίας ή τής μαγείας.

Η πολιτική είναι άπ' τή μία βία ή μαγεία κι άπ' τήν άλλη υποταγή άθέλητη ή ήθελημένη. "Αν μπορείς νά διάσεις ή νά μαγέψεις, είσαι πολιτικός («άγγελαιοτρόφος» ή βασιλικός άνήρι, λέει ο Πλάτων, ή βασιλική μέγαιρα, υποθέτω, επί των ήμερών μας).

"Αν δέν μπορείς νά διάσεις ή νά μαγέψεις, είσαι μηδενικό. («Πλήθος» λέει ο Άριστοτέλης, «όχλος» λέει τό Ευαγγέλιο, «μάζες» λένε οί κομμουνιστές, «μή προνομιούχοι Έλληνες» λέει ο Άνδρέας, «Άνδραποδώδες» τό πλήθος, λέει κάπου ο Άριστοτέλης...)

Στήν πολιτική κονίστρα – και εκτός κονίστρας είναι μόνον οί νεκροί ή οί ήλίθιοι – ή θά είσαι λοιπόν διαστής ή μάγος, ή θά είσαι μηδενικό διασμένο ή μηδενικό μαγεμένο. Tertium non datur, κι όλα τ' άλλα είναι εκ του πεινχρού.

Αυτά τά άπλά φαίνεται πώς άπαρέσκουν σέ ένιους, εκλεκτούς μου συναδέλφους, πού συνωστίζονται στην Έταιρεία Πολιτικής Έπιστήμης, έφόσον άρέσκονται στην ένασχόληση μέ αντικείμενο πού στερείται αντικείμενο και συνεταιρίζονται έντός εταιρείας, ή όποία, έλλείψει άλλης πραγματικότητας, φαίνεται πώς καλλιεργεί εκθύμως τό φιλέταιρον των έταίρων τής. Έκτός θεδαίως εάν, κατά παγία ροϊδική νομολογία, θεωρήσω ότι έταίροι εταιρείας χωρίς πρόδηλο

αντικείμενο δέν μπορούν νά έχουν παρά ένα και μόνο κοινό: τήν από κοινού άλωση του δημοσίου προϋπολογισμού.

Έκλογές του '81 ή επιλογές του '82;

Και όμως υπήρξε, κατά τήν τριήμερη συνάθροιση τής Έταιρείας Πολιτικής Έπιστήμης (22-24 Φεβρ. 1982): έννοώ, αντικείμενο. Ός πρόσχημα βρέθηκε ή ετυμγορία του Όκτωβρίου 1981, σχήμα όμως, προς τό όποιο άόκως κατέτεινε ή τελετουργία του τριμήνου, ήταν ή μετατροπή των άδεσπότην φιλεταίρων σέ σαρισσοφόρους φιλικούς: και τής εταιρείας, από Έταιρεία Πολιτικής Έπιστήμης, σέ Φιλική Έταιρεία τής Άλλαγής. Η προαγωγή ήταν διστακτική ίσως, αλλά διαφανής, οί προαγωγοί όμως υπήρξαν άδιαφανείς μέν, άδιστακτοι δέ.

Η σκηνοθεσία ήταν μπρεχτικής ύψης, διότι ή παράσταση στηρίχθηκε στην «άποστασιοποίηση». Όλοι όμως ξέρουμε πιά πώς τό τερίτι αυτό του Μπρέχτ δέν είναι παρά ή παλιά σημαδεμένη τράπουλα του Πλάτωνος, όπου, διώχοντας τό θυμοειδές και τό επιθυμητικό, μένει μόνη ή κυριαρχία του Νοῦ. Κι όταν μέ τό Νοῦ πειστείς πώς κάτι είναι σωστό και κάτι σφαλές, ή πεποιθήσή σου αυτή είναι ακράδαντη διότι δέν έπηρεάζεται, νομίζεις, από τά άχαμνά σου... Η εκτίμηση πού βγαίνει από διεργασία του καθαρου νοῦ, άποστασιοποιημένου από τίς όρμές, κάνει τήν πεποίθηση άδιάλλακτη...

Η «άποστασιοποιημένη» λοιπόν πολιτική επιστήμη, προσπάθησε, μέ τό κύρος πού τής προσέδιδε ή άμερόληπτη κλίση τής, νά μάς κάνει νά κλίνουμε προς τήν κλιτύν τής Άλλαγής. Η επιστημονική όμως σκευή τής φανερώθηκε ιδιαίτερα «δυσλειτουργική», γιατί εύλογοῦσε φιλήδονα τή χλωροφύλλη τής γενειάδας τής, στέλνοντας εις τό πύρ τό έξώτερον (χρησιμοποίηθηκε ο όρος: *σατανική*) τή χειμαζομένη Δεξιά, και στά Τάρταρα τής άνυπαρξίας τήν Άριστερά.

Άλλ' ίσως οῦ πάντα ταῦτα λέγεται καλώς..., αν ή τό πλήθος των πολιτικών επιστημόνων μή λίαν άνδραποδώδες...

Πρέπει άσφαλώς νά μετριάσω τήν έντύπωσή μου. Μερικοί εισηγητές υπήρξαν άνεξάρτητοι και όχληρά έλευθεροί ως προς στημένο σκηνικό. Είχαν όμως ήδη παγιθευθεί από τήν άποστασιοποιημένη σκηνοθεσία. Διότι τό έπιτελείο, τό πρώτον κινούν αίτιον τής Έταιρείας και του τριήμερου τηλ, ήταν έρωμένως άνδραποδώδες...

Κι αυτό, κατά τή διάρκεια του τριήμερου, τό κατάλαβαν όλοι, ακόμη κι οί πολιτικοί επιστήμονες κι έτσι καλό θά είναι, για τό χρόνου, ή άποστασιοποιημένη σκηνοθεσία νά τό γυρίσει στό σοσιαλιστικό ρεαλισμό. Τά μπρεχτικά μεταξωτά θέλουν ή επιδέξιους... κωλακρέτας...

Τί tempora, τί mores;

*Είς ύψηλόν θροεμένη άμόλυντον άέρα άνδρώθης τώρα, γενεά μου, ήγαπημένη. Η φωλεά σου ή ποθητή και ξακουσμένη δέν σέ χωρεί...
Ίακ. Πολυλάς*

Τό τριήμερο περί εκλογών και ή τριήμερη παρέλαση του νέου κύματος τής «έλληνοποιημένης» πολιτικής επιστήμης, υπήρξαν διαφόρως άποκαλυπτικά, πέραν τής ήλιοφορίας προς σωτηριάν τής έπελθούσης

ήδη πράσινης νίκης. 'Ομπρός, νά σηκώσουμε τόν ήλιο – και τίς έδρες μας – πάνω άπ' τήν 'Ελλάδα...

Αίσθανόμουν ήδη άμυδρά ότι ή μεταδικτατορική 'Ελλάδα έπασχε έναν πληθωρισμό δημοκρατικών τάλαντων και μου φαινόταν πώς ή σοσιαλιστική βαδούρα, πού είχε κατακλύσει τό σύμπαν και δη τόν ακαδημαϊκό χώρο, πίο πολύ μέ νεοπλασία ύπόπτου ήθους έμοιαζε, παρά μέ άριστερή μορφοπλασία, πού έχει κάποια άρχή, μέση, τέλος...

Στό τριήμερο τής 'Εταιρείας Πολιτικής 'Επιστήμης έλαμπε τό ληρον ήθος και τό έριδριθές έθος του νεωστί χρισθέντος έλληνοσοσιαλιστικού ακαδημαϊσμού: οί κανοναρχούντες τήν 'Αλλαγή καθηγητές, διδάκτορες, παραγνιοί και παρακόρες, διάτοροι ύμνωδοί τής 'Αλλαγής μέσω κεφαλαιοκρατικών Συγκροτημάτων, μοιάζουν μέ τούς παλιούς μας δασκάλους: «ή σχολαστικότης, ή επιτήδευσις έμβριθείας, ό δογματισμός, ή στομφώδης κοινοτοπία, αί παρατάξεις ήχηρών λέξεων άνευ έννοιας», όλα αυτά είναι και στίς μέρες μας στην ήμερήσια διάταξη, τή... σοσιαλιστική.

Τί άλλαξε; Τό μέσο μορφωτικό επίπεδο, πού είναι όρατώ χαμηλότερο από εκείνο των δασκάλων μας, και ό πιθηκισμός, πού είναι πιά άμφίκυρτος: οί δασκαλοί μας μιμούνταν μονόπλευρα τούς έξ 'Εσπερίας φωτουργούς, οί σημερινοί κορδακίζουν τίς «δημοκρατικές διαδικασίες», πού τούς δίδαξε ή μεταδικτατορική φοιτητική χάθρα. Είς ύψηλόν θρεμμένη άμόλυκτον άέρα, ή γενεά τής ακαδημαϊκής 'Αλλαγής εμφανίζει τίς πάγιες δυσμορφίες των προκατόχων τής: όσφυροκαμψία οίκομενικής δραστικότητας προς πάν όρατόν ή άόρατο ή και πιθανολογούμενο κέντρο έξουσίας, επιστημολογικές γονυκλισίες προς τόν ίσχυρόν τής ήμέρας αλλά και τής επαύριον, ύπιπετές θάρρος έναντι του νικημένου, ραγιαδική ύμνολογία και περιφρούρηση τής ιεραρχίας, τό όλον όμως στερωώς έχόμενον των δημοκρατικών διαδικασιών.

Οί πλείονες των πολιτικών επιστημόνων του τριημέρου έδειξαν ότι χώνεψαν τήν κατηγορική προσταγή τής 'Αλλαγής. Στόν ακαδημαϊκό χώρο, ή έλληνοποίηση όρρηκε τίς ρίζες τής: σφάζε με, άγά μου, ν' άγιάσω...

Δημοκρατικές διαδικασίες, δημοκρατικές λαθροχειρίες

« Η Φατιμέ, ή σκλάβια, όποι έμβαινοέβγαίνεν εκτελούσα διαφόρους ύπηρεσίας, τότε διά νά βάλη φωτιά εις τό τοιμπούκι του άυθέντου τής, τότε διά νά βάλη εν προσκέφαλον όρθόν εις τό άνω του σοφά διά νά άκοιμβήση εκείνος, τότε διά νά του βγάλη τά τερλίκια από τούς πόδας, ήκουσε τόν διάλογον και άκουσίως έστράφη».

Αλ. Παπαδιαμάντης

Η Φατιμέ ήταν πανταχού παρούσα και πολυειδής, στο τριήμερο τής Φιλικής εταιρείας. Πολυσχιδής δέ ή Φατιμέ, αντιστοιχούσε σε κάθε επίπεδο τής ιεραρχίας των δημοκρατικών διαδικασιών. Έκανε εισήγηση κάποια μικρή Φατιμέ: Η εισήγηση έβριθε αύλοκολακειών: «Αν εξετάσουμε αναλυτικότερα (αυτό δέν έλλειπε ποτέ), τήν π.χ. κατανομή των έδρων στην τάδε περιφέρεια μεταξύ των δεινα κομμάτων, παρατηρούμε ότι επαληθεύεται ή τόσο σωστή διάγνωση του κίριον καθηγητοῦ (έδώ στην καθαρεύουσα, όπως άλλωστε και στην κλητική), ό όποιος αναφέρθηκε προη-

γουμένως στην φυσιολογία τής προεκλογικής συμπεριφοράς κτλ. κτλ.»...

Από τήν Πόλη έρχομαι;

Όχι, διότι ή συνοχή βρισκόταν στην έκπομπή του μηνύματος: έδώ είμαι κύριε καθηγητά κι εσείς είστε υπέροχος...

Η Φατιμέ ήταν μικρομεσαία;

Ό λιβανωτός γινόταν τότε περίπτερος, όπως ταιριάζει σε περικαλλή ναό του πνεύματος.

Η Φατιμέ ήταν ύψηλά ιστάμενη;

Τότε, έμβαινοέβγαίνε στην αίθουσα, στή συζήτηση, τότε διά νά βάλη φωτιά εις τό τοιμπούκι του άυθέντου τής, πού βρισκόταν δεβαίως εκτός αίθουσής, αλλά φυσικώ τώ λόγω πανταχού παρών, και τότε διά νά βγάλη τά τερλίκια από τούς πόδας των κεφαλαιοκρατικών Συγκροτημάτων, όταν κάποιος παρατηρούσε ότι παραείχαν μπλέξει τά μπούτια τους ή 'Αλλαγή και τά Συγκροτήματα.

Σε κάθε δέ περίπτωση, ή Φατιμέ άκουσίως και μέ δυσφορία στρεφόταν προς τό διάλογο, όταν δέν μπορούσε νά κάνει άλλιώς, κι ή μόνη τής φροντίδα τότε ήταν πώς θά μηχανευτεί κάποια δημοκρατική διαδικασία γιά νά θάψει τό διάλογο...

Ίδιάζοντα ρόλο σ' αυτήν τή δημοκρατική διαδικασία έπαιζε συστηματικά ή Φατιμέ ή σκλάβια, πού άσκούσε καθήκοντα προέδρου τής συνεδρίας. Όλοι οί πρόεδροι του τριημέρου, πλην Κ. Τσουκαλά, άγνόησαν ότι ή θέση του προέδρου είναι άπλή: αυτός μέν όφείλει νά σιωπά, και δίνει τόν λόγο στους ύποψηφίους όμιλητές μετά τή λήξη των εισηγήσεων.

Ού φροντίς όμως τώ προέδρου ύπηρεσίας, διότι ή μόνη μέριμνα του κάθε συντονιστή ήταν ή ή σμερδαλέα επιβολή του κύρους τής 'Αλλαγής ή τό στίλβωμα των σεσημασμένων άστέρων τής 'Εταιρείας Πολιτικής 'Επιστήμης.

Κάποιος π.χ. προεδρεύων διέκοψε κάποιον όμιλητή δίνοντας τό λόγο σε άλλον και μή δίνοντας δεβαίως εξήγηση. Κάποιος άλλος τής έδρας διέκοψε όμιλητές, επιτρέποντας ταυτοχρόνως σε άξιωματούχο τής 'Εταιρείας νά μπεινοβγαίνει στην συζήτηση άπειρορίστως, και κάποιος, τέλος, ροδαλώς ευδαίμων λόγω προεδρίας, επέτρεπε στον έαυτό του νά σχολιάζει τά σχόλια των όμιλητών.

Οί δημοκρατικές διαδικασίες όμως έμπερειχαν και διάφορες άλλες δημοκρατικές λαθροχειρίες.

Α. Κανείς δέν μόρρεσε νά καταλάβει μέ ποιά κριτήρια άκριβώς είχαν επιλεγεί οί εισηγητές. Καμιά εξήγηση π.χ. δέν έδέησε νά δώσει ή 'Εταιρεία γιά τό πώς, από τούς 324 κλητούς του Έθνους, μόνον ένας ύπηρεξε ό εκλεκτός βουλευτής τής 'Εταιρείας. Έκλεκτός και κυβερνητικός. Και μόνος...

Άρκετοί εκ των εισηγητών καταφέρθηκαν μέ μανία έναντιον ενός ιερού θεσμίου του Γένους, του ρουσφετιού. Φαίνεται όμως ότι μέ αντίστοιχη μανική όμοψυχία, χρησιμοποιήσε ή 'Εταιρεία τό ρουσφετί, προς άγραν τουλάχιστο των συνεστιαζομένων στο διαφανόμενο ως παχυλό συμπόσιο τής 'Αλλαγής.

Β. Η 'Εταιρεία δέν καταδέχθηκε νά εξηγήσει τά ευεξήγητα: τί τήν έκανε νά καλέσει Νέα, Έλευθεροτυπία, Οίκον, Ταχυδρομό άπ' τή μιά και Καθημερινή, Μεσημβρινή άπ' τήν άλλη. Και μόνο...

Η Αύγη έπεσήμανε όρθως ότι ή συμπεριφορά αυτή δείχνει τήν τάση γιά δικομματισμό, πού προσπαθούν νά εκβάλουν χέρι μέσ' το χέρι ή αιώνια Δεξιά μέ τήν μικρομεταρρυθμιστική 'Αλλαγή. Η επισήμανση είναι

σωση άλλ' ανεπαρκής. Ἡ δημοκρατική αὐτὴ αὐθαιρεσία τῆς Ἐταιρείας Πολιτικῆς Ἐπιστήμης προδίδει τὸν ἐκτεταμένο ἐκμαυλισμὸ τῶν διανοουμένων στὴ χώρα μας, ἀπὸ τὸ μεγάλο κεφαλαιοκρατικὸ τύπο. Ἡ κατάσταση εἶναι ἰδιαίτερα ἐπιβαρυντική γιὰ μᾶς τοὺς αὐτοαποκαλούμενους πολιτικούς ἐπιστήμονες.

Διότι πιστεύω ὅτι δέν εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα ὅταν συνεργάζεται μὲ τὰ Συγκροτήματα ἕνας γεωπόνος, ἀρχαιολόγος ἢ παρεμφερῆς εἰδικός κι ὅταν ἐκδίδεται ἕνας πολιτικός ἐπιστήμων. Διότι οἱ πρῶτοι εἶναι ἐμπειρογνώμονες καὶ κόπιμοι εἶναι νά ἐνημερώνουν, μέσω τοῦ μεγάλου καπιταλιστικοῦ κυκλώματος, ἀναγνώστες, καταναλωτές, ὑπηκόους. Ἐμεῖς ὅμως οἱ μύστες τῆς αὐτεπιτακτικῆς τέχνης εἴμαστε τεχνοκράτες τῆς ἰδεολογίας, οἱ εἰδικοί τοῦ τίποτα, ἀερόμυθοι ψυχολογοὶ πρὸς τὰ καυδιανὰ δίκρανα τοῦ κόμματος ἢ πάσης ἄλλης νομιμοφροσύνης. Ἡ ἀπλή καταχώρηση τῆς ιδιότητος καὶ τοῦ ὀνόματος μας σέ κάποιο ἐντυπο σημαίνει ὅτι συμμετέχουμε συνειδητὰ καὶ εἰς πρῶτον καὶ τελευταῖον βαθμὸ πολιτικά στὴ νομιμότητα, πού διεκδικεῖ τὸ ἐντυπο αὐτό, γιὰ τὴν ταξική του φύση καὶ τὴν πολιτική του ἐμβέλεια. Οἱ ἄλλοι εἰδικοί δίνουν πληροφορίες, ὁ πολιτικός ἐπιστήμων παράγει νομιμότητα γιὰ τὸ ἐντυπο, πού τὸν ἐκδίδει, διότι λόγω ἀνυπαρξίας ἐξειδικευμένου ἀντικειμένου, ἢ ὑπογραφή αὐτοῦ τὸν ἀνευθυνολογούμενου εἰδικού, σημαίνει προσχώρηση στὶς ἀξίες τοῦ ἐντύπου.

Καὶ ἐπειδὴ τὰ γεγονότα εἶναι πεισματάρικα, θά ἔλεγα ὅτι ἡ προσχώρηση σέ κεφαλαιοκρατικὸ Συγκροτῆμα σημαίνει πίστη στὴν Κεφαλαιοκρατία ἢ, ἀλλιῶς, σοσιαλιστική σχιζοφρένεια...

Ἡ Φατμέ ὅμως ψυχαναλύεται;

Ὁρολογία, ἀερολογία, βαρβαρολογία

«Εἰς ταῦτα δέ πάντα ὑπέπεσαν ὁ ἀξιότιμος κ. Σαρίπολος, θελήσας νά γράψῃ «ἐλληνιστί» ἐπὶ τῇ ἐλλίδι ὅτι θελεῖ ἀναγνωσθῆ τὸ ἔργον του ὑπὸ τῶν ἐν Γαλλία σοφῶν· ἵνα δέ καταστῆ ἔτι καταληπτότερος αὐτοῖς δέν ἀπηξίωσε νά κοσμήσῃ αὐτὸ καὶ διὰ πλείστων γαλλισμῶν»

Ἐμ. Ροῖδης

Κατὰ τὰ λοιπὰ, εἶδαμε στὸ τρίμηρο τῆς Ἐταιρείας Πολιτικῆς Ἐπιστήμης νά εὐδοκιοῦν ὅλες οἱ ἐπιστημονίζουσες δυσπλασίες, πού ταλανίζουν τὴ νεοελληνική αὐτογνωσία καὶ πολτοποιοῦν τὴν ἐλληνική ἐπιστημονική ἐκφραση. Ἐχῶ ἤδη κάνει ἐκτεταμένη κριτική γιὰ τὸ γενιτσαρισμὸ καὶ τὴ δυτικίζουσα φαλκίδευση, πού κατατρύχουν τοὺς ἐτερόφωτους Ἕλληνες ἐπιστήμονες (περιοδικὸ *Σύγχρονα Θέματα*, Νοέμβ. 1980: «Λωβητῆρες ὑστεροφθόροι τιμητές καὶ σύγχρονη θεματική ἀκχιδία»)

Δέν θά ἐπανέλθω, εἰ μὴ γιὰ νά ὑπενθυμίσω ὅτι μιά κι ἡ μόδα πιά εἶναι ἡ «ἐλληνοποίηση» – καὶ ὄχι ὁ ἐξελληνισμός –, εἶναι καιρὸς νά ἐπαναπατρίσουμε ὄχι τόσο τοὺς ἐπιστήμονες μας, οἱ ὅποιοι, δεξιοί, κεντρώοι κι ἀριστεροί εἶναι ὅλοι του σχεδόν δυτικώφρονες, ἀλλὰ τὴ μνήμη μας.

Στὸ συνέδριο οἱ πλείονες τῶν εἰσηγητῶν ἔδειξαν ὅτι ἂν τὸ νόστιμον ἡμᾶρ τῶν ἐδρῶν καὶ τῶν τιμῶν, πού προσφέρει στοὺς μυρίους τῆς ἢ Ψωροκώσταινα,

τοὺς δελεάζει ὑψηλοφρόνως, οὐδόλως τοὺς ἀπασχολεῖ ἢ μετοικεσία τῶν ψυχῶν τους καὶ ὁ ἀποκαθαρισμὸς τῶν ἐννοιῶν πού μεταφέρουν μὲ ἀκρισία νεοφύτου ἀπὸ τὰ κεντάφια τῆς ἀλλοδαπῆς.

Πῆγαιναν ροδάνι στὸ συνέδριο οἱ ἄστοχες μεταγλωττίσεις ἐκφράσεων, οἱ ἄσκοποι ξενισμοί, οἱ ἄκυροι ἐξελληνισμοί καὶ ὁ ἀμνήμων, ἀδέξιος ἐπαναπατριτισμὸς ὄρων, πού προϋπῆραν ἐλληνικοί, ἀλλὰ πού θεδαίως ἢ φραγορικάνικη ἐπέκταση τῶν μετεκπαιδευθέντων μας σοφῶν τὸ ἀγνοεῖ μακαρίως.

Π.χ. Ἡ τρέχουσα πιά ἐκφραση στὰ ἑλληνικά τῶν νεοκοινωνιολόγων μας: κοινωνία τῶν πολιτῶν.

Στὰ ἑλληνικά πρόκειται περὶ πατόκορφης ἀκυρολεξίας: διότι ὁ πολίτης ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ Κράτος, δέν ὑπάρχει σήμερα πολίτης πού νά μὴν ὑπάγεται στὸ Κράτος.

Τὴν ἐκφραση αὐτὴ τὴν πῆραν οἱ ἡμέτεροι, μᾶλλον ἀπὸ τὸν Γκράμσι, πλὴν ὅμως τί συμβαίνει;

Ὁ Γκράμσι ἔχει συνεχῶς ἕνα πρόβλημα μὲ τὴ μεγάλη του ἀναφορά, τὸν Μακιαβέλη. Ὁ δὲ μέγας Φλωρεντινός, στὰ «Σχολία του στὴν πρώτη δεκάδα τοῦ Τίτου Λίδιου», στὶς «Φλωρεντινὲς Ἱστορίες» του καὶ στὸν «Ἡγεμόνα», χρησιμοποιεῖ, ὡς ἀριστοτελικός, ἀδιακρίτως ἐκφράσεις τολμηρότατες γιὰ νά ἐκφράσει τοὺς κοινωνικούς μῆς κοινωνίας πού δέν ἕτεροκαθορίζεται ἀπὸ κάποιο κράτος ἔξω ἢ πάνω ἀπ' αὐτὴν· λέει π.χ. οἱ Γενοβέζοι καὶ τοὺς ἐννοεῖ σάν μιά μεγάλη ὁμόφυχη ἐνότητα χωρὶς ξεχωριστὴ κρατική ὄντοτητα μέσα στοὺς «Γενοβέζους». Ἡ λέει «οἱ μεγάλοι» καὶ ὁ «λαός» καὶ δείχνει καθαρά ὅτι ἡ σύγχρονη (5ο κεφ. Τίτος Λίδιος) εἶναι ἄμεση μεταξὺ τους, χωρὶς παρεμβολὴ μιᾶς κρατικῆς μηχανῆς. Ἡ ἀκόμη ἐκπληκτικότερα – γιατί εἶναι μέγας – λέει τὸ ἀπίστευτο (θά ἀνατριχίαζαν οἱ σύγχρονοι ἐπιστημολόγοι τῶν κοινωνικο-πολιτικῶν ἐπιστημῶν, ἄλλωστε ἔτσι κι ἄλλοιως δέν τὸν καταλαβαίνει κανεὶς ἀπ' αὐτούς): (op. cit): «αὐτοὶ πού», καὶ μὲ τὸ «αὐτοὶ πού» ἐννοεῖ πάλι ἢ τάξεις χωρὶς κράτος ἢ κοινωνία χωρὶς διαμέσους, δηλαδή ἀνοίγει συνεχῶς ὀρίζοντες στὴν κατανόηση τῆς πολιτικῆς.

Ὁ Γκράμσι εἶναι μαγεμένος ἀπὸ τὸ Μακιαβέλη, ἀλλὰ παγιδευμένος βέβαια ἀπὸ τὸ συρρικνωτικὸ σχῆμα ὑποδομῆ-ἐποικοδόμημα κι ἐπειδὴ διαισθάνεται ὅτι μ' αὐτὸν τὸν ἀπλουστευτικὸ ἀνεγκυστήρα δέν θά πάει μακριά, προσπαθεῖ δειλὰ νά υἱοθετήσῃ τὶς ἰδιοφυεῖς συλλήψεις τοῦ Μακιαβέλη χωρὶς ὅμως νά διαθεῖ τὸ Ρουβίκωνα. Κατασκευάζει λοιπὸν αὐτὴν τὴν κατὰ προσέγγιση ἐκφραση, ἢ ὁποία προσπαθεῖ νά πεῖ αὐτὰ πού λέει ὑπέροχα, χωρὶς ποτέ νά δεσμεύεται ἀπὸ δογματικὴ ὀρολογία, ὁ Μακιαβέλη.

Οἱ ἡμέτεροι ἐρασιτέες προσπάθησαν κακίην κακῶς νά μεταφράσουν τὸν ὄρο. Κακῶς. Διότι ἀγνοοῦν βεβαίως ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει φροντίσει γι' αὐτό.

Στὰ *Πολιτικά*, 1295, 624, μᾶς δίνει τὴν ἐκφραση «πολιτικὴ κοινωνία» καὶ γιὰ νά μὴν ἔχουμε καμία ἀμφιβολία περὶ ἐλλείψεως κράτους – ἄσε πού σ' αὐτὲς τὶς κοινωνίες εἶναι ἀνύπαρξο τὸ ζεῦγος ὑποδομῆ-ἐποικοδόμημα – ὁ Ἀριστοτέλης συνδυάζει τὴν πολιτικὴν κοινωνία μὲ τὴ *φιλία* κι ὄχι μὲ τὴ *ράβδο* ἢ, ὅπως θά ἔλεγε ὁ Γκράμσι, μὲ τὴ συναίνεση κι ὄχι τὸν καταναγκασμὸ: «Ἄ πλείστον ἀπέχει φιλίας καὶ κοινωνίας πολιτικῆς, ἢ γὰρ κοινωνία φιλικόν...».

Γιατί λοιπὸν οἱ πολιτικοὶ μας νεοεπιστήμονες κακομεταφράζουν Γκράμσι; Δέν τοὺς φτάνει ὁ Ἀριστοτέλης ἢ δέν τὸν φτάνουν;

Ἄσε πάλι ἐκεῖνο τὸ ἀγγλοσαξωνικό κατάπλασμα, ὅπως «συνάντηση στρογγυλοῦ τραπεζιού», πού δείχνει τὸ βαθύτατο ὀλιγαρχικό κεντρί πού μοιλιᾶει τοὺς νεοσσούς μας, ὅταν ραγιαδες καὶ ἀνίστορες πηγαίνουν νά πάρουν τὸ χρίσμα ἀπὸ τὰ «ἐξωελλαδικά κέντρα ἐξουσίας»: ἡ ἑλληνική ἀντίληψη περὶ δημοκρατίας δὲ γνωρίζει καμιά στρογγυλή ἢ ἐπιμήκη τράπεζα, γύρω ἀπὸ τὴν ὁποία φλυαροῦν οἱ ἐπαίοντες, ἐνῶ ἀπέναντί τους χάσκουν τὰ πλήθη. Ἡ ἑλληνική δημοκρατία ἔνα μόνο θεσμό γνωρίζει, τὴν Ἄγορά, καὶ μόνον μία δημοκρατική διαδικασία: τὶς ἀγορεύειν βούλεται;

Ἦρθε ἴσως ὁ καιρός, γιὰ τοὺς νεοεπιστήμονες τῆς Ἄλλαγῆς καὶ τῆς προόδου, ν' ἀποσκορακίσουν τὸν φραγκοκινάνικο τρόπο πνοῆς τους...

Ἄλλά ὑπῆρχε καὶ τὸ rapel. Δέν κατάλαβα γιατί, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ πάνελ κανεὶς ἐπιστήμων δέν εἶχε διάβουση νά τὸ μεταφράσει καὶ τὸ αἰσθανόσουν νά αἰωρεῖται σάν ἀόριστη ἀλλὰ διαρκῆς ἀπειλή πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι σου. Κάτι σάν τὸ σράπνελ.

Θά μπορούσα νά προτείνω, ἢ θά ἔπρεπε ἴσως οἱ ἐταῖροι τῆς Ἐταιρείας Πολιτικῆς Ἐπιστήμης νά ἔχουν ἀνακαλύψει, τοὺς ὅρους «πινάκιο» ἢ «δέλτος», ἢ «διφθέρα». Ἄλλά πῶς ὅμως μέ τέτοιους δύσβατους ὅρους «θέλει ἀναγνωσθῆ τὸ ἔργον τους ὑπὸ τῶν ἐν Γαλλία ἢ Ἀμερικῇ σοφῶν;» Ἄς υἱοθετηθεῖ λοιπόν, «ἔνα καταστῆ ἔτι καταληπτότερος αὐτοῖς», ὁ ὅρος πάνερ, ἀπὸ τὸ πανέρι μας, σύμφωνος μέ τὰ ἑλληνικότατα πχ. ἄπερ, ἄπερ, ἄπερ...

Πάνερ λοιπόν ἀντὶ τοῦ πάνελ.

Κι ἐμεῖς θά τὸ καταλαβαίνουμε καὶ τοὺς ξένους μας δέν θά κακοκαρδίσουμε.

Μεθοδολογία, ποσολογία, εἰκοτολογία...

«ἀμαθία τε μετὰ σωφροσύνης ὠφελιμώτερον ἢ δεξιότης μετὰ ἀκολασίας»

Θουκυδίδης

Ἡ ὁρολογία λοιπόν τοῦ τριημέρου τῆς Ἐταιρείας βαρβάρισε οὐκ ὀλίγον. Ἡ μεθοδολογία; Αὐτὴ ποσολογοῦσε συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως, ὅταν δέν εἰκοτογοῦσε ἀναποδείκτως ὑπὲρ τῆς Ἄλλαγῆς.

Δέν εἶναι περίεργο λοιπόν, ὅτι μέσα σ' αὐτὴν τὴν στατιστικὴ πανστρατιά, τὴν παράσταση καὶ τὴν κοινὴ λογικὴ ἔσωσαν οἱ δημοσιογράφοι. Οἱ κ.κ. Καλλιγᾶς, Λαμπριάς, Μανωλάκος, Μαρίνος γι' αὐτὰ πού εἶπαν, ὁ κ. Καψῆς γι' αὐτὰ πού ἀπέκρυψε.

Οἱ δύο πρῶτοι ἔδειξαν ὅτι εἶχαν ἴσως ἀμαθίαν ἐπιστήμης ἀλλὰ τοὺς περίσσευε ἡ πολιτικὴ σωφροσύνη. Ἐδῶσαν λοιπόν στοὺς πολιτικούς στατιστικολόγους καὶ λοιπούς συμπληματολόγους ἔνα ἀπὸ καθέδρας μάθημα πολιτικῆς ἐπιστήμης. Ἐδειξαν, μέ λαμπρὴ ἀπλότητα, ὅτι ἡ ἀσάφεια τοῦ συνθήματος Ἄλλαγή ὑπῆρξε δύναμη κι ὄχι ἀδυναμία, ὁ δὲ Λαμπριάς μπαίνοντας μέ καίρια ἐπιτυχία καὶ στά σημειολογικὰ χωράφια μας, μᾶς ἔδειξε πῶς ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν συμβολικῶν στοιχείων τοῦ λόγου (γραβάτες, ζιβάγκο, τόνος φωνῆς κ.λπ.), ὁ κ. Παπανδρέου, δηλαδή τὸ ΠΑΣΟΚ, πέρασε μετὰ 1974 καὶ 1981 ἀπὸ τὴν ἀλαλούμ Ἀριστερὰ στὸ ἀγανακτισμένο Κέντρο.

Ὁ κ. Μαρίνος ἀπέδειξε μέ τέτοια εὐστοχία ὅτι ἡ θέση τοῦ ΠΑΣΟΚ κατὰ τῆς ΕΟΚ ἦταν ἄστοχη – ΕΟΚ καὶ ΝΑΤΟ τὸ ἴδιο συνδικάτο καὶ τὰ τέτοια – ὥστε φαντάζομαι πῶς δέν ἔπεισε κανένα...

Ὁ κ. Μανωλάκος ἔδωσε στοὺς στατιστικολόγους ἔνα ὑπόδειγμα τοῦ πῶς καὶ πού πρέπει νά ψάχνουν, ἀντὶ νά κυνηγοῦν ψύλλους στ' ἄχερα. Ἀπέδειξε ὅτι ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν στελεχῶν τῆς νεολαίας Λαμπριάκη καὶ τῆς ΕΔΗΝ, πού πάλεψαν στὴν κρίσιμη πενταετία 1961-1966, εἶναι σήμερα ἔξω ἀπὸ τὸ ΠΑΣΟΚ καὶ τὴν παραδοσιακὴ Ἀριστερά, διότι προφανῶς τὰ μεταδικτατορικά σχήματα δέν τοὺς ἐκφράζουν.

Διέκρινα ἀμήχανη δυσφορία πρὸς στιγμὴν στοὺς πολιτικούς ἐπιστήμονες, λόγω τῆς κακῆς αὐτῆς ἀληθείας, ἢ ὅποια διασκεδάσθηκε γρήγορα, μέ τὸν καιρὸ, ὑποθέτω, συλλογισμό, ὅτι δέν χάλασε ὁ κόσμος πού οἱ πρωτοστάτες ἀπογοητεύθηκαν, ἀφοῦ ἔτσι μείναν οἱ θέσεις γιὰ τοὺς ἐπιστήμονες τῶν στοχαστικῶν προσαρμογῶν...

Καὶ ὁ κ. Καψῆς; Ὁ κ. Καψῆς μίλησε περὶ τῶν πάντων καὶ τινῶν ἀκόμη, πλήν τῆς ταμπαικίρας.

Ἡ Ἐταιρεία Πολιτικῆς Ἐπιστήμης ἔχασε ἔτσι τὴν μεγάλη εὐκαιρία ἐφαρμοσμένης διαλεκτικῆς λογικῆς: πῶς καὶ γιατί ἔνα κεφαλαιοκρατικὸ μεγαθήριο τοῦ Τύπου ἐρωτεύεται τὸ Σοσιαλισμὸ καὶ τί σοσιαλισμὸ γεννάει ἢ συγκλήρωσις τοῦ βίου παντός μετὰξὺ Συγκροτήματος καὶ ΠΑΣΟΚ.

Μετὰ ὅμως ἀπὸ τοὺς δημοσιογράφους, ἡ πολιτικὴ σκέψη ἔκανε φτερά. Μέ μιάμιση ἐξαίρεση: ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Μάνεσης. Καὶ τί δέν εἶπε!..

Ἄχρους, ἄσμος, ἄνευρος ὄρος ἢ Ἄλλαγή. Ὅτι ἡ Ἄλλαγή εἶναι παλιά καὶ τὴν εἶχε κι ἡ ΕΠΕΚ τὸ 1951, σὲ συνθήκες πολὺ τραγικότερες. Ἄρα τότε ἦταν τόλμη, σήμερα ἀσάφεια. Ὅτι τὸν ψηφοφόρο τὰ δύο μεγάλα κόμματα τὸν ἀντιμετώπισαν σάν πελάτη κι ὄχι πολίτη, ὅτι γορίλες μέ ὀλοκληρωτικὴ νοοτροπία καὶ φασιστικὴ μεθοδολογία ὄργωναν τὶς συγκεντρώσεις, ὅτι ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν ποδοσφαιρικὴ. Οὔτε κρίση, οὔτε νοημοσύνη.

Καὶ τὸ βαρύτερο: ὑπῆρξε ἀλλοίωση τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, λόγω τῆς δημοψηφισματικῆς (acclamatio) μορφῆς πού πήρε ἡ προεκλογικὴ ἐκστρατεία. Ἡ εὐθύνη; Στὰ δύο μεγάλα κόμματα... καὶ δευτερευόντως στὴ τσόντα τοῦ ΚΚΕ, μέ τὸ σοσιαλιστικὸ ρεαλισμὸ τῆς πλατείας Συντάγματος.

Μάνεσης ὁ Ἄνεραγός, ὁ ἄγων τὰ νερά ἢ μᾶλλον τὴ χαζοχαρούμενη αἴσθησις ὅτι θριάμβευσε σὶς ἐκλογές ἢ Δημοκρατία, ἢ Πρόοδος κι ὁ Σοσιαλισμός...

Καί, ἐν κατακλείδι, ὁ Πάσχος πού πάσχισε μέ εὐθύτητα νά ἐπαναφέρει τὴν πολιτικὴ σκέψη ἐκεῖ πού τὴν εἶχε, στὴν ἐναρκτήρια εἰσηγήσει, ὀδηγήσει ὁ Μάνεσης καὶ τὴν εἶχαν ξεχάσει οἱ ἄλλοι, εἴτε λόγω ἀβελτηρίας, εἴτε λόγω κρυψιβουλίας, εἴτε λόγω ἐκτροπῆς πρὸς τὸ Συνταγματικὸ Δίκαιο.

Ὁ Πάσχος εἶπε ὅτι ἀπ' αὐτὲς τὶς ἐκλογές βγήκε ὄχι τόσο ἡ ἐρίγδουπη Ἄλλαγή, ὅσο ἔνας κυριαρχούμενος δικομματισμός, πού κινδυνεύει πλέον νά συνδεθεῖ ὀργανικά μέ τοὺς θεσμούς τοῦ πολιτεύματος καὶ πού ἐνισχύει ἐξωκοινοβουλευτικὰ κέντρα: ἡ Βουλὴ δέν ἀποφασίζει ἀλλὰ καταγράφει τὶς ἔξωθεν ἐπελαύνουσες ἐντολές καὶ ἕτερες κλαδικές ἐτυμηγορίες...

Ἐντυχῶς πού τὸ τριήμερο ἄνοιξε καὶ ἔκλεισε μέ μιὰ ρωμαλέα σκέψη περὶ τὴν πολιτικὴ σχέση, γιατί οἱ ἐν-

διάμεσες εισηγήσεις καλιέργησαν κυρίως την πολιτική των δημοσίων σχέσεων, δηλαδή την δεξιοότητα μετ' άκολασίας...

1

Άνάλυση περιεχομένου και περιεχόμενο άνευ ανάλυσεως

«...είώθατε θεαταί μέν τών λόγων γίνεσθαι, άκροαταί δέ τών έργων»

Θουκυδίδης

Υποδειγματική δεξιοότητα μετ' άποστασιοποιημένης άκολασίας παρουσίασε ό και πρόεδρος της εταιρείας, κ. Μεταξάς, ό όποιος είχε αποφασίσει νά μäs εξηγήσει τόν θρίαμβο του ΠΑΣΟΚ μέσα από την έκπαγλη άκτινοβολία τών άφισών του.

Προηγήθηκε καταιγιστική και τυπολογική ταξινόμηση της άφισας έν γένει και της προεκλογικής έν είδει.

Είχα και παλαιότερα άντιληφθεί (Σύγχρ. Θέματα, Νοέμβρ. 1980) ότι ό κ. συνάδελφος χαιρείται την ταξινόμηση τόσο ώστε ξεχνάει νά μäs πεί συνήθως τί σόί πράγμα είναι τό ταξινομούμενο ύλικό. Στίς άφισες ύπηρεξε σαφέστερος. Παρόλο ότι στην ταξινόμησή τους ύπηρεξε όπως πάντα εξαντλητικός. Οί άφισες λοιπόν διακρίνονται σε εθνικές, κατηγοριακές, διαδικαστικές, άνοιχτές, κλειστές, εξαγγελίας, λύσεως, εξαγγελίας, καταγγελίας και συμμετέχουν σε τρεις τουλάχιστο συσσωματώσεις, στην τεχνική συσσωμάτωση, στην κομματική-έσωτερική συσσωμάτωση και στην κοινωνική συσσωμάτωση. Του ΠΑΣΟΚ είναι οί καλές. Την ταξινόμηση μπορείτε νά την άρχισετε ή από την άρχή ή από τό τέλος. Ίσχυει.

Γιά τίς άφισες της Νέας Δημοκρατίας, ό κ. Πρόεδρος, ξεχνώντας την εξαντλητική του ταξινόμηση, προσέθεσε μιά νέα ταξινόμηση, διότι τίς ταξινόμησε ως σατανικές. Κι επειδή είμασταν όλοι εξαντλημένοι από την οίκουμενική αυτή ταξινόμια και είμασταν όλοι στό άκροατήριο προοδευτικοί, δέν χολοσκάσαμε βέβαια πού βγήκαν οί άφισες της Δεξιάς σατανικές και είπαμε άνακουφισμένοι, πίσω μου σ' έχω Σατανά.

Κρυφοφτύσαμε και τρεις φορές στόν κόρφο μας. Περιμέναμε νά δούμε λοιπόν μέ ποιόν τρόπο τά κατάφεραν οί άφισες του ΠΑΣΟΚ νά είναι άγγελικές.

Χάσαμε.

Διότι, εξαίφνης, ό κ. Καθηγητής θυμήθηκε την επιστημονική άποστασιοποίηση. Και, μέ αϊδήμονα λιτότητα, μäs άπεκάλυψε ότι οί άφισες του ΠΑΣΟΚ νίκησαν, γιατί ήταν λιγότερο καταγγελίας και περισσότερο εξαγγελίας.

Εξαγγελίας τίνος πράγματος;

Αυτό ό κ. Μεταξάς δέν μäs τό είπε κι έτσι χρειάστηκε νά τό πώ έγώ.

Ή Φατιμέ φεμινίστρια...

Θά θυμάστε ίσως δυό πολύ πασοκικές άφισες του ΠΑΣΟΚ στίς εκλογές του 81.

Ή μιά ήθελε νά μäs πείσει ότι τό ΠΑΣΟΚ θά φέρει την ισότητα στίς σχέσεις άνδρών και γυναικών. Ή άφισα λοιπόν έδειχνε ένα κορίτσι κι έναν έφηβο, φάτσα μέ φάτσα. Τό κορίτσι μετράει, μέ την παλάμη

της, τή διαφορά ύψους του μετώπου της από τό μέτωπο του άγοριού.

Κι οί δυό νέοι χαμογελούν πανευτυχώς.

Τί διαπιστώνουμε λοιπόν, άν θέλουμε;

Α. Δέν μπορούμε βέβαια νά πούμε, άμέσως-άμέσως, πώς τό νά μετράς τό μπόι άνάμεσα στους άντρες και στίς γυναίκες είναι ό προσφεύστερος τρόπος για νά δείξεις την άνισότητά τους στην καθημερινή ζωή. Διότι τό ΠΑΣΟΚ θά έπρεπε τότε νά μεταβληθεί σε Προκρούστη πριονίζοντας πόδια πού περισσεύουν ή ξελαιμιάζοντας κεφάλια πού ύστερούν. Συμβολισμός θά μου πείς... Προεκλογικός.

Άσε πού θάχαμε και διεθνείς περιπλοκές. Διότι, ως γνωστόν, όλοι έμεις οί πιθηκάνθρωποι, ματζιρίδες, λιμάρηδες άρσενικοί της νοτιοανατολικής πτέρυγας του ΝΑΤΟ, είμαστε ένα δυό κεφάλια πίο κοντοί από τίς άπαστράπτουσες βαλκυρίες του Βορρά. Λοιπόν τί θά γίνει; Πώς θά λύσει τό ΠΑΣΟΚ αυτήν την άνισοκατανομή άνάμεσα στους μυστακοφόρους ζουμπάδες του Νότου και τίς γιγαντιαίες σεισπογίδες του Βορρά; Θά πριονίσει τίς κοινοτικές μας Ήγερίες ή θά ζητήσει από τά περιφερειακά ταμεία της ΕΟΚ νά χρηματοδοτήσουν τά τακούνια τών άρρενωπών έλληνοπυγμαίων;

Ή παρασημαντική λοιπόν του ύψους μεταξύ άνδρός και γυναικός, πού διαλέγει τό ΠΑΣΟΚ για νά δείξει την άνισότητα, όχι μόνο είναι άπρόσφορη καθ' έαυτήν, αλλά διαμορφώνει και την παραπάνω «δέσημη» άσυναρτησιών. Τίς δέσμιες τούτες άσυναρτησίες δέν φάνηκε νά τίς ύποψιάζεται ή δέν θέλησε νά τίς ύποψιαστεί ό κ. Μεταξάς.

Β. Ή νέα πού μετράει μέ την παλάμη της τό ύψος τό δικό της και του εφήβου είναι πίο κοντή. Και οί δυό όμως χαμογελάνε ευχαριστημένοι. Έπομένως και οί δυό είναι ευχαριστημένοι από την άμοιβαία κατάσταση, έπομένως ή άφισα λέει ότι ή σημερινή τάξη πραγμάτων είναι καλή - τό κορίτσι πίο κοντό και τό άγόρι πίο ψηλό -, έπομένως τό ΠΑΣΟΚ δέν θά καταργήσει την άνισότητα...

Υπάρχει όμως και άλλη «σημáινοσα» λεπτομέρεια στην άφισα: τό κορίτσι είναι εκείνο πού μετράει μέ την παλάμη του τό ύψος, έπομένως τό κορίτσι έχει την πρωτοβουλία της άναμετρήσεως. Άλλά τό κορίτσι, ενώ διαπιστώνει ότι τό άγόρι υπερέχει, εξακολουθεί νά χαμογελάει. Έπομένως τό κορίτσι έχει ήδη ένδοβάλει την υπεροχή του άγοριού, έχει ήδη χαρούμενα δεχθεί τή μοίρα του.

Ή Φατιμέ ή σκλάβα, είναι σκλάβα και τό παινεύεται. Τό όνειρο δηλαδή του καλού φαλλοκράτη. Κι αυτό τό όνειρο μäs τό προσφέρει ή άφισα του ΠΑΣΟΚ.

Άφεριμ...

Ή Λαός και ό Πολύφημος...

Την άλλη την άφισα τή θυμάστε; Είναι εκείνη πού δείχνει στό κέντρο και άριστερά, όπως τή βλέπουμε, ένα μεγάλο κεφάλι του Α. Παπανδρέου και δεξιά ένα μικρό πράσινο ήλιο του ΠΑΣΟΚ. Άπό πάνω, μέ κεφαλαία και σ' όλη την έκταση, σε δυό σειρές, τό έξής σύνθημα: «Ο ΛΑΟΣ ΘΕΛΕΙ, ΤΟ ΠΑΣΟΚ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΦΕΡΕΙ ΤΗΝ ΑΛΛΑΓΗ».

Τί μäs δείχνει λοιπόν αυτή ή άφισα;

Α. Δύο είναι οί στατικοί παράγοντες του νοήματος

σ' αυτήν την άφισα: ο ΛΑΟΣ και το ΠΑΣΟΚ. Το ΠΑΣΟΚ όμως εκφράζεται με τρεις δείκτες ή τρία «παραδείγματα», όπως λέμε στο σινάφι μας: 1) Μέ το δείκτη ΠΑΣΟΚ (δηλ. τό άκρόνυμο, όπως είναι τυπωμένο στην άφισα 2) Μέ τόν δείκτη κεφάλι του Α. Παπανδρέου και 3) Μέ τό δείκτη ήλιος του ΠΑΣΟΚ.

Πήρα λοιπόν ένα χαρτόνι κι έκανα αυτό άπ' όπου πρέπει νά άρχισει κάθε έρευνήτης στην άνάλυση περιεχομένου: έκανα μιά άπλή έμβοδομέτρηση, μέτρηση δηλαδή πόσες φορές χωράει τό χαρτόνι στό δείκτη ΛΑΟΣ και πόσες φορές στους τρεις άλλους δείκτες που σηματοδοτούν και διαμορφώνουν τήν έννοια ΠΑΣΟΚ. Η σχέση λοιπόν είναι έξι πρός ένα. Δηλαδή τό μόρφωμα ΠΑΣΟΚ, που άπαρτίζεται άπό τό κεφάλι του Α. Παπανδρέου, τόν πράσινο ήλιο και τό άκρόνυμο ΠΑΣΟΚ, είναι έξι φορές μεγαλύτερο άπό τό μόρφωμα ΛΑΟΣ.

Τί άλλο χρειάζεται για νά διαπιστώσει κανείς τόν παμφάγο κανιβαλισμό που άναδίδει ή άφισα, επ' ώφέλεια του ΠΑΣΟΚ και εις βάρος του λαουτζίκου;

Έξι πρός ένα, όλη ή επιφάνεια της άφισας κυριαρχείται άπό τό ΠΑΣΟΚ.

Κι άν θελήσει κανείς νά κεντήσει, διαπιστώνει κι άλλα:

Β. Ός πρός τά δυναμικά στοιχεία της άφισας, τά πράγματα έχουν ως έξης:

Η ρηματική διατύπωση του συνθήματος, δηλαδή ο συνταγματικός ή συντακτικός άξων (στη γλώσσα του σιναφιού), λειτουργεί υπέρ του ΠΑΣΟΚ και εις βάρος του ΛΑΟΥ. (Ο ΛΑΟΣ ΘΕΛΕΙ, ΤΟ ΠΑΣΟΚ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΦΕΡΕΙ ΤΗΝ ΑΛΛΑΓΗ). Γιατί;

Στό σύστημα της έλληνικής γλώσσας, ή έννοσημάτωση τήν όποία παράγει τό ΘΕΛΩ είναι στατική. Όταν θέλω κάτι, σημαίνει ή ότι δέν έχω άρχισει τίς προπαρασκευαστικές πράξεις για τήν εκτέλεση της θελήσεώς μου ή άκόμη χειρότερα ότι θέλω αλλά δέν μπορώ. Επομένως στό ζευγάρι ΛΑΟΣ-ΠΑΣΟΚ, ο παθητικός είναι ο Λαός και ο ενεργητικός τό ΠΑΣΟΚ ή ο Α. Παπανδρέου ή ο πράσινος ήλιος, διαλέγετε και παίρνετε.

Γ. Η κεφαλή του Α. Παπανδρέου ύποβαθρώνει και ταυτόχρονα άρτιώνει τόν συνταγματικό ή συντακτικό άξωνα της άφισας. Υπολόγισα βιαστικά (έκείνη τή στιγμή που έκανα τήν άνάλυση) ότι τό άριστερό του μάτι ή βρίσκεται ή τείνει πρός τό κέντρο της άφισας.

Ο κ. Α. Παπανδρέου έχει βεβαίως δύο μάτια, αλλά ή νοηματική άλυσίδα που διαμορφώνεται άπό τήν άθροιση του παραδειγματικού δείκτη (τό έμβοδό της κεφαλής του) και του συνταγματικού δείκτη (ή θέση της κεφαλής και ή πολύ κεντρική θέση του άριστερού του ματιού), μάς εμφανίζει έναν Παντεπόπτη Κύκλωπα, ο όποιος καταυγάξει με τήν άδηφάγο ματιά του τό σύνολο του ορίζοντα, δηλαδή της Ελλάδας.

Δ. Ο ήλιος του ΠΑΣΟΚ είναι ένας φοβερός πράσινος ήλιος με μυτερές μυτες.

Όθεν, κάθε ήλιος σέ κάθε άφισα, είναι πάντοτε δείκτης συνταγματικός, πέραν της ένδεχόμενης παραδειγματικής του, ad hoc, ιδιότητας, διότι ως γνωστόν ο ήλιος άνατέλλει στην Άνατολή και δύει στη Δύση. Δηλαδή για μās, στην καθημερινή αίσθηση των πραγμάτων, ο ήλιος κινείται, παρ' όλο ότι ξέροουμε ότι έμείς κινούμαστε κι όχι ο ήλιος.

Επομένως, (με τήν φαντασία όλα γίνονται) φαντάζεστε τί θά μείνει άπό τόν παραδειγματικό δείκτη

ΛΑΟΣ, άπό τόν άμοιρο λαό, όταν, μέσα στην άφισα, τό πράσινο αυτό γρανάκι με τίς μυτερές του μυτες, ο ήλιος δηλαδή του ΠΑΣΟΚ, περάσει πάνω άπό τό Λαό;

Ε. Η θέση του παραδειγματικού δείκτη ΛΑΟΣ είναι πολύ ένδεικτική: ο δείκτης ΛΑΟΣ, δηλαδή ο Λαός, βρίσκεται στην άνω άριστερά γωνία της άφισας. Ο Λαός στη γωνία, τό ΠΑΣΟΚ στην Έξουσία...

Τό νοηματικό άποτέλεσμα αυτής της άφισας είναι άμείλικτο: όλοι οί δείκτες που συνθέτουν τόν παραδειγματικό άξωνα, όλοι οί δείκτες που διαμορφώνουν τόν συνταγματικό ή συντακτικό άξωνα, κατασκευάζουν μιά όπτική επιφάνεια, όπου τό κυρίαρχο θεαθήναι είναι τό ΠΑΣΟΚ. Ο πράσινος Ήλιος, ή πράσινη Κεφαλή, ο Παντεπόπτης στό κέντρο πράσινος Όφθαλμός, ή πράσινη συντομογραφία του Κόμματος, Όλη ή κινητικότητα της άφισας καθλώνει τόν Λαό στη γωνίτσα του, εκεί άλλωστε όπου ύπάρχει και ή μόνη κάτισχνη άναγραφή του.

Άφισα έξαγγελίας;

Ναι. Έξαγγελίας του χρησιδεσπότη επί του πράγματος, του Πολυφήμου επί του άμνοϋ. Άφισα δεσποτική, άφισα ολοκληρωτική.

Κι ένόσω διετύπωνα αυτές τίς όρατές διά γυμνού μυαλού παρατηρήσεις, ο κ. Μεταξάς που μέχρι τότε οϋδέν είχε άνακαλύψει στην άφισα, πλην της έξαγγελτικής της νικηφορίας, έδωσε επιτέλους νά ψελίσει ότι ή άφισα είχε όντως κάτι τό μεσσιανικό.

Κι άπό τότε λοιπόν τό μεσσιανικό περνάει για σοσιαλιστικό;

Τό κϋρος της πολιτικής έπιστήμης και ή θουκϋδεια άρνησιουργία.

Τούτα και παρόμοια λοιπόν έργα και έριβριθείς ήμέρα ύπηρεξαν κατ' έξακολούθησιν στό τριήμερο της Έταιρείας Πολιτικής Έπιστήμης. Και επειδή τά γεγονότα είναι πάντοτε πεισματάρικα, ή τριήμερη αποστασιοποίηση περί εκλογών μίλησε, παρά τήν επιστημονική της στωμυλία, τήν μόνη δυνατή όμιλία: ή πολιτική έπιστήμη δέν είναι παρά ή παραδουλεύτρα της πολιτικής, ο δε πολιτικός έπιστήμων ο πρώτος παρακοιμώμενος του Ήγεμόνος... Έτσι, όλοι οί εισηγητές γλίστρησαν «έπιστημονικά» πρός τή μεριά που έγερναν πολιτικά, άσχετως άν οί εισηγήσεις τους απέφευγαν νά δηλώσουν τό χρώμα τους, όπως ή εύθυμη χήρα άποφεύγει τήν δυσθυμία...

Γι' αυτό άλλωστε και στην «έπιστημονική» άνασκευή που επιδαψίλευσα στίς άφισες του ΠΑΣΟΚ, ο συντεός άναγνώστης δέν πρέπει νά δει παρά μόνον όσα όφείλει νά παρατηρήσει: ότι δηλαδή, εν άρχή ήν ή αντιπολιτευτική μου διάθεση και πολύ εν συνέχεια ή πολιτικολογική μου έμβριθία. Χωρίς τήν πρώτη, ή δεύτερη θά παρέμενε στα άζήτητα, είναι δηλαδή ή πολιτική μου άρνηση που καθοδηγεί τήν «έπιστημονική» μου θέση: άν μου άρεσε τό ΠΑΣΟΚ, θά μου είχαν άρέσει κι οί άφισες του, αλλά κι άν δέν μου είχαν πολυαρέσει, δέν θά είχα καταφύγει σέ τέτοια γυμναστική για νά άποδείξω ότι δέν μου άρέσουν.

Είπα στην άρχή του πονηματίου τούτου ότι, στην πολιτική έπιστήμη, πάσχει πάντοτε ή έπιστήμη και

εὐημερεῖ ἡ πολιτικὴ. Δηλαδή ἡ ἰδιωτέλεια.

Ἄλλά εἶπα ἐπίσης, ὅτι φταίει ὁ δυτικὸς ἐπιστημονισμὸς τοῦ 19ου αἰώνα, γιατί προσπάθησε νὰ πει ὅτι ὄχι μόνο μποροῦμε, καὶ πρέπει, νὰ στοχαζόμαστε πάνω στὰ πολιτικὰ πράγματα, ἀλλὰ ὅτι αὐτὰ ἀποτελοῦν ἀντικείμενο ἐπιστημονικῆς ταξιθεσίας. Ναι, φταίει βέβαια ὁ δυτικὸς 19ος αἰώνας, ἀλλὰ πρῶτα ἀπ' ὅλα ἔνοχος εἶναι ὁ αἰώνιος, ταξινόμος ρωμῆς, πού γονιμοποιεῖ ὅλη τὴν Συστηματικὴ τῆς Δύσης: ὁ Πλάτων.

Αὐτὸς πρωτοεῖπε ὅτι ἡ πολιτικὴ δράση εἶναι ἐπιστημονικὰ ἀνιχνεύσιμη καὶ ἄρα χειραγωγήσιμη.

Οἱ ἀγγελαιοτρόφοι, αὐτεπιτακτικοί, βασιλικοὶ τὸν ἄνδρες εἶναι οἱ ἐπιστημονικοὶ προπομποὶ τῶν διακόνων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, τῶν κομμισσαριῶν-ἐπιτρόπων πού ἐξαπολύει ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ τῶν ἐπαγγελματιῶν ἐπαναστατῶν, πού χρίει ὁ Λένιν καὶ ἔχει προηγουμένως εὐλογήσει ὁ Μάρξ, ἤδη μὲ τὸ κομμουνιστικὸ μανιφέστο: προπομποὶ δηλαδή ὅλων ὅσοι αὐτοπροτάθηκαν γιὰ νὰ σώσουν τὴν Ἀνθρωπότητα. Οἱ τρεῖς δηλαδή σωτηριολογικὲς Οὐσιοκρατίες πού γέννησε ἡ Δύση, Χριστιανισμὸς, Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ Κομμουνισμὸς, ἀντλοῦν τὸν χλιαστικὸ τους μονισμό ἀπὸ τὸν Πλάτωνα.

Γι' αὐτὸ ἔχει ἴσως οἰκουμενικὴ σημασία μιὰ ἐπιστροφή στὶς ρίζες τῆς δυτικῆς πολιτειογονίας. Διότι κάπου ἐκεῖ, κάποιος ἄλλος μέγας στὴν διαύγεια τοῦ ρωμῆς, χτίζει καὶ ταξινομεῖ τὸν πρῶτο Λόγο τῆς Πολιτικῆς, πού θὰ παραμείνει ἐς αἰεὶ ὁ πρῶτος μὴ μεταφυσικός, πολιτικὸς Λόγος. Ὁ Ἀρχέτυπος τῆς Πολιτικῆς: ὁ Θουκυδίδης.

Διότι αὐτὸς ὁ νικημένος τοῦ ἀσταμάτητου πελοποννησιακοῦ πολέμου ἵποψιάστηκε, βλέποντας τὴν εὐτέλεια καὶ τὸν ἐκμαυλισμὸ τῆς Ἀγορᾶς καὶ τοῦ Δήμου, ὅτι κάποτε ἴσως δὲν θὰ ἄντεχαν αὐτὴν τὴν ἀενάως ἀνακυκλούμενη Πνύκα ἀνοχῆς. Κι αὐτοὶ οἱ

κάποιοι θὰ ἐβλεπαν, καὶ σωστά ἴσως, ὅτι αὐτὸς ὁ ὄχλος δὲν μπορεῖ νὰ αὐτοεκλέγεται, νὰ ἐτεροεκμανλίζεται καὶ νὰ αὐτοσφαγιάζεται, ὑπὸ τὸ κράτος τῆς Πάνδημης Ἀκράτειας τοῦ καὶ τῆς πανθομολογούμενης πλὴν Ἱερῆς τοῦ ἀναρμοδιότητος.

Ὁ Θουκυδίδης θέλησε νὰ προλάβει τὸν Πλάτωνα. Διότι κατάλαβε ὅτι ἡ Τυραννία τῶν εἰδικῶν δὲν ἦταν ἡ κατάλληλη θεραπεία γιὰ τὴν ὄχλαγωγία τῆς Ἀγορᾶς. Καὶ θέλησε νὰ δείξει στὸν Πλάτωνα τὰ ἀνυπερδλήττα ἐκείνα θέσφατα πού ἀποτρέπουν ἐς αἰεὶ τὸν ἄνθρωπο νὰ γίνεῖ ὁ ἐπιστήμων τῆς πολιτικῆς του. Γιατί ἡ πορεία, μέσα στὸν ἐκφυλισμὸ τῆς Ἀγορᾶς, διαφανόταν ἀμειλίκτη: οἱ ἐξαντλημένοι αὐτοφρεῖς ἴσοι πολῖτες εὐκόλα θὰ ἀπέδιδαν τὴν κακομοιριά τους στὴν ἄγνοια καὶ θὰ ἐνέδιδαν στὴν καθοδηγητικὴ γνώση τῶν ἐμπειρογνωμόνων. Μέχρι τότε ἡ Τυραννία ἐπικρατοῦσε ἐξ αἰτίας τῆς τυχαίας δύναμης. Ἀπὸ τώρα καὶ στὸ ἐξῆς, ἡ Ἀπολυταρχία θὰ ἐδραιωνόταν στὴν νομιμότητα πού θὰ τῆς ἔδινε ἡ κτήση καὶ ἡ ἄρνηση τῆς πολιτικῆς τέχνης.

Ὁ Θουκυδίδης πρόλαβε τὴν ὑπεξαίρεση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο.

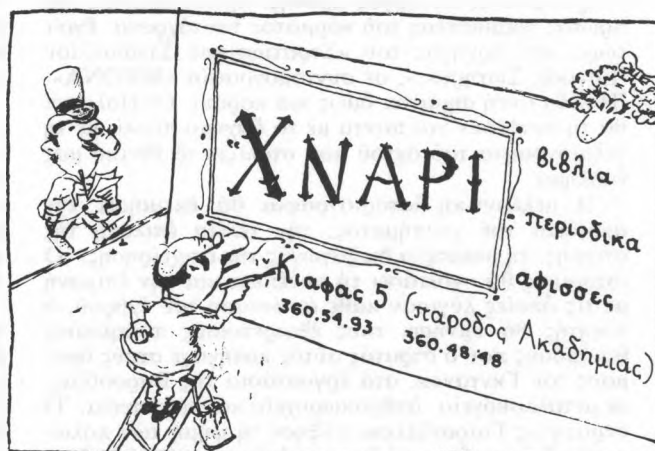
Δὲν θὰ μποροῦσε ἄραγε νὰ εἶναι τέτοιο περίπου τὸ ἀντικείμενο μιᾶς ἐλληνικῆς ἐταιρείας Πολιτικῆς Ἐπιστήμης; Νὰ μελετῆσει τὸν Θουκυδίδη, δηλαδή τὴν ἐκ προοιμίου ἄρνηση τῆς μεταφυσικῆς σκέψης, πού γεννᾷ ἡ Πολιτικὴ; Τὴν μοναδικὴ ἀνασκευὴ τῆς τυραννικῆς ἀτραποῦ στὴν ὅποιαν καθηλώνει τὸν ἄνθρωπο, ἡ μεταφυσικὴ πεποίθηση ὅτι ἡ πολιτικὴ μπορεῖ νὰ εἶναι ἐπιστημονικὸ ἀντικείμενο καὶ ἀντικείμενο τῶν ἐπαγγελματιῶν;

Θὰ μποροῦσε ἡ ἐκείνη, ἡ ἐγώ, στὸ ἐπόμενο τεῦχος τοῦ Πολίτη: «Περὶ τοῦ κύρους τῆς Πολιτικῆς Ἐπιστήμης ἢ ἡ θουκυδίδεια ἀρνησιουργία».

ΜΠΑΡ «ΤΟ ΕΦΗΜΕΡΟ»

ΤΑΒΕΡΝΑ «Ο ΤΕΙΧΑΙΜΠΟΣΑΝΣ Η ΚΑΚΑΡΟΥΚΑ»
Στὴν αὐλὴ τοῦ νεοκλασσικοῦ σπιτιοῦ στὴ
ΜΕΘΩΝΗΣ 68-γωνία μὲ ΒΕΜ/ΚΛΕΟΥΣ σὲ ΕΞΑΡΧΕΙΑ
Τηλ. 3618.016

Είμαστε όλοι ὄμηροι

γράμμα από τή φυλακή
του Άνταμ Μίχνικ

Ο Άνταμ Μίχνικ υπήρξε, μαζί με τον Γιάσεκ Κουρόν, ένας από τους πνευματικούς πρωτεργάτες της πολωνικής επανάστασης. «*No 1* έχθρός του σοσιαλιστικού κράτους» σύμφωνα με πρόσφατο δημοσίευμα της *Πράβδα*, ύποπτος κατά τή *Νόβες Ντόντολαντ* ως «έγκέφαλος διεθνούς σιωνιστικής συνωμοσίας για τήν κατάλυση τής σοσιαλιστικής εξουσίας», έχει «όδηγηθει» από τό 1965 μέχρι σήμερα 32 φορές στις φυλακές. Μαρξιστής ο ίδιος, έχει σπουδάσει φιλοσοφία και ιστορία, αλλά εκδιώχθηκε από τό Πανεπιστήμιο μαζί με τό δάσκαλό του Κολακόφσκι ως υπαίτιος για τή φοιτητική εξέγερση του 1968. Λόγω απαγόρευσης εργασίας δούλεψε οξυγονοκολλητής σ' ένα εργοστάσιο τής Βαρσοβίας, μέχρι πού τον απέλυσαν εξαιτίας τής «άσχημης επιρροής» πού άσκούσε στους συναδέλφους του. Υπήρξε ένα από τά πρώτα μέλη τής KOR. Με τό πραξικόπημα του Δεκεμβρίου θρέθηκε πάλι στή φυλακή, απ' όπου και κατόρθωσε νά φυγαδεύσει στή Δυτ. Γερμανία τό κείμενο πού δημοσιεύουμε στις επόμενες σελίδες. Τό κείμενο αυτό πρωτοδημοσιεύθηκε στό περιοδικό *Σπήγκελ* στις 8.3.1982.

Τούτος ο πόλεμος δέν κηρύχθηκε ποτέ. Ένα Σάββατο-τόβραδο του Δεκεμβρίου όρμησαν οί άσφαλίτες στά σπίτια μας, έσπασαν τίσ πόρτες με λουστούς, μάς έβγαλαν έξω, μάς πέταξαν δακρυγόνα στά μάτια, μάς πέρασαν χειροπέδες και μάς οδήγησαν κρατούμενους στις φυλακές. Είμασταν οί πρώτοι αιχμάλωτοι σ' αυτό τον πόλεμο του κομμουνιστικού κατεστημένου κατά του ίδιου του λαού. Η νυχτερινή αυτή επιχείρηση ήταν ή πρώτη νικηφόρα μάχη του Στρατηγού.

Έτσι υλοποιήθηκε και ή απόφαση του 9ου Συνεδρίου του Πολωνικού Ένωμένου Έργατικού Κόμματος (ΠΕΕΚ) για τό άσυμβίβαστο των αξιωμάτων. Ο Γιαρουζέλσκι, ύπουργός άμύνης, πρωθυπουργός και πρώτος γραμματέας του κόμματος ταυτόχρονα, έγινε τώρα και άρχηγός του «Στρατιωτικού Συμβουλίου Έθνικής Σωτηρίας», σέ συντομογραφία «WRONA». Η λέξη αυτή σημαίνει όμως και κοράκι. Οί Πολωνοί θά τή συνδέουν για πάντα με τό άσχημο πουλί, με τή γελοιογραφία του άετου πού στολίζει τό εθνικό μας έμβλημα.

Η μελλοντική ιστοριογραφία θά εκτιμήσει τήν ακρίβεια του χτυπήματος, τήν τέλεια επιλογή τής στιγμής, τή μαεστρία διεξαγωγής τής επιχείρησης. Ο ιστορικός θά σχολιάσει τή συνέπεια και τήν επιμονή με τίσ όποιες λύγισαν κάθε αντίσταση του έχθρου, ο ποιητής θά ύμνήσει τους εξαιρετικούς πολεμικούς θριάμβους πού ο στρατός αυτός κατήγαγε στους δρόμους του Γκντάνσκ, στα εργοστάσια τής Βαρσοβίας, σέ μεταλλουργεία, άνθρακωρυχεία και ναυπηγεία. Ο στρατηγός Γιαρουζέλσκι αύξησε τή φήμη των πολωνικών όπλων, όταν με έντεχνη ένέργεια καταλάμβανε τό κτίριο τής ραδιοφωνίας-τηλεόρασης και τό τηλε-

φωνικό κέντρο. Πραγματικά, από τήν εποχή τής μάχης του βασιλιά Ζομπόσκι τό 1683 έξω απ' τή Βιέννη, κανείς απ' τους έκάστοτε ήγέτες μας δέν μπορεί νά περηφανευτεί για τέτοιες επιτυχίες. Οί μουσικοί θά συνθέσουν τώρα πιά συμφωνίες, οί ζωγράφοι θά άποθανάτισουν τίσ νικηφόρες επιθέσεις, οί σκηνοθέτες θά φτιάξουν πατριωτικές ταινίες, κι όλα αυτά προς δόξαν των άρχηγών τής δεκεμβριανής νύχτας. Τό Συμβούλιο του Κράτους θά θεσπίσει άσφαλώς ένα νέο παράσημο - για τή συμμετοχή στην έκστρατεία του Δεκεμβρίου 1981.

Άλλ' άς αφήσουμε τ' άστεία. Μπορεί δέβαια ή κυβερνητική προπαγάνδα νά κινείται σ' αυτά τά επίπεδα: όμως έμεις, συγχισμένοι ίσως και επηρεασμένοι ακόμα από τό σόκ, άς αναρωτηθούμε καλύτερα για τό νόημα δσων συνέβησαν στην Πολωνία.

Τό δεκεμβριανό πραξικόπημα δέν άποσκοπούσε στην υλοποίηση, τάχα, τής κομμουνιστικής ουτοπίας, αντίθετα: ήταν μία κλασική, στραμμένη κατά των έργων άντεπανάσταση, πού έγινε εν όνόματι τής προάσπισης και συντήρησης των συμφερόντων του παλιού καθεστώτος. Ούτε άποτελούσε άπάντηση σέ κάποια προσπάθεια κατάληψης τής εξουσίας, κι άς ισχυρίζεται τό αντίθετο ή επίσημη προπαγάνδα: ή Άλληλεγγύη δέν διέθετε ούτε σκιώδη κυβέρνηση, ούτε πρόγραμμα κατάληψης τής εξουσίας. Τό δεκεμβριανό χάος προέκυψε λόγω τής κατά βάση άλυτης σύγκρουσης ανάμεσα σ' ένα μαζικό κοινωνικό κίνημα οργανωμένο στην Άλληλεγγύη και τίσ ολοκληρωτικές δομές ενός κομμουνιστικού κράτους. Και μόνο τό γεγονός τής ύπαρξης ενός άνεξάρτητου και αυτοδιαχειριζόμενου θεσμού ήταν άδύνατο νά γίνει άποδεκτό.

Καθαυτό ζήτημα εξουσίας δέν τέθηκε λοιπόν· αντίθετα, ό καθγάς άφορούσε μάλλον τό θέμα τών δικαιοδοσιών τής εξουσίας και συνεπώς τά όρια ισχύος τής κομματικής νομενκλατούρας, τόν τρόπο άσκησης τής εξουσίας, δηλαδή τό κράτος δικαίου, τό περιεχόμενο τής σύμβασης άνάμεσα σε εξουσιαζόμενους και εξουσιαστές, δηλαδή τήν πολυφωνία στην κοινωνική ζωή, τή μορφή τής αυτοδιαχείρισης στις επιχειρήσεις και σε τοπική κλίμακα. Ή ύλοποίηση του μεταρρυθμιστικού προγράμματος που άγκάλιαζε όλα αυτά τά ζητήματα τά σχετικά με τή ζωή τών ανθρώπων, έθετε σε άμφισβήτηση τό θεμελιώδες αξίωμα τής κομμουνιστικής κυριαρχίας στην κοινωνία με τό κράτος. Ήταν βέβαια έμφανές ότι ό κρατικός μηχανισμός δέν θά μπορούσε να παραιτηθεί οικειοθελώς ούτε από μία σπιθαμή τής εξουσίας του και ότι οί συγκρούσεις θά ήταν ως εκ τούτου αναπόφευκτες. Θεωρούσαμε ώστόσο ότι ή εξέλιξη τους θά ήταν διαφορετική. Δέν πιστέψαμε ότι ό εξουσιαστικός μηχανισμός θά προσπαθούσε να λύσει τά κοινωνικά προβλήματα με τήν άσκηση στρατιωτικής βίας, προβάλλοντας αντί για τή δύναμη του επιχειρήματος τό επιχείρημα τής δύναμης.

Δέν ήταν αυτή ή πρώτη κρίση στην ιστορία τών κομμουνιστικών κρατών. Ωστόσο, όποιος θελήσει να συγκρίνει τά γεγονότα του 1956, τής Άνοιξης τής Πράγας και τών τελευταίων 15 μηνών στην Πολωνία – γεγονότα που απέχουν κατά 12 χρόνια τό ένα από τό άλλο –, όφείλει να σημειώσει τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις παρ' όλα τά κοινά σημεία σημαντι-

κές διαφορές τους.

Κοινή ήταν ή έπιθυμία για διεύρυνση τών εθνικών και πολιτικών δικαιωμάτων. Οί διαφορές έντοπίζονται στην δυναμική τών κοινωνικών μεταβολών. Τό 1956 ή μεταρρυθμιστική ώθηση ήρθε από τή Μόσχα, από τήν αίθουσα του 20ου Συνεδρίου του ΚΚΣΕ, καθώς ή κομματική γραφειοκρατία εξαφάνιζε τή σκιά του Στάλιν, που τότε ήταν ακόμα παρούσα και παραμέριζε τόν πέλεκυ, που οί μυστικές ύπηρεσίες κρατούσαν κρεμασμένο πάνω από τά κεφάλια της. Έκεί είχαν τις ρίζες τους οί ένδοκομματικές κινήσεις που συγκλόνιζαν τήν Πολωνία και τήν Ούγγαρία τό 1956. Στην Πολωνία τό κύρος του μόλις άποφυλακισμένου Γκομούλκα παρείχε αρκετές έγγυσεις τόσο προς τό Κρεμλίνο όσο και προς τήν πολωνική κοινωνία. Στά μάτια του Κρεμλίνου ό Γκομούλκα ήταν ένας άπειθαρχος, πεισματάρης κομμουνιστής με τόν όποιο ώστόσο μπορούσε κανείς να συνεννοηθεί· για τούς Πολωνούς ήταν ένας συνήγορος τών εθνικών και δημοκρατικών προσδοκιών τους.

Στην Ούγγαρία ή αντίσταση τής σταλινικής πτέρυγας στο έσωτερικό του κρατικού μηχανισμού οδήγησε στο σημείο, ό ρυθμός τών μεταβολών να ύπαγορευεται από τόν έξεγερμένο πληθυσμό που 'χε ξεχυθεί στους δρόμους. Ο μηχανισμός τής εξουσίας κατέρρευε σαν χάρτινος πύργος. Ή Σοβιετική εισβολή ήταν άμεση άπόρροια αυτής τής κατάστασης.

Στην Τσεχοσλοβακία του '68 ήταν όρισμένοι κύκλοι του ίδιου του κομματικού μηχανισμού που αντίληφθηκαν πως χωρίς ριζικές μεταρρυθμίσεις ή οικονομική άναποτελεσματικότητα του κομμουνιστικού συστήματος και ή ροπή του προς τή σπατάλη και τήν

καθυπόληση θά έντεινονταν. Ἡ οὐσία τῆς σύγκρουσης στην Τσεχοσλοβακία ὀρισκόταν στην ἐπιθυμία τῆς φιλελεύθερης καί θριαμβεύτριας – καθὼς ὑποστηρίζονταν ἀπ' ὅλη τὴν κοινωνία – παράταξης τοῦ Ντοϊμπτσεκ γιὰ ἕκ των ἄνω εἰσαγωγή δημοκρατικῶν μεταρρυθμίσεων καί γιὰ χαλάρωση τῆς ἐξάρτησης ἀπὸ τὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση.

Ὁ τσεχοσλοβακικὸς «σοσιαλισμὸς μὲ ἀνθρώπινο πρόσωπο» εἶχε βέβαια πολλὰ πρόσωπα: ἀπὸ τὴ μεταρρυθμιστικὴ τάση τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ μέχρι μίαν πολυφωνικὴν θεώρηση τῆς κοινωνίας πού διέκρινε κανεὶς σὲ γραπτά τῆς ἀδέσμευτης δημοσιογραφίας. Καθοριστικὸς παράγοντας ὑπῆρξε ὡστόσο ἡ ἀνυπακοή τῶν Τσεχοσλοβακικῶν ἡγετῶν στίς σοβιετικὲς προτάξεις, ἡ ἐπιθυμία τους νὰ στηρίξουν τὴ νομιμότητα τῆς ἐξουσίας τους στὴ συναίνεση τῆς δικῆς τους κοινωνίας κι ὄχι μόνο τῶν γραφείων τοῦ Κρεμλίνου.

Στὴν Πολωνία τὰ πράγματα ἦταν διαφορετικά. Ἐδῶ, δύσκολα θά μπορούσαμε νὰ μιλήσουμε γιὰ σοσιαλισμὸ μὲ ἀνθρώπινο πρόσωπο. Εἴχαμε μᾶλλον νὰ κάνουμε μὲ ἕναν «ξεδοντισμένον κομμουνισμό». Ἐναν κομμουνισμό πού δὲν ἦταν πιά σὲ θέση νὰ διαγκώσει οὔτε καί νὰ ἀμυνθεῖ στὴν ἐπίθεση τῆς οργανωμένης κοινωνίας. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ κοινωνικὴ πῆση δὲν εἶχε κανένα στοιχεῖο βίας. Σὲ ἀντίθεση μὲ τίς ὑστερικὲς διακηρύξεις περὶ «ἀνοιχτῆς ἀντεπανάστασης» καί «φασιστικῆς τρομοκρατίας στὰ ἐργοστάσια», στὴ διάρκεια τῆς πολωνικῆς ἐπανάστασης δὲν σκοτιώθηκε κανεὶς, οὔτε χύθηκε σταγόνα αἵματος. Πολλοὶ ἀναρωτήθηκαν πῶς ἐξηγεῖται κάτι τέτοιο.

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πολωνικοῦ μεταρρυθμιστικοῦ κινήματος – ἡ ἄλλωὺς τῆς πολωνικῆς αὐτοπεριοριζόμενης ἐπανάστασης – ἔχει τίς ρίζες τῆς ἔξω ἀπὸ τοὺς ἐπίσημους θεσμοὺς τῆς δημόσιας κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἐκτός ἀπὸ τὴν Πολωνία ὁμάδες τῆς δημοκρατικῆς ἀντιπολίτευσης, πού λειτουργοῦσαν μὲ τὴν ὑποστήριξη πλατιῶν λαϊκῶν στρωμάτων κάτω ἀπὸ τὴν ἀποτελεσματικὴ κάλυψη τῆς Ἐκκλησίας. Στὴν περίοδο τῆς σχετικῆς ἀνεκτικῆς πολιτικῆς πού ἀκολουθοῦσε ἡ ὁμάδα Γκιέρεκ – αὐτὴ ἡ ἀνεκτικότητα ἀντιστοιχοῦσε κατὰ τὰ ἄλλα στους δεσμοὺς μὲ τὴ Δύση καί ἦταν ἀποτέλεσμα πολιτικῆς ἀδυναμίας καί ὄχι φιλελευθερισμοῦ – ἔγιναν προσπάθειες ἀλληλοβοήθειας καί κοινωνικῆς αὐτοάμυνας, ὁργανώθηκε μίαν ἀνεξάρτητη πνευματικὴ ζωὴ, χαραχτήκαν κάποιες πρῶτες κατευθύνσεις γιὰ τὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα. Πυρήνας τοῦ προγράμματος αὐτῶν τῶν ἀντιπολιτευτικῶν ὁμάδων – πῶς δημοφιλῆς ἔγινε ἡ «Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν Ἀμυνα τῶν Ἐργατῶν» (KOR) πού σχηματίστηκε μετὰ τίς ἀπεργίες τοῦ 1976 – ἦταν ἡ ἐπιθυμία νὰ ἀλλάξει ἡ κοινωνία, νὰ ἀνασυγκροτηθοῦν οἱ κοινωνικοὶ δεσμοὶ ἔξω ἀπὸ τίς ἐπίσημες δομές. Τὸ βασικὸ ἐρώτημα δὲν ἦταν: «πῶς μπορούμε νὰ ἀλλάξουμε τὸ σύστημα ἐξουσίας;», ἀλλὰ: «πῶς μπορούμε νὰ ἀμυνθοῦμε κατὰ τοῦ συστήματος αὐτοῦ;» Τούτῃ ἡ συλλογιστικὴ ἐπέδρασε στὴν ἐξέλιξη τῆς ἀπεργίας τοῦ Αὐγούστου, στὸ εἶδος τῶν αἰτημάτων, στὸ πρόγραμμα, τὴ στρατηγικὴ καί τὴν τακτικὴ τῶν ἐνεργειῶν τῆς Ἀλληλεγγύης.

Δεκαπέντε μῆνες διάρκεσε ὁ σκληρὸς ἀγῶνας γιὰ τὴ μεταρρύθμιση τῶν ολοκληρωτικῶν δομῶν. Τὸ ἀποκορύφωμά του ἦταν ἕξις ἰδιότυπο ὅπως καί ἡ

ἐξέλιξή του. Ἡ ἐπίσημη κήρυξη πολέμου κατὰ τῆς κοινωνίας προέκυψε ἀπὸ τὴ φύση τῶν συγκρούσεων πού προηγήθηκαν. Ὁ πόλεμος, ἔλεγε ὁ Κλαούζεϊτς, εἶναι ἡ συνέχιση τῆς πολιτικῆς μὲ ἄλλα μέσα. Τοῦτῃ τὴ φορά ἐπρόκειτο γιὰ ἕναν πόλεμο κατὰ τῆς οργανωμένης κοινωνίας διεξαγόμενον ἀπὸ ἕνα κρατος-ἐργαλεῖο τῶν πολιτικῶν δυνάμεων πού εἶναι ὁργανωμένες στὸ Σύμφωνο τῆς Βαρσοβίας.

Ἡ ἀνάλυση τῶν λαθῶν τῆς Ἀλληλεγγύης θά εἶναι γιὰ καιρὸ ἀντικείμενον διαμάχης στὴν Πολωνία. Στὸ λαό, ὅπως καί στὴ γυναίκα, δὲν θά συγχωρεθεῖ ποτέ ἡ στιγμή ἐκείνη, ὅταν παρասυρμένοι ἐπιτρέψουν σὲ κάποιον ἄχρειο νὰ τοὺς ἐξουσιάσει – γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὴν πετυχημένη φράση τοῦ Μάρξ. Τὸ συνδικάτο, ὄντας ἕνα μέτωπο ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης, ἔσβησε πίσω του ὅλες τίς καλὲς καὶ κακὲς πλευρὲς τῆς κοινωνίας πού τὸ γέννησε, μίαν κοινωνία πού ἐπὶ 37 χρόνια ἔζησε μακριὰ ἀπὸ κάθε δημοκρατικὸ θεσμὸ, ἀπὸ κάθε πολιτικὴ παιδεία· μίαν κοινωνία πού συστηματικὰ τὴν κοροϊδεῖσαν, τὴν ἀποβλάκωσαν, τὴ μείωσαν· μίαν κοινωνία πού εἶναι πεισματάρη καί συνετὴ συνάμα, ὅπου ἀφενὸς τιμῆ, ἔλευθερία καί ἀλληλεγγύη ἀναγνωρίζονται ὡς ὑψιστὲς ἀξίες, ἀφετέρου ὁ συμβιβασμὸς συχνότατα ταυτίζεται μὲ τὴ συνθηκολόγησιν καί τὴν προδοσίαν.

Ἡ Ἀλληλεγγύη ἦταν ἕνα δημοκρατικὸ κίνημα τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐργασίας, πού λειτουργοῦσε μέσα σ' ἕναν ἀντιδημοκρατικὸ περίγυρο, μέσα σ' ἕνα ολοκληρωτικὸ σύστημα πού ἀντλοῦσε τὴ νομιμότητά του ἀποκλειστικά ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῶν ἀποφάσεων τῆς Γιάλτας.

Ἡ ὑπόμνηση τῶν ἀποφάσεων τῆς Γιάλτας στοὺς Πολωνοὺς εἶναι τουλάχιστον περιττὴ· αὐτὸ ὡστόσο δὲν ἀπέτρεψε τὸν κύριον Νάννεν ἀπὸ τίς πρόσφατες δηλώσεις του, σύμφωνα μὲ τίς ὁποῖες τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα ταιριάζουν μόνο σ' ὄσους ζοῦν δυτικὰ τοῦ Ἑλδα, ἐνῶ γιὰ τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Ἀνατολῆς ἐπιφυλάσσονται τὸ μαστίγιον καί τὸ συρματόπλεγμα ὡς κατάλληλα ἐργαλεῖα γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ δημόσιου βίου.

Οἱ Πολωνοὶ δὲν ἔχασαν λοιπὸν τὴ Γιάλτα. Ἀπὸ κεῖ καί πέρα τὸ πρόβλημα συνίστατο στὴν ἀνάγκη νὰ μεταφραστῆ ἡ πραγματικότητα τῆς Γιάλτας σὲ μίαν πῶς σύγχρονη γλῶσσα. Κι αὐτὸ δὲν ἦταν καθόλου εὐκόλο.

Τὸ δυναμικὸ, αὐθόρμητο κοινωνικὸ κίνημα, πού συγκροτήθηκε χωρὶς προπαρασκευὴ ἢ πρότυπα ἀπ' τὴ μίαν μέρα στὴν ἄλλη μέρα σὲ μίαν διαρκῆ σύγκρουση μὲ τὴν ἐξουσία, δὲν ἀπέβλεπε σὲ μονοσήμαντα καθορισμένους στόχους, οὔτε διέθετε σαφῆ ἀντίληψη περὶ τοῦ τρόπου συνύπαρξής του μὲ τὸ κομμουνιστικὸ καθεστῶς. Ἀφέθηκε εὐκόλα νὰ παρασυρθεῖ σὲ ἀσημαντὲς διαμάχες, στὸ ἐσωτερικὸ του ὑπῆρχαν ἀρκετὲς διχογνωμίες ἀλλὰ καί ἀταξία, ἀνικανότητα, ἀνεπαρκὲς γνώση τοῦ ἀντιπάλου καί τῶν μεθόδων δράσης πού χρησιμοποιοῦσε. Ἡ Ἀλληλεγγύη ἤξερε νὰ ἀπεργεῖ, δὲν ἤξερε ὅμως νὰ περιμένει· κατεῖχε τὴν τεχνικὴ τῆς μετωπικῆς ἐπίθεσης, ἀλλ' ὄχι καί τῆς ὀπισθοχώρησης· διέθετε ὀρισμένους θεμελιώδεις ἀρχές, ὄχι ὅμως κι ἕνα πρόγραμμα σταδιακῆς δράσης. Ἦταν ἕνας γίγαντας μὲ ἀτσάλινα πόδια, μὰ μὲ χέρια πλῆινα. Εἶχε δύναμη στὰ ἐργοστάσια, μέσα στὸ ἐργατικὸ προσωπικὸ, ἦταν ὅμως ἀμήχανη καί ἀνήμπορη στὸ τραπέζι τῶν δια-

πραγματούσεων. Είχε μπροστά της έναν αντίπαλο που μπορεί να μην ήταν σε θέση ούτε την αλήθεια να πει, ούτε την οικονομία να προφυλάξει από την κατάρρευση, ούτε καν να εκπληρώσει τις ίδιες του τις υποχρεώσεις, ήταν όμως ικανός για ένα πράγμα: να διαλύσει την κοινωνική αλληλεγγύη. Την τέχνη αυτή την είχε μάθει στην εντέλεια στα 37 χρόνια της εξουσίας του.

Γούτος ο συνεταιρός – ο εξουσιαστικός μηχανισμός – ήταν ηθικά και οικονομικά χρεωκοπημένος και λόγω της πολιτικής του αδυναμίας ανέκτανος να εφαρμόσει οποιαδήποτε πολιτική. Αλλά η Αλληλεγγύη εξέλαβε την πολιτική αδυναμία ως γενική αδυναμία ξεχνώντας ότι ένας μηχανισμός βίας, ανέπαφος από τη δημοκρατική «διάβρωση», μπορεί να αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο στα χέρια μιας δικτατορικής εξουσίας, ειδικά όταν βλέπει το έδαφος να φεύγει κάτω από τα πόδια της. Το κομμουνιστικό σύστημα στην Πολωνία ήταν ένας κολοσσός πάνω σε πήλινα ποδάρια. Τα χέρια του όμως παρέμεναν άτσάλινα. Ζητώντας δημοκρατικές εκλογές για το κοινοβούλιο και τα συμβούλια, οι υπεύθυνοι της Αλληλεγγύης έμοιαζαν από την άλλη μεριά να λησμονούν ότι παρόμοια συνθήματα θά έθεταν σε συναγερμό τους κρατούντες, καθώς προοιωνίζαν το γρήγορο τέλος τους.

Ας επαναλάβουμε λοιπόν: η Αλληλεγγύη δεν άπαιτησε ποτέ την αποπομπή των κομμουνιστών από την κυβέρνηση και την αντικατάσταση του κράτους από τα συνδικάτα. Το πρόβλημα ωστόσο είναι ότι οι κυβερνώντες απaráστιχοι αυτά ακριβώς τα σχέδια διείδαν στις διακηρύξεις της – δεν έχει τώρα σημασία κατά πόσον αυτό ήταν αναπόφευκτο. Αντιλαμβάνονταν την πίεση της δάσης για διάλυση των κομματικών επιτροπών στα εργοστάσια, τους τρομοκρατούσε το φάντασμα των εκλογών για τα λαϊκά συμβούλια, εφιάλτες τους γεννούσε το δημοψήφισμα για την αυτοδιαχείριση και επιπλέον έβλεπαν ότι το θέμα της δραστηκής ανόδου των τιμών δεν σήκωνε αναβολή. Απάντησαν με το πραξικόπημα του Δεκεμβρίου.

Ήταν η τελευταία απάντηση που τους έμενε.

Η Αλληλεγγύη δεν περιέμενε στρατιωτικό πραξικόπημα· το πραξικόπημα την αϊφνιδίασε. Την ευθύνη δεν την έχουν οι εργάτες, άλλ' όλοι εκείνοι που (όπως και ο γράφων) με βάση την ιδιότητά τους ως διανοούμενων ήταν επιφορτισμένοι να διαμορφώσουν την πολιτική όπτική του συνδικάτου. Η θεωρητική σκέψη, ειρρήσθω εν παρόδω, για το ζήτημα των αλλαγών του συστήματος ακολουθούσε, χωλαίνοντας, τα γεγονότα. Πέραν της τρέχουσας φρασεολογίας δεν υπήρχε κανενός είδους πολιτική σκέψη. Η πρακτική έτρεχε μπροστά από τη θεωρία, πράγμα καθόλου πρωτόφαντο στην πολωνική ιστορία.

Η κύρια διένεξη στους κόλπους της Αλληλεγγύης, αν και ποτέ δεν προσδιορίστηκε με σαφήνεια, περιστρεφόταν γύρω από το ρυθμό και την έκταση των αλλαγών. Στην αρχή την πλειοψηφία είχαν οι υποστηρικτές συμβιβαστικών λύσεων, με την πάροδο όμως του χρόνου έγινε φανερό ότι η εξουσία ερμήνευε κάθε ένδοξη στάση ως αδυναμία. Όλες οι παραχωρήσεις έπρεπε να κατακτηθούν με άπεργία ή άπειλή άπεργίας.

Οι συνεχείς άπεργίες, στις οποίες έντεχνα μäs εξωθούσε η εξουσία, καταπονούσαν την κοινωνία που ήταν ήδη εξαντλημένη από τις δυσκολίες της καθημερινής ζωής. Και καθώς τίποτα θετικό δεν προέκυπτε

και καμιά βελτίωση της ποιότητας ζωής δεν γινόταν αισθητή, φθάσαμε στην πόλωση. Το νόημα της τακτικής αυτής τέθηκε σε αμφισβήτηση. Οι μόνιμοι έλεγαν: «όχι άλλες άπεργίες, δεν κερδίζουμε τίποτα», άλλοι πάλι: «όχι πιά άσυνεπείς άπεργίες και ύπαναχωρήσεις, χρειάζεται μια γενική άπεργία που θά εξαναγκάσει την κυβέρνηση σε παραχωρήσεις». Είναι δύσκολο να πει κανείς ποιοι ήταν οι περισσότεροι, οι τελευταίοι πάντως ακούγονταν έντονα. Νεαροί κυρίως εργάτες, από μεγάλα εργοστάσια, άπαιτούσαν από την ήγεσία της Αλληλεγγύης ριζοσπαστική συμπεριφορά, ή άποφυγή της οποίας γινόταν ολοένα και πιο δύσκολη (παρόλες τις προσπάθειες του Βαλέσα και του Κουρόν). Η περιφρόνηση προς την εξουσία μεγάλωνε, λίγοι την έπαιρναν πιά στα σοβαρά. Κανείς σχεδόν δεν πίστευε ότι θά κατάφεραν να δάλουν τους Πολωνούς στρατιώτες να χτυπήσουν τους Πολωνούς εργάτες, κανείς σχεδόν δεν έβλεπε την πιθανότητα ενός πραξικοπήματος. Και δεν την έβλεπε από άφέλεια και έλλειψη ρεαλισμού, αλλά και λόγω της μακρόχρονης πολωνικής παράδοσης που καθιστούσε σχεδόν άδιανόητη ακόμα και μια άπόπειρα του στρατού να καθυποτάξει την κοινωνία. Οι μήνες που πέρασαν είχαν στεριώσει στη λαϊκή συνείδηση μιάν εικόνα για την εξέλιξη των συγκρούσεων κράτους και κοινωνίας που δεν χωρούσε καθαρούς νικητές. Οι άγχόνες και οι λίστες των προγραμμένων υπήρχαν μόνο στην άρρωστημένη φαντασία των προυχόντων του κόμματος.

Στην επίθεση της κυβέρνησης τό συνδικάτο γνώριζε μονάχα μιάν άπάντηση: άπεργιακή κατάληψη. Αλλ' η έφοδος του στρατού στα εργοστάσια εξουδετέρωσε αυτή την τακτική. Η συνείδηση όμως πώς η ειρηνική αντίσταση είναι άσποχη μπορεί να φέρει καταστροφικά άποτελέσματα. Τό αίμα που έχυσαν οι άνθρακωρύχοι του «Βούγιεκ» μπορεί να γίνει γόνιμο μάθημα για τη γλώσσα που πρέπει να μιλήσει κανείς στην κυβέρνηση, αν θέλει να πετύχει κάτι.

Τί σκέφτονταν οι κομμουνιστές για την Αλληλεγγύη; Η κρίση του Αυγούστου δεν τους αϊφνιδίασε, παρόλο που ο τρόπος διεξαγωγής των εκλογών, ή ώριμότητα των αίτημάτων, ή πειθαρχία και ή άλληλεγγύη στα εργοστάσια τους τάραξαν. Η ομάδα Γκιέρεκ, που ανέθηκε στην εξουσία μέσα στη δίνη της άιματηρης εξέγερσης των ναυπηγείων τό Δεκέμβριο του 1970, φρόντιζε με έπιμονή να άποφύγει μιάν ένοπλη άντιμετώπιση των εργατών. Η άναγνώριση του άνεξάρτητου συνδικάτου τό 1980 ήταν μιá πράξη άπόγνωσης που συνοδεύονταν από την έλπίδα ότι τό κίνημα θά μπορούσε να περιοριστεί στις περιοχές της Βαλτικής, να χειραγωγηθεί με τόν καιρό και να διαλυθεί από τά μέσα. Όταν όμως τό κύμα των άπεργιών του Αυγούστου τους άνάγκασε να επιτρέψουν τη λειτουργία του συνδικάτου σε πανεθνική κλίμακα, ή μόνη έλπίδα που τους απέμενε ήταν ή καταπόνησή του με προδοκάτσιες και ή διάσπασή του από τά μέσα. Η Αλληλεγγύη άποτελούσε θανάσιμο κίνδυνο καθώς άμφισβητούσε τη βασική άρχή της κομμουνιστικής ιδεολογίας ότι τό κομμουνιστικό κόμμα εκπροσωπεί την εργατική τάξη.

Τό σχέδιο διάλυσης του συνδικάτου με «πολιτικά μέσα» άπέτυχε. Ωστόσο, οι συνεχείς συγκρούσεις, π.χ. για τους πολιτικούς κρατούμενους, τά ελεύθερα

Σάββατα, την αναγνώριση της αγροτικής Άλληλεγγύης, καθώς και οι προσωπικές διαμάχες εξασθενούσαν το συνδικάτο. Αυτό όμως δεν σήμαινε και βελτίωση της κατάστασης για τον κρατικό μηχανισμό: ίσα ίσα, με το διχασμό και το δηλητηριασμό του από τις έριδες για την εξουσία, του δημιουργήθηκε ένα πρόσθετο μείζον πρόβλημα – το κόμμα.

Κατά την άπεργία του Αυγούστου, το κόμμα, υπό την έννοια της οργανωμένης κοινότητας των μελών του, ήταν πιά ανύπαρκτο. Το όργανο αυτό, σε παλιότερες εποχές χρήσιμο στον κρατικό μηχανισμό για τη διάσπαση της κοινωνικής άλληλεγγύης, είχε τούτη τη φορά άποτύχει. Στην προσπάθειά του να επαναφέρει το κόμμα στη ζωή, ο μηχανισμός άνοιξε κυριολεκτικά το κουτί της Πανδώρας. Από τη μιά μεριά, ψάχνοντας για έξιλαστήρια θύματα, έφεραν συνεχώς στη δημοσιότητα σκανδαλώδεις αποδείξεις για τη διαφθορά της ομάδας Γκιέρεκ. Άπ' την άλλη, τά άπλά κομματικά μέλη άρχισαν να έπιστρέφουν μαζικά τις ταυτότητές τους, ή, ακόμα χειρότερα, να οργανώνονται σε πυρήνες βάσης που άπαιτούσαν δημοκρατία μέσα στο κόμμα και άρση του σταλινικού μοντέλου που βασιζόταν στην άπόλυτη ίσχύ του μηχανισμού.

Έδώ πρέπει τελικά να αναζητηθεί ή θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα στα πρόσφατα γεγονότα της Πολωνίας και τις κρίσεις του 1956 και του 1968. Οι κομμουνιστές ήγέτες (Νάγκυ, Γκομούλκα, Ντούμπτσεκ) ήταν τότε σε θέση να κατακτήσουν την έμπιστοσύνη της κοινωνίας. Η παράταξη της εκ των άνω μεταρρύθμισης του κόμματος διέθετε κοινωνική ύποστηρίξη. Στην Πολωνία, όλόκληρο το κόμμα σερόνταν πίσω από τά γεγονότα. Δεν ήταν αυτό ή κινητήρια δύναμη των κοινωνικών μεταβολών, αντίθετα: ένα κοινωνικό κίνημα έξω από το ΠΕΕΚ προκάλεσε μεταβολές στις τάξεις του κόμματος. Μπροστά στους στόχους της Άλληλεγγύης, τά μεταρρυθμιστικά σχέδια του κόμματος ήταν αναχρονιστικά.

Οί όπαδοί της μεταρρύθμισης του κόμματος δεν άποτελούσαν ενιαίο στρατόπεδο. Άνάμεσά τους έβρισκε κανείς διαφορετικές προσωπικότητες, όπως ο Άντρέι Βέρπλαν, ένας από τους ιδεολογικούς δικτάτορες της εποχής Γκομούλκα και Γκιέρεκ· ο γνωστός εκδότης Στέφαν Μπρατκόφσκι, ένας από τους οργανωτές των εκδηλώσεων «Έμπειρία και Μέλλον», πρόεδρος της Ένωσης Δημοσιογράφων· ο Βόιτσεκ Λαμέντοβιτς, 36 ετών, έπιστημονικός συνεργάτης της Κομματικής Σχολής· ο Ζμπίνιεφ Ίβάνοφ, κομματικός γραμματέας και ήγέτης της αυγουστιανής άπεργίας σ' ένα έργοστάσιο του Τορούν.

Παρά τις μεταξύ τους διαφορές, έπесαν όλοι θύματα του έξης παράδοξου, που χαρακτηρίζει όλους τους μεταρρυθμιστές των κομμουνιστικών κομμάτων: στο όνομα της έλευθερίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης άπαιτούσαν την άναμόρφωση ενός ολοκληρωτικού κόμματος – ενάντια στο γραφειοκρατικό μηχανισμό που έμποδίζει την έλευθερία της σκέψης και της δημιουργίας προκρίνοντας τη μετριότητα και τη διαφθορά. Άλλ' άκριβώς γι' αυτό, θά μπορούσαν να χτυπήσουν με έπιτυχία το μηχανισμό μόνον έφόσον οργάνωναν ένα μαζικό κίνημα, κι όχι κινούμενοι μέσα σε μιά φράξια που άγωνίζεται για την έξουσία. Άπό το κόμμα ήταν εκ των πραγμάτων αποκλεισμένοι ως φραξιονιστές, και ήταν επιπλέον άναγκασμένοι να μεταχειρίζονται στον καθημερινό άγώνα τις ίδιες μεθόδους για τις όποιες κατηγορούσαν τους άν-

τιπάλους τους. Οί «πυρήνες βάσης» όρισμένων κομματικών οργανώσεων έμοιαζαν να προσπαθούν να τετραγωνίσουν τον κύκλο. Ήταν τελείως άνίσχυροι ώστε να μπορέσουν να νικήσουν τον μηχανισμό που δεν θά τους δεχόταν χωρίς αντίδραση· και πράγματι, δεν κατάφεραν να άντέξουν στην μαζική άντεπίθεση των συντηρητικών δομών του κόμματος.

Οί Πολωνοί κομματικοί μεταρρυθμιστές της πρόσφατης περιόδου ήταν φτηνά αντίγραφα των πνευματικών τους πατέρων και άδελφών του πολωνικού Όκτώβρη και της Άνοιξης της Πράγας. Οί στόχοι τους ήταν φαινομενικά λιγότερο άφηρημένοι, σχετίζονταν περισσότερο με την καθημερινή ζωή. Έλειψαν οί φοβεροί καθγάδες για τη φιλοσοφία του νεαρού Μάρξ, άντ' αυτού συζητούσαν για την οικονομική μεταρρύθμιση.

Άλλ' ή ιστορία αυτή σταμάτησε στο ξεκίνημά της. Η κίνηση δε βρήκε καμιά ύποστηρίξη στον πνευματικό κόσμο. Ήταν άπλως ή έλίγονος και συνάμα το τελευταίο στάδιο στη διαδικασία της πνευματικής χρεωκοπίας του ύπαρκτου κομμουνισμού. Η κοινωνία βολευόταν ήδη με τη κανονική της γλώσσα, την ώρα που οί ιδέες των κομματικών άναμορφωτών έμειναν πεισματικά προσκολλημένες στη μαρξιστολενινιστική «νεόγλωσσα». Το κεντρικό έρώτημα των κομματικών μεταρρυθμιστών ήταν: «πώς θά πετύχουμε τον εκδημοκρατισμό του κόμματος;» – πράγμα που θεωρείτο κλειδί για τον εκδημοκρατισμό της κοινωνίας. Για τη κοινωνία αντίθετα το κεντρικό έρώτημα ήταν: «πώς θά άποσπάσουμε όσο το δυνατό περισσότερες περιοχές της δημόσιας ζωής από τη δικαιοδοσία της κομματικής νομενκλατούρας;».

Ο κομματικός μηχανισμός κατηγορούσε την Άλληλεγγύη ότι δεν ήταν συνδικάτο αλλά πολιτικό κόμμα. Η Άλληλεγγύη άνταπέδιδε τη μομφή, με τον ύπαινιγμό πώς το ΠΕΕΚ έπρεπε να ξελιχθεί σε πολιτικό κόμμα που παλεύει για την άξιοπιστία του μέσα στην κοινωνία, αντί να παραμένει γαντζωμένο στη θέση ενός συνδικάτου των συνεργατών του μηχανισμού έξουσίας. Γιατί αυτός ήταν ή άκριβής όρισμός που ταίριαζε στα κοινωνικά χαρακτηριστικά του κυβερνώντος κομμουνιστικού κόμματος. Κι αυτό είχε άποφασιστική σημασία.

Η κατάσταση δεν μεταβλήθηκε παρά τη δημοκρατική διεξαγωγή του 9ου Συνεδρίου του ΠΕΕΚ – στα άνώτατα αξιώματα εκλέχθηκαν με δημοκρατικές διαδικασίες άτομα άνεπιστρεπτι συμβιβασμένα. Άνάμεσα τους ή Άλμπιν Ζίβακ, προοριζόμενος στην εποχή του για πρότυπο Πολωνού Σταχάνοφ, έργατης – ύπόδειγμα με τη ταυτότητα της ασφάλειας στη τσέπη. Με τον Ζίβακ και τους όμοιούς του στο Πολιτικό Γραφείο το ΠΕΕΚ δεν μπορούσε να ύπολογίζει στην κοινωνική του άξιοπιστία. Η νέα ήγεσία και το πρόγραμμα που ψηφίστηκε ήταν γέννες νεκρές. Ο μηχανισμός δεν μπορούσε πιά να έλπίζει παρά σε μιά διάσπαση της Άλληλεγγύης και στο μεσολαβητικό ρόλο της Έκκλησίας.

Πράγματι, προς αυτή την κατεύθυνση κινήθηκαν. Η ιδέα συνίστατο σ' ένα μέτωπο έθνικής συνεννόησης στηριγμένο στο κράτος, την Έκκλησία και την Άλληλεγγύη, όπως συμβόλιζε και ή συνέντηση του Γιαρουζέλσκι, του καρδινάλιου Γκλέμπ και του Βαλέσα. Αυτή ήταν και ή τελευταία προσπάθεια άναίμακτου

έκτροχιασμού του συνδικάτου.

Η καθολική εκκλησία, θεσμός που διέθετε μέγιστο ηθικό κύρος στην Πολωνία, ενισχυμένο μάλιστα και από την πρόσφατη εκλογή Πολωνού Πάπα, είχε όπωσδήποτε μία τάση προς συμβιβαστικές λύσεις. Κατέβαλε έτσι προσπάθειες να γεφυρώσει το χάσμα, ν' ανοίξει δρόμους συνεννόησης, να χαλαρώσει την ένταση ανάμεσα στην εξουσία και την Άλληλεγγύη. Υποτίθεται όμως πώς το ζητούμενο ήταν ο συμβιβασμός κι όχι βέβαια η ολοσχερής παραίτηση του συνδικάτου από τις θεμελιώδεις αρχές και τους στόχους του. Γιατί το κοινό ψηφοδέλτιο που πρότεινε ο μηχανισμός για τις κοινοτικές εκλογές του Σεπτεμβρίου δεν είχε περιεχόμενο άλλο από την εγκατάλειψη των στόχων μας - τέτοιες λύσεις ούτε μπορούσε, ούτε ήθελε να υποστηρίξει η Έκκλησία.

Φθάσαμε τότε σε ένα σημείο καμπής. Στο συνδικάτο είχε πλέον γίνει φανερό πώς η σύγκρουση ήταν αναπόφευκτη, η εξουσία θεωρούσε αυτονόητο πώς κάθε δυνατότητα συμβιβασμού είχε εξαντληθεί.

Θά πρέπει να παραδεχθούμε, ότι η νυχτερινή επιχείρηση του Δεκεμβρίου είχε τέλεια εξέλιξη, χάρη και στη συμβολή της έλλειψης κάθε ένδοιασμού από τους εκτελεστές. Με τάνκς και ξιφολόγχες «ήμερεψαν» τόν συνδικάτο και κατέβαλαν την αντίσταση των εργατών στα έργασάσια. Όμως τούτος ο θρίαμβος του μηχανισμού μπορεί να έχει απρόσμενες συνέπειες, μπορεί να εξελιχθεί σε τρανή απόδειξη ιστορικής μυωπίας. Με ξιφολόγχες μπορεί κανείς να φοβίσει, να τρομοκρατήσει, να σκοτώσει, να κερδίσει μάχες από τόν άοπλο κοσμάκη. Άλλά πάνω σε μία ξιφολόγγη - αυτή τή φράση του Ταλλεϋράνδου συνήθιζε να επαναλαμβάνει ο Στέφαν Μπρατκόφσκι - δεν κάθεται κανείς όμορφα. Και με τις ξιφολόγχες - θά προσθέσουμε έμεις - δεν σήνουν 15 μήνες έλευθερίας από τή μνήμη των ανθρώπων.

Γυρεύαμε προηγούμενα να άπαντήσουμε στο έρώτημα, πώς κατάφερε η εξουσία να σπάσει σ' ένα τόσο μικρό χρονικό διάστημα τήν αντίσταση. Έκτός άπ' τόν αϊφνιδιασμό και τήν πεποίθηση ότι τó φράγμα τής αίματοχυσίας θά ήταν ανυπέροβλο για κάθε Πολωνό, υπήρχε ένας άκόμα παράγοντας που καθόρισε τις εξέλιξεις: η σκιά τής Ρωσίας.

Τό ζήτημα τής σοβιετικής επέμβασης είχε συχνά συζητηθεί. Καθημερινά δημοσιεύματα στόν τύπο επιβεβαίωναν τις άπροκάλυπτες διαθέσεις τής Μόσχας. Η Άλληλεγγύη, τό ξέραμε, δεν ήταν ιδιαίτερα αγαπητή στο Κρεμλίνο. Διαφορές υπήρχαν σχετικά με τήν εκτίμηση των κατευθύνσεων τής σοβιετικής πολιτικής, ή όποια ήταν μπλεγμένη άσχημα στο Άφγανιστάν, τόσο στο έσωτερικό του, όσο και διεθνώς.

Πάνω σ' αυτό δεν είχαμε ξεκαθαρισμένες άπόψεις. Μερικοί έκρυβαν τήν έλπίδα ότι ή δημιουργία ενός τύπου πολυσοβιετικών σχέσεων, όπου θά υπήρχε θέση για τήν Πολωνία ως υποκείμενο, ήταν έφικτή. Πιστεύαμε άκόμα πώς μόνο σε μιάν άκραία κατάσταση, μόνο σε περίπτωση έμφυλίου πολέμου ή άπόπειρας κατάληψης τής εξουσίας, θά αποφάσιζαν οι σοβιετικοί ήγγετες μιάν ένοπλη επέμβαση. Είχαμε τή γνώμη ότι ή πολωνική εξουσία χρησιμοποιούσε εκείνη τήν ώρα τό σοβιετικό φόβητρο προκειμένου να προκαλέσει τό ψυχολογικό άποτέλεσμα μιάς επέμβασης χωρίς επέμβαση.

Η συνέχεια έδειξε, ότι αυτές οι σκέψεις ήταν σωστές: ή Σοβιετική Ένωση έκανε τά πάντα για να συγκαλύψει τή συμμετοχή τής στο πραξικόπημα του Δεκεμβρίου. Από τή σκοπιά των Ρώσων τά γεγονότα εξελίχθηκαν κατά τρόπο ιδανικό: «οι Πολωνοί άνέλαβαν να λύσουν τά προβλήματά τους μόνοι τους». Τό διάταγμα για τήν κατάσταση πολιορκίας θά υπενθυμίσει στόν κόσμο τήν Ταργκοβίτσα, τό θλιβερό εκείνο σύμβολο έθνικής αισχύνης*. Τό φόβητρο μιάς σοβιετικής επέμβασης σε περίπτωση άποτυχίας του Γιαρουζέλσκι σάθηκε καθοριστικό για τή συμπεριφορά των Πολωνών. Διακινδυνεύω αυτή τήν υπόθεση έχοντας τήν πεποίθηση, ότι άποτελεί ένα άκόμα επιχείρημα πόσο πλούσια είναι τά άποθέματα ορθολογικής σκέψης και ύγειους ανθρώπινης συνείδησης αυτού του ρομαντικού λαού, ένα άκόμα επιχείρημα ότι οι Πολωνοί όχι μόνο μάχονται, αλλά μπορούν και να σκέφτονται.

Κανείς στην Πολωνία δεν υπολόγιζε στη βοήθεια τής Δύσης, κι έτσι ή έντονη αντίδραση τής δυτικής κοινής γνώμης και των δυτικών κυβερνήσεων ήταν μία μάλλον ευχάριστη έκπληξη. Αυτός ο αντίπαλος μιάς ένθαρρύνει και μπορεί με τό χρόνο να συμβάλλει στην άμβλυνση τής καταπίεσης. Η άγανάκτηση τής διεθνούς κοινής γνώμης έχει μιά σημαντική ήθική διάσταση, γιατί τονίζει ότι οι δημοκρατικές άξίες είναι ένιαίες και άδιαίρετες σ' όλο τόν κόσμο, έχουν παντού τους υπερασπιστές τους και δεν παύουν να ύφίστανται ως άξίες άκόμα κι όταν καταπατηθούν από στρατιωτικές μπότες. Κι αυτό είναι μιά άκτίνα έλπίδας για κείνους που συλλαμβάνονται και καταδιώκονται, ένα φώς στο σκοτάδι τής πολωνικής καθημερινής ζωής υπό στρατιωτικό νόμο.

Οι ένεργειες των διαφόρων κυβερνήσεων έχουν βέβαια και τήν πολιτική τους διάσταση, είναι δηλαδή κομμάτι τής μείζονος διεθνούς στρατηγικής, στην όποια τό πολωνικό ζήτημα άποτελεί ένα άπλό επεισόδιο. Δεν πρέπει να 'χουμε ψευδαισθήσεις πώς τάχα τά πράγματα είναι άλλως. Άλλ' άξίζει τόν κόπο ν' άσχοληθεί κανείς με ένα στοιχείο αυτής τής στρατηγικής - με τό αίτημα για οικονομικές κυρώσεις. Δεν γνωρίζω ποιά είναι τά κίνητρα του προέδρου Ρήγκαν. Άμφιβάλλω κατά πόσο - όπως υποστηρίζει ή έπίσημη προπαγάνδα στην Πολωνία - οι κυρώσεις άποτελούν εκδήλωση τής όργης του για τήν άποτυχία τής Άλληλεγγύης να επαναφέρει τό καπιταλισμό στην Πολωνία. Άν ήταν έτσι τότε ο Ρήγκαν πρέπει να είναι κουτός.

Πιστεύω ότι οι κυρώσεις είναι μία φυσιολογική άπάντηση των Δυτικών στο στρατιωτικό πραξικόπημα, ή δέ ευθύνη για τις συνέπειες βαρύνει τους όργανωτές του. Για τις καταστροφικές συνέπειες που θά 'χουν οι κυρώσεις στις πολωνικές οικογένειες ευθύνεται ο Γιαρουζέλσκι και τό στρατιωτικό συμβούλιο κι όχι ο Ρήγκαν ή τό Πεντάγωνο.

Η οικονομία των κομμουνιστικών κρατών δεν μπορεί να τά βγάλει πέρα χωρίς τή δυτική τεχνολογία και τις πρώτες ύλες, γιατί έξαρτάται άπ' αυτές. Άντίθετα δεν πρέπει να θεωρήσουμε ότι τά γενναιόδωρα δάνεια επισπεύδουν άπαραίτητα τις μεταρρυθμίσεις -

* Τό 1792 στην δημοσπονδία τής Ταργκοβίτσα συνενώθηκαν Πολωνοί άρχοντες κατά τής συνταγματικής μεταρρύθμισης και κάλεσαν ρωσικά στρατεύματα σε βοήθεια, πράγμα που οδήγησε στο δεύτερο διαμελισμό τής Πολωνίας.

ή περίπτωση Γκιόρεκ είναι απ' αυτή την άποψη ιδιαίτερα διδακτική. Έπιπλέον είναι αδύνατο να αναμορφωθεί μία οικονομία με τη βοήθεια της λόγχης, των καταγγελιών και της άστυνομίας. Τα δάνεια πήγαν έτσι χαμένα. 'Ας μὴ ἐκπλαγούμε λοιπόν πού οι προοπτικές δὲν είναι διόλου ἐνθαρρυντικές για τὴ Δύση. Μπορεί νὰ κατηγορήσει κανείς τούς δυτικούς πολιτικούς, ἐπειδὴ θέλουν γιὰ συνεργατὴ μίᾶ πολωνική κυβέρνηση πού νὰ διαθέτει τουλάχιστον κάποια ὑπολείματα ἐμπιστοσύνης στό λαό της; 'Επειδή ἔξαρθοῦν τὰ προσεχῆ δάνεια ἀπό τὴν ἀποκατάσταση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων στήν Πολωνία;

Ἡ ἐπίσημη προπαγάνδα προσπαθεῖ νὰ παρουσιάσει τίς κυρώσεις ὡς ἀπειλή κατὰ τῆς ὑπαρξῆς τῶν Πολωνῶν· ὑποστηρίζει ὅτι μέ τίς κυρώσεις θά παρεμποδιστοῦν τάχα οἱ δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις καί θά τραυματισθεῖ ἡ πολωνική ἀνεξαρτησία. Δὲν εἶμαι ὑπέρομαχος τῶν κυρώσεων, ἀλλά ἀποτελεῖ μεγάλη δειλία τῶν ὑπευθύνων ὅταν προσπαθοῦν νὰ βγάλουν τὴν εὐθύνη ἀπὸ πάνω τους. Δὲν ἦταν ὁ Ρήγκαν πού ἰσοπέδωσε τὴν πολωνική οικονομία, ἀλλ' ἦταν αὐτοὶ πού ὑπέταξαν τὸ πνευματικὸ καί ὕλικό μέλλον τοῦ πολωνικοῦ λαοῦ στό δικά τους στενά καί ἐγωιστικά συμφέροντα. Τί πρέπει ἄλλο νὰ συμβεῖ γιὰ νὰ κατανοήσουν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ὅτι ἡ διάλυση ἀνεξάρτητων θεσμῶν μέ μεθόδους ἀστυνομικοστρατιωτικῆς δικτατορίας τούς ἀπομονώνει καί ἀπὸ τὸ λαό καί ἀπὸ ὅλοκληρο τὸν πολιτισμένο κόσμο;

Καί τώρα, τί γίνεται; Γύρω ἀπ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα περιστρέφεται κάθε νυκτερινὴ συζήτηση στήν Πολωνία· καί κουβέντες γίνονται πολλές παρόλη τὴ βραδυὴν ἀπαγόρευση τῆς κυκλοφορίας.

Τὸ βράδυ τῆς 12ης πρὸς τὴ 13η Δεκεμβρίου τὸ κυβερνῶν κομμουνιστικὸ κόμμα ἐπανῆλθε στό ἀρχικό καθεστῶς τοῦ 1945 – στό καθεστῶς μίᾶς ὀλιγάριθμης σέκτας τῆς ὁποίας ἡ δύναμη στηριζόταν στίς λόγχες. Τότε ἦταν μίᾶ σέκτα φιλοσοβιετικῶν ἰακωβίνων, σήμερα εἶναι μίᾶ σέκτα φιλοσοβιετικῶν μανδραρίνων· τότε ὑπερασπίζονταν τὸ πρόγραμμά τους, τώρα ὑπερασπίζονται τὰ προνόμιά τους. Ἡ ἱστορικὴ ἐμπειρία μᾶς φέρνει στό νοῦ δύο διαφορετικὰ παραδείγματα γιὰ τὴν ἐκτόνωση παρόμοιων κρίσεων. Τόξανα συνδέεται μέ τὸ ὄνομα Καντάρ, τὸ ἄλλο μέ τὸ ὄνομα Χούζακ.

Στὴν Οὐγγαρία ὁ Γιάνος Καντάρ ἀνέλαβε τὴν ἐξουσία τὸ 1956 ὡς σοβιετικὸς διοικητὴς πού στηριζόταν στό σοβιετικὸ τάνκς. Τὰ πρώτα χρόνια τῆς διακυβέρνησής του χαρακτηρίζονταν ἀπὸ στυγνὴ πολιτικὴ καταπίεση, τὴν ὁποία ἀκολούθησε ἓνα βαθμιαῖο χαλάρωμα τῶν λουριῶν ἐκ τῶν ἄνω. Στὴ Τσεχοσλοβακία ὁ Γκούσταβ Χούζακ δήλωνε στὴν ἀρχὴ ὅτι θά συνεχίσει τὴν 'Ανοιξὴ τῆς Πράγας· μετὰ τὴ σοβιετικὴ εἰσβολὴ ἔξακολούθησαν νὰ λειτουργοῦν ὅλοι οἱ προηγούμενοι δημόσιοι θεσμοί. 'Ομως σιγά-σιγά ἄρχισαν νὰ τούς διαλύουν. Κόσμος πολὺς ὑποχρεώθηκε νὰ κάνει ὑποτιμητικές αὐτοκριτικές, νὰ κατασκευάσει τούς συντρόφους του.

«Ἐξτρεμιστικὰ στοιχεῖα» ἐκδιώχθηκαν, ἀνεξάρτητοι φορεῖς διαλύθηκαν – καί ὅλα τούτα μέ τὸ πρόσχημα ὅτι ἔπρεπε νὰ σωθοῦν τουλάχιστον τὰ ὑπολείματα τῆς μεταρρύθμισης. 'Ἐτσι, ἡ «'Ανοιξὴ τῆς Πράγας» δολοφονήθηκε μέ τὰ χέρια τῶν ἰδίων τῶν δημιουργῶν της.

Τὸ μοντέλο Καντάρ εἶναι ἓνας δρόμος ἀπὸ μίᾶ κοινωνικὰ καταστροφικὴ πρακτικὴ καταπίεσης πρὸς μίᾶ πολιτικὴ πατερναλιστικὴ φιλευθερισμοῦ. Τὸ μοντέλο Χούζακ ὁδηγεῖ ἀντίθετα ἀπὸ μίᾶ πλασματικὴ προώθηση δημοκρατικῶν δομῶν σὲ μίᾶ πλήρη στείρωση τῆς δημόσιας ζωῆς.

Γιὰ τούς Πολωνοὺς κομμουνιστὲς ὁ Καντάρ εἶναι ἓνας θετικὸς ἥρωας, τὸ δρόμο τοῦ ὁποίου θά 'θελαν εὐχαρίστως νὰ ἀκολουθήσουν. Οἱ καταδίκες συνοδεύονται ἔτσι ἀπὸ διαβεβαιώσεις γιὰ τὴ συνέχιση τῆς ἀνανέωσης καί τῶν μεταρρυθμίσεων. Τὸ σενάριο τῶν χειρισμῶν εἶναι διάφανο: ἡ 'Αλληλεγγύη πρέπει νὰ καταστραφεῖ, οἱ ὀλοκληρωτικοὶ θεσμοὶ νὰ ἀνακτῆσουν τὴν ἰκανότητα τῆς λειτουργίας, οἱ ἐλπίδες γιὰ μίᾶ ζωὴ ἀξιοπρεπὴ πρέπει νὰ ξεριζωθοῦν ἀπὸ τίς καρδιές τῶν ἀνθρώπων. Ἡ 'Αλληλεγγύη πρέπει νὰ καταστραφεῖ ἀπὸ τὰ χέρια ἐκείνων τῶν παλιῶν στελεχῶν τῆς πού – τσακισμένοι καί ταπεινωμένοι – ἔχουν ὑπογράψει δηλώσεις ὑποταγῆς. Οἱ εκπρόσωποι τοῦ Στρατιωτικοῦ Συμβουλίου προσπάθησαν νὰ σπρώξουν τὸν Λέχ Βαλέσα νὰ ἐνστερνισθεῖ τὸ σχέδιο. 'Απέτυχαν.

Μίᾶ 'Αλληλεγγύη δίχως Βαλέσα, Μπούγιακ, Σλόβικ δὲν μπορούσε νὰ εἶναι παρὰ παγίδα πού θά συγκάλυπτε μίαν ἀνεργατικὴν πολιτικὴν. Ἡ εὐρείας κλίμακας καταστολὴ – πού περιορίζεται ἀπὸ τίς διαμαρτυρίες τῆς πολωνικῆς καί διεθνούς κοινῆς γνώμης – περιλαμβάνει «ἐξομαλύνσεις» ἐργοστασίων, συλλήψεις συνδικαλιστικῶν στελεχῶν, προπαγανδιστικὲς καμπάνιες συκοφάντησης. Καί ἀπὸ κοντὰ δίνονται κάθε τόσο διαβεβαιώσεις ὅτι τὰ πάντα εἶναι ἐν τάξει, ὅτι ἡ κατάσταση στήν Πολωνία ἐξομαλύνεται μέρα μέ τὴ μέρα. 'Ομως ἀπὸ τὴ μεριά τῆς 'Εκκλησίας, τοῦ μόνο μέρους πού ἡ γλώσσα δὲν ἔχει λερωθεῖ, ἀντηχοῦν λόγια τῆς ἀλήθειας γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ ἔθνους. Τὰ λόγια μιλοῦν γιὰ καταπίεση καί γιὰ παροχὴ βοήθειας στό θύματά της. 'Αλλοῦ μαθαίνει κανεὶς ὅτι ὑπάρχει ἀντίσταση. Παράνομα ἔντυπα ἐκδίδονται, ἀνεξάρτητοι θεσμοὶ (ὀργανώσεις-φορεῖς) ξαναχτίζονται. 'Οχι, τὸ κίνημα αὐτὸ δὲν ὑποτάσσεται.

'Ἐδῶ, στὴ νέα μου «κατοικία», πού φρουρεῖται ἀπὸ ἐνοπλους μέ στολή, ἀσφαλισμένη μέ κάγκελα καί συρματοπλέγμα, ἐδῶ λοιπόν, μόνο ἀποσπάσματα εἶδησαν ἀπὸ τὴν Πολωνία καί τὸν κόσμο ἔρχονται. 'Αντ' αὐτοῦ ὑπάρχει περιοσότερος χρόνος γιὰ στοχασμό.

Οἱ 15 αὐτοὶ μῆνες ἦταν ἓνα μάθημα στὴν ἐλευθερία. Τὴν 'Αλληλεγγύη μποροῦν νὰ τὴ σῆσουν ἀπὸ τίς προσόψεις τῶν σπιτιῶν, ὄχι ὅμως καί ἀπὸ τὴ μνήμη τῶν ἀνθρώπων. Πόσο συχνὰ δὲν ἔχει ἔξαρθεῖ ὁ πρωτοποριακὸς χαρακτήρας τῆς πολωνικῆς ἐμπειρίας, τοῦ πολωνικοῦ ἀγῶνα χωρὶς αἱματοχυσία καί ὕλική βία – ἐνός ἀγῶνα πού ἡ οὐσία του βρισκόταν στὴν ἀνασυγκρότηση τῶν κοινωνικῶν δεσμῶν ἔξω ἀπὸ τίς ἐπίσημες δομές! Τὸ μοντέλο αὐτὸ θά ἔξακολουθήσει νὰ λειτουργεῖ, σὲ συνθήκες ἀλλαγμένες· καί μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ χρήσιμο ὄχι μόνο γιὰ τὴν Πολωνία ἀλλὰ καί γιὰ ἄλλες κοινωνίες τοῦτῆ τῆς γεωπολιτικῆς ζώνης.

Προφανῶς θά πρέπει νὰ μὴ μᾶς διαφύγει ὅτι καί ὁ μηχανισμὸς τοῦ πολωνικοῦ πραξικοπήματος μπορεῖ νὰ εἶναι, ἀπὸ τὴ μεριά του, πρωτοποριακός. Οὐδέποτε μέχρι τώρα ἔχει μίᾶ στρατιωτικὴ ἐλίτ, ὑπὸ κομμουνισ-

νιστικό καθεστώς, γίνει υποκείμενο της εξουσίας. Τέτοιο υποκείμενο ήταν συνήθως ο κομματικός μηχανισμός και, σε εποχές τρομοκρατίας, ή 'Ασφάλεια. Οί στρατιωτικοί έπαιζαν ρόλο εργαλείου και όταν έκαναν την απόπειρα να μεταβληθούν σε δρών υποκείμενο τους έβγαζαν από τη μέση. 'Η μοίρα των σοβιετικών στραταρχών Τουχατσέφσκι και Ζούκωφ φαίνεται αρκετά πειστική από την άποψη αυτή.

Τό στρατιωτικό πραξικόπημα στην Πολωνία μπορεί να αποτελέσει προηγούμενο. 'Αξίζει την προσοχή μας ή σκέψη ότι ο Γιαρουζέλσκι, αναλαμβάνοντας να συντρίψει την 'Αλληλεγγύη, μετέτρεπε ταυτόχρονα θέλοντας και μή την εξουσία του κομματικού μηχανισμού σε μύθο. Μέχρι τότε ήταν ο κομματικός μηχανισμός που κυβερνούσε, ενώ ο στρατός ήταν άπλως τό όπλισμένο χέρι του. 'Ίσως σήμερα τά πράγματα να είναι έτσι που να κυβερνά ο στρατιωτικός μηχανισμός και τό κόμμα να άποτελεί άπλως διτρίνα για την άσκηση της εξουσίας του.

'Ένα στρατιωτικό πραξικόπημα είναι μία από τις τεχνικές κοινωνικής άλλαγής. Πρόκειται για μία μορφή που δέν είναι υποχρεωτικά καθορισμένη ως προς τό περιεχόμενο. Μέ στρατιωτικό πραξικόπημα εγκαταστάθηκε ή δικτατορία στη Χιλή, στην Πορτογαλία όμως άνοιξε ένας δρόμος για τή δημοκρατία. 'Ο στρατός, ο μόνος θεσμός του κομμουνιστικού κράτους που είναι σχετικά αυτόνομος άπέναντι στο κόμμα και τό μηχανισμό της 'Ασφάλειας, μπορεί να παίξει διαφορετικούς ρόλους. 'Ένας στρατός, για παράδειγμα, που είναι μπλεγμένος στον αντιδημοφιλή πόλεμο μέ τόν γενναίο άφγανικό λαό (τους «Πολωνούς της 'Ασίας», που έλεγε και ο Μάρξ τό 19ο αιώνα) προορίζεται να εκπληρώσει έναν έντελώς διαφορετικό ρόλο άπ' ό,τι στην Πολωνία, καιτοι τό πολωνικό παράδειγμα μπορεί κατά παράδοξο τρόπο να άποδειχθεί χρήσιμο.

Εδώ, πίσω από τά κάγκελα, ή κάθε χειρονομία ανθρώπινης άλληλεγγύης είναι σαν άνάσα καθαρού άέρα. 'Θέλω γι' αυτό να στείλω από την καρδιά μου ευχαριστίες έκ μέρους των συντρόφων μου και έμένα. Κάθε καλή είδηση σε βοηθάει να ζήσεις.

'Υπάρχουν όμως και δυσκολότερες στιγμές. 'Όταν για παράδειγμα μάς διαβεβαιώνει ένας Γερμανός σοσιαλδημοκράτης, επικαλούμενος τά λόγια του αντιπροέδρου της Λαϊκής Δημοκρατίας της Πολωνίας, ότι ή κατάσταση των κρατουμένων είναι ίκανοποιητική, τότε δέν μπορώ παρά να φέρω μέ πικρία στο νου την τραγική μοίρα των Γερμανών σοσιαλδημοκρατών πριν 45 χρόνια και τις διαβεβαιώσεις ξένων πολιτι-

κών ότι στη Γερμανία όλα είναι εν τάξει και οί εχθροί της τάξης και της ασφάλειας έχουν ανθρώπινη μεταχείριση. 'Ένας εν ενεργεία αντιπρόεδρος που εμφανίζεται ως είδημων στο ζήτημα των φυλακισμένων αντιπάλων του είναι φυσιογνωμία γκροτέσκα και άξιοθρήνητη· ο Γερμανός συνομιλητής του είτε κυνικός είναι, είτε άφελής.

Λίγα λόγια για τους κρατούμενους: είμαστε όλοι κρατούμενοι χωρίς ένταλμα από τόν εισαγγελέα· ο καθένας μας μπορεί άνα πάσα στιγμή να άφεθεί ελεύθερος εφόσον είναι διατεθειμένος να υπογράψει δήλωση πίστης και να παίξει ρόλο έμπιστου της άστυνομίας. 'Ένας τσακισμένος άνθρωπος, λέει ο συλλογισμός των φυλακών μας, είναι πλέον άνίκανος για αντίσταση. 'Όλοι έμεις - εργάτες, αγρότες, διανοούμενοι - είμαστε όμηροι. 'Η μοίρα μας οφείλει να γίνει προειδοποίηση για άλλους συντρόφους, ή ιδιότητά μας ως όμηρων έπισκεπτήριο για τό έξωτερικό, έμεις οί ίδιοι αντικείμενο άνταλλαγής. Χειρότερα είναι τά πράγματα μέ κείνους που έχουν καταδικαστεί επειδή πήραν μέρος σε άπεργίες.

'Όπως όλοι οί άλλοι, έτσι θρυσκόμαστε κι έμεις, τώρα μέ τόν «πολωνο-γιαουζελοσκό» πόλεμο, όπως τόν λέει ο κόσμος στη Βαρσοβία, μπροστά σε καινούρια δεδομένα. Είναι σήμερα δύσκολο να καταλήξει κανείς σε ένα ένιαίο είδος συμπεριφοράς. 'Ο καθένας πρέπει μόνος του να άπαντήσει μπροστά στη συνείδησή του τό ερώτημα πώς πρέπει να άντιταχθεί στο κακό. Μόνος του μόνο μπορεί ο καθένας να άποφασίσει πώς θα υπερασπιστεί την ανθρώπινη άξιοπρέπεια, ποιά στάση θα κρατήσει σ' αυτόν τόν παράξενο πόλεμο που - και τούτο δέν πρέπει ποτέ να τό θγάζουμε από τό μυαλό μας - είναι μία νέα ένσάρκωση εκείνης της αιώνιας πάλης ανάμεσα στην άλήθεια και τό ψέμα, ανάμεσα στην ελευθερία και τή βία, ανάμεσα στην άξιοπρέπεια και την ταπείνωση.

Νά επαναλάβουμε λοιπόν ότι μπορεί σ' αυτόν τόν πόλεμο να μην υπάρχουν οριστικές νίκες, δέν υπάρχουν όμως και οριστικές ήττες: αυτό είναι μία άχτίδα αισοδοξίας.

'Η πίστη μου σ' αυτό μέ ώθησε να καταγράψω αυτές τις σκέψεις. Τούτο είναι τό μερτικό μου και σε αυτόν τόν πόλεμο. Είναι βέβαιο ότι δέν πρόκειται να μου ξαναδοθεί και τόσο σύντομα ή δυνατότητα να ξαναμιλήσω. Γι' αυτό εύχομαι στους φίλους μου, προπαντός στους κυνηγημένους και μαχόμενους, καλή δύναμη ώστε να μπορέσουν να διαβούν τό σκοτάδι που χωρίζει την άπελπισία από την έλπίδα.

Και ακόμα πολλή έπομονή ώστε να μάθουν την δύσκολη τέχνη της συγγνώμης.

ΘΘΘΝΗ

ΤΡΙΜΗΝΟ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΘΕΩΡΙΑΣ
ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗΣ

‘Ο μαρξισμός αντιμέτωπος μέ τις κοινωνίες σοβιετικού τύπου

του Μάρκ Ρακόβσκι*

Μάρκ Ρακόβσκι δεν υπάρχει. Είναι ψευδώνυμο σύγχρονου Ούγγρου μαρξιστή, που εύνοητοι και οδυνηροί λόγοι εμποδίζουν να υπογράψει τις σκέψεις του με τ' όνομά του. Άλλωστε το βιβλίο του «‘Ο μαρξισμός αντιμέτωπος στις Άνατολικές Κοινωνίες» (1977) από τό οποίο μεταφράζουμε εδώ ένα χαρακτηριστικό κεφάλαιο δεν έχει κυκλοφορήσει στην Ουγγαρία. Ένώ δημοσιεύτηκε στη Δύση, στά γαλλικά, αγγλικά, γερμανικά και ιταλικά, στη χώρα του απαγορεύεται. Κι ώστόσο πρόκειται για τήν κριτική σκέψη ενός μαρξιστή, μαθητή του Λούκατς, και σημαντικού θεωρητικού τής ονομαζόμενης λχολής τής Βουδαπέστης. Άλλά ή φωνή των μαρξιστών, ακόμη και στην ήπια και συμβιβαστική έκδοση του κατά Γιάνος Καντάρ υπαρκτού σοσιαλισμού, απαγορεύεται, πλήν κι αν πρόκειται ν' αναφωνήσουν τό μαρξόφωνο ιδίωμα των άπολογητών του καθεστώτος.

1. ‘Ιδιωτική οικειοποίηση καί κρατικοποίηση τών μέ- σων παραγωγής

Οί διακρίσεις που θά καθιερώσουμε για νά καθορίζουμε τά πρότυπά μας, καταλήγουν όλες στην ακόλουθη πολύ όρθόδοξη διαπίστωση: τό κεφάλαιο κυριαρχείται από τήν ιδιωτική ιδιοκτησία τών μέσων παραγωγής, ενώ σέ κοινωνίες σοβιετικού τύπου, αυτά τά μέσα είναι εύρύτατα κρατικοποιημένα. Όταν λέμε ότι υπερισχύει ή ιδιωτική ιδιοκτησία, έννοούμε ότι οί τίτλοι συμμετοχής στό ύπερπριόν πωλούνται και αγοράζονται στην αγορά τών κεφαλαίων, ότι οί μέτοχοι μπορούν νά επηρεάζουν τή χρήση του κεφαλαίου τους, έστω και μέ τό νά τό αποσύρουν από μιά επιχείρηση για νά τό επενδύσουν σέ μιάν άλλη. Ακόμη, στην περίπτωση ενός μεγάλου αριθμού επιχειρήσεων, ή πλειοψηφία τών μετοχών θρίσκειται στά χέρια ιδιωτών ή ιδιωτικών οργανώσεων και, κατά συνέπεια, αυτές οί επιχειρήσεις ξεφεύγουν από τήν άμεση έξουσία του Κράτους. Καί τέλος, οί αντιδράσεις τής μακρο-οικονομικής συμπεριφοράς ολόκληρου του συστήματος είναι ευαίσθητες στα γεγονότα που συμβαίνουν στον ιδιωτικό τομέα τών οικονομικών δραστηριοτήτων. Μέ κρατική ιδιοκτησία τών μέσων παραγωγής, έννοούμε, σ' αυτή τή μελέτη, έκτός από μερικές άσημαντες εξαιρέσεις σέ σχέση μέ ολόκληρη τήν οικονομία, ότι όλοι οί οικονομικοί οργανισμοί υπάγονται σέ μιά μοναδική

διοικητική ιεραρχία, ενώ ή διευθέτηση τών παραγωγικών πόρων κατανέμεται σέ διάφορους κλάδους και επίπεδα. Ούτε τά εισοδήματα, ούτε τό δικαίωμα αποφάσεων προέρχονται από τήν οποιαδήποτε αγορά κεφαλαίων.

‘Η κρατική ιδιοκτησία όπως τήν προσδιορίζουμε εδώ, δεν είναι φυσικά ή μόνη μή-καπιταλιστική μορφή τών σχέσεων ιδιοκτησίας.

1. ‘Η οικονομική όργάνωση

Τά πρότυπα τής καπιταλιστικής οικονομίας ταξινομούνται ανάμεσα σέ δύο άκραιοί περιπτώσεις. Τό πρώτο είναι ή ιδανική τύπος τής άπόλυτα άνοιχτής στον ανταγωνισμό αγοράς, ενώ τό άλλο είναι τών γιγαντιαίων εταιρειών που είναι έντελώς άπαλλαγμένες από τόν ανταγωνισμό τής αγοράς. Στόν πρώτο τύπο, οί παράμετροι τής αγοράς είναι δεδομένα αντικειμενικά, που αφήνουν μόνο μιά έλευθερία στις επιχειρήσεις, τήν έλευθερία τής προσαρμογής. Στό δεύτερο, οί επιχειρήσεις δεν προσαρμόζονται στό οικονομικό περιβάλλον, αλλά αντίθετα, προσαρμόζουν αυτές οί ίδιες τό οικονομικό περιβάλλον στό επενδυτικό, άναπτυξιακό και παραγωγικό τους πρόγραμμα.

Βέβαια, αυτός ή δεύτερος καπιταλιστικός τύπος βρίσκεται πλησιέστερα στό σοβιετικό πρότυπο από ό,τι ή τύπος του καθαρού συναγωνισμού. Επιπλέον, ή ιστορική ανάπτυξη του καπιταλισμού τείνει, ξεκινώντας από μιά κατάσταση που μοιάζει μέ τόν πρώτο ιδανικό τύπο, νά εξελιχθεί προς τό δεύτερο. Τό πολύ-πολύ, εκείνο που

παραμένει θέμα συζήτησης, είναι ο βαθμός στον οποίο έχει φτάσει η συσσώρευση και ο συγκεντρωτισμός.

Αυτές οι δύο σκέψεις μας ενθαρρύνουν να υποθέσουμε - για τους σκοπούς αυτής της μελέτης - ότι η διαδικασία του γίνεσθαι - ανεξάρτητη από τις επιχειρήσεις - απέναντι στην αγορά, έχει ήδη φτάσει στο όριο σημείο που είναι άνεκτό από την ιδιωτική καπιταλιστική ιδιοκτησία. Απομένει να επισημάνουμε αυτό το όριο που η διαδικασία δεν μπορεί να ξεπεράσει, χωρίς να την διαλύσει, την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής.

Τό συνδυασμένο αποτέλεσμα των δύο συντελεστών δημιουργεί εμπόδιο στην κατάργηση των μηχανισμών της προσφοράς και της ζήτησης. Ο πρώτος οφείλεται στην άβεβαιότητα των συνθηκών μέσα στις οποίες λειτουργούν οι οικονομικές δραστηριότητες. Καμιά μεγέθυνση ή ένωση εταιρειών δεν απαλείφει εντελώς από το οικονομικό τους περιβάλλον τις απρόβλεπτες μεταβολές. Ανυπολόγιστες τροποποιήσεις της τεχνολογικής ανάπτυξης και της πρόσβασης στις πρώτες ύλες πραγματοποιούνται συνεχώς, όπως και στην προσφορά του εργατικού δυναμικού. Οι πιά μεγάλες εταιρείες δεν ελέγχουν πιά απόλυτα την είσοδο των συντελεστών παραγωγής. Ούτε η ζήτηση καταναλωτικών αγαθών υποτάσσεται σε πλήρη προγραμματισμό: η χειραγώγηση είναι ένας μόνον από τους συντελεστές που έχουν κάποια επίρροη στις προτιμήσεις των καταναλωτών και κανείς δεν είναι σε θέση να προσδιορίσει με ποιο τρόπο επηρεάζει τη δομή της ζήτησης και την σημασία της. Οι επενδυτικές δυνατότητες και τα αναμενόμενα κέρδη είναι *μεταβλητά και κυμαινόμενα*. Αυτό σημαίνει ότι παραμένουν οι άβεβαιότητες που αφορούν την προσφορά και τη ζήτηση του κεφαλαίου.

Ένας άλλος συντελεστής γίνεται εμπόδιο στην πορεία για μία παραγωγή εντελώς προγραμματισμένη: τό θεσμικό πλαίσιο καπιταλιστικής οικονομίας. Βέβαια, η μεγάλη εταιρεία δεν είναι πιά εντελώς απομονωμένη μονάδα, όπως ήταν η ατομική επιχείρηση στην εποχή του φιλελευθερισμού. Είναι συνδεδεμένη με άλλες εταιρείες με πολύπλοκες σχέσεις εξάρτησης που εκφράζουν τις αλληλοδιασυνδέσεις της μετοχικής ιδιοκτησίας - μία εταιρεία αγοράζει ένα σημαντικό μέρος των μετοχών μίας άλλης, ένας μεγάλος αριθμός των μετοχών μίας όπως και της άλλης βρίσκονται στα χέρια του ίδιου προσώπου ή της ίδιας ομάδας συγγενών κ.λπ. ακόμη και του διοικητικού προσωπικού - τό συμβούλια διοικητών και οι διευθυντές δύο εταιρειών διαθέτουν κοινά μέλη, που μπορούν επίσης να έχουν μετοχές της μίας εταιρείας ή και των δύο. Παρόμοιες σχέσεις υπάρχουν μεταξύ μίας εταιρείας και του κράτους. Τό κράτος μπορεί να είναι ιδιοκτήτης μετοχών μίας εταιρείας που αντίστροφα μπορεί ν' αγοράζει κρατικούς τίτλους. Αλλά αυτές οι σχέσεις αμοιβαίας εξάρτησης δεν καλύπτουν χωρίς φραγμούς ολόκληρη την οικονομία. Ένας πλήθος βιομηχανικών, εμπορικών και οικονομικών ομάδων είναι στην ουσία ανεξάρτητες οι μόν από τις δέ, ακόμη και από τό κράτος. Από εκεί προέρχεται και τό γεγονός ότι, στην καπιταλιστική οικονομία, οι επιχειρήσεις είναι πάντοτε αυτοχρηματοδοτούμενοι οργανισμοί, δηλαδή οργανισμοί υποχρεωμένοι να καλύπτουν τις δαπάνες τους με τά κέρδη τους, τουλάχιστον μακροπρόθεσμα. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορούν να παραπέμπουν σ' άλλους οικονομικούς οργανισμούς τις απρόβλεπτες δαπάνες, αλλά ότι πρέπει να προσαρμόζονται στις απρόβλεπτες μεταβολές του οικονομικού περιβάλλοντος, μ' άλλα λόγια στη συγκυρία της αγοράς.

Υπάρχει μόνο ένας οργανισμός που ξεφεύγει ως ένα σημείο, από αυτή την κατάσταση: τό καπιταλιστικό Κράτος. Ο μεγαλύτερος αριθμός των εισοδημάτων του δεν οφείλεται στις παραγωγικές του δραστηριότητες ή τις προσφερόμενες υπηρεσίες και ή χρήση τους δεν προσδιορίζεται συνήθως από την υποχρέωση δημιουργίας νέων εισοδημάτων. Γι' αυτό και ο προϋπολογισμός του Κράτους μπορεί να παίξει τό ρόλο του *SHOCK-ABSORBER*: Π.χ. όταν μία τεράστια εταιρεία αντίμετω-

πίζει τη χρεωκοπία, τό κράτος για να εξασφαλίσει την άπασχόληση ή να προλάβει τις άρνητικές συγκυριακές συνέπειες, ή απλούστερα, αν υποκύψει στις πιέσεις ενός ισχυρού συγκροτήματος, μπορεί να χορηγήσει μία έκπτωση φόρων σ' αυτή την εταιρεία, με της χορηγίες μεγάλα δάνεια ή να της κάνει προνομιακές παραγγελίες. Η έλευθερία δράσης του Κράτους είναι τόσο μεγάλη που, για να καλύψει τις δαπάνες του, δεν διαθέτει μόνο χρηματικούς και πραγματικούς πόρους που του όφείλονται, αλλά ακόμη και τη δυνατότητα να επιβάλει έναν έκτακτο φόρο, ή να εκδόσει χαρτονομίσμα με ταχύτητα που ξεπερνά εκείνη της οικονομικής ανάπτυξης. Είναι επίσης ικανό να βοηθήσει τις επιχειρήσεις, με τό πάγωμα των μισθών και τόν άγορανομικό έλεγχο των τιμών. Όστόσο, αυτή ή έλευθερία του καπιταλιστικού Κράτους είναι πολύ περιορισμένη. Τό κράτος δεν μπορεί ν' αύξει έλεύθερα τις φορολογικές επιβαρύνσεις, επειδή μ' αυτό κινδυνεύει να μειώσει την τάση για επενδύσεις. Και ούτε μπορεί να διατηρεί έπ' άπειρον τό ρυθμό εκδόσεως χαρτονομίσματος σε ύψηλότερα επίπεδα από τό ρυθμό ανάπτυξης του άκαθάριστου έθνικού προϊόντος, χωρίς να προκαλέσει έναν ανεξέλεγκτο πληθωρισμό. Όσον άφορα στον άγορανομικό έλεγχο των τιμών και τό πάγωμα των μισθών, καταλήγουν πάντα σε άμφίβολα άποτελέσματα, εκτός αν τό κράτος κατορθώσει να επεκτείνει τόν έλεγχό του σε όλες σχεδόν τις οικονομικές συναλλαγές, αλλά κάτι τέτοιο δεν μπορεί να τό πράξει παρά μόνο σε περιστάσεις οικονομίας πολέμου. Δηλαδή, τό καπιταλιστικό Κράτος μπορεί να έπεμβαίνει στις οικονομικές διαδικασίες, αλλά, στο μέτρο που οι σταθερότητες συμπεριφοράς του ιδιωτικού τομέα αντίδρούν σύμφωνα με τούς δικούς τους νόμους στις κρατικές έπεμβάσεις, οι πράξεις του Κράτους που δεν προσαρμόζονται σ' αυτούς τούς νόμους θά έχουν ένα διαφορετικό άποτέλεσμα, ακόμη και αντίθετο από αυτό που έπιζητούσε άρχικά. Π.χ., τά πολύ έντονα ή άκαιρα άντικυκλικά μέτρα, αντί να σταθεροποιήσουν την οικονομία, μπορούν άμεσα να βοηθήσουν τις άποσταθεροποιητικές δυνάμεις.

Χωρίς να είναι άπερίοριστες, οι πιθανότητες ανεξαρτητοποίησης από τό οικονομικό περιβάλλον, στο σύστημα σοβιετικού τύπου, είναι αισθητά μεγαλύτερες. Αλλά και εκεί δεν μπορούμε να προβλέψουμε με άκριβεια τις μεταβολές που γίνονται στον τομέα των συντελεστών παραγωγής και των προτιμήσεων των καταναλωτών. Έτσι ή άρχή της αυτο-χρηματοδότησης ισχύει τουλάχιστον στην κλίμακα ολόκληρης της οικονομίας, γιατί μέ τό να έπισημάνουμε ότι ή όλική δαπάνη δεν μπορεί να ξεπεράσει τό συνολικό εισόδημα σόν τις συσσωρευμένες συνολικές άποταμιεύσεις, σημαίνει ότι διατυπώνουμε μία ταυτολογία, που ισχύει άναγκαστικά για κάθε κλειστό οικονομικό σύστημα. Εντούτοις, όσον άφορά τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, αυτή ή άρχή μπορεί να μην άκολουθείται πάντα. Αν εξαίρεσουμε τις υπηρεσίες της μικρής βιοτεχνίας και του μικρού ιδιωτικού έμπορίου, που άποτελούν ασήμαντες ποσότητες, όλη ή οικονομία είναι οργανωμένη από μία μόνη και ίδια διοικητική ιεραρχία. Αυτή ή οργανώση, όπως και τό καπιταλιστικό σύστημα, έχει δύο ιδανικούς τύπους, των όποιων ή ανάπτυξη λειτουργεί και έδώ από τόν πρώτο στον δεύτερο. Ο άρχικός ιδανικός τύπος είναι μία οικονομία εντελώς συγκεντρωμένη όπου τά καθήκοντα των επιχειρήσεων προσδιορίζονται λεπτομερώς από την κεντρική έξουσία, ή όποια θέτει στην διάθεση των επιχειρήσεων πόρους που κρίνονται άπαραίτητοι για την πραγματοποίηση των κατευθυντήριων γραμμών. Αυτός ο όρισμός της πρώτης άκρας περίπτωσης συνεπάγεται τη διαπίστωση ότι οι επιχειρήσεις πού δεν διαθέτουν πόρους, ικανούς να μεταβληθούν σε προϊόντα και υπηρεσίες, δεν μπορούν να είναι αυτοχρηματοδοτούμενοι οργανισμοί. Δεν έχουν την οικονομική ευθύνη των δαπανών τους. Η συσσώρευση των άπούλητων άποθεμάτων δεν τούς χρησιμεύει ως κι-

νητρο για να αλλάξουν τη διάρθρωση της παραγωγής.

Η δεύτερη ακραία ιδεατή περίπτωση είναι ένα σύστημα εντελώς αποκεντρωτικό. Η κεντρική εξουσία αναθέτει στις επιχειρήσεις μόνο καθήκοντα που καθορίζονται σε γενικές γραμμές - π.χ. την πραγματοποίηση κέρδους κάποιου μεγέθους - ενώ ένας μεγάλος αριθμός των πόρων τους είναι δυνατό να διατίθεται ελεύθερα. Οι επιχειρήσεις μπορούν λοιπόν να είναι αυτοχρηματοδοτούμενοι οργανισμοί, αλλά όχι και αναγκαστικά. Πράγματι, και αν ακόμη μία μονάδα δεν υποτάσσεται στην υποχρέωση της αυτοχρηματοδότησης, ολόκληρη η οικονομία λειτουργεί το ίδιο κανονικά: δεν πρόκειται βέβαια για αρνητική ανάπτυξη, αφού τα πλεονάσματα που αντλεί το κράτος μπορούν να ξεπεράσουν τις απώλειες των επιχειρήσεων.

Γιατί, όσο αποκεντρωμένο και αν είναι το σύστημα των κατευθυντήριων γραμμών, δεν αρκεί για να μετασχηματίσει τον κρατικό μηχανισμό. Η τυπική εξουσία εξαφανίζεται, αλλά οι δεσμοί θεσμικής εξάρτησης παραμένουν. Οι διευθυντές επιχειρήσεων πάντοτε ορίζονται, καθιερώνονται, αμοιβούνται και τιμωρούνται από την κεντρική εξουσία, μ' άλλα λόγια από τη μία ή την άλλη μονάδα του ίδιου ιεραρχικού οργανισμού που ελέγχει τις επενδυτικές δυνατότητες των επιχειρήσεων μέσω του κρατικού προϋπολογισμού και των τραπεζικών πιστώσεων, και που ελέγχουν τη κοινωνική συναίνεση διαμέσου του κόμματος και των συνδικάτων.

Ας εξετάσουμε το παράδειγμα των επενδύσεων με ένα σύστημα αποκεντρωμένο στο μάξιμουμ, όπου, αν εξαιρέσουμε τις μη οικονομικές και τις επενδύσεις υποδομής, όλες οι αποφάσεις σχετικά με τις επενδύσεις λαμβάνονται στο επίπεδο των επιχειρήσεων. Αυτές οι επιχειρήσεις δε διαθέτουν απαραίτητα εσωτερικούς πόρους για να χρηματοδοτήσουν τις επενδύσεις τους. Όπως η καπιταλιστική επιχείρηση έτσι και η επιχείρηση σοβιετικού τύπου εξαρτάται από εξωτερικούς θεσμούς για ένα σημαντικό μέρος των επενδυτικών πόρων. Αλλά ενώ η πρώτη, όταν αναζητεί εξωτερικούς πόρους, καταλήγει να εξαρτάται από την αγορά των κεφαλαίων, η ίδια αναγκαιότητα υποτάσσει τη δεύτερη στον κρατικό μηχανισμό. Μία επιχείρηση σοβιετικού τύπου μπορεί κατ' αρχήν, να ανατρέξει σε τρεις πηγές χρηματοδότησης: σε κεφάλαια που προέρχονται από άλλες επιχειρήσεις, σε τραπεζική πίστωση και σε κρατική βοήθεια. Κι αν ακόμη η κυκλοφορία των κεφαλαίων μεταξύ των επιχειρήσεων δεν συναντούσε κανένα νομικό εμπόδιο, η πρώτη δυνατότητα θά παρέμενε. Οι κλαδικές αρχές δεν έχουν συμφέροντα να ανέχονται την ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων μεταξύ των διαφόρων οικονομικών κλάδων και να επιτρέπουν έτσι στις επιχειρήσεις να ασκούν κάποιον έλεγχο στην αλφα ή στη βήτα επιχείρηση. Ούτε αυτές έχουν συμφέρον να επενδύουν τα κεφάλαιά τους σ' ένα κλάδο όπου τη διοικητική εξουσία ασκεί ένα τμήμα της κεντρικής ιεραρχίας, διαφορετικό από το δικό τους. Απομένουν οι πηγές που ελέγχονται από το Κράτος. Έτσι, ακόμη κι αν το σύστημα επενδύσεων είναι αποκεντρωμένο στο μάξιμουμ, οι ουσιαστικές αποφάσεις λαμβάνονται με τη σύμπραξη της ανώτατης αρχής.

Τό κράτος σοβιετικού τύπου, δεδομένου ότι δεν περιορίζεται από τις σχέσεις ιδιοκτησίας, μπορεί λοιπόν πάντα να παρεμβαίνει στη συμπεριφορά των επιχειρήσεων και να τις αναγκάζει, με τα συμφέροντά του, ν' απομακρύνονται από την *οπτιμουμ* στρατηγική τους. Μπορεί λοιπόν να αντισταθμίζει τα σχετικά ή απόλυτα ελλείματα που οφείλονται στην επέμβασή του στις υπάκουες επιχειρήσεις.

Κατ' αρχήν διαθέτει περισσότερα μέσα από το καπιταλιστικό κράτος για να εξισορροπεί τα ισοζύγια των επιχειρήσεων. Εκτός απ' αυτούς που είναι κοινά και στους δύο, το κράτος σοβιετικού τύπου μπορεί να χρησιμοποιεί μια σειρά από δικούς του τρόπους, γιατί σ' αυτό καταλήγει ο τόκος του παραγωγικού κεφαλαίου, αυτό

προσδιορίζει τη νομισματική μάζα που αναλογεί στους μισθούς και τους κανόνες της κατανομής της. Τέλος, αντίθετα από το καπιταλιστικό κράτος, επεμβαίνει άμεσα στις τιμές. Ύστερα, το κράτος σοβιετικού τύπου χρησιμοποιεί πιο ελεύθερα από το καπιταλιστικό κράτος όσα μέσα διαθέτει. Αν οι πράξεις του περιορίζονται από τις πραγματικές διαστάσεις του κυβερνητικού προϋπολογισμού και από τους άλλους παράγοντες τέτοιου είδους, δεν περιορίζονται ποτέ από τοποθετήσεις ή από αντιδράσεις των επιχειρήσεων. Για να περιοριστούμε στο παράδειγμα των επενδύσεων, το κράτος σοβιετικού τύπου δεν έχει τίποτα να φοβηθεί από μία πτώση της επενδυτικής του ροπής σε περίπτωση συχνών ανωμαλιών του συστήματος των τιμών ή σε περίπτωση μιάς υπερβολικής ανακατανομής του συνολικού περισεύματος στις έλλειματικές επιχειρήσεις. Όντας ο κύριος επενδυτής, είναι πάντα σε θέση να ξεκινήσει μεγάλα σχέδια για να συμπληρώσει ένα ένδεχομένο κενό μεταξύ αναγκών και πραγματικών επενδύσεων. Αλλά αυτή η περίπτωση είναι εντελώς υποθετική γιατί, σε μία οικονομία σοβιετικού τύπου, το πρόβλημα δεν τοποθετείται ποτέ στην έλλειψη, από μέρους των επιχειρήσεων, επιθυμίας επενδύσεων. Έπειδή έχουν κάθε λόγο να βασίζονται στην κρατική βοήθεια, σε περίπτωση σοβαρού ελλείματος, δεν τις αποθαρρύνει η ανεπάρκεια της ένδεχομενης ζήτησης.

Καπιταλιστικές ή σοβιετικές οικονομίες, και οι δύο είναι μικτές οικονομίες: εδώ, όπως κι εκεί, οι διαδικασίες παραγωγής και διανομής συντονίζονται σαν ένας συνδυασμός από έμπορευματικές και μη σχέσεις. Είναι αλήθεια, ότι ιστορικά η υπεροχή της αγοράς στην καπιταλιστική, ή της κεντρικής διεύθυνσης στη σοβιετική οικονομία ολοένα και μειώνεται. Παρ' όλ' αυτά, υπάρχουν ανυπερβλήτα όρια που δεν επιτρέπουν στα δύο οικονομικά συστήματα να συγκλίνουν προς την ίδια τελικά κατάσταση. Στον καπιταλισμό, ο φραγμός της ατομικής ιδιοκτησίας εμποδίζει τις μη έμπορευματικές σχέσεις να υπερισχύσουν. Όσο έντονη κι αν είναι η τάση του κράτους και των μεγάλων εταιρειών να ανεξαρτητοποιηθούν από την αγορά, ωστόσο αυτή παραμένει το πρωταρχικό σύστημα αναφοράς, στο οποίο πρέπει να προσαρμόζονται και οι μη έμπορευματικές δραστηριότητες.

Αντίθετα, η άμεση εξάρτηση μεταξύ κεντρικών εξουσιών και επιχειρήσεων, εξάρτηση που καλύπτει ολόκληρη την οικονομία σοβιετικού τύπου, είναι ασυμβίβαστη με αυτό το γίνεσθαι, που κυριαρχεί στις σχέσεις του συστήματος της αγοράς. Εδώ οι ιεραρχικοί δεσμοί έχουν αποφασιστική επίδραση στην ολοκλήρωση των οικονομικών δραστηριοτήτων. Κι αν η διαφορά που αναφέραμε ισχύει γι' αυτές τις εσχάτες υποθετικές περιπτώσεις, όπου τα συστήματα είναι πιο κοντά το ένα στο άλλο, ισχύει ακόμη περισσότερο για τις άλλες πιθανές περιπτώσεις, δηλ. στις πραγματικές καταστάσεις.

2. Η ταξική δομή

Σε πρώτη όψη, η διαφορά ανάμεσα στα δύο κοινωνικά συστήματα φαίνεται στα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

Στόν καπιταλισμό, όλες οι τάξεις είναι σε θέση να ιδρύσουν τις δικές τους οικονομικές και πολιτικές οργανώσεις, ενώ στην κοινωνία σοβιετικού τύπου, καμιά, ακόμη και η τάξη που βρίσκεται στην εξουσία, δεν έχει τη δυνατότητα να οργανωθεί. Εν τούτοις, δεν θεωρούμε σκόπιμο να συμπεριλάβουμε αυτή τη διαφορά στα ερμηνευτικά πρότυπα. Χωρίς εξαίρεση για τις κοινωνίες σοβιετικού τύπου, η παραπάνω διαπίστωση ισχύει για τις καπιταλιστικές κοινωνίες, αν βάλουμε σε παρένθεση σημαντικές εξαιρέσεις, όπως το φασισμό ή τις στρατιωτικές δικτατορίες. Θά ήταν ίσως πιο χρήσιμο ν' ανατρέξουμε σε μία διαφοροποίηση απόλυτα γενική που εξηγεί συνάμα γιατί, αντίθετα με τόν καπιταλισμό όπου οι ταξικές οργανώσεις συχνά ενσωματώνονται στην κοινωνική αναπαραγωγή, αυτό δεν συμβαίνει ποτέ στις σοβιετικές κοι-

ωνίες.

Πέρα από το πρόβλημα αυτοοργάνωσης των τάξεων, παραμένει μια δομική διαφορά στους δύο τύπους κυρίαρχων τάξεων: Στόν καπιταλισμό, αντίθετα από τη σοβιετική κοινωνία, η κυρίαρχη τάξη περιλαμβάνει ένα κοινωνικό στρώμα ιδιοκτητών. Στην ουσία, αυτό δεν είναι πολύ πειστικό. Οι μαρξιστές που υποστηρίζουν την ταυτότητα των δύο συστημάτων δεν αγνοούν την παρουσία της ιδιωτικής ιδιοκτησίας στο πρώτο, και την απουσία της στο δεύτερο. Χρησιμοποιούν ισχυρά επιχειρήματα για να υπερασπίσουν την θέση τους. Η ακόμη επιστημονικότερη άποψη είναι ότι, στο σύγχρονο καπιταλισμό, η πραγματική οικονομική εξουσία δεν βρίσκεται πια στα χέρια της ομάδας των ιδιοκτητών, ή ακόμη ότι η γραφειοκρατία σοβιετικού τύπου δεν είναι παρά ένα σώμα συνεταιρικών καπιταλιστών που διαθέτουν τα μέσα παραγωγής ολοκληρωμένης της κοινωνίας, όπως οι μέτοχοι μιας μεγάλης δυτικής επιχείρησης διαθέτουν το κεφάλαιό της.

Ας εξετάσουμε κατ' αρχήν την πρώτη περίπτωση. Βασιζόμαστε σε μια θέση κοινή στην τρέχουσα κοινωνιολογία και την ακαδημαϊκή οικονομία, σύμφωνα με την οποία η ιδιοκτησία και ο έλεγχος είναι χωρισμένοι. Όσο μεγαλύτερη είναι η επιχείρηση, υποστηρίζουν, τόσο το κεφάλαιο είναι καταμερισμένο, και τόσο το τμήμα των τίτλων στα χέρια ενός μόνο και του ίδιου ατόμου είναι μικρό. Συνεπώς, η ανάπτυξη των επιχειρήσεων φθάνει αναποφεικτα στο σημείο όπου οι μέτοχοι δεν μπορούν πια να επηρεάζουν, με την ψήφο τους, τις αποφάσεις που αφορούν το κεφάλαιο.

Πέρα από αυτό το σημείο, η πραγματική εξουσία περνάει στα χέρια των ανώτερων διοικητικών στελεχών (management), που κατέχουν τις διοικητικές θέσεις-κλειδιά στην οργάνωση της επιχείρησης. Η ιδιοκτησία μετατρέπεται σε ένα καθαρό επιφανόμενο: τα συμπτώματά του εκδηλώνονται στην κατανομή των εισοδημάτων και στην διαφοροποίηση των συνθηκών κατανάλωσης, χωρίς καμία επιρροή στις οικονομικές και πολιτικές αποφάσεις. Στο σύγχρονο καπιταλισμό, όπως και στο σοβιετικό τύπο κοινωνίας, η πραγματική εξουσία συνδέεται με τις θέσεις-κλειδιά των μεγάλων οργανώσεων, των γιγαντιαίων οργανώσεων και του κράτους.

Σύμφωνα με τη μέθοδο που ακολουθούμε σε αυτή τη μελέτη, παραδεχόμαστε ότι η θέση του διαχωρισμού ανάμεσα στην ιδιοκτησία και τον έλεγχο ισχύει για το σύγχρονο καπιταλισμό, αν και οι εμπειρικές προφανείς είναι αμφισβητούμενες. Αν κατορθώσουμε να υποθέσουμε, σε αυτή την εσχατη περίπτωση, την παρουσία σημαντικών διαφορών μεταξύ των δύο κυρίαρχων τάξεων, της καπιταλιστικής και της σοβιετικής, η απόδειξη ισχύει και για τις λιγότερο ακραίες καταστάσεις.

Ωστόσο, αν και οι μέτοχοι των γιγαντιαίων επιχειρήσεων δεν είναι σε θέση να ασκήσουν με την ψήφο τους θετική επιρροή στην συμπεριφορά της ανώτατης διοίκησης, ωστόσο παραμένουν ικανοί να την επηρεάσουν αρνητικά: δυσαρεστημένοι από το τοκομερίδιο μπορούν να αποσυρουν το κεφάλαιό τους. Όσο αυτό το κεφάλαιο μπορεί να διατεθεί ελεύθερα, με άλλα λόγια, όσο υπάρχει μια αγορά κεφαλαίων, εστω και όχι εύλυγιστη, οι διοικήσεις των μεγάλων εταιρειών δεν απομακρύνονται από την στρατηγική που ακολουθούν οι κλασικοί καπιταλιστές-επιχειρηματίες: την αναζήτηση του μέγιστου κέρδους. Η οικονομική εξουσία του διοικητικού μηχανισμού είναι πράγματι συνδεδεμένη με ρόλους οργάνωσης, και όχι με τίτλους ιδιοκτησίας, αλλά πίσω από την οργάνωση, τα συμφέροντα των μετόχων είναι πάντα παρόντα. Αυτό εμποδίζει τις διοικήσεις να δρουν ως απλοί τεχνοκράτες ή ως εκπρόσωποι, στο επίπεδο της επιχείρησης, του ίδιου κοινωνικού στρώματος δημοσίων υπαλλήλων.

Η συμπεριφορά της καπιταλιστικής κυρίαρχης τάξης ακολουθεί λοιπόν να καθορίζεται από ένα κοινωνικό στρώμα ατόμων που δρουν απέναντι στο κράτος, και από άλλα κοινωνικά στρώματα που βασίζονται σε μια ανεξάρτητη οικονομική εξουσία, του ιδιωτικού κεφαλαίου.

Μένει η αντίστροφη υπόθεση, σύμφωνα με την οποία η κυρίαρχη τάξη σοβιετικού τύπου θα ήταν μία τάξη ιδιοκτητών-συνεταιρών. Αυτό που δίνει κάποια αληθοφάνεια σε αυτή την υπόθεση, είναι το ότι όλες οι εξουσίες που στον καπιταλισμό συνδέονται με την ιδιωτική επιχείρηση, στην κοινωνία σοβιετικού τύπου, κατανέμονται στα διάφορα επίπεδα του κρατικού μηχανισμού, με τον οποίο διαισθητικά συνδυάζουμε την κυρίαρχη τάξη. Εν τούτοις, δεν υπάρχει λειτουργική αντιστοιχία στους θεσμούς, όπως η συνέλευση των μετόχων ή η αγορά των κεφαλαίων, δηλαδή ειδικευμένες οργανώσεις στην κατανομή του διαθέσιμου κεφαλαίου και στον έλεγχο της αποδοτικότητας της χρησιμοποίησής του. Οι λειτουργίες που, στο καπιταλιστικό σύστημα συνδέονται με την ιδιοκτησία, στο σοβιετικό σύστημα κατανέμονται στην διοικητική ιεραρχία και αλληλοσυνδέονται πολύπλοκα με άλλες λειτουργίες, όπως η υποχρέωση να διατηρείται η μακρο-οικονομική ισορροπία, και η εξασφάλιση της πολιτικής σταθερότητας, για να αναφέρουμε μόνο τα πιο σημαντικά παραδείγματα.

Στην κοινωνία σοβιετικού τύπου, η ταξική διαφοροποίηση έχει μόνο μία οργανωτική διάσταση: μετέχει στην άρχουσα τάξη αυτός που, λόγω του ρόλου του στην ενωμένη διοικητική ιεραρχία, συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων σχετικά με τη δραστηριότητα άλλων προσώπων και βρίσκεται σε θέση να τα αναγκάσει να τις εκτελέσουν. Καμία εξουσία ιδιοκτητών ανεξάρτητη από την άσκηση των κρατικών λειτουργιών και αντίθετη προς αυτές δε γίνεται αιτία ταξικής κυριαρχίας. Το επακόλουθο είναι η καθαρή υποταγή όλων των στρωμάτων της κυρίαρχης τάξης σοβιετικού τύπου στην πολιτική ελίτ που μονοπωλεί την κορυφή του κρατικού μηχανισμού. Αυτή η υποταγή δεν αμφισβητείται, ούτε και στις χώρες που βρίσκονται πιο κοντά στο αποκεντρωμένο μοντέλο. Καθώς αυξάνεται η ελευθερία απόφασης των διοικούντων μεσαίου και κατώτερου επιπέδου, η αποκέντρωση του συστήματος οδηγών δεν κατορθώνει να δημιουργήσει αυτόνομες οικονομικές εξουσίες, ικανές να αντιστέκονται στις εξουσίες που συνδέονται με την ενωμένη ιεραρχία του κεντρικού μηχανισμού.

2. Οι συνέπειες της ιδιαιτερότητας των δύο συστημάτων

Θα εξετάσουμε κατ' αρχήν τις τρεις αναλυτικές κατηγορίες που η δυτικοευρωπαϊκή άριστερα χρησιμοποιήσει για να υπογραμμίσει τη σύγκλιση των δύο συστημάτων: τον ιεραρχικό καταμερισμό εργασίας, την τεχνολογική ανάπτυξη, τη δομή της κατανάλωσης. Αλλά στη συνέχεια θα εξετάσουμε ένα φαινόμενο που έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τη θεωρία της σύγκλισης: το δυναμισμό των οικονομικών κύκλων και τέλος το κεντρικό για τους μαρξιστές ζήτημα της πάλης των τάξεων.

1. Ο ιεραρχικός καταμερισμός εργασίας

Η θεωρία της σύγκλισης επικαλείται δικαιολογημένα την ομοιότητα οργάνωσης των οικονομικών μονάδων και στα δύο συστήματα. Και στις δύο περιπτώσεις η εργασία εκτελείται σύμφωνα με μια λίγο πολύ σαφή ιεραρχία στην οποία οι υψηλά ιστάμενοι διαχειρίζονται τους αντικειμενικούς παράγοντες της παραγωγής και επιβάλλουν τη θέλησή τους στους παραγωγούς, δηλαδή στους υποκειμενικούς παράγοντες της παραγωγής. Και στα δύο συστήματα η ιεραρχία εξουσίας συνοδεύει την ιεραρχία

είσοδημάτων και κοινωνικού γοήτρου. Ήξάλλου ή ίδια ιδεολογία, μιάς δθθεν τεχνικής αναγκαιότητας, δικαιολογεί τις κοινωνικές ανισότητες. Από τή μιά μεριά ή σύγχρονη τεχνική απαιτεί τάχα οι άμεσοι παραγωγοί νά περιορίζονται σέ ρόλους καθαρά έκτελεστικούς στοιχειωδών έργων και από τήν άλλη μεριά ή σχεδιοποίηση και ό συντονισμός αυτών των στοιχειωδών έργων υπάγεται στα διανοούμενα έργα που απαιτούν ύψηλό βαθμό έκείδικευσης και, επομένως, συνεπάγονται μιά σειρά προνόμια ως κοινωνική δικαίωση.

Οι έν λόγω ιεραρχίες έξουσίας, είσοδημάτων και κοινωνικού γοήτρου, λίγο πολύ συνεκτικές και στους δύο τύπους κοινωνίας δέν παύουν νά ύφίστανται μπροστά στα όρια των οικονομικών μονάδων. Ωστόσο τά πρότυπα που πιό πάνω διαγράφηκαν φέρνουν στό φώς μιά διαφορά σημαντική: Στόν καπιταλισμό, στήν κορυφή τής ιεραρχίας οι οργανωτικοί ρόλοι και οι διευθυντικοί των οικονομικών μονάδων ρόλοι δέν συγχέονται με τούς ρόλους διανομής, έπιστημονικής και τεχνολογικής έρευνας. Αντίθετα, στήν κοινωνία σοβιετικού τύπου, ή ιεραρχία αυτών των στοιχειωδών οργανωτικών μορφών αποτελεί μέρος μιάς συγκεντροποιημένης ιεραρχίας που άγκαλιάζει όλόκληρη τήν κοινωνία. Στόν καπιταλισμό ή πιό ύψηλη μακροκοινωνική ιεραρχία δέν μπορεί νά όριστεί παρά ως ένα δημογραφικό στρώμα, έξαιρετικά έτερόκλητο από οργανωτική άποψη, που περιλαμβάνει τά άτομα που κατέχουν τις ύπατες βαθμίδες των πολιτικών, κρατικών και οικονομικών οργανώσεων, σύν όσους έχουν κληρονομήσει υλικά και πολιτιστικά προνόμια άνεξάρτητα από τήν ένδεχόμενη θέση τους στήν τυπική οργανωση. Αντίθετα, ή έλίτ τής κοινωνίας σοβιετικού τύπου όρίζεται σέ σχέση με τήν ιεραρχία διαχείρισης του κράτους.

Η διαφορά αυτή έχει νά κάνει με τή δομή και τις άμοιβαίες οργανωτικές σχέσεις που ισχύουν αντίστοιχα. Τό έρώτημα όμως που τίθεται είναι μήπως πρόκειται για καθαρά τυπική διαφορά.

Όμως στό σύγχρονο καπιταλισμό τά οργανωτικά σχήματα, που εμφανίζονται ως τυπικώς άνεξάρτητα τό ένα από τό άλλο, στήν πραγματικότητα βρίσκονται σέ μιά σχέση συνεξάρτησης: έξάλλου ή σημασία των πολιτικών και υλικών προνομίων που δέν συνδέονται με οργανωτικούς ρόλους τείνει νά μειωθεί. Ωστόσο ή ύπαρξη μιάς ιδιωτικής σφαιρας οικονομικών δραστηριοτήτων, συμφυτης με τό καπιταλιστικό μοντέλο, συνεπάγεται τήν παρουσία βιομηχανικών και έμπορικών συγκροτημάτων που μεταξύ τους δέν έχουν άλλες σχέσεις έξόν εκείνες που επιβάλλει ή άγορά, κι αυτές άλλωστε είναι ανταγωνιστικές. Έτσι για νά συντονίσουν σέ ύψηλότερο επίπεδο, άνέφικτο μέσω των άτυπων συνασπισμών του, τή συμπεριφορά των μελών τους, οι ομάδες τής κυρίαρχης τάξης δημιουργούν ιδιόζουσες ανταγωνιστικές οργανώσεις, διακριτές ως προς τις ιδιωτικές οικονομικές επιχειρήσεις. Στήν περίπτωση τής κοινωνίας σοβιετικού τύπου και τί τέτοιο θά ίσοδυναμούσε με άποσύνθεση τής ένότητας τής γιατί θά έπληττε τήν ένότητα τής συγκεντροποιημένης ιεραρχίας των θεσμών.

Αλλά και μιά άλλη αντίρρηση είναι δυνατή: ό καταμερισμός εργασίας στό έσωτερικό του έργοστασίου, είτε ενσωματώνεται είτε δέν ενσωματώνεται σέ εύρύτερο ιεραρχικό σύνολο, παραμένει ό ίδιος. Η κατάσταση των άμεσων παραγωγών - υπερεϊδικευμένος και έπαναληπτικός χαρακτήρας τής εργασίας, τεχνητός διαχωρισμός των έργων τής άπόφασης και τής έκτέλεσης - παραμένει αναλλοίωτη. Η αντίρρηση αυτή είναι σίγουρα έγκυρη ως προς τήν εργατική τάξη με τήν παραδοσιακή έννοια του όρου. Αλλά δέν ισχύει αναγκαστικά για τήν όποιαδήποτε άλλη κοινωνική ομάδα τής όποίας τά μέλη, όπως και οι εργάτες, συμμετέχουν στήν παραγωγή αγαθών και στήν προσφορά ύπηρεσιών χωρίς ταυτόχρονα νά συμμετέχουν στήν έξουσία πάνω στους άλλους παραγωγούς. Μιά διαφορά, ιδιαίτερα πολυσήμαντη, παρουσιάζεται στήν περίπτωση κάθε παραγωγικής δραστηριότητας που ή άσκηση τής εξαρτάται από μιά έπικοινωνία

που θά ξεπερνούσε τά πλαίσια τής έπιχείρησης ή ενός έπιστημονικού ίνστιτούτου. Τέτοια είναι ή περίπτωση τής έπιστημονικής παραγωγής που έγγράφεται πάντοτε σ' ένα εύρύ δίκτυο κυκλοφορίας ιδεών: έκδόσεων, δημοσιεύσεων, συνεντεύξεων και προσωπικών έπαφών. Για τήν κριτική κοινωνιολογία ή έσωτερική λογική τής έπιστημονικής παραγωγής αντίφάσκει με τήν ιεραρχική οργανωση που θά έφραζε τό δρόμο τής μη άυταρχικής έπικοινωνίας μεταξύ των έρευνητών. Ωστόσο κάτι τέτοιο είναι άκόμη πιό άληθινό για τις κοινωνίες σοβιετικού τύπου.

Δεδομένου ότι ή έσωτερική ιεραρχία των έρευνητικών κέντρων είναι συνέχεια προς τά κατώτερα στρώματα του κρατικού μηχανισμού, οι συγκρούσεις άποκτούν πάντοτε άμεσο πολιτικό χαρακτήρα. Η δημοσία έπικοινωνία μεταξύ των έρευνητών, άν ξεφεύγει από τό προκαθιερωμένο πλαίσιο τής τάδε ή τής δεύτα οργάνωσης, περικλείει τό κίνδυνο του συντονισμού των μελών ενός δοσμένου κοινωνικού στρώματος, συναρθρωμένου με τήν αντίστοιχη συμπεριφορά και στάση συντονισμού που δέν θά ήταν έλεγχόμενος από τούς έπίσημους θεσμούς. Ο μηχανισμός είναι επομένως ύποχρεωμένος νά έλέγχει από κοντά τό πεδίο των έπιστημονικών έπικοινωνιών. Έτσι δέν έπιτρέπει νά έκφράζονται μπροστά στό κοινό των έρευνητών άναξάρτητες ιδέες που αναφέρονται στήν έπιλογή των έρευνητικών προγραμμάτων, τήν κοινωνική χρησιμοποίηση των έπιστημών και τά θεσμικά πλαίσια τής παραγωγής τής. Του χρειάζεται, λοιπόν, νά περιφρουρεί τις προσωπικές έπαφές που θά μπορούσαν νά έξυπηρετήσουν στή διάδοση παρόμοιων ιδεών και νά έμποδίζει τήν άποκρυστάλλωση σχολών και έπιστημονικών ρευμάτων. Βέβαια δέν μπορεί νά καταργήσει όλες τις έκπαιξεις άυτονομίας τής έπιστημονικής κοινότητας γιατί κάτι τέτοιο θά έφερνε άτροφία τής έπιστήμης, άβίασταχη για μιά κοινωνία που είναι ένταγμένη στό πλαίσιο του διεθνούς οικονομικού και στρατιωτικού ανταγωνισμού. Διατηρεί επομένως μιά όρισμένη έλευθερία έπικοινωνίας μεταξύ των έρευνητών άκόμη και στις περιπτώσεις που πλησιάζουν τόν ιδανικό συγκεντροποιημένο τυπο τής σταλινικής περιόδου. Η έλευθερία αυτή έπιτρέπει στήν έπιστημονική κοινότητα νά διαθέτει μιά ιδεολογική συνοχή σέ ένα επίπεδο σχετικά ύψηλό. Κι εδώ πρόκειται για ένα καθεστώς που μόνο στήν περίπτωση των παραγωγών πολιτισμού μπορεί επίσης νά συναντηθεί κανείς. Ωστόσο οι έπίσημες παραχωρήσεις δέν φτάνουν ποτέ μέχρι εκείνο τό σημείο άνεξαρτησίας που στόν καπιταλισμό θεωρείται ως φυσιολογική προϋπόθεση τής έπιστημονικής έρευνας.

Σέ μερικές κοινωνίες σοβιετικού τύπου οι συγκρούσεις σήμερα ξεπερνιούνται με διάφορους συμβιβασμούς. Ακόμη και στόν τομέα των κοινωνικών έπιστημών ό κρατικός μηχανισμός δέν έπεμβαίνει στήν έπιλογή των έπιστημονικών παραδειγμάτων παρά σέ έξαιρετικές περιπτώσεις. Συνήθως έπεμβαίνει για νά μήν τεθεί κάποιον συγκεκριμένο πρόβλημα. Αλλά τό τίμημα που πληρώνει έξαιτίας αυτών των άπαγορεύσεων ή έπιστημονική κοινότητα είναι σημαντικό. Οφείλει όχι μόνο νά άφήνει στήν άρμοδιότητα του μηχανισμού τό σύνολο των οργανωτικών και οικονομικών προβλημάτων τής έπιστημονικής έρευνας, αλλά, έξαιτίας τής άδιάλειπτης συμμετοχής τής στή τελετουργία τής ύποταξης, του άναγνωρίζει τήν ευχέρεια νά κρίνει για τά άποτελέσματα τής έρευνας με βάση πολιτικά και ιδεολογικά κριτήρια. Ο μηχανισμός περιορίζεται συχνά νά απαιτεί από τήν έπιστημονική κοινότητα νά άσκει στόν έαυτό της ιδεολογική έπαγρύπνηση, μιά άνεπίσημη λογοκρισία πάνω στα «ανορθόδοξα» μέλη τής. Αν και πιό εύλύγιστο και έμμεσο τό σύστημα αυτό δέν παύει νά είναι πολύ καταπιεστικό. Τά θεσμικά έμπόδια στήν ανάπτυξη των έπιστημών, έντελώς τυπικά στήν σοβιετική κοινωνία, όπωσδήποτε άτονούν κάπως χωρίς ωστόσο νά καταργούνται έντελώς.

Σάν αντίδραση στό καθεστώς αυτό εμφανίζεται ένα άξιοσημείωτο κοινωνιολογικό φαινόμενο: πολλοί έρευνητές τής νεότερης γενιάς άρνούονται νά μάθουν ή δέν είναι

κάν διατεθειμένοι να παραδεχθούν τους κανόνες του παιχνιδιού με αποτέλεσμα να απομακρύνονται προοδευτικά από τους επίσημους επιστημονικούς οργανισμούς. Είδαμε εξάλλου ότι αυτοί οι διανοούμενοι, που έχουν μπει σε μία διαδικασία περιθωριοποίησης, θρῖσκουν τελικά μία κοινωνική θέση σε κατώτερες βαθμίδες, σε βοηθητικές θέσεις της έρευνας όπου μπορούν να διατηρούν κάπως τον τρόπο ζωής τους και μία άνετη επικοινωνία, αλλά έξω από τα κυκλώματα της επίσημης inteligenτίας. Αυτή η ομάδα των αντικοινομορφιστών διανοουμένων, υπαρκτή σε όλες τις μετασταλινικές κοινωνίες, είναι ο ουσιαστικός φορέας μίας αντικουλτούρας: είναι η ίδια ομάδα που στους κόλπους της κυοφορούνται τα νέα λογοτεχνικά, θρησκευτικά ή πολιτικά κινήματα, ακόμη και τα παράνομα, όπως ακριβώς δείχνει η περίπτωση του ρώσικου underground.

2. Η τεχνολογική ανάπτυξη

Έκ πρώτης όψεως οι διαφορές ανάμεσα στα δύο συστήματα δεν συνεπάγονται τίποτε τό σημαντικό στον τομέα της τεχνικής. Και στις δύο περιπτώσεις η κυρίαρχη τάξη δεν είναι διόλου διατεθειμένη να ενθαρρύνει καθετί που η κυρίαρχουμένη τάξη δεν είναι ικανή να επιβάλει, δηλαδή για παράδειγμα μία τεχνολογική ανάπτυξη απελευθερωτική και σύμφωνη με ένα περιορισμό του ιεραρχικού καταμερισμού της εργασίας. Όσο εκεῖνο που διακρίνει τις δύο τεχνολογίες σχετίζεται με τις ιδιόμορφες συνθήκες εκκίνησης, ιδιαίτερα με την τεχνολογική υπανάπτυξη των ανατολικοευρωπαϊκών χωρών. Κι αυτή η υπανάπτυξη αναπαράγεται συστηματικά, αν και σ' ένα ανώτερο επίπεδο. Η επιλογή υπέρ μίας απομίμησης της δυτικής τεχνολογίας κοστίζει λιγότερο από την ανακάλυψη μίας εναλλακτικής και αυτόνομης τεχνολογίας. Ο παραλληλισμός των τεχνολογικών εξελίξεων, καπιταλιστικής και σοβιετικής, εξηγείται από τή συστηματική καθυστέρηση της δεύτερης σε σχέση με την πρώτη: και η καθυστέρηση αυτή συνεχίζει να καθιστά πολύ πιθανό ο καθυστερημένος να συνεχίζει να δανειζεται τις ήδη υπάρχουσες λύσεις.

Ποιά είναι τ' αποτελέσματα των δύο οικονομικών συστημάτων στον τομέα της τεχνολογίας;

Τρεις στόχοι, αλληλοεξαρτώμενοι αλλά και ξεχωριστοί σ' αυτό τό αφηρημένο επίπεδο της ανάλυσης, ώθούν τις καπιταλιστικές οικονομικές μονάδες προς την τεχνολογική ανανέωση: να εξοικονομήσουν τους παράγοντες παραγωγής: να υποκινήσουν τή ζήτηση: να προηγηθούν στην εκμετάλλευση των νέων τεχνικών δυνατοτήτων εν όψει των μελλοντικών συνθηκών του οικονομικού ανταγωνισμού. (Οι στρατιωτικές έρευνες αίχμης υπαγορεύονται πάντοτε από τέτοιου είδους κίνητρα). Όμως, στην κοινωνία σοβιετικού τύπου, όλοι αυτοί οι λόγοι επιδρούν χαλαρότερα.

Βέβαια, η φροντίδα εξοικονόμησης των σπάνιων παραγωγικών πόρων κι εδώ υποκινεί την ανανέωση και τήν εφεύρεση. Οι μικρές ανανεώσεις της παραγωγής που γενικά γίνονται στα εργαστήρια και δεν απαιτούν σημαντικές επενδύσεις για τήν έρευνα και τόν εξοπλισμό είναι κατ' αρχήν εξίσου συνηθισμένες όσο και στον καπιταλισμό. Αλλά τά πράγματα είναι τελείως διαφορετικά για τις έρευνες και τις εφευρέσεις βάσης (basic inventions). Δεδομένου ότι συνδέονται με άρτιους εξοπλισμούς εξαρτώνται από τους ρυθμούς απορρόφησης των κεφαλαίων που, στη σοβιετική περίπτωση, είναι σαφέστατα κατώτεροι από τόν καπιταλισμό. Πράγματι τήν οικονομία σοβιετικού τύπου τήν σημαδεύει η έλλειψη ενός έσωτερικού όριου της ζήτησης επενδύσεων και γι' αυτό οι δυνατότητες της οικονομίας θρῖσκεται μόνιμα παραφορτωμένες. Η συνέπεια είναι une propension à ajourner τόν εκσυγχρονισμό του υπάρχοντος εκσυγχρονισμού μέχρι τήν τέλεια φθορά του. (...)

3. Η δομή της κατανάλωσης

Η σοβιετική οικονομία μιμείται τή δομή της προσφοράς καταναλωτικών αγαθών που εμφανίζεται στη σύγχρονη καπιταλιστική αγορά. Όμως μίπως δεν θα ήταν πολύ πιό δύσκολο στην οικονομία σοβιετικού τύπου να προσαρμοστεί στις συγκυρίες της ατομικής ζήτησης;

Σε μία οικονομία διευθυνόμενη κεντρικά, δεν θα κόστιζε λιγότερο αν ανέπτυξε τις δημόσιες υπηρεσίες αντί να προσπαθεί να ικανοποιεί τή ζήτηση των νοικοκυριών σε διαρκή αγαθά; Η κυρίαρχη ελίτ δεν έχει όλα τά μέσα να προσανατολίσει τήν ανάπτυξη προς τή συλλογική κατανάλωση; Για τά δύο πρώτα ερωτήματα η απάντηση είναι κατηγορηματικά ναι. Τό τρίτο, αντίθετα, απαιτεί ένα ψάξιμο πιό λεπτομερειακό.

Πράγματι, ο συγκεντροποιημένος οικονομικός μηχανισμός διαχείρισης είναι κατ' αρχήν ικανός να εξασφαλίζει τήν προεξάρχουσα θέση στις δημόσιες υπηρεσίες. Οι κεντρικές αρχές διαθέτουν τά μέσα να μετριάσουν τήν δημοσίωση των εισοδημάτων, να επεξεργάζονται αυστηρούς κανονισμούς για τήν αγορά τήν καταναλωτικών αγαθών και να καθιερώνουν μιάν άμεση κατανομή των δημοσίων υπηρεσιών. Οι μισθωτοί εξάλλου δεν έχουν κανένα μέσο για να ελέγχουν τις μακροοικονομικές αποφάσεις: τό μάξιμουμ που μπορούν να κάνουν είναι να εκδηλώνουν με διάχυτο τρόπο τή δυσαρέσκεια τους. Αλλά, πράγμα παράδοξο, ο ανεξέλεγκτος χαρακτήρας της εξουσίας του μηχανισμού διαχείρισης του περιορίζει επίσης τήν ελευθερία δράσης. Επειδή οι μισθωτοί δεν μπορούν να ελέγξουν ούτε τήν ανάπτυξη ούτε τήν κατανομή των συλλογικών υπηρεσιών προτιμούν ν' αγγατίσουν τά χρηματικά τους εισοδήματα παρά να αυξάνονται οι δημόσιες επενδύσεις. Προτιμούν τόν τύπο κατανάλωσης όπου η παρέμβαση των επίσημων αρχών είναι χαλαρότερη, όπου οι ίδιοι είναι πιό ελεύθεροι στις αποφάσεις και τις επιλογές τους. Όσο η εξουσία καταφεύγει στην μαζική τρομοκρατία τόσο παραμελεί τή θέληση των μισθωτών. Αλλά από τή στιγμή που θεμελιώθηκε πλέον η σταθερότητα του συστήματος πάνω σε μιά ορισμένη συναίτηση του πληθυσμού (πέρα από τήν ανοιχτή βία) γίνεται πλέον αδύνατο στις αρχές να μήν υποχωρήσουν στις πιέσεις όσοδήποτε διάχυτες κι αν είναι. Μιά ρωγμή στο παλιό σύστημα είναι υπεραρκετή για να δημιουργήσει αύξηση των χρηματικών εισοδημάτων και τήν παραγωγή ατομικών καταναλωτικών αγαθών. Έτσι όλο και περισσότερο οι επιχειρήσεις παραγωγής, όπως και οι οικογενειακοί πυρήνες, εξαρτώνται από τις επενδύσεις που συνδέονται μ' αυτή τή δομή κατανάλωσης δυτικού τύπου. Γύρω από τά διαρκή καταναλωτικά αγαθά οργανώνεται μιά βιομηχανία, ένα εμπορικό δίκτυο και μιά υποδομή που, άπαξ και καθιερωθούν, καθιστούν πιό οικονομική τήν ικανοποίηση και τήν ανάπτυξη των αναγκών της ατομικής κατανάλωσης, ενώ από τήν άλλη μεριά τό πέρασμα στις συλλογικές υπηρεσίες θα προϋπέθετε τήν κάλυψη του κόστους που αντιστοιχεί στην αποσύνθεση της υπάρχουσας υλικής υποδομής και τήν ομοίωση μίας νέας. Όσο για τή διατήρηση των νομισματικών μακρο-ισορροπιών, κι εδώ επίσης η αναπαραγωγή της καταναλωτικής δομής είναι πιό εύκολη από τήν προώθηση μίας ριζικής εναλλακτικής λύσης. Αν οι αρχές μείωναν τό μέρος του έθνικου εισοδήματος που προορίζεται για τήν ατομική κατανάλωση και αύξαιναν τό τμήμα που πάει στις δημόσιες υπηρεσίες, θα προκαλούσαν ένταση ανάμεσα σε έμπορικές συναλλαγές και χρηματικά εισοδήματα του πληθυσμού στην αγορά των καταναλωτικών αγαθών και μιά υπεραυξημένη ζήτηση για επενδύσεις στον τομέα των δημοσίων υπηρεσιών.

Στή δεκαετία του '60, σχεδόν όλες οι ανατολικοευρωπαϊκές χώρες εισέρχονται στη φάση της ανυποχώρητης ανάπτυξης των βιομηχανιών και των υπηρεσιών που επικεντρώνονται στην ατομική κατανάλωση. Ο περιορισμός της μαζικής τρομοκρατίας, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '50, καθιστά αναπόφευκτη μιά ουσιαστική και ταχύρρυθμη ανάπτυξη του βιοτικού επιπέδου του

πληθυσμού. Παρατηρείται λοιπόν μία απότομη άνοδος του κατά κεφαλήν εισοδήματος και μία εξίσου ταχεία αύξηση των εμπορικών συναλλαγών.

Τά αναγκαία για την ανάπτυξη των δημόσιων υπηρεσιών αποθέματα μειώνονται σημαντικά. Η διαδικασία αρχίζει με την αύξηση των ειδών πρώτης ανάγκης και τελειώνει με την βαθμιαία επέκταση της παραγωγής των διαρκών καταναλωτικών αγαθών. Ακόμη και η κατανομή της στέγης, σ' ένα σημαντικό βαθμό πραγματοποιείται διαμέσου της αγοράς – τουλάχιστο σε μερικές ανατολικοευρωπαϊκές χώρες. Παντού εμφανίζονται συνθετα μηχανήματα οικοσκευής και αναπτύσσεται η παραγωγή του αυτοκινήτου.

Η προεξάρχουσα θέση της ατομικής κατανάλωσης προκαλεί ολοφάνερα όλα τα φαινόμενα που, στην καπιταλιστική Δύση, είναι ο στόχος της υπεραριστερής κριτικής: υπαγωγή της ζωής και των διαπροσωπικών σχέσεων στα καταναλωτικά αντικείμενα οικογενειακής χρήσης, σπατάλη των σπάνιων πόρων και αποσύνθεση των οικολογικών ισορροπιών σε επίπεδο εθνικής οικονομίας. 'Αλλά, αν δεν περιοριζόμαστε μόνο στις προφανείς συνέπειες, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι το κοινό αυτό καταναλωτικό πρότυπο δεν τό παρήγαγαν οι ίδιοι μηχανισμοί και στις δύο περιπτώσεις. Πράγματι, η επέκταση της ατομικής κατανάλωσης έχει άλλες πιά ιδιότητες συνέπειες, λανθάνουσες ίσως, πάντως πολύ σημαντικές. Πριν απ' όλα, η οικονομική αυτονομία του πληθυσμού απέναντι στους επίσημους μηχανισμούς μεγαλώνει *μακροπρόθεσμα, πράγμα* πολύ σημαντικό, έστω κι αν η σημασία του δεν μπορεί ακόμη να προεξοφληθεί. 'Η διαδικασία αυτή προκάλεσε ιδιαίτερα μία ενίσχυση του μη κομφορμιστικού ατομικού πνεύματος στους κόλπους της εργατικής τάξης, κυρίως σ' εκείνες τις νέες γενιές που τώρα μπαίνουν στο έργοστάσιο, και που είναι λιγότερο υποχρεωμένες να συνεισφέρουν στον οικογενειακό προϋπολογισμό, επομένως πιά ελεύθερες να αλλάζουν δουλειά.

5. Οι ταξικοί αγώνες

Τό ζήτημα που τίθεται είναι τό ακόλουθο: σ' αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στις περισσότερες καπιταλιστικές χώρες, οί κοινωνικές τάξεις των κοινωνιών σοβιετικού τύπου δεν είναι ικανές νά αντιπροσωπεύσουν τά συμφέροντά τους έναντι του κράτους και των άλλων τάξεων μέσου πολιτικών και οικονομικών οργανώσεων.

Γιά την περίπτωση της καπιταλιστικής οικονομίας υποθέσαμε ότι ένυπαρχει μία ιδιωτική σφαίρα άποτελουμένη από βιομηχανικά, χρηματιστικά και έμπορικά συγκροτήματα ανεξάρτητα από τό Κράτος και μεταξύ τους. Βέβαια οί ιδιωτικές δραστηριότητες άλληλοσυνδέονται και οί άμοιβαίες σχέσεις τους ενισχύονται με τή συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου.

Ωστόσο είναι αλήθεια ότι διατηρείται πάντα μία σημαντική ιδιωτική σφαίρα και μαζί της ό ανταγωνιστικός χαρακτήρας ενός μεγάλου τμήματος των οικονομικών δραστηριοτήτων. Όμως, ακριβώς σ' αυτή τή σφαίρα ανήκει ό πυρήνας τής άρχουσας καπιταλιστικής τάξης, ιδιοκτήτες και μόνιμα εργαζόμενοι των ιδιωτικών επιχειρήσεων. 'Η ένλόγω άστική τάξη είναι επομένως μία τάξη ανταγωνιστική, τά μέλη της – πρόκειται μάλλον γιά συνασπισμούς επικεντρωμένους σε δεσμούς συγγένειας, συμπληρωματικότητας των οικονομικών οργανισμών κ.λπ. παρά γιά άπομονωμένα άτομα – συναγωνίζονται μεταξύ τους στην αναζήτηση των πλεονεκτημάτων τής αγοράς, ή τής καλύτερης θέσης στην συνεργασία τους με τό κράτος. Σ' αυτό τόν ανταγωνισμό γιά τά κρατικά πλεονεκτήματα δεν είναι όλοι τό ίδιο ισχυροί! Οί νικητές δεν αποκομίζουν μόνο κρατικές παραγγελίες και πιστώσεις, αλλά επίσης κατακτούν καλύτερες θέσεις γιά τούς μελλοντικούς ανταγωνισμούς. Οί άσθενέστερες σε οικονομικούς πόρους και σε προσωπικές σχέσεις ομάδες συμφερόντων θά ήταν

καταδικασμένες νά θαυμάζουν παθητικά τήν μεγέθυνση του ισχυρότερου λόμπυ, αν δεν είχαν άλλα μέσα γιά νά έπηρεάσουν τις δημόσιες αποφάσεις έκτός από τόν ιδιωτικό ανταγωνισμό. Τέτοιοι αντίσταθμιστικοί μηχανισμοί εξασφαλίζουν στις διάφορες ανταγωνιστικές ομάδες τής μπουρζουαζίας τήν δέθεν αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Από τή στιγμή που διαμέσου τής άσκησης των πολιτικών δικαιωμάτων καθορίζονται οί αναλογίες τής αντιπροσώπευσης, τό αντιπροσωπευτικό σύστημα μπορεί νά χρησιμεύσει ως ρυθμιστής στο έσωτερικό τής άρχουσας τάξης. Διότι, ενώ στην ιδιωτική σφαίρα οί ομάδες καπιταλιστικών συμφερόντων υποχρεώνονται νά μετρήσουν τή δύναμή τους και μόνο τή δύναμή τους σε σχέση με τή δύναμη άλλων ανταγωνιστικών ομάδων, στη δημόσια σφαίρα τούς είναι επιτρεπτό νά στηριχθούν και σε άλλες κοινωνικές τάξεις. 'Η άνωτερότητα λοιπόν σε οικονομικούς πόρους και προσωπικές σχέσεις των διαφόρων λόμπυ είναι δυνατόν νά αντίσταθμιστεί ως ένα βαθμό με τήν έκκληση στα συμφέροντα του έκλογικού σώματος. Ακριβώς επειδή ή ιδιωτική ισχύς κατανέμεται με άνισο τρόπο ανάμεσα στις διάφορες ομάδες τής άστικής τάξης, ή τελευταία κατ'άφερον πάντα να προσεταιρίζεται σημαντικές κοινωνικές ομάδες γιά νά διατηρεί τό αντιπροσωπευτικό σύστημα που εξισορροπεί τή σχέση δυνάμεως στο έσωτερικό τής άρχουσας τάξης.

Βέβαια, τά άτομα που διαθέτουν ίσα πολιτικά δικαιώματα δεν έχουν ίδια πολιτική ισχύ πάνω στις αποφάσεις τής κρατικής εξουσίας. Η δύναμη των πολιτικών οργανώσεων και των μέσων μαζικής ενημέρωσης που σφυρηλατούν τήν κοινή γνώμη εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τήν σπουδαιότητα τής οικονομικής εξουσίας που τις στηρίζει. 'Ετσι ό συσχετισμός οικονομικής δύναμης μεταξύ των διαφόρων καπιταλιστικών ομάδων εκδηλώνεται επίσης και στο πεδίο του πολιτικού ανταγωνισμού.

Ωστόσο, ή διασύνδεση οικονομικής εξουσίας και τής εύχρηστας διαμόρφωσης τής κοινής γνώμης δεν είναι άπλη. Η κοινή γνώμη δεν επηρεάζεται μόνο από τήν ποσότητα και τήν ποιότητα τής προπαγάνδας αλλά επίσης και από τις έμπειρίες τής καθημερινής ζωής. Τό κόμμα εξουσίας μπορεί νά χάσει τις έκλογές ακριβώς επειδή θρίσκεται στην έξουσία παρόλη τήν τεράστια εύχρηστα πρόσβαση σε χρηματοδοτικές πηγές και στα μέσα ενημέρωσης.

Επιπλέον ή πολιτική πάλη δεν είναι άναγκαστικά υπόθεση των ανταγωνιστικών ομάδων τής άρχουσας τάξης. Από τή στιγμή που έχουν καθιερωθεί οί κανόνες παιχνιδιού τής πολιτικής δημοκρατίας, είναι άδύνατο νά έμποδισι κανείς τις άλλες τάξεις, και ιδίως τήν εργατική, νά μην συγκροτήσουν τις δικές τους πολιτικές οργανώσεις και νά μη διαμορφώσουν τά δικά τους μέσα μαζικής επικοινωνίας. 'Ετσι ή συμπεριφορά της εργατικής τάξης γίνεται λιγότερο αυθόρμητη, λιγότερο απρόβλεπτη και συνηθίζει ολόένα και περισσότερο στους κανόνες τής νομιμότητας. Τί άπορρέει απ' αυτή τήν κατάσταση γιά τήν σταθερότητα του συνόλου πολιτικού συστήματος; 'Εξαρτάται από τήν πολιτική αίσθηση των ανταγωνιζομένων σ' αυτό τό πλαίσιο. Μπορεί τό άποτέλεσμα νά είναι ή προοδευτική ενσωμάτωση τής εργατικής τάξης μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία, όπως επίσης και μία έξαρση τής ταξικής πάλης. Ωστόσο, ακόμη και σ' αυτή τήν περίπτωση, ή άστική τάξη δεν καταστρέφει εύκολα τό σύστημα τής αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, επειδή μπορεί ν' άποδειχθεί επικίνδυνο γιά τήν ταξική της κυριαρχία. 'Η έγκαθίδρωση μίας δικτατορίας βουναρτιστικού τύπου, φασιστική ή άλλου είδους, πηλττει με άνισο τρόπο τά συμφέροντα των διαφόρων κοινωνικών ομάδων και συχνά βρίσκονται ισχυρότατες μερίδες τής άστικής τάξης που προτιμούν άπολύτως τό αντιπροσωπευτικό σύστημα, ακόμα και στις περιπτώσεις που περικλείει κινδύνους γιά τήν κυριαρχία ολόκληρης τής άστικής τάξης.

Τά πολιτικά δικαιώματα του πολίτη κατ' αρχήν είναι τά ίδια στις κοινωνίες σοβιετικού τύπου και στις λεγόμενες φιλελεύθερες δημοκρατίες. 'Αλλά καμία κοινωνική ομάδα, ούτε ή κυρίαρχη τάξη, δεν έχει τήν ικανότητα ή

τήν ελευθερία να επηρεάσει την άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων με τη συγκρότηση πολιτικών οργανώσεων ή τη χρησιμοποίηση μέσων ενημέρωσης που θα αναδεικνυαν τα δικά της συμφέροντα. Έτσι η λειτουργία του αντιπροσωπευτικού συστήματος περιορίζεται στον εορτασμό μιας τελετής χωρίς περιεχόμενο.

Η κυρίαρχη τάξη δεν έχει αυτόνομη πολιτική εξουσία έναντι του κρατικού μηχανισμού ώστε να της είναι δυνατό να ζωογονήσει τους θεσμούς της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Κι ακόμα δεν χρειάζεται μια όποια πολιτική αντιπροσώπευση για να κινηθεί το κράτος σύμφωνα με τα συμφέροντά της. Βέβαια είναι εξίσου ετερόκλητη με την καπιταλιστική άρχουσα τάξη: ομάδες συμφερόντων συγκεντρωμένες σε διάφορους τομείς και στα διάφορα επίπεδα της κρατικής ιεραρχίας βρίσκονται σε συνεχή πόλεμο για να επεκτείνουν τον έλεγχό τους σε όσο το δυνατό μεγαλύτερο μέρος των υλικών και ανθρωπίνων πόρων της κοινωνίας. Αλλά, σε φυσιολογικές καταστάσεις, η θεσμική οργάνωση του συστήματος είναι τέτοια ώστε καμιά απ' αυτές τις ομάδες δεν έχει συμφέρον να σπάσει την ενότητα της ιεραρχίας. Αυτό είναι το λιγότερο που μπορεί να πει κανείς για μια κοινωνία σοβιετικού τύπου.

Όποιαδήποτε κοινωνική ομάδα της άρχουσας τάξης που θα έπεδιδε να παρούσαται ως αυτόνομη οικονομική και πολιτική δύναμη θα συναντούσε όχι μόνο την αντίθεση των άλλων ομάδων της εξουσίας αλλά θα βρισκόταν επίσης χωρίς προστασία απέναντι στην κυριαρχούμενη τάξη. Για να πάρουμε το παράδειγμα των διευθυντών των επιχειρήσεων, η κηδεμονία της ανώτερης διαχείρισης τους προστατεύει απέναντι στους εργάτες παρόλο βέβαια που τους περιορίζει την ελευθερία δράσης. Η κεντρική αρχή είναι σε θέση να τους εφοδιάσει με αναγκαία μέσα με τα όποια θα μπορούσαν να ικανοποιήσουν τις «φυσιολογικές» απαιτήσεις των εργατών, όπως επίσης να κινητοποιήσει τις δυνάμεις της τάξεως για να καταστείλει τις «υπερβολικές» απαιτήσεις τους. Οι οικονομικοί υπεύθυνοι των κατώτερων βαθμίδων, σε κανονικές συνθήκες, αποσκοπούν μόνο σε μια αποκέντρωση των κέντρων λήψης αποφάσεων στο πλαίσιο της ιεραρχίας χωρίς να επιδιώκουν τη διάσπαση της θεσμικής ενότητας.

Όσο λοιπόν διατηρείται η ενότητα του μηχανισμού, η κυρίαρχη τάξη προσκρούει στην συνολική πίεση ολόκληρου του ιεραρχικού συστήματος και παραμένει ανίκανη να δημιουργήσει μια αυτόνομη θεσμική βάση.

Δύο είναι οι μεγάλες συνέπειες που απορρέουν από αυτό το πρότυπο της κοινωνίας σοβιετικού τύπου.

Δεδομένου ότι δεν υπάρχει οργανωτική πόλωση της κυρίαρχης τάξης, τα κοινωνικά στρώματα που αποτελούν την κυριαρχούμενη τάξη δεν μπορούν να οργανωθούν. Παίρνοντας υπόψη τη γενική δομή της κοινωνίας σοβιετικού τύπου τίποτε δεν επιτρέπει να πει κανείς ότι οι πιθανότητες πόλωσης θα αύξηθούν με τον καιρό.

Τούτου λεχθέντος, η γενική δομή του συστήματος δεν αποκλείει να προκύψει μια κρίση μη προσαρμογής που πιθανόν να συνεπιφέρει τη ρήξη της ενότητας της άρχουσας τάξης. Μια κρίση τέτοιου είδους γέννησε τη σημερινή μορφή της κοινωνίας σοβιετικού τύπου, που μοιάζει πολύ με το ιδεατό πρότυπό μας. Τα χρόνια μετά το θάνατο του Στάλιν, ένα τμήμα της άρχουσας τάξης της ΕΣΣΔ και των άλλων χωρών της Ανατολικής Ευρώπης προσπάθησε να βάλει τέρμα στο καθεστώς της μαζικής τρομοκρατίας επειδή ακριβώς αντιπροσώπευε μια θανάσιμη απειλή και για την ίδια. Για το σκοπό αυτό προσπάθησε να κινητοποιήσει ευκαιριακά και κοινωνικές ομάδες έξω από την άρχουσα τάξη ενάντια στην παλιά πολιτική ήγεσία που ενδιαφερόταν άμεσα για τη διατήρηση της τρομοκρατίας. Η εν λόγω συμμαχία πραγματοποιήθηκε φυσιολογικά, γιατί η εξάρθρωση του συστήματος της τρομοκρατίας ήταν κοινό συμφέρον όλων των κοινωνικών ομάδων. Αλλά αυτή η εξέλιξη προξένησε σε πολλές χώρες της Ανατολικής Ευρώπης διαδικασίες δυνάμει επαναστατικές που απειλούσαν τις βάσεις της

εξουσίας και που μόνο με την άμεση στρατιωτική επέμβαση έγινε δυνατό να αναχαιτιστούν.

Κάτω από την επίδραση αυτών των αναταραχών η ενότητα της άρχουσας τάξης αποκαταστάθηκε ξανά. Έκτοτε καμιά απ' αυτές τις ομάδες συμφερόντων δεν τολμά πλέον να αναλάβει εμπειρίες τόσο ριζοσπαστικές. Ούτε άλλωστε ν' αναζητήσει κοινά συμφέροντα με ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Οι ανταγωνισμοί δεν είναι πλέον τόσο άπλοι και καθαροί όσο την εποχή των αγώνων ενάντια στη μαζική τρομοκρατία, όταν ο «λαός» ολόκληρος ορθωνόταν ενάντια σ' εκείνη την στενή πολιτική έλιτ της σταλινικής ήγεσίας.

Σήμερα οι προσπάθειες των κατώτερων και μεσαίων κρατικών στελεχών, κύριας δύναμης της αποσταλινοποίησης, για την αύξηση της θεσμικής τους εξουσίας δεν συνεπάγονται για τον πληθυσμό τον τερματισμό της αναστάτωσης της καθημερινής ζωής γιατί αυτό πλέον σήμερα είναι κεκτημένο. Αντίθετα οι προσπάθειες τους στοχεύουν μίαν αυξανόμενη κοινωνική διαφοροποίηση ως προς τα εισοδήματα, τον τρόπο ζωής και τις καταναλωτικές χρήσεις. Είναι λοιπόν πιθανόν η συμπεριφορά αυτών των κατώτερων και μεσαίων στελεχών προοδευτικά να ταιριάζει περισσότερο με το σχήμα του μοντέλου μας: ενώ όλο και θ' αναζητούν τη μέγιστη δυνατή αποκέντρωση στο έσωτερικό του θεσμικού συστήματος, θα αρνούνται πάντα το σπάσιμο της ενότητάς του.

Η διαφορετικά: οι ενδεχόμενες νέες κρίσεις της κοινωνίας σοβιετικού τύπου δεν θα ξεκινήσουν από συγκρούσεις στο έσωτερικό της άρχουσας τάξης. Αν η άρχουσα τάξη διασπαστεί πάλι, αυτή η διάσπαση δεν θα είναι παρά συνέπεια μιας κρίσης που θα έρχεται απ' έξω. Οι πιθανές προελεύσεις μιας τέτοιας κρίσης θα βρίσκονται αλλού: ή σε μια τυχαία εξωτερική αλλαγή, στην οποία το σύστημα θα φανεί ανίκανο να προσαρμοστεί, ή σε έσωτερικές τάσεις, που θα προκαλέσουν μια οικονομική κατάρρευση, ή μια ενδυνάμωση της ικανότητας αντίστασης των κυριαρχούμενων τάξεων.

Η πρώτη υπόθεση δεν προκύπτει από κάποιο άφηρημένο μοντέλο αλλά από την συγκεκριμένη κοινωνιολογική και οικονομική ανάλυση. Αντίθετα οι δυο άλλες υποθέσεις μπορούν να εξετασθούν με βάση το πρότυπο που διατυπώσαμε για την ερμηνεία της κοινωνίας σοβιετικού τύπου. Το πρότυπο αυτό, εκτός κι αν παραλείψαμε ένα σημαντικό στοιχείο ανάλυσης, δεν επιτρέπει να προβλέψουμε μια οικονομική κατάρρευση του συστήματος. Μερικά προγνωστικά πολύ προσεκτικά για την αύξηση της σχετικής οικονομίας των κυριαρχούμενων στρωμάτων έχουν κιόλας έπισημανθεί – ανάπτυξη του μη κομφορμιστικού πνεύματος ανάμεσα στους διανοούμενους, ενίσχυση των εργατικών νοικοκυριών – χωρίς όμως να μπορούμε να δείξουμε αν οι τάσεις αυτές μπορούν να προκαλέσουν το σπάσιμο των θεσμικών πλαισίων της κοινωνίας. Αντίθετα, σύμφωνα με το υπόδειγμά μας, κάθε πολιτική κρίση που θα παραγεται, ανάλογη μ' εκείνες της μεταβατικής περιόδου μετά το θάνατο του Στάλιν, θα εξελίσσεται σ' ένα υψηλότερο επίπεδο και θα έχει μορφές περισσότερο άρθρωμένες. Η αποκέντρωση καθιστά την άρχουσα τάξη πιο διαφοροποιημένη και δίνει στα κατώτερα στρώματα τη συνήθεια μιας μεγαλύτερης αυτονομίας απόφασης και συναλλαγής. Στην μη κομφορμιστική υποκοουλτούρα διαμορφώνονται ιδεολογίες αμφισβήτησης που, όταν έρθει η ώρα, θα μπορούσαν ν' αποκτήσουν ακρόαση στα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Σ' αυτή την υποθετική κατάσταση, παρανομα κινήματα που ξεπερνούν στο ζωτικό χώρο που δημιουργεί ο διανοούμενος αντικομφορμισμός, θα έχουν, ίσως, να διαδραματίσουν έναν ορισμένο ρόλο. Εξάλλου τα αυξανόμενα αποθέματα των εργατικών νοικοκυριών δημιουργούν καλύτερες συνθήκες για τη διαμόρφωση και σταθεροποίηση αντικομφορμιστικών στάσεων στις γραμμές της νέας γενιάς εργατών. Αυτή η πρόβλεψη για τις δυνατότητες της ανάπτυξης των συστημάτων σοβιετικού τύπου σε ρήξη με το παρόν αδιέξοδο, στην πραγματικότητα

τα, είναι ισχνή. Αλλά η μετασταλινική ανάπτυξη μόλις τώρα αρχίζει. Η μαρξιστική θεωρία της σοβιετικής κοινωνίας ως suis generis κοινωνίας δέν διαθέτει χρησιμοποιήσιμα ιστορικά προηγούμενα: είναι και η ίδια στά πρώτα θήματά της.

Αντίθετα, η θέση για την ταυτότητα των δύο συστημάτων του καπιταλιστικού και του σοβιετικού, είναι εξίσου γόνιμη; Έχει την ικανότητα να εξηγήσει γιατί στην Ανατολική Ευρώπη άπουσιάζει κάθε μορφή εργατικού κινήματος, είτε επαναστατικού είτε ρεφορμιστικού; Να εξηγήσει γιατί τα ανερχόμενα στρώματα της άρχουσας τάξης αρνούνται να διαμορφώσουν ανεξάρτητες πολιτικές οργανώσεις που θα πάλευαν για μία αναδιανομή της εξουσίας; Να χαρακτηρίσει τό κοινωνικό ύποβαθρο του

πολιτιστικού και πολιτικού αντίκομφορμισμού; Να καταδείξει τις δυνατότητες που δημιουργούνται από την ανύψωση του επίπεδου κατανάλωσης των μαζών; Ν' αναλύσει τόν ιδιότυπο δυναμισμό των οικονομικών κυκλών και τις πολιτικές τους ακτινοβολίες;

Αν η θεωρία της σύγκλισης των δυο συστημάτων δεν μπορεί να δώσει άπαντηση τα έρωτηματα αυτά, είναι καλύτερο να εγκαταλειφθεί και να καταπιστούμε με μία έργασία ανάλυσης και θεωρητικής επεξεργασίας των σοβιετικών κοινωνιών που στό έξης πρέπει να τις θεωρούμε ως ιδιότυπες κοινωνίες.

μετάφραση: Μαρία Φλωρά

Τάσου Δήμου

Ένα γαρύφαλλο
που δεν τ' αφήνουν
ν' ανθίσει

Τι είναι και πως λειτουργεί
το ΚΚΕ σήμερα

Εκδόσεις Γλάρος

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ 31 • ΑΘΗΝΑ 141 • ΤΗΛ 36 18 457

ΚΑΘΕ ΠΡΟΙ

αφραγε

διαβαγε

διαβιδε

την ΑΥΓΗ

τη δικη 68

ΦΩΝΗ

Μία από τις μεγάλες σιωπές
τῆς ιστοριογραφίας μας:

Ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος

τοῦ Ἀντώνη Λιάκου

Δύσκολα θά μπορούσε νά ἰσχυρισθεῖ κανεὶς ὅτι ἡ ἱστορία εὐδοκίμησε στὴ νεοελληνικὴ κοινωνία, πρῶ-
τιστα ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ ἐνοφθαλμισμοῦ τῆς μέσα
στὴ κοινὴ συνείδηση, τὴν κοινωνικὴ πάλη, τὴν πολι-
τικὴ, τὴ διαδικασίᾳ ἀντιμετώπισης τῶν προβλημάτων
μας.

Ὡστόσο, ἡ ὁργάνωση τῆς ιστοριογραφίας μας ἀπο-
τελεῖ ἡ ἴδια ἓνα ἱστορικὸ φαινόμενο, δηλωτικὸ μιᾶς
κοινωνίας στὴν ὁποία ἡ μνήμη ἢ ἐκτεταμένες περιο-
χὲς τῆς θεωροῦνται ἐπικίνδυνες καὶ ἀνατρεπτικὲς. Ἡ
διαπίστωση αὐτὴ δὲν ἔχει χαρακτῆρα ταξικὰ σὺδέτε-
ρο. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ιστοριογραφίας ἐξαρτᾶται τόσο
ἀπὸ τὶς ἐθνικὲς προτεραιότητες, π.χ. τὴ συγκρότηση
καὶ τὸν ἐμπλουτισμὸ βιβλιοθηκῶν, τὴν ὁργάνωση τῶν
ἀρχείων, τὴν ἴδρυση, τὸν ἐξοπλισμὸ καὶ τὴ στελέχωση
τῶν ἐρευνητικῶν κέντρων, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ σύστημα
μέσα σὸ ὁποῖο γίνεται ἡ ἐπεξεργασία τους, ἀπὸ τοὺς
μηχανισμοὺς δηλαδὴ ἐπιλογῆς καὶ τὴν ἱεραρχία τῶν
ἀκαδημαϊκῶν φορέων πού ἀντλοῦν μὲ τὴ σειρά τους
τὴ δύναμή τους ἀπὸ τὶς πηγὲς τῆς ἐξουσίας. Ἔτσι, ἡ
ἀντίφαση καὶ ἡ ἀπόσταση τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὴν κοι-
νωνία ἐκδηλώνεται μὲ τὴν ἀποκοπὴ τοῦ ὁμαλίου
λῶρου ἀνάμεσα στὴν ἀκαδημαϊκὴ ἱστορικὴ ἐνασχόλη-
ση καὶ τὸ στοιχειῶδες καθήκον τῆς ἱστορίας νά βοη-
θῆσει τοὺς ἀνθρώπους νά καταλάβουν τὴ χώρα τους
καὶ τὴν ἐποχὴ τους.

Οἱ ἀπαγορεύσεις αὐτὲς ὅμως ἀμφισβητοῦνται πολ-
λαπλά τὰ τελευταία χρόνια, πρὸς ὄφελος τῆς συνει-
δητοποίησης τῆς ἀνάγκης γιὰ μιὰ στοχαστικὴ προ-
σέγγιση τῆς ἱστορίας. Παραμένουν ὅμως δεσμευτικὲς
γιὰ ἐκτεταμένες περιοχὲς τῆς συνολικῆς μας μνήμης.

Ἡ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, τῶν σοσιαλι-
στικῶν ιδεῶν, τῶν κινήματων κοινωνικῆς κριτικῆς, ἡ
ἱστορία τῆς διαμόρφωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης καὶ
τῶν πολλαπλῶν συναρτήσεών της μὲ τὴν ἱστορία τῆς
ἐλληνικῆς κοινωνίας καὶ πολιτικῆς, παραμένει μιὰ
ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀγνωστες περιοχὲς, ἂν καὶ βέβαια ὄχι ἡ
μόνη.¹

* Τὸν ὄρο «μεγάλες σιωπές» τῆς ἐλληνικῆς ιστοριογρα-
φίας χρησιμοποίησε ὁ Σπύρος Ἀσδραχᾶς στὴν εἰσήγησή
του στὴ συζήτηση μὲ θέμα: «Ἱστορικὴ ἐρευνα καὶ ἱστορικὴ
παιδεία – πραγματικότητες καὶ προοπτικὲς» πού ἔγινε μὲ
πρωτοβουλία τῆς «Ἐταιρείας Μεγάλης τοῦ Νέου Ἑλληνι-
σμοῦ» καὶ τοῦ περιοδικοῦ *Μνήμων*, σὸ Ἐθνικὸ Ἰδρυμα
Ἑρευνῶν, στίς 4.2.82.

Ἡ ἀποσιώπηση τῆς ἱστορίας τῆς ἐργατικῆς τάξης
δὲν εἶναι βέβαια ἀποκλειστικὰ ἑλληνικὸ φαινόμενο.
Ὡστόσο, ὅπως ἔγραψε ὁ Georges Haupt σ' ἓνα ἀπὸ
τὰ τελευταία του κείμενα, σὲ πολλές χώρες τῆς Εὐρώ-
πης, τὶς δύο τελευταῖες δεκαετίες «πλειάδα ὀλόκληρη
νέων ἐρευνητῶν ρίχτηκε στὴ δουλειά γιὰ νά ἐντάξει
τὴν ἱστορία αὐτὴ στὴν ἐπιστῆμη: κατασκευάζοντας
ἐργαλεῖα ἐργασίας, κατατάσσοντας τὶς πηγὲς, συν-
τάσσοντας βιβλιογραφίες, ἐκδίδοντας ντοκουμέντα,
συνθέτοντας μονογραφίες. Ἰνστιτοῦτα εἰδικευμένα
στὴν ἐργατικὴ ἱστορία ξεπετιώνται, τὰ συνέδρια πολ-
λαπλασιάζονται, τὸ πεδίο ἐρευνας πλαταίνει».²
Ἔτσι, ἡ ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος κατάφερε
νά βγεῖ ἀπὸ τὸ στενὸ πλαίσιο τῆς πολιτικῆς καὶ ἰδεο-
λογικῆς ἱστορίας, νά ἐνσωματώσει τὶς ἀναζητήσεις
τῆς σύγχρονης ιστοριογραφίας καὶ νά μελετηθεῖ ἀπὸ
τὴν ἄποψη τῆς συνάρθρωσής της μὲ τὴν κοινωνικὴ
ἱστορία.

Στὴν Ἑλλάδα, ἐλάχιστοι μελετητὲς προερχόμενοι
σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ ξένα πανεπιστήμια ἀσχολ-
λήθηκαν μὲ τὴν ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος.
Δύσκολα βέβαια θά μπορούσε νά γίνει διαφοροτικὰ
μετὰ τὴν ἦττα στὸν ἐμφύλιο πόλεμο, τὶς πολιτικὲς πε-
ριπέτειες τῆς χώρας καὶ τὸν ἀσφυκτικὸ ἐναγκαλισμὸ
τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἀπὸ τάσεις ἰδεολογικῆς
χρήσης τῆς ἱστορίας.

Ἡ ἐρευνα αὐτὴ ὅμως σήμερα, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἄλ-
λους παράγοντες, σκοντάφτει στὴν ἔλλειψη μιᾶς ὑπο-
δομῆς πού θά μπορούσε νά διαθέσει στοὺς ἐρευνητὲς
τὶς πηγὲς.

Οἱ δημόσιες βιβλιοθήκες δὲν ἐνδιαφέρθηκαν νά
συγκεντρώσουν τὸ ἐντυπο ὕλικό, τὰ βιβλία, τὶς ἐφη-
μερίδες καὶ τὰ περιοδικὰ, τὰ φυλλάδια καὶ τὶς ἀφίσες
πού κατέγραψαν καὶ εἰκονογράφησαν τὴ σκέψη καὶ
τὴν πρακτικὴ τοῦ κόσμου αὐτοῦ. Τὰ κενὰ τῶν δημο-
σίων βιβλιοθηκῶν δὲν ἀναπληρώθηκαν ἀπὸ τὶς ἰδιω-
τικὲς συλλογές. Ἄστοί, ὅσοι εἶχαν τὴ δυνατότητα νά

1. Χρησιμοποιώντας ὄρους ὅπως ἐργατικὴ τάξη, ἐργατι-
κὸ κίνημα, σοσιαλιστικὲς ἰδέες κ.λπ. εἶναι καλὸ νά ἔχουμε
ἐπίγνωση τῶν προβλημάτων τοῦ ἐννοιολογικοῦ καὶ ἱστορι-
κοῦ προσδιορισμοῦ τους, καθὼς καὶ τῆς διαφορᾶς τῆς πολι-
τικῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς χρήσης τους.

2. Georges Haupt, «Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινή-
ματος», *Ὁ Πολίτης*, τεύχ. 14 (Νοέμβριος 1977), σσ. 57-67.

καταρτησουν τέτοιες συλλογές, αδιαφόρησαν συνήθως για το υλικό αυτό.

Οί πολιτικές περιπέτειες της χώρας πάλι, δέν επέτρεψαν τή δημιουργία αρχειακών σειρών σχετικά μέ τό εργατικό κίνημα και τά σοσιαλιστικά και κομμουνιστικά κόμματα και οργανώσεις, πού αποτελούσαν άλλωστε στόχο έντατικής αναζήτησης των καταδικωκτικών μηχανισμών. Έτσι πολλές αρχειακές πηγές ή συλλογές έντύπων έχουν καταστραφεί, άλλες λανθάνουν και απειλούνται μέ καταστροφή στά χέρια αδιάφορων και άνύποπτων απογόνων και άλλες βρίσκονται άπροσπέλαστες στην κατοχή των διαφόρων αρχών ασφαλείας ή άλλων οργανισμών στό εξωτερικό. (Θυμόμαστε όλοι τή θλιβερή τύχη των μπαούλων μέ τά έγγραφα του Δημοκρατικού Στρατού πού, όταν έντοπιστηκαν, ό,τι δέν διεσκόρπισε ό άνεμος και διέφυγε από τούς στρατιωτικούς κατέληξε σέ μιά-δυό εφημερίδες). Έκτός όμως από τό γραπτό λόγο, υπάρχει και ό προφορικός, οί αναμνήσεις και οί μαρτυρίες των άγωνιστών πού χάνονται μαζί τους. Έπίσης, τό ένδιαφέρον για τή μελέτη και τόν προσανατολισμό στην ιστορία της εργατικής τάξης περιορίστηκε όχι μόνο από τήν έλλειψη έργων ύποδομής στην οικονομική ιστορία της χώρας, αλλά και από τήν άπελπιστική φτώχεια των διδλοθηκών μας σέ ό,τι άφορά τήν ιστορία του διεθνούς σοσιαλισμού.

Οί έλλείψεις αυτές έχουν μιά σημασία πολύ ευρύτερη από τίς έπιπτώσεις τους στην ανάπτυξη ενός κλάδου της ιστοριογραφίας. Πρόκειται για τό παρελθόν, επομένως για τήν ταυτότητα του εργατικού και του σοσιαλιστικού κινήματος, πού χάνεται καθημερινά. 'Απ' αυτή τήν άποψη, ή διάσωση αυτού του παρελθόντος και ή προβολή του άποκτά σημασία πολιτική για τό παρόν και τό μέλλον του εργατικού κινήματος. 'Υπογραμμίζοντας τή σημασία της ιστορικής αυτογνωσίας για τήν εργατική τάξη, σέ μιά ανάλογη στιγμή βαθιάς κρίσης του διεθνούς σοσιαλισμού, ή Ρόζα Λούξεμπουργκ έγραφε: «Δέν υπάρχει προκαθορισμένο πλαίσιο, πού νά ισχύει μιά για πάντα, ούτε άλάνθαστος οδηγός για νά δείξει (στό προλεταριάτο) τούς δρόμους πού θά πρέπει νά πάρει. Δέν έχει άλλο δάσκαλο από τήν ιστορική του εμπειρία».³

Ό στόχος αυτού του άρθρου είναι νά θέσει τό ζήτημα της διάσωσης των τεκμηρίων πού άφορούν τήν ιστορία της εργατικής τάξης και των κινήματων κοινωνικής κρίσης.

Τό ένδιαφέρον όμως για τό αντικείμενο αυτό δέν έγγράφεται στην αναζήτηση ενός νέου λατομείου άνεκδοτολογικών περιπτώσεων. Είναι πιά κοινός τόπος ότι ή ιστορία της εργατικής τάξης αποτελεί άπαραίτητη προϋπόθεση και αναπόσπαστο μέρος της μελέτης της νεοελληνικής κοινωνίας συνολικά.

'Απ' αυτή τήν άποψη είναι άναγκαία ή διεπιστημονική προσέγγιση του αντικειμένου αυτού και ή διαρκής ενημέρωση στις σύγχρονες μεθοδολογικές αναζητήσεις στό χώρο της ιστορίας. 'Η ιστορία της εργατικής τάξης θά πρέπει νά όριστεί στην σύνδεσή της μέ τήν ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας στις πολλαπλές εκδηλώσεις της, καθώς επίσης και μέ τήν ιστορία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, κατά συνέπεια της διεθνούς οικονομίας και του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος, και ιδιαίτερα του βαλκανικού.

Τό ζητούμενο λοιπόν είναι ό φορέας: ένα κέντρο έρευνας ίσως, πού θά συγκέντρωνε ειδικούς και θά

παρακινούσε άλλους, κυρίως νέους ιστορικούς και φοιτητές, νά αναλάβουν τό έργο αυτό. Ό φορέας αυτός θά μπορούσε νά περιλάβει στό πρόγραμμά του:

Α. Τήν αναζήτηση και τόν έντοπισμό, τή συλλογή ή τή φωτογράφιση, τή διαφύλαξη, τήν ταξινόμηση και τήν ευρετηρίαση των αρχειακών πηγών, των εκδόσεων και των άλλων μαρτυριών, γραπτών και προφορικών, των σχετικών μέ τήν ιστορία του εργατικού κινήματος.

Β. Τή συγκρότηση μιάς διδλοθήκης, και τή συνεχή ενημέρωσή της στην σύγχρονη ελληνική και ξένη διδλογραφία, τίς εργασίες ύποδομής και τά αντίστοιχα εργαλεία της ιστορικής έρευνας.

Γ. Τήν εκπόνηση έρευνητικών προγραμμάτων πού άφορούν τή σύνταξη εργασιών ύποδομής, όπως είναι οί διδλογραφίες, τά ευρετήρια, οί στατιστικές τεκμηριώσεις, οί προσωπογραφίες, οί αποδελτιώσεις κατά θέματα του τύπου, και τήν οργάνωση έρευνητικών αποστολών, σέ συνεργασία μέ αντίστοιχα ένστιτούτα ή κέντρα έρευνας, για τήν αξιοποίηση αρχείων και διδλοθηκών πού αναφέρονται στην κοινωνική ιστορία της χώρας μας.

Δ. Τήν οργάνωση συναντήσεων και σεμιναρίων μέ θέματα σχετικά μέ τό εργατικό και σοσιαλιστικό κίνημα καθώς και τόν προβληματισμό για τή μέθοδο και τούς στόχους της ιστορικής έρευνας στους τομείς αυτούς.

Ε. Έκπαιδευτικές διαλέξεις και μαθήματα σέ συνεργασία μέ άλλους φορείς και συλλόγους μέ στόχο τήν προσέλκυση του ένδιαφέροντος των εργαζομένων για τήν κριτική ιστορία του εργατικού και σοσιαλιστικού κινήματος και τή συνειδητοποίηση του ιστορικού τους παρελθόντος, απαλλαγμένου από ιδεολογικές σχηματοποιήσεις, άποσιωπήσεις και παραχαράξεις, πού αποτελούν άλλωστε και αυτές μέρος της ιστορίας.

ΣΤ. Έχοντας επίγνωση των πολλαπλών συναρτήσεων της ιστορίας του εργατικού κινήματος μέ τήν καθολική ιστορία, θά συγκέντρωνε κυρίως τό ένδιαφέρον του στην προέλευση και τή διαμόρφωση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα, στον τρόπο ζωής και σκέψης της, στην ιστορία της εργασίας και του έλευθέρου χρόνου, στην ανάπτυξη του συνδικαλιστικού κινήματος, των ιδεολογικών ρευμάτων κοινωνικής κριτικής μέσα στην ελληνική κοινωνία, στά κόμματα και τίς πολιτικές οργανώσεις πού αναπτύχθηκαν μέ άξονα τό εργατικό κίνημα. Στην επίδραση της εργατικής τάξης, των σοσιαλιστικών ιδεών και του σοσιαλιστικού κινήματος στην νεοελληνική κοινωνική πολιτική και πολιτιστική ζωή, στην εργατική νομοθεσία, στό σχηματισμό του χώρου κατοικίας και εργασίας, στην σωματική κατάσταση και τήν υγεία των εργατών.

Ταυτόχρονα θά μπορούσε νά συμπεριλάβει τομείς όπως τό άγροτικό κίνημα, τό προσφυγικό, τό κίνημα των παλαιών πολεμιστών, τό κίνημα της γυναικείας χειραφέτησης.

Ζ. Τήν έκδοση ενός περιοδικού πού θά μπορούσε, ένδεικτικά, νά συμπεριλάβει: 1) Πρωτότυπες εργασίες μέ ιστορική ύποδομή και προοπτική καθώς επίσης έπιστημονικές μελέτες μέ άξονα τό σύγχρονο εργατικό κίνημα. 2) Μεταφράσεις σημαντικών μελετών

3. Παρατίθεται από τόν G. Haupt, όπ. π., σσ. 65.

πού διαπραγματεύονται θεωρητικά και μεθοδολογικά προβλήματα, καθώς και παραδειγματικών πραγματειών που αφορούν την ιστορία του εργατικού κινήματος. 3) Σχολιασμένη παρουσίαση της σύγχρονης ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας και βιβλιογραφικές παρουσιάσεις θεμάτων που αφορούν την ιστορία του ελληνικού ή του διεθνούς εργατικού κινήματος. 4) Ένα μέρος του περιοδικού θά μπορούσε να διατίθεται κάθε φορά για τη σχολιασμένη δημοσίευση των απομνημονευμάτων ή των γραπτών και προφορικών μαρτυριών.

Στό άρθρο αυτό δοκιμάσαμε να επισημάνουμε την αναγκαιότητα μιας οργανωμένης υποδομής για την έρευνα της ιστορίας του εργατικού κινήματος και τη διάσωση των τεκμηρίων της. Η πραγματοποίησή της θά εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από τη συζήτηση που θά αναπτυχθεί.

Θεσσαλονίκη, Φεβρουάριος 1982

ΚΕΝΤΡΟ «ΣΑΜΠΑΝΗ»

Άγ. Λουκά 45 - Πατήσια, τηλ. 2283440-202480

Αύθεντικά ρεμπέτικα και δημοτικά ● Επιλεγμένα Λαϊκά

Μουσική επιμέλεια: Γιώργος Παπαδάκης

ΠΑΙΖΟΥΝ: Άλέκος Αραπάκης βιολί, Άλέξαν. Γκαραβέλης σαντούρι, Κυρ. Κωστούλας κλαρίνο, Γιαν. Μωραϊτης μπουζούκι, Νίκος Χατζηδιαμαντής κιθάρα, Γιαν. Άγαπητός μπάσο, Χρ. Τσαλακίδης κρουστά, Θοδ. Παπαδόπουλος μπαγλαμάς

ΤΡΑΓΟΥΔΟΥΝ: ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ ● ΡΕΝΑ ΣΤΑΜΟΥ ● ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΛΙΟΤΣΟΥ ● ΜΑΡΙΑ ΦΑΡΙΔΗ ● ΘΟΔΩΡΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ● ΧΡΟΝΗΣ ΑΪΔΟΝΙΔΗΣ

Η ΕΙΣΒΟΛΗ ΤΟΥ ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΟΥ 1890

Του Θόδωρου Χατζηπανταζή

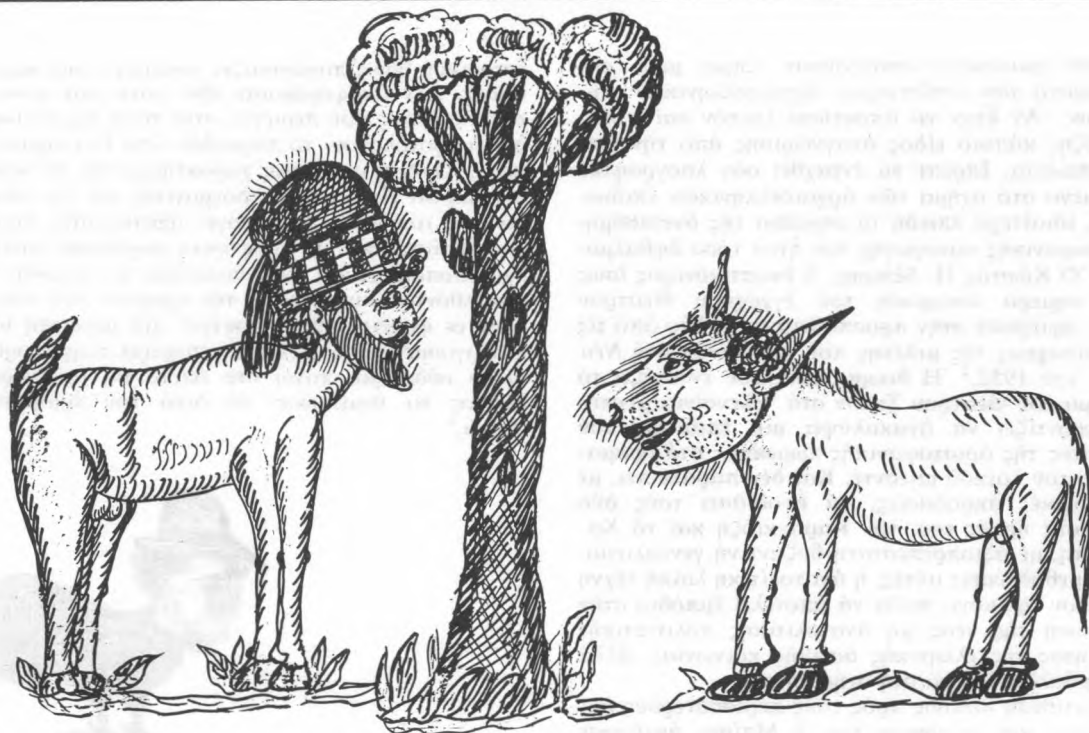
Τό άρθρο αυτό έχει στόχο διπλό. Ἄρχικά ἐπιδιώκει νά φωτίσει μιά ἀπό τίς κρισιμότερες στιγμές στήν ἐξέλιξη τοῦ νεοελληνικοῦ Θεάτρου Σκιῶν, νά ἐρευνησε τά γεγονότα πού συνδέονται μέ τήν ἐπιστροφή καί ἐδραίωση τῆς τέχνης αὐτῆς στήν Ἀθήνα τοῦ 1890, ὕστερα ἀπό ἀπουσία δύο ἢ τριῶν περίπου δεκαετιῶν. Ταυτόχρονα ἐνδιαφέρεται νά συνηγορήσει γιά μιάν ἀλλαγὴ προσανατολισμοῦ στοὺς κύκλους τῶν μελετητῶν τῆς ἐγχώριας λαϊκῆς τέχνης, νά εἰσηγηθεῖ μιὰ προσέγγισή της ὅσο γίνεται ἀμιγέστερα ἱστορική. Ἄν ἐξετάσει κανεὶς μέ κάποια προσοχή τή διόλου ευκαταφρόνητὴ σέ ὄγκο βιβλιογραφία τοῦ Καραγκιόζη, δέ θά ἀργήσει νά ἀντιληφθεῖ πόσο περιορισμένα στάθηκαν τά ἀληθινὰ ἱστορικά ἐνδιαφέροντα στή μάζα τῶν συγγραφέων πού ἀσχολήθηκαν μέ τό θέμα.¹ Οἱ σοβαρότερες προσπάθειες διερεύνησής του ἔγιναν ἀπό τή σκοπιά τῆς λαογραφίας. Ἐνῶ ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν σχετικῶν ἐργασιῶν ἔχει ἀπλῶς δημοσιογραφικὸ χαρακτήρα. Περιορίζεται δηλαδή στήν ἀμέθοδη ἐμπειρική περιγραφή ἑνός ἀξιοπεριέργου καλλιτεχνικοῦ φαινομένου, στήν καταγραφή ὑποκειμενικῶν ἐντυπώσεων, προσωπικῶν ἀναμνήσεων καί κρίσεων, στή συλλογὴ ἀνεξέλεγκτων πληροφοριῶν καί ἀνεκδότων. Τό ἀρθρο πού ἀκολουθεῖ ἔχει πρωταρχικά ἱστορικό προσανατολισμό. Φιλοδοξεῖ νά παρακολουθήσει μέ ἀκρίβεια τά στάδια

ἐξέλιξης τοῦ φαινομένου μέσα στό χρόνο, σέ συνάρτηση πρὸς τήν ἐξέλιξη ἄλλων παράλληλων ἱστορικῶν φαινομένων στόν ἴδιο χῶρο. Ἐπιδιώκει νά ἀναγνωρίσει τοὺς ἀντικειμενικοὺς σταθμούς τῆς παραπάνω πορείας, νά ἐπισημάνει τοὺς μηχανισμοὺς πού ὑπαγόρεψαν ἢ ἐπηρέασαν τήν κατεύθυνση καί τό ρυθμὸ τῆς κίνησής της καί νά προβληματιστεῖ γύρω ἀπὸ τή θέση της στήν εὐρύτερη ἱστορική ζύμωση τοῦ τόπου.

Ἴσως δέ θά ἦταν ἄσκοπο, πρὶν προχωρήσουμε παραπέρα, νά διευκρινίσουμε πῶς καί ἡ ἴδια ἢ μέχρι τώρα στάση τῶν μελετητῶν τοῦ Καραγκιόζη ἀποτελεῖ ἕνα φαινόμενο πού ἀξιώνει ἱστορική ἐρμηνεία. Γιά ἕνα πολὺ μεγάλο διάστημα, ὕστερα ἀπὸ τήν ἴδρυση τοῦ ἀνεξάρτητου ἐλληνικοῦ κράτους καί τήν ὀργάνωση τῆς κοινωνίας του πάνω σέ δυτικοευρωπαϊκὰ πρότυπα, ἡ ἡγετικὴ τάξη τοῦ τόπου ἀντιμετώπιζε μέ ἀμηχανία τήν ἐγχώρια λαϊκὴ καλλιτεχνικὴ παράδοση, μέ τίς ἀνεπιθύμητες ἀνατολικομεσογειακές διασυνδέσεις της, τίς ὑποπτες ἐπαφές της μέ τήν παράδοση πολλῶν λαῶν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καί γενικότερα τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς. Ἀπὸ τή σκοπιά τῆς εὐρωπαϊκῆς τῆς παιδείας, ἔτεινε νά ὑποτιμᾷ αὐτομάτως τή μονοφωνικὴ μουσικὴ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καί τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιαστικῆς ψαλμωδίας, τήν χωρὶς προοπτικὴ καί φωτοσκιάσεις λαϊκὴ μεταβυζαν-

¹Οφείλω ἐννοημοσύνη στήν καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ἀλίκη Κυριακίδου-Νέστορος καί στή Λίξη Τσιριμώκου πού μέ δοῆθησαν νά ἀποκτήσω τό κείμενο μερικῶν διαπρόσωτων φυλλαδίων τοῦ Καραγκιοζοπαίχτη Μάρκου Ξάνθου. Θέλω ἀκόμη νά ἐνχαριστήσω τόν καθηγητὴ Γρηγόρη Μ. Σηφάκη πού διάβασε τὰ χειρόγραφα τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ καί διατύπωσε παρατηρήσεις χρήσιμες, παρὰ τίς διαφορῆς γνώμης πού συνεχίζον νά μᾶς χωρίζουν σέ ὀρισμένα σημεῖα.

1. Ἡ πιὸ ὀλοκληρωμένη μέχρι σήμερα βιβλιογραφία τοῦ ἐλληνικοῦ Θεάτρου Σκιῶν δημοσιεύθηκε ἀπὸ τόν Walter Puchner, «Σύντομη ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία τοῦ Θεάτρου Σκιῶν στήν Ἑλλάδα», *Λαογραφία*, ΛΑ', 1976-78, σσ. 294-324. Πρόκειται γιά μετάφραση, ἀναδιάρθρωση καί συμπλήρωση τῆς βιβλιογραφίας πού συμπεριλαμβάνεται στή διατριβή του, *Das neugriechische Shattentheater Karagiozis*. Μόναχο 1975, σσ. 233-48.

Ἡ παράδοσή τοῦ Ὄθωμανικοῦ Θεάτρου Σκιῶν στὸν ἐλληνικό Καραγκιόζη: Τὸ στοιχειωμένο δένδρο, συμψυρμός τῶν τουρκικῶν ἔργων Kanlı Kavak καὶ Cazular.

τινὴ ζωγραφικὴ καὶ φυσικὰ τὸ ἀσιατικῆς καταγωγῆς λαϊκὸ Θεάτρο Σκιῶν. Ἡ ἐπίσημη εἰσαγωγὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς καλλιτεχνικῆς παράδοσης – τῆς πολυφωνικῆς μουσικῆς, τοῦ προοπτικοῦ ζωγραφικοῦ σχεδίου καὶ τοῦ θεάτρου μέ ἔμπυχους ἠθοποιούς – ἐγκαινίαζε μιά νέα ἱστορικὴ ἐποχὴ καὶ κατακύρωσε στὸ χώρο τῆς προϊστορίας τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ τὶς μὴ δυτικῆς λαϊκῆς τέχνης. Ἀπὸ ἓνα σημεῖο καὶ πέρα θεωροῦνταν αὐτονόητο ὅτι ἡ ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς ζωγραφικῆς π.χ. γράφεται ἀπὸ μιά διαδοχὴ καλλιτεχνῶν σάν τὸ Θεόδωρο Βρυζάκη, τὸ Νικηφόρο Λύτρα, τὸ Συμεῶν Σαβδίδη καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Παρθένη, καλλιτεχνῶν πού λειτουργοῦν μέσα στὴ δυτικοευρωπαϊκὴ ζωγραφικὴ παράδοση καὶ ἐκφράζουν τὶς τάσεις καὶ ἐξελίξεις τῆς. Δέν θεωροῦνταν νοητὸ ὅτι μπορεῖ ποτέ νά γράφεται ἀπὸ «πρωτόγονους» λαϊκοὺς τεχνίτες σάν τὸν Παναγιώτη Ζωγράφο, τὸν Παγῶνη καὶ τὸ Θεόφιλο Χατζημιχαήλ. Ἡ ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ θεάτρου γραφόταν ἀπὸ ἀνθρώπους σάν τὸ Μάτση, τὸ Βυζάντιο, τὸ Βερναρδάκη, τὸν Κορομηλά, τὸν Ξενοπούλο. Θεωροῦνταν ἀδιανόητο νά ἀποπειραθεῖ νά ἐνσωματώσει κανεὶς στὰ διαδοχικὰ τῆς κεφάλαια ἀναφάδητους λαϊκοὺς καραγκιοζοπαίχτες σάν τὸ Λεωνίδα Γορανίτη, τὸ Δημήτρη Σαρντούνη, τὸ Γιάννη Ρούλια, τὸν Ἀντώνη Παπούλια, τὸ Δημήτρη Νταλιάνη. Τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ Σαρντούνη καὶ τοῦ Ρούλια, μαζί μέ ἐκεῖνα τοῦ Παγῶνη καὶ τοῦ Ζωγράφου, καταχωρίζονταν στὴ σφαῖρα μελέτης τῆς λαογραφίας, μίας ἐπιστήμης πού ἐξετάζει, χωρὶς προσφυγὴ σὲ χρονολογικοὺς πίνακες, τὰ φαινόμενα τῶν πολιτισμῶν τοῦ προφορικοῦ λόγου, τῶν πολιτισμῶν πού δέν ἔχουν μπεῖ ἀκόμη στὴν ἱστορικὴ τους περίοδο.

Ἡ παραπάνω πολιτικὴ ἔχει πολὺ ἀποφασιστικῆς προεκτάσεις. Στὸ πλαίσιο τῆς, ἡ ἐπίσημη ἀστικὴ παι-

δεία τοῦ τόπου ἀρνεῖται νά ἀναγνωρίσει στὸν Καραγκιόζη ἓνα ρόλο ζωντανοῦ ἱστορικοῦ κύτταρου. Δέν μπορεῖ βέβαια νά ἀρνηθεῖ τὴν παρουσία του στὴν ἐλληνικὴ ζωὴ τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Τὸν χαρακτηρίζει ὅμως, μαζί μέ τὸ σύνολο τῆς ἀνατολικομεσογειακῆς λαϊκῆς καλλιτεχνικῆς παράδοσης, ἀπολίθωμα τῆς προϊστορικῆς περιόδου τῆς νεοελληνικῆς τέχνης. Καὶ τὰ ἀπολιθώματα δὲ διαθέτουν προοπτικῆς ἐξέλιξης. Ἡ λαογραφικὴ προσέγγιση, μέ ἄλλα λόγια, ὀδηγεῖ αὐτόματα τὸ μελετητὴ νά ἀντιμετωπίζει τὸν Καραγκιόζη σάν ἓνα «κλειστὸ κεφάλαιο» τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτιστικοῦ βίου, σάν ἓνα στατικὸ ἐπιβίωμα στὸ περιθώριο τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου, πού δέν ἐπηρεάζει καὶ δέν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς πρόσφατης, τῆς σύγχρονης καὶ τῆς ἐπερχόμενης ἐλληνικῆς ἐμπειρίας. Πού δὲ συμμετέχει ἐνεργὰ στὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι. Κάτω ἀπὸ τὶς περιστάσεις, ὁ ἐρευνητὴς μέ ἱστορικὰ ἐνδιαφέροντα δέν μπορεῖ παρά νά καταλήξει νά περιορίσει τὶς ἀναζητήσεις του στὴν ἐντόπιση τῶν ριζῶν τοῦ φαινομένου στὸ σκοτεινὸ μακρινὸ παρελθόν.

Πραγματικά, μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς λαογραφίας, οἱ μελετητῆς τοῦ νεοελληνικοῦ Θεάτρου Σκιῶν εἶδαν σάν κύριο ἱστοριοδιφικὸ καθήκον τους τὴν ἀναζήτηση τῶν πρωτογενῶν μορφῶν τῆς τέχνης αὐτῆς στὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα ἢ στὸ Βυζάντιο. Ἡ λαογραφία, ἡ ἰδιοτελέστερη ἀνάμεσα στὶς ἐλληνικῆς ἐπιστήμες, ἀναπτύχθηκε ἀρχικὰ στὴ χώρα μας μέ μοναδικὸ σχεδόν στόχο νά ἀποδείξει τὴν καταγωγὴ τῶν σύγχρονων Ἑλλήνων ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους. Πρὶν ἀκόμη ἐμφανιστεῖ ὁ Νικόλαος Πολίτης, οἱ Νεοέλληνες σταχυολογοῦσαν τὰ σύγχρονα λαϊκὰ ἤθη, τὶς παροιμίες καὶ τὰ τραγούδια, γιὰ νά τὰ ἀντιπαραβάλλουν πρὸς ἐκεῖνα τῆς ἀρχαιότητος καὶ νά στοιχειοθετήσουν τὸ ἐνιαῖο τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Στὰ μάτια τους, τὰ λαο-

γραφικά φαινόμενα αποκτούσαν νόημα μόνο σάν επιβιώματα των αντίστοιχων αρχαιοελληνικών φαινομένων. Άν ήταν νά αποκτήσει λοιπόν και ό Καραγκιόζης κάποιο είδος αναγνώρισης από τήν επίσημη παιδεία, έπρεπε νά ένταχθει σάν λαογραφικό φαινόμενο στό σχήμα των αρχαιοελληνικών επιβιωμάτων, ιδιαίτερα επειδή τά σημάδια τής ανεπιθύμητης όθωμανικής καταγωγής του ήταν τόσο όφθαλμοφανή. Ό Κώστας Η. Μπίρης, ό έποπτικότερος ίσως μέχρι σήμερα ιστορικός του εγχώριου Θεάτρου Σκιών, αφιέρωσε στήν προσπάθεια αυτή δύο από τίς δέκα συνέχειες τής μελέτης που δημοσίεψε στή *Νέα Έστία* του 1952.² Η θεωρία του, που έντοπίζει τό ξεκίνημα του Θεάτρου Σκιών στα Έλευσίνια μυστήρια, φροντίζει νά ανακαλύψει μιά επιβίωση του πνεύματος τής αριστοφανικής κωμωδίας στό δραματολόγιο του λαϊκού μετρντέ. Καί δέν παραλείπει, μέ ετυμολογικές ακροβασίες, νά εφοδιάσει τούς δύο κεντρικούς ήρωές του, τόν Καραγκιόζη και τό Χατζηθάτη, μέ αξιοπρεπέστατη δυζαντινή γενεαλογία. Μέ τίς μεθοδεύσεις αυτές, ή ανατολίτικη λαϊκή τέχνη του τόπου όχι μόνο παύει νά αποτελεί εμπόδιο στην καθιέρωση τής νέας μη ανατολίτικης πολιτιστικής ταυτότητας τής ελληνικής αστικής κοινωνίας, αλλά και συμβάλλει ενεργά στή στήριξη τής!

Σέ αντίθεση πάντως προς τούς περισσότερους συνάδελφους και επιγόνους του, ό Μπίρης αφιέρωσε αξιόλογο μέρος τής έρευνάς του σέ μιά πρωτοβάθμια απόπειρα νά σχεδιάσει ένα διάγραμμα τής εξέλιξης του Καραγκιόζη, μέχρι τό 1910 περίπου. Δυστυχώς, τά αποτελέσματα τής προσπάθειάς του παραμένουν σέ μεγάλο βαθμό αναξιόπιστα, όπως αναξιόπιστα παραμένουν και τά ανάλογα συμπεράσματα μερικών ακόμη έρευνητών, γιατί, μέσα από τό πρίσμα τής λαογραφίας, ήρθαν νά στηριχτούν αποκλειστικά σχεδόν στις μαρτυρίες τής προφορικής παράδοσης τής συντεχνίας των καραγκιοζοπαιχτών.³ Η προφορική παράδοση αποτελεί βασικό πεδίο μελέτης του λαογράφου, καθώς οι πολιτισμοί του προφορικού λόγου που τόν απασχολούν δέν είναι σέ θέση νά του προσφέρουν, πέρα από τήν άμεση παρατήρηση, παρά μόνο τό παλιμψηστο υλικό τής. Σάν εργαλείο του

ιστορικού όμως παρουσιάζει σοσιαοτάτους περιορισμούς. Δέν αναφερόμαστε εδώ μόνο στα κενά και στις ασάφειες που περιέχει, στην τύση της νά ίσοπεδώνει χρονολογικά τό παρελθόν, από ένα σημείο και πέρα. Ό ίδιος ό βασικός χαρακτήρας τής, τό γεγονός δηλαδή ότι είναι φορέας δογματικής και όχι επιστημονικής αλήθειας, δημιουργεί άξεπέραστες παγίδες για τόν ιστορικό. Η προφορική παράδοση τείνει νά σχηματοποιήσει και νά μυθολογήσει τά γεγονότα του παρελθόντος, σύμφωνα μέ τήν ερμηνεία που τούς δίνουν οι φορείς τής. Προσφέρει στό μελετητή υλικό κατεργασμένο ήδη. Δέν του μεταφέρει πληροφοριακό υλικό ουδέτερο, πάνω στο οποίο θα απολειρωθεί εκείνος νά θεμελιώσει τό δικό του ερμηνευτικό σχήμα.⁴

Η περίπτωση του Καραγκιόζη ωστόσο, όπως και ή περίπτωση ορισμένων άλλων μορφών νεοελληνικής λαϊκής τέχνης, παρουσιάζει μιά καιρία ιδιομορφία. Έχουμε νά κάνουμε μέ ένα καλλιτεχνικό φαινόμενο του προφορικού πολιτισμού, που γεννιέται, αναπτύσσεται και ακμάζει μέσα στους κόλπους (ή, ακριβέστερα, στο περιθώριο) μιάς κοινωνίας οργανωμένης σύμφωνα μέ τίς αρχές του πολιτισμού του γραπτού λόγου. Ό μεταβατικός χαρακτήρας τής ελληνι-

2. Κώστα Η. Μπίρης «Ό Καραγκιόζης, ελληνικό λαϊκό θέατρο», *Νέα Έστία*, 1 Ιουλ.-15 Νοέμ. 1952 (τόμος 52, τεύχη 600-609). Η εργασία κυκλοφόρησε τόν ίδιο χρόνο και μέ τή μορφή ανεξάρτητου βιβλίου. Στα 1963 ό συγγραφέας επανέρχεται και αναπτύσσει τή σχετική θεωρία του σέ άρθρο μέ χαρακτηριστικό τίτλο «Ελληνικός ό Καραγκιόζης, γέννημα των αρχαίων μυστηρίων, αναπλάστηκε στην επαρχία του 1900», περιοδικό *Θέατρο*, Ιουλ.-Αύγ. 1963, σσ. 9-19.

3. Πηγή του Μπίρης ήταν ό καραγκιοζοπαιχτής Άντρέας Άγιομαυρίτης που ύπηρξε μαθητής του Λεωνίδα Γορανίτη. Άλλά και των άλλων ιστορικών οι πληροφοριοδότες καραγκιοζοπαιχτές δέν μās είναι άγνωστοι. Πληροφοριοδότης του Τζούλιο Καίμη (*Karaghiozi, ou la comédie grecque dans l'ame du théâtre d'ombres*, Άθήνα 1935, και *Η ιστορία και ή τέχνη του Καραγκιόζη*, Άθήνα 1937) ήταν ό Παντελής Μελίδης, μαθητής του Μανωλόπουλου. Του Louis Roussel (*Karaghenc, ou le Théâtre d'ombres à Athènes*, Άθήνα 1921, και λήμμα «Καραγκιόζης» στή *Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαίδεια*) ήταν ό Άντώνης Μόλλας. Ό Μόλλας ήταν επίσης βασικός (άλλά όχι και μοναδικός) πληροφοριοδότης του Πέτρου Καλονάρου, στις σημειώσεις του οποίου στηρίχτηκε τό βιβλίο του γιου του Παναγιώτη Καλονάρου *Η ιστορία του Καραγκιόζη*, Άθήνα 1977.

4. Τό αδιέξοδο των προφορικών μαρτυριών φαίνεται μέ ιδιαίτερη καθαρότητα στο θέμα των χρονολογιών. Ό Καίμης π.χ. μεταφέρει τήν πληροφορία ότι ό γενάρχης του ελληνικού Θεάτρου Σκιών Γιάννης Μπράχαλης πέθανε στα 1880. Ό Καλονάρος δίνει σάν χρονολογία θανάτου του τό 1897. Ένώ ό Σωτήρης Σπαθάρης (στά *Απομνημονεύματα και ή τέχνη του Καραγκιόζη*, Άθήνα 1960) ισχυρίζεται ότι είδε παράστασή του ένα χρόνο πριν εμφανιστεί ό Μίμαρος στο θέατρο «Άθήναιον», μέ άλλα λόγια στα 1901. Παρόμοια σύγχυση επικρατεί και στο θέμα τής χρονολογίας του θανάτου του Μίμαρου (βλ. σημ. 49). Άπό τήν άλλη μεριά, ή δογματική αλήθεια τής προφορικής παράδοσης μπορεί νά παραμορφώσει ακόμη και τίς προσωπικές άναμνήσεις ενός ατόμου που αισθάνεται ένταχμένο σ' αυτή τήν παράδοση. Όταν π.χ. ό Σ. Σπαθάρης δηλώνει στο βιβλίο του (σσ. 24-5) ότι ή πρώτη παράσταση Καραγκιόζη που είδε στή ζωή του ήταν του Μπράχαλη και ή δεύτερη του Μίμαρου, σίγουρα δέν προσφέρει στον άναγνώστη πληροφορίες επιστημονικής τάξης. Προσφέρει τήν επίσημη γενεαλογία του ελληνικού Θεάτρου Σκιών, σύμφωνα μέ τήν οποία ό πρώτος από τούς παραπάνω δύο καραγκιοζοπαιχτές έχει καθιερωθεί ως ό μεταφορέας τής τέχνης αυτής από τήν Όθωμανική αυτοκρατορία στην Έλλάδα, ως ό άνθρωπος που προσάρμοσε στην ελληνική γλώσσα τά έργα του τουρκικού μετρντέ, ενώ

κής κοινωνίας του 19ου αιώνα έγινε αιτία να συνυπάρχουν στο χώρο της δύο ανεξάρτητες παράλληλες πολιτιστικές παραδόσεις, η αστική-ευρωπαϊκή και η λαϊκή-ανατολικομεσογειακή. Δύο παραδόσεις αντίδικες, αφού ή μία δεν αποτελούσε φυσική εξέλιξη της άλλης, αφού η μετάβαση από την ανατολίτικη (προφορική) παράδοση στην ευρωπαϊκή (γραφτή) δεν έγινε σταδιακά και οργανικά, αλλά διασπασμένα και αυθαίρετα. Δεν συνειδητή επιλογή της άρχουσας τάξης. Η αντιδικία όμως ανάμεσα στις δύο παραδόσεις δεν θα μας απασχολήσει εδώ. Θα μας απασχολήσει η φυσική τους γειννίαση στο πλαίσιο της ίδιας εθνικής κοινότητας. Αποτέλεσμα της γειννίασης αυτής είναι το γεγονός ότι, από ένα σημείο και πέρα, πλήθος χρονολογημένες, σύγχρονες με τα γεγονότα, γραπτές μαρτυρίες έρχονται να πλουτίσουν τις γνώσεις μας γύρω από τον Καραγκιόζη. Ειδήσεις και άγγελίες παραστάσεων, περιγραφές, άρθρα πολεμικής και άρθρα απολογητικά εμφανίζονται στις εφημερίδες, όλα γραμμένα από δημοσιογράφους και λόγιους πού, από την αντίπερα όχθη του πολιτιστικού χάσματος, από την όπτική γωνία της αστικής τάξης, παρακολουθούν με ζωηρό ενδιαφέρον τις εξελίξεις της εγχώριας λαϊκής τέχνης, στο πλευρό της ξενόφερτης δικής τους. Μέ το πέρασμα του χρόνου μάλιστα, παρατηρείται το ακόλουθο δξύμωρο σχήμα: τα έργα του Θεάτρου Σκιών, τυπικά προϊόντα του πολιτισμού του προφορικού λόγου, παραλαμβάνονται από το έμπορικό κύκλωμα του αστικού πολιτισμού της χώρας και τυπώνονται σε φυλλάδια για να γίνουν αντικείμενο εμπορικής αξιοποίησης.⁵ Η μετάταξη τους αυτή, χωρίς αμφιβολία, τα παραμορφώνει καιρια και καθιστά την αξία των παραπάνω εκδόσεων, ως μαρτυρία της ιστορικής εξέλιξης του είδους, εξαιρετικά προβληματική. Δεν την εξαφανίζει όμως ολοκληρωτικά. Προβλήματα αξιοπιστίας παρουσιάζουν επίσης και τα σχετικά με τον Καραγκιόζη δημοσιεύματα στις αστικές εφημερίδες. Όλες οι πληροφορίες πού μας μεταδίδουν περνούν μέσα από τα φίλτρα του αστικού υποκειμενισμού, έτσι πού η αξιολόγηση και η αξιοποίησή τους να απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή. Η αποσπασματικότητα και έλλειπτικότητα τους, ο αυθαίρε-

τος εκλεκτισμός τους, οι παρανοήσεις και παραλείψεις πού έμπεριέχουν, μπορούν να οδηγήσουν τον άμεριμνο έρευνητή σε λανθασμένα συμπεράσματα. Η σιωπή του αστικού τύπου σε όρισμένους τομείς ή κατά τη διάρκεια κάποιας συγκεκριμένης εποχής δεν μπορεί να έρμηνευτεί πάντα σαν έλλειψη γεγονότων. Ένδεχεται άπλούστατα να οφείλεται σε έλλειψη ένημέρωσης ή ενδιαφέροντος. Μιά προσεκτική όμως εκμετάλλευση του υλικού αυτού, τό καθιστά άνεκτίμητη πηγή στά χέρια του ιστορικού. Τελικά, ή διασταύρωση της προφορικής παράδοσης με τις γραπτές μαρτυρίες, ή έρμηνεία του ενός κάτω από τό φώς του άλλου, θα μας οδηγήσει όσο πλησιέστερα μπορούμε να έλπίζουμε ότι θα φτάσουμε ποτέ στην αλήθεια, γύρω από ένα φαινόμενο του νεοελληνικού πολιτιστικού βίου, ή ιστορική μελέτη του οποίου καθυστέρησε σε σημείο πού να εμφανίζεται σήμερα εξαιρετικά δυσχερής.

Αν άποπειραθούμε να κάνουμε μίαν άναδρομή στά μέχρι τώρα έπιτεύγματα της έρευνας, θα άντιληφθούμε ότι ο μελετητής του Καραγκιόζη πού θα ενδιαφερόταν να στηρίξει τη γνώση του άποκλειστικά και μόνο σε χρονολογημένες σύγχρονες με τα γεγονότα μαρτυρίες, έχει στή διάθεσή του συνολικά έξι μόνο μαθητά σημεία πρόσδεσης σε ολοκληρωτή την έκταση του 19ου αιώνα, έξι μόνο ακριβείς χρονολογίες, πάνω στις όποιες θα μπορούσε να άναπτύξει τό χρονικό της εξέλικτικής πορείας του Θεάτρου Σκιών. Τρεις από αυτές άναφέρονται σε παραστάσεις στην Αθήνα, ενώ οι άλλες τρεις άφορούν πληροφορίες για τον επαρχιακό Καραγκιόζη. Οι περισσότερες ήταν γνωστές από παλιά, ενώ δύο άνάμεσά τους ήρθαν στό φώς σχετικά πρόσφατα. Αξίζει τον κόπο να τις αναριθμήσουμε ακόμη μιά φορά εδώ στο σύνολό τους.

Η άρχαιότερη γνωστή άγγελία παράστασης Καραγκιόζη, πού έχει δημοσιευτεί σε ελληνική εφημερίδα, εμφανίστηκε τόν Αύγουστο του 1841 και άφορά ένα έργο, προφανώς τουρκικής προέλευσης αλλά σε ελληνική γλώσσα, πού πρόκειται να παιχτεί στό Ναύπλιο για μιά μόνο βραδιά.⁶ Έντεκα χρόνια άργότερα, στά 1852, ή ίδια εφημερίδα περιγράφει με πολλές λεπτομέρειες μιά παράσταση του έργου Ο

ο δεύτερος θεωρείται εκείνος πού τελικά τούς έδωσε, πέρα από την ελληνική γλώσσα, ελληνική νοοτροπία και περιεχόμενο. Όπως θα δούμε παρακάτω, οι παραστάσεις του Μίμαρου πού μνημονεύει ο Σπαθάρης, δόθηκαν στό θέατρο Αθήναιον στά 1902. Είναι επομένως έντελώς άπίθανο να είχε δει ο μικρός Σωτήρης παραστάσεις του Μπράχαλη ένα χρόνο πριν, γιατί, και άν ακόμη ζούσε την εποχή αυτή ο άρχαιότερος γνωστός Έλληνας καραγκιοζοπαίχτης, τά θα θιά γερατιά του δέ θα του επέτρεπαν να έχει επαγγελματική δραστηριότητα. Έξάλλου, με τά κριτήρια της εμπειρικής αλήθειας θα ήταν καταπληκτική σύμπτωση να άποκτήσει κάποιος τις πρώτες επαφές του με τόν Καραγκιόζη κατ' αυτόν ακριβώς τόν τρόπο. Τό πιθανότερο θα ήταν ή σειρά επαφών του με τούς καραγκιοζοπαίχτες της εποχής να είναι έντελώς τυχαία και περιστασιακή. Ο Σπαθάρης όμως, σαν φορέας της προφορικής παράδοσης, δεν ενδιαφέρεται για την εμπειρική αλήθεια. Μεταδίδει αλήθειες μυθολογικής τάξης. Βλ. ακόμη τό άρθρο του «Παλιές άναμνήσεις», *Λογοτεχνικό Ημερολόγιο 1949*, σ. 44-7, όπου, προσπαθώντας να χρονολογήσει με ακρίβεια τά παραπάνω γεγονότα, αυθαίρεται κατ' επανάληψη. Έπίσης, Σ. Βενάρδου *Μέ τό Σωτήρη Σπαθήρη*, Αθήνα 1975, σσ. 20.

5. Τό ίδιο φαινόμενο, της λοξοδρόμησης έργων του λαϊκού πολιτισμού σε κανάλια του αστικού, παρατηρείται και

σε άλλες μορφές τέχνης. Ο Θεόφιλος Χατζημιχαήλ π.χ. έπαψε από ένα σημείο και πέρα να χρησιμοποιεί τις παραδοσιακές επιφάνειες της λαϊκής ζωγραφικής και προσλήφθηκε από τόν Τεριάντ να ζωγραφίζει πάνω σε τελάρα κατάλληλα για κορνίζωμα, έκθεση και αξιοποίηση σε ευρωπαϊκές γκαλερί. Τό ρεμπέτικο τραγούδι επίσης έχασε τόν «προφορικό» χαρακτήρα του και άρχισε να άποτυπώνεται σε δίσκους, για να αξιοποιηθεί έμπορικά από τις αστικές διακογραφικές εταιρείες, σαν τά φυλλάδια του Καραγκιόζη. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, ή άλλαγή καναλιών συνεπάγεται άποκοπή του έργου από τις ρίζες πού τό τροφοδοτούν και ουσιαστική παραμόρφωσή του. Ο τραγουδιστής πού άπομακρύνεται από τό πλαίσιο της ταβέρνας και του γλεντιού και έρχεται να άσκήσει την τέχνη του μέσα στή μοναξιά του ήχοληπτικού στούντιο, όπως και ο καραγκιοζοπαίχτης πού ύπαγορεύει ένα έργο σε κάποιο γραφέα, μακριά από τις φιογούρες και τό κοινό του, δεν λειτουργεί άπλως μέσα σε συνθήκες άφύσικες, αλλά άπαρνιέται, όχι χωρίς δικό του κίνδυνο, την ίδια την «προφορική» αυτοσχεδιαστική φύση της τέχνης του.

6. Στην άθηναϊκή εφημερίδα *Ταχυπέρος Φήμη*, 18 Αύγ. 1841. Η τουρκική προέλευση του έργου φαίνεται από τά όνόματα πού άναφέρονται στή λακωνική άνακοίνωση. Βλ. και Μπίρη, δ.π., σ. 1066.

γάμος του Καραγκιόζη στη συνοικία Πλάκα της Αθήνας.⁷ Από την περιγραφή καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ουσιαστικά έχουμε να κάνουμε με μία πρώιμη παραλλαγή του ομώνυμου έργου που γνωρίζουμε από το δραματολόγιο του 20ού αιώνα. "Οτι και στην περίπτωση αυτή δηλαδή η πλοκή δεν είναι βασικά παρά μία απλή άφορμή για μία πολύ θεαματική παρέλαση προσκαλεσμένων και γαμηλιών δώρων. Μέ τη διαφορά ότι τα πρόσωπα που παραλαμβάνουν εδώ έχουν όλα πολύ πιο έντονο ανατολίτικο χαρακτήρα και δεν παρουσιάζουν μεγάλη σχέση με τους τύπους που εμφανίστηκαν στο μερντέ μετά το 1890. Το άρθρο μας παρέχει ακόμη και διάφορες τεχνικές πληροφορίες. Το εισιτήριο κόστιζε δέκα λεπτά, η παράσταση διαρκούσε περίπου τρεις ώρες και ανάμεσα στα μουσικά όργανα που συνόδευαν το τραγούδι συμπεριλαμβανόταν και ένα «κύμβαλον».

Οι επόμενες δύο χρονολογημένες μαρτυρίες που κατέχουμε μεταφέρουν σαφώς τον απόηχο μιας κλιμακωμένης αντίδρασης κατά της «ασιατικής» αυτής μορφής θεάτρου, μέσα στην ελληνική πρωτεύουσα με τους δυτικοευρωπαϊκούς προσανατολισμούς. Πρόκειται για δημοσιεύματα σε αθηναϊκές εφημερίδες του 1854 και του 1864, που εκδηλώνουν δυσφορία για την αίσχρότητα των παραστάσεων του μερντέ και εκφράζουν περιφρόνηση για το απολίτιστο περιεχόμενό τους. Από το πρώτο μαθαίνουμε ότι στα 1854 έχει άτονήσει παροδικά κάποια καλύτερη αστυνομική απαγόρευση των παραπάνω παραστάσεων και σε όρισμένα καφενεία έχουν εμφανιστεί καραγκιοζοπαίχτες που παρουσιάζουν στα «οιολογικά» θεάματά τους «απειράριθμον πλήθος διαφόρων παιδων» και μάλιστα μαθητών του Γυμνασίου που «δεν παύουνι συχνάζοντες εις αυτά καθ' έσπεραν άδιακόπως».⁸ Η δεύτερη επισημαίνει απλώς την εμφάνιση παραστάσεων Καραγκιόζη κοντά στο κτίριο της Εισαγγελίας, παραστάσεων που με ειρωνική διάθεση χιωακτηρίζονται από την εφημερίδα «ήθικότεται» και «πρόοδος των φώτων του πολιτισμού».⁹

Σχετικά πρόσφατα ανακαλύφθηκαν δύο ακόμη δημοσιεύματα, που μας παρέχουν έναν εξαιρετικά μεγάλο πλούτο πληροφοριών για παραστάσεις Καραγκιόζη σε επαρχιακές πόλεις. Η παλιότερη, που προέρχεται από εφημερίδα της Χαλκίδας του 1879, περιγράφει με αρκετές λεπτομέρειες την παράσταση ελληνικής διασκευής κάποιου γνωστού τούρκικου έργου (*Τό χαμάμι*), πράγμα που θα μπορούσε να εκληφθεί σαν ένδειξη εξάρτησης του ελληνικού Θεάτρου Σκιών από το οθωμανικό σε μία τόσο προχωρημένη εποχή, όπως είναι το κατώφλι της δεκαετίας του '80. Η άλλη, που προέρχεται από εφημερίδα της Καλαμάτας του 1896, περιγράφει την ατμόσφαιρα ένθουσιασμού που περιβάλλει τις παραστάσεις του μεγάλου Πατρινού καραγκιοζοπαίχτη Μίμαρου στην Πελοπόννησο κατά την τελευταία δεκαετία του 19ου

αίωνα και μας δίνει μία καθαρή εικόνα του Καραγκιόζη, άμεσα μετά τον έξελληνισμό του δραματολόγιου και των τύπων του.¹⁰

Ο κατάλογος των γνωστών μέχρι σήμερα γραπτών μαρτυριών του 19ου αιώνα συμπληρώνεται, τέλος, με δύο ακόμη, όχι σύγχρονα προς τα γεγονότα που περιγράφουν, δημοσιεύματα. Σε άρθρο του 1888, ο Χαραλάμπης Αννίνος αναδημοσιεύει για πρώτη φορά το πολύτιμο άρθρο της *Ταχυπέρου Φήμης* του 1852, που προαναφέραμε, και αφηγείται το γνωστό και από μεταγενέστερες πηγές ανέκδοτο του Ρουμελιώτη οπλαρχηγού που, στην Αθήνα της οθωνικής εποχής, είχε εκφράσει αντιρρήσεις για την απάληψη των αίσχροτήτων από τα έργα του μερντέ.¹¹ Και σε άρθρο του 1893, ο Θεόδωρος Βελλιανίτης, γνωστός για τις ανέκδοτολογικές αναδρομές του στην ιστορία της Αθήνας, μιλά άοριστα για παραστάσεις Καραγκιόζη κοντά στη Βρύση του Βοριά, άμεσα μετά από τη μεταφορά της ελληνικής πρωτεύουσας στο λεκανοπέδιο της Αττικής στα 1834, και περιγράφει το ενδιαφέρον που έδειχναν στα στάδια εκείνο οι ξένοι πρεσβευτές και η καλή κοινωνία για το άξιωπεριεργό θέαμα.¹²

Από την παραπάνω στοιχειώδη συγκεφαλαίωση γίνεται εύκολα αντιληπτό ένα πολύ άξιοσημείωτο γεγονός. Ότι οι σπάνιες γραπτές μαρτυρίες για παραστάσεις Καραγκιόζη στην Αθήνα εξαφανίζονται ολοκληρωτικά, από όσο ξέρουμε, μετά το 1864 και ότι δε φαίνεται να υπάρχουν διόλου στοιχεία για τις πρώτες δεκαετίες της βασιλείας του Γεωργίου Α'. Πραγματικά, τα χρόνια 1865-1890 αποτελούν τη σκοτεινότερη περίοδο της ιστορίας του Καραγκιόζη στην ελληνική πρωτεύουσα. Όπως έχουμε βέβαια τονίσει, η έλλειψη μαρτυριών δεν επιτρέπει να ερμηνευτεί αυτόματα σαν έλλειψη παραστάσεων. Ο προσεχτικός ερευνητής είναι υποχρεωμένος να αναρωτηθεί αρχικά, μήπως η διακοπή της δημοσίευσης

7. *Ταχυπέρος Φήμη*, 9 Φλεβ. 1852. Η περιγραφή αναδημοσιεύτηκε για πρώτη φορά από τον Χαραλάμπη Αννίνο, στο άρθρο του «Τά θερινά θέατρα», περιοδ. *Εστία*, 23 Οκτ. 1888, σσ. 691-2. Και σχολιάζεται από τον Μπίρη, σσ. 1066-8. Και από τον Puchner, 1975, σσ. 66 κ.ε.

8. *Εφημ. Αθηνά*, 4 Γενάρη 1854. Βλ. και σχόλια Μπίρη, σ. 1069.

9. *Εφημ. Αθηνά*, 20 Νοέμ. 1864. Αναδημοσιεύεται και σχολιάζεται από τον Θανάση Φωτιάδη στο διδύλιο του *Καραγκιόζης ο πρόσφυγας*, Αθήνα 1977, σσ. 83-4.

10. Τα δύο άρθρα προέρχονται, αντίστοιχα, από τις εφημερίδες *Ενθούσια*, 1 Νοέμ. 1879, και *Φαράι*, 14 Ιουλ. 1896. Αναδημοσιεύονται και σχολιάζονται για πρώτη φορά από το Σπύρο Κοκκίνη στο περιοδικό *Θέατρο*, Μάρτης-Ιούνιος 1975 (τεύχος 44-45), σσ. 51-6. Εμφανίζονται και στην ανεξάρτητη έκδοση του ίδιου συγγραφέα, *Αντικαραγκιόζης*, Αθήνα 1975.

11. Βλ. σημείωση 7. Το ανέκδοτο μνημονεύεται και από τον Στίλωνα Κυριακίδη, σε κριτική του διδύλιου του Louis Rousset στο περιοδικό *Λαογραφία*, Η', 1921, σσ. 280-3.

σχετικών πληροφοριών οφείλεται σε υποκειμενικούς μάλλον παρά αντικειμενικούς λόγους. Μήπως οφείλεται σε έλλειψη ενδιαφέροντος από την πλευρά των ανθρώπων που θα μπορούσαν να αφήσουν πίσω τους παρόμοια στοιχεία. Μήπως καθρεφτίζει συγκεκριμένα τη σταδιακή απομάκρυνση των Ἀθηναίων αστών, λόγιων και δημοσιογράφων, από τον κόσμο του Καραγκιόζη. Οφείλει να αναρωτηθεί, μήπως ή σιωπή αντανακλά απλώς το διαρκώς διευρυνόμενο χάσμα ανάμεσα στα έξευρωπαϊσμένα κοινωνικά στρώματα της πρωτεύουσας και στις λαϊκές μάζες που εξακολουθούσαν να μένουν πιστές στην ανατολι-κοεσογειακή πολιτιστική παράδοση της χώρας.

Ἡ ἀλήθεια όμως είναι πώς, ειδικά για τα χρόνια αυτά, παρόμοια γενικότερη έλλειψη ενδιαφέροντος είναι δύσκολο να στοιχειοθετηθεί. Πρόκειται ακριβώς για τις δεκαετίες κατά τη διάρκεια των οποίων παρατηρείται ή πρώτη στροφή της νεοελληνικής λογοσύνης προς το «λαό», για τα χρόνια που φέρνουν στους κύκλους της αστικής πρωτοπορίας την πρώτη δειλή αναγνώριση του ανατολίτικου χαρακτήρα της νεοελληνικής εμπειρίας, ύστερα από έναν πεισματικό αγώνα κατά τις δεκαετίες του 1840, 1850 και 1860 να εξαλειφθεί κάθε παρόμοια τάση. Ἡ έναρξη της δεκαετίας του 1870 σημαδεύεται από την εμφάνιση των ἠθογραφικῶν ζωγραφικῶν πινάκων με ανατολίτικα θέματα του Γύζη και του Λύτρα. Σημαδεύεται από την εισβολή στην Ἀθήνα ανατολίτικων μουσικῶν συγκροτημάτων από τη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη, που φέρνουν μία τόσο εκπληκτική ἄνθιση του ἀμανέ στα λαϊκά καφενεῖα της πόλης, ὥστε ἀκόμη και ἄνθρωποι με ἀνυποχώρητα εὐρωπαϊκά ἰδανικά σάν τόν Ἄγγελο Βλάχο και τόν Ἰσίδωρο Σκυλίτη να μὴ διστάζουν να ὁμολογήσουν ὅτι ἡ ἀνατολίτικη μουσική τους συγκλονίζει ὡς τὰ μύχια της καρδιάς τους.¹² Γρήγορα θὰ ἔρθουν τὰ διηγήματα του Γεωργίου Βιζητινοῦ, με τὶς ἀναμνήσεις της ἀνατολίτικης ζωῆς στή Θράκη, να ἐγκαινιάσουν τὸ κίνημα τοῦ ἠθογραφικοῦ διηγήματος.

Με τὴν ἐκδοση της *Ἐφημερίδος* του Δημητρίου Κορομηλά στὰ 1873 και της *Ἀκροπόλεως* του Βλάση Γαβριηλίδη στὰ 1883, ὁ ἀθηναϊκὸς τύπος ἀποβάλλει τὸ σχολαστικὸ και ἐπίσημο τόνο του για να ἀποκτήσει ἕνα περισσότερο εὐκαμπτο και ἀνθρώπινο ὕφος. Ἀπὸ τὸ 1874 ἀνακαλύπτει κανεὶς στὶς σελίδες του

κεφάτες περιγραφές της δραστηριότητας τῶν φεοφόρων σαντουρτζήδων και τῶν σαλβαροφόρων τραγουδιστριῶν τοῦ ἀμανέ που πρόκειται να κυριαρχήσουν λίγο ἀργότερα στὸν κήπο του Γερανίου και στήν πλατεία του Ἰθυσίου.¹⁴ Τὰ ἄρθρα του δὲν παραλείπουν να μᾶς δώσουν τὴν πλούσια πληροφορία για ὅλα τὰ ἀναξιοπρεπῆ προλεταριακά θεάματα τοῦ δρόμου και τῶν λαϊκῶν καφενέδων, για τὶς παραστάσεις κουκλοθεάτρου πάνω σε περιπλανώμενους ἀνά τὶς γειτονιές ἀραμπάδες, για τὶς «ρεζίλικες» παραστάσεις της Παντομίμας και τῶν αὐτοσχέδιων κωμωδιῶν της μάτας, ἀκόμη και για τὶς «πλαστικές εἰκόνες» τοῦ καλλιτέχνη μανάφη Δημήτρη Γρίβα σὲ κάποια ἐρειπωμένη μάντρα της λαχαναγορᾶς. Στὶς στήλες δημοσίων θεαμάτων, που φιλοξενούνται τὴν ἡμέραν σε καθημερινή πλέον βάση στὶς σελίδες του, ἀπαριθμούνται παραστάσεις ἀκροβατῶν, ταχυδακτυλοφυγῶν, μαγνητιστῶν, περλιδιάνηδων, ἀνδρεικελοπαικτῶν, σαντουρτζήδων, ἠθοποιῶν Ἑλλήνων και ξένων, καλλιτέχνιδων του καφέ σαντάν και του καφέ ἀμάν, γυμνασμένων ζῶων, κατασκευαστῶν θεαματικῶν πυροτεχνημάτων και χειριστῶν ἀεροστάτων. Πουθενά ὅμως ἡ παρούσα ἔρευνα δὲν κατάφερε να ξετρυπώσει ἔστω και μία παράσταση Καραγκιόζη.

Σχολιάζοντας τὰ καλοκαιρινὰ θεάματα της Ἀθήνας, τὸν Ὀκτώβρη του 1888, ὁ Χαράλαμπος Ἄννινος παρασύρεται σὲ μιὰ ἀνεκδοτολογικὴ ἀναδρομὴ και, ἀποκαλώντας τὸν Καραγκιόζη «πρόδρομο του Φασουλῆ», σημειώνει ἀνάμεσα στὰ ἄλλα και τὰ ἀκόλουθα: «Εἰς ἐποχὰς παλαιότερας τὴν ψυχαγωγίαν συνοικιῶν τινῶν ἀνελάμβανεν ὁ Καραγκιόζης, μετὰ τοῦ ἀχωρίστου αὐτοῦ συντρόφου Χατζῆ-Αἰδάτη, πηγνύοντες τὴν πενιχρὰν σκηνὴν των εἰς τὸν κήπον καφενείου τινός».¹⁵ Ἀπὸ τὰ συμφοραζόμενα γίνεται ἀρκετὰ φανερό ὅτι οἱ παλιότερες ἐποχές, για τὶς ὁποῖες κάνει λόγο, τοποθετοῦνται χοντρικὰ πρὶν ἀπὸ τὸ 1870.¹⁶ Καὶ ἡ μαρτυρία του αὐτῆς, σὲ συνδυασμὸ με τὴν παντελὴ, προφανῶς, ἀπουσία στοιχείων στὶς στήλες τῶν ἐφημερίδων για παραστάσεις, ὁδηγεῖ στὸ ἀναπόδραστο σχεδὸν συμπέρασμα ὅτι, κατά τὶς πρώτες δεκαετίες της βασιλείας του Γεωργίου Α', τὸ Θέατρο Σκιῶν εἶχε λίγο πολὺ ἐξαφανιστεῖ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα και καλλιεργοῦνταν ἀποκλειστικὰ στὶς ἐπαρχίες. Κι ἐκεῖ ὅμως οἱ ἐμφανίσεις του δὲν πρέπει να ἦταν πολὺ συχνές, ἂν πιστέψουμε τὸ Γεώργιο Φιλὰ-

ἔδου και κατονομάζεται ὁ Μακρυγιάννης ὡς ἥρωας τοῦ ἐπεισοδίου. Ὁ Κυριακίδης δίνει σάν πηγὴ του τὸν Ν.Γ. Πολίτη.

12. Θ. Βελιανίτη «Τὰ θεάτρα ἐπὶ Ὀθωνος», περιοδ. *Ἐστία*, 47/1893, σ. 321.

13. «Με συγκινεῖ πολλάκις ἡ ἀνατολικὴ μελωδία μέχρι μυῶν της καρδιάς μου», γράφει σὲ «Ἀθηναϊκὴ ἐπιστολὴ», περιοδ. *Ἐστία*, 2 Σεπτ. 1879, σ. 558, ὁ Βλάχος. Καὶ ὁ Σκυλίτης, σὲ ἄρθρο του «Οἱ Ἀρμένιοι ἐν Φαλήρω», *Ἐφημερίς*, 7 Ἀύγ. 1883, με εὐκαιρία τὶς παραστάσεις ἀρμενικοῦ θιάσου στήν ἑλληνικὴ πρωτεύουσα, γράφει ὅτι ἡ ἀνατολίτικη μουσικὴ του *λεπτεπιτῆ Χόρ-χόρ* Ἀγά «σειε νεφρούς και καρδιάς».

14. Πρῶτη ἐκτενὴς περιγραφή του μουσικοῦ προγράμματος συμφωνικῆς ορχήστρας στὸν κήπο «Πανανθῶν» της Ἰερᾶς Ὀδοῦ ἐμφανίζεται στήν *Ἐφημερίδα*, 17 Ἰουν. 1874. Ἀπὸ τὴν Ἰερὰ Ὀδό, τὰ ἀνατολίτικα συγκροτήματα κινήθηκαν στὰ 1876 πρὸς τὸ Μοναστηράκι, για να ἐγκατασταθοῦν κατά τὴ δεκαετία του '80 στὸν κήπο του Γερανίου. «Ἀπὸ

ἐκεῖ διεδίδοντο εἰς τὰς συνοικίας της πόλεως τὰ περιπαθῆ ἀνατολίτικα ἄσματα, διότι μόνον εἰς τὸ Γεράνι ἤρχοντο τὸ καλοκαίρι οἱ καλλίτεροι της Σμύρνης εἰδικοί θιάσοι με τὰς πλέον γλυκυφθόγγους Σμυρναϊκὰς ἢ Πολίτισσας ἀοιδούς», γράφει ἡ *Ἐστία*, 26 Γενάρη 1897. Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχει ἐργασία που να καλύπτει τὴν ἐντονη δραστηριότητα τῶν μιχρασιατικῶν μουσικῶν συγκροτημάτων στήν Ἀθήνα κατά τὸ τελευταῖο τέταρτο του 19ου αἰῶνα, παρά τὸ γεγονός ὅτι τὰ στοιχεία που προσφέρει ὁ τύπος της ἐποχῆς εἶναι πλούσια και ἀποκαλυπτικά και παρά τὴ μεγάλη σπουδαιότητα που ἔχει ἡ δρᾶση τους για τὴν κατοπινὴ ἐκκόλαψη του ρεμπέτικου.

15. Ἄννινος, ὁ.π.

16. Στὸ ἄρθρο του Ἄννινου ἡ ἐποχὴ του Καραγκιόζη χαρακτηρίζεται «παλαιότερα» ἀπὸ τὴν ἐποχὴ της πρώτης ἀκμῆς ἀνατολικῶν μουσικῶν συγκροτημάτων στήν Ἄγια Τριάδα. Τὸ ἄρθρο της *Ἐφημερίδος*, που ἀναφέρεται στή σμ. 14, μᾶς δοθῆ να ἐντοπίσουμε τὴν ἀκμὴ αὐτῆς ἀρχῆς της δεκαετίας του '70.

ρετο στο άρθρο της εφημερίδας *Εβδομα* που μνημονώσαμε πιο πάνω.¹⁷ Φαίνεται πως γενικά στις δεκαετίες του 1870 και του 1880 ο Καραγκιόζης στην Ελλάδα περνούσε περίοδο κατάπτωσης και κινδύνευε κυριολεκτικά να σβήσει.¹⁸

Τί προκάλεσε την εξαφάνιση των παραστάσεων του από τις συνοικίες της Αθήνας; Σίγουρα όχι μία γενικότερη παρακμή της ανατολίτικης λαϊκής καλλιτεχνικής παράδοσης μέσα στο εξευρωπαϊσμένο περιβάλλον της πρωτεύουσας. Η εκπληκτική, όπως είδαμε, εξάπλωση της ανατολίτικης μουσικής ακριβώς στα χρόνια αυτά δεν αφήνει περιθώρια για την ανάπτυξη παρόμοιων υποθέσεων. Η παράλληλη επίσης εξάπλωση του Φασουλή, της Παντομίμας και των αυτοσχέδιων κωμωδιών δεν μάς επιτρέπει να την αποδώσουμε σε μία γενικότερη παρακμή των λαϊκών θεαμάτων. Η εξαφάνιση του Καραγκιόζη αποτελεί ένα περίεργο μεμονωμένο φαινόμενο μέσα στις γενικότερες τάσεις της εποχής και την εξήγησή της επομένως πρέπει να την αναζητήσει κανείς σε κάποιο ιδιότυπο και μοναδικό χαρακτηριστικό της τέχνης αυτής. Και το χαρακτηριστικό αυτό δεν μπορεί να είναι άλλο από την παράδοση της βωμολοχίας, την αίσχρότητα της δράσης και του διαλόγου των έργων που κληρονόμησε από το οθωμανικό πρότυπο του. Ο Χαραλάμπης Άννινος και ο Θεόδωρος Βελλιανίτης έχουν πολλά να πουν για την αίσχρότητα των παραστάσεων της οθωμανικής περιόδου, στα άρθρα του 1888 και του 1893.¹⁹ Και την αίσχρότητα αυτή δεβαιώνουν πλήθος άλλες γραπτές και προφορικές μαρτυρίες των κατοπιών χρόνων.²⁰ Δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαίο

τό γεγονός ότι οι δύο τελευταίες μαρτυρίες που διαθέτουμε σε αθηναϊκές εφημερίδες, πριν από την παροδική εξαφάνιση του είδους, αποτελούν ουσιαστικά διαμαρτυρίες για την ανηθικότητα του. Δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαίο το γεγονός ότι η μοναδική εκτεταμένη περιγραφή παράστασης των χρόνων αυτών, εκείνη του 1879, αφορά ελληνική διασκευή ενός από τα πλέον διαβόητα για την αίσχρότητά τους έργα του τουρκικού μερπντέ και ότι ο συντάκτης αφιερώνει μεγάλο μέρος του άρθρου του ακριβώς στην καταδίκη της βαναυσότητάς της. Τέλος, δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαίο ότι, ακόμη και σε μία προχωρημένη εποχή, όπως είναι η δεκαετία του 1890, κρούσματα αίσχρότητας εξακολουθούν να αποκαλύπτουν περιστασιακά την επιβίωση της παράδοσης και να αναγκάζουν τις αστυνομικές αρχές να επέμβουν με απαγορεύσεις και διώξεις, όπως θα δούμε παρακάτω.

Πρέπει προφανώς να υποθέσει κανείς ότι φράγμα παρόμοιων αστυνομικών απαγορεύσεων είχε εμπόδισει αποφασιστικά την εξάπλωση του Καραγκιόζη κατά τη δεκαετία του 1860 και, με το πέρασμα του χρόνου, είχε γίνει αιτία να διαγραφεί σιγά σιγά η ελληνική πρωτεύουσα από τα δρομολόγια των περιπλανωμένων καραγκιόζοπαιχτών που εξορμούσαν από την Κωνσταντινούπολη προς τα επαρχιακά κέντρα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και του ανεξάρτητου ελληνικού βασιλείου. Έτσι, όταν, μετά το 1870 και ακόμη περισσότερο μετά το 1880, εκδηλώνεται στην Αθήνα ένα νέο ενδιαφέρον για τα μη ευρωπαϊκά ήθη των λαϊκών στρωμάτων και δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για μία άνθιση των ανατολίτικων λαϊκών τεχνών, ο Καραγκιόζης απουσιάζει από τις συνοικίες της. Ένώ στο χώρο της λαϊκής μουσικής επιβάλλονται το σαντούρι και ο αμανές, στο χώρο του λαϊκού θεάτρου ακμάζουν η Παντομίμα και ο Φασουλής.²¹ Ο Φασουλής και η Παντομίμα ωστόσο είχαν δυτικοευρωπαϊκές καταβολές και στο ρεπερτόριό τους κυριαρχούσαν έργα και ήρωες δυτικοευρωπαϊκού χαρακτήρα. Δύσκολα μπορούσαν να ενταχθούν στην ανατολίτικη λαϊκή καλλιτεχνική παρά-

17. Ο Φιλάρετος γράφει ότι οι επαρχιακές πόλεις της Ελλάδας «ως μόνη ενίοτε διδαχήν ἔχουσι τὸν Καραγκιόζη» (ή έμφορα δική μου). Και προσθέτει: «Πολλοί ἔξ υμῶν – ὡ φίλοι ἀναγνώσται καὶ θελκτικαὶ ἀναγνώστρια – δὲν ἔχετε ἰδέαν τοῦ Καραγκιόζη ἢ ἔξ ἀκοῆς καὶ λίαν συγκυριμένως».

18. Προσπαθώντας να ερμηνέψει τα αίτια της παρακμής αυτής του Θεάτρου Σκιών, άρθρογράφος της έφημ. *Εμπρός*, 26 Σεπτ. 1898, μάς βοηθά να έντοπίσουμε χονδρικά τα χρονολογικά της όρια: «Ο Καραγκιόζης είναι ο μόνος γνωστός αντιπρόσωπος του θεάτρου της Ανατολής. Άλλοτε έπαιζε σπουδαιότατον ρόλον εις όλα τα μέρη της Τουρκίας και της Ελλάδος, άφ' ότου όμως οι πρώτοι ελληνικοί θίασοι ήρχισαν περιφερόμενοι εις την Τουρκίαν και την Ελλάδα, ή δόξα του ώχρίασεν εξέπεσε δέ ή τέχνη του εις χείρας και στόματα παιδαρίων, ἔξ ὧν ἐκπορεύεται τό ἄξεστον, ή ἀήδης βωμολοχία, τό μονότονον καὶ ή πληξίς». Οι Έλληνες ήθοποιοί οργανώθηκαν σε επαγγελματικούς θίασους και άρχισαν να περιοδεύουν συστηματικά την ανατολική Μεσόγειο μετά τό 1862. Άκόμη λοιπόν και άν δέν βρισκόμυε πειστική την απόδοση της παρακμής του Καραγκιόζη στον επαγγελματικό ανταγωνισμό των ελληνικών θιάσων, βοηθούμαστε από τη θεωρία του άρθρογράφου να έντοπίσουμε την περίοδο παρακμής στις πρώτες δεκαετίες της βασιλείας του Γεωργίου Α'.

19. Άννινος: «Ο Καραγκιόζης [...] ήτο κληροδότημα της οθωμανικής δυναστείας, άτε ὦν τό κύριον πρόσωπον του δημώδους τουρκικού θεάτρου, καὶ περ δέ μή στερούμενος ευφυίας καὶ ετοιμότητος διέσωζε καὶ μετά την αλλαγήν της εθνικότητος του ὄλην την βαναυσότητα καὶ την ανηθικότητα της καταγωγής του. Αί ευφυολογίαι του ήσαν συνήθως χονδραὶ καὶ άγροίκοι, τό θέαμα δέ της παραστάσεως ἐξικνείτο πολλάκις μέχρι τοῦ ἑσχάτου ὅριου τοῦ ἀσέμνου.» (δ.π., σ. 691). Βελλιανίτης: «Μέ βωμολοχίας ἐπικαιρούς, ἐσατύριζε τά εἰσδύοντα τότε φράγκικα ήθη» (δ.π., σ. 321).

20. Παρακολουθώντας παραστάσεις του Μίμαρου στο θέατρο «Αθηναίον», άρθρογράφος της έφημ. *Εστία*, 13

Αύγ. 1902, παρατηρεί: «Ο Καραγκιόζης δέν είναι πλέον ο πάλι ποτέ εκείνος. Ο βαναυσολόγος άλλ' ευφυολόγος, ο χονδρολόγος άλλ' άστειολόγος, ο καὶ αίσχρολόγος άλλά προκαλὼν ήχηρότατον γέλωτα. Έσομοποιήθη καὶ αυτός. Έσοβαροποιήθη, ἐλεπτύνθη, έμορφώθη, καὶ ή γλώσσα του ή τρέπουσα άλλοτε εις φυγήν τό γυναικείον φύλον, τό προσελκύει τώρα, φθεγγομένη σεμνότερα καὶ των μικρών θεατριδών [σημ.: έννοει τό Φασουλή καὶ τίς κωμωδίες της μάτας] καὶ της Γαλλικής ὀπερέττας!» Τό σημείωμα ἔρχεται κατά κάποιο τρόπο να στηρίξει τη γνωστή μαρτυρία της προφορικής παράδοσης ότι ο Μίμαρος ήταν ο άνθρωπος που «ήθικοποίησε» τόν Καραγκιόζη. Κατά την ίδια δέβαια παράδοση, αποφασιστική στάθηκε καὶ ή συμβολή του Χρήστου Κόντου καὶ του Λεωνίδα Γορανίτη προς την κατέυθυνση αυτή.

21. Είναι πολύ χαρακτηριστική ή μεγάλη νίκη που σημείωσε στα χρόνια αυτά ο Φασουλής ενάντια στον Καραγκιόζη καὶ στο δημοσιογραφικό μέτωπο. Όταν την άνοιξη του 1883 ο Γεώργιος Σουρής αποφάσισε να εκδώσει τό *Ρωμιό* καὶ αναζήτησε έναν ήρωα που θα εκπροσωπούσε, μέσα από τίς σελίδες του, τό πνεύμα της άνευλαβοῦς λαϊκής οάτιρας, ή πρώτη του σκέψη πήγε στον βωμολόχο Καραγκιόζη. Άμέσως μετά από τό πρώτο τεύχος όμως του περιοδικού, οι σατιρικοί διάλογοι Καραγκιόζη-Χατζεϊβάδη αντικαταστάθηκαν από διαλόγους Φασουλή-Περικλέτου, που, όπως είναι γνωστό, βρήκαν τεράστια ανταπόκριση στο αθηναϊκό κοινό.

Τὸ κωμικόλλιο στὸ μπέρντε τοῦ Καραγκιόζη: Ὁ ἀγαπητικὸς τῆς Βοσκοπούλας, ἀπὸ τὰ ἀνεκδοτά Τετραδία τοῦ αἰγιώτη Καραγκιοζοπαίχτη Βασιλάρου.

Οι φρουροί
του ὄμιου.

Ὁ Ἀθανάσιος
Διάκος.
μπροστά στό
στρατηγό
ὄμιερ Βρυώνη.

Πίδωτου.
οἱ φρουροί
τοῦ ὄμιερ Βρυώ-
νη, αὐτοὶ ὁ Δι-
μος βαρτάει-
τή λούβλα!

Διάκος.
Μέ ὑπερφαι-
νειαν!

Ἄφου τὸ ὄηχο-
μου ἐπαβε-
καί κόπη τό-
βπαθίμου, τῶραι-
ἀνήκει εἰς ἐβαῖς-
ὄλη ἡ δύναμι μου.

Σκίτσα = βαδίαρου

Μαρία.

Γουλιέλμος. Αρχι-
λευστής

10 χρόνια
περιπαύεις
μέ μένα-
πώς θα με-
στεφανώθης.
Έμάννα με-
μαί
παιδί
μαί
μέ
αίποφύγεις.

Γουλιέλμος
παίψε
δέ βορέ-
θημα-ός
τά ίδια-
μού λές.

Καραγιώτης.

Άρμούνδρος.

Θεέ Καραγιώτη-
Πατι ό
Μπαμπάς-
μου

Καμο-
Μεταχειρι-
Σεται-
Τη Μαμά-
μου.

Καραγιώτης.
βώπα πουλά-
ει μου, θα ότον-
φτιαίω έχω-
άρνι του Γάλα-
ατος.

Η επίδραση του Φασουλή στο Θέατρο Σκιών. Το ναυάγιον της πτωχής Μαρίας, χτη Δ. Μαριδάκη στά Τετράδια του Βασιλάρου.

δοση του τόπου και επομένως δύσκολα μπορούσαν να εκφράσουν τα ιδανικά των λαϊκών μαζών. Τελικά χρειάστηκε να ανασυρθεί από τη λησμονιά ή αρχαία ανατολίτικη τέχνη του Θεάτρου Σκιών για να βρουν τα παραπάνω ιδανικά τον κατάλληλο άγωγό στον τόμο του θεάτρου. Η κατάργηση της άμεσης εξάρτησης του Καραγκιόζη από την τουρκική παράδοση, μέρος της οποίας αποτελούσε και η συστηματική καλλιέργεια της αίσχρολογίας, ή επιτυχημένη αντικατάσταση, γύρω στα 1890, των οθωμανικών τύπων με μία σειρά από αντίστοιχους γνήσιους εκπρόσωπους της εγχώριας λαϊκής ζωής άνοιξε το δρόμο για τη μεγάλη άκμή του είδους, κατά τις επόμενες δεκαετίες. Γύρω από τον άσιατικό μπερντέ έσπευσαν να συσπειρωθούν πολλοί από τους άπειλούμενους με εξαφάνιση, ύστερα από την ευρωπαϊκή εισβολή, καλλιτέχνες της λαϊκής παράδοσης του τόπου: μουσικοί του μονοφωνικού άσματος, σχεδιαστές της μεταδυσαντινής ζωγραφικής, θεατρίνοι. Η μεγάλη έμπορική επιτυχία των παραστάσεων του έδωσε το οικονομικό έρεισμα για τη συντήρηση όλων αυτών των παραμελημένων τεχνών, ένα έρεισμα που είχε κλονιστεί από την εποχή που καθιερώθηκε η προοπτική και το κιαροσκοπούρο στη διακόσμηση των εκκλησιών, ή μάλιστα της Φρουράς στους δημόσιους πανηγυρισμούς και οι Ευρωπαίες σαντέζες στα κέντρα ψυχαγωγίας. Στη διάρκεια της άκμης του ο Καραγκιόζης έγινε κεντρικός φορέας της ανατολίτικης καλλιτεχνικής παράδοσης του τόπου και κατόρθωσε να κρατήσει την τελευταία στη ζωή μέχρι και τα μέσα του 20ού αιώνα.

Η έπιστροφή του στην Άθήνα φαίνεται πως έγινε αρχικά μέσα στους περιχαρακωμένους χώρους δραστηριότητας του υπόκοσμου, μέσα δηλαδή από κανάλια που άρμοζαν στον περιθωριακό και ήμισπαράνομο χαρακτήρα του. Η πρώτη μαρτυρημένη παράσταση πραγματοποιήθηκε στα 1891 σε ένα γνωστό χαισοποτείο στα Άναφιώτικα.²² Την επόμενη χρονιά, στα

1892, ανακαλύπτουμε μία μαρτυρία ακόμη σπουδαιότερης σημασίας. «Άφίκοντο εκ Κωνσταντινουπόλεως οι ευτράπελοι και άστειοι παίχται του καραγκιός μπερντέ κ.κ. Λεων. Γορανίτης και Π. Γριμίνας και ήρξαντο από χθές των παραστάσεων παρά τω καφενειώ Δ. Κακούση πλησίον της Δεξαμενης, όπου οι φιλογέλωτες έσπευσαν να θαναμάσωσι την τέχνην των», σημειώνει η *Νέα Έφημερίς* της 13ης του Αυγούστου. Μέχρι τώρα η σύνδεση κωνσταντινουπολίτικου και έλλαδικού Καραγκιόζη ήταν ένα θέμα έντελώς σκοτεινό και δυσερεύντο. Η προφορική παράδοση θεωρούσε τη σύνδεση αυτή δεδομένη και διέσωζε τα όνόματα τριών, άγνων κατά τα άλλα, μορφών, του Μπαρμπαγιάννη Μπράχαλη, κάποιου Γιώργου και κάποιου Ήλίου, που υποτίθεται ότι αποτελούν τους πρώτους κρίκους της, τους ανθρώπους δηλαδή που, κατά τους χρόνους της βασιλείας του Όθωνα, έφεραν από την Όθωμανική αυτοκρατορία στην Ελλάδα τις πρώτες παραστάσεις Καραγκιόζη σε ελληνική γλώσσα.²³ Το δημοσίευμα της *Νέας Έφημερίδος* έρχεται τώρα να μάς άποκαλύψει ότι ακόμη και σε μία τόσο προχωρημένη εποχή, όπως θα πρέπει να θεωρούμε το 1892, ο όμφάλιος λώρος που ένωνε τον ελληνικό Καραγκιόζη με τον Όθωμανικό δεν είχε ακόμη κοπεί. Για την ακρίβεια, ο δεσμός συνέχισε, όπως φαίνεται, να υπάρχει στη διάρκεια όλόκληρης της επόμενης δεκαετίας. Στα 1901 ανακαλύπτουμε στην έφημερίδα *Έμπρός* άγγελία παραστάσεων καραγκιοζοπαίχτη που έρχεται από τα τουρκοκρατούμενα Γιάννενα και που διαφημίζεται ως «άφήσας άναμνήσεις εν Τουρκία».²⁴ Αν συνδυάσουμε την πληροφορία αυτή με την ελαφρώς μεταγενέστερη γνωστή μαρτυρία του Π. Ριζάλ για πολύγλωσσους καραγκιοζοπαίχτες στην Πόλη, που προσάρμοζαν τη γλώσσα της παράστασής τους ανάλογα με το έθνικό στοιχείο της συνοικίας στην οποία εμφανίζονταν, άποκτούμε μία κάπως καθαρότερη εικόνα των μεταβατικών σταδίων ανάμεσα στο οθωμανικό Θέατρο Σκιών και στο ελληνικό.²⁵

Ο Λεωνίδας Γορανίτης και ο Παναγιώτης Γριμίνας δεν είναι άγνωστοι στην προφορική παράδοση. Ο Μπίρης μεταφέρει πληροφορίες του καραγκιοζοπαίχτη Άντρέα Άγιομαυρίτη σύμφωνα με τις οποίες ο Γορανίτης μαζί με το Χρήστο Κόντο αποτελούσαν τους διασημότερους μαθητές του Μπράχαλη και τους πιο γνωστούς εκπρόσωπους της παλιάς κωνσταντινουπολίτικης παράδοσης κατά τους χρόνους δράσης του μεγάλου Πατρινού άνανεωτή του Καραγκιόζη

23. Βλ. Μπίρη, σσ. 1068 και 1489.

24. *Έμπρός*, 7 Ιούνη 1901.

25. Το άρθρο του P. Risal «Karaghieuz», *Le Mercur de France*, 15 Δεκ. 1906, σσ. 528-38, μεταφράστηκε από τον Άλ. Παπαδιαμάντη και δημοσιεύτηκε στο *Παναθήναια*, 15 Νοέμ. 1907, σσ. 80-5. Άναδημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Θέατρο*, Ιούλης-Άύγουστος 1963, σσ. 27-9. «Ο Καραγκιόζης ούτος του δρόμου είναι πολύγλωσσος. Έκφράζεται ελληνιστί και έβραιοϊσπανιστί, κατά την συνοικίαν και την πλειονότητα των άκροατών. Ένιστε άκούεται εις ελληνικά καφενεία. Τότε είναι σωθινιστί "Έλλην ένθερμότατος". Άξίζει να συνδυάσει κανείς με τις πληροφορίες αυτές την παρατήρηση του Γεωργίου Φιλάρετου στο άρθρο της έφημ. *Εΐθιοια*, ότι το λεκτικό των ηρώων του Καραγκιόζη που έπισκέφθηκε τη Χαλκίδα του 1879 και έδωσε παραστάσεις στο καφενείο της εβραϊκής συνοικίας, ήταν «μίζο-βαρβαρο-τουρκο-ιταλοελληνικόν». Κατά τον ίδιον άρθρογράφον, το κοινό της παράστασης άποτελούνταν από «Χριστιανούς, Ίουδαίους και Όθωμανούς».

22. Βλ. στήλη δημόσιων θεαμάτων έφημ. *Νέα Έφημερίς*, 15, 16 και 17 Αυγ. 1891: «ΑΝΑΦΙΩΤΙΚΑ (καφενεδάκι). Περικλέτος και Φασουλής, Καραγκιόζης και Χατζαϊδάτης.» Τό καφενεδάκι των Άναφιώτικων συγκαταλέγεται ανάμεσα στα πέντε γνωστά χαισοποτεία της Άθήνας που κατονομάζονται σε άρθρο με τίτλο «Οί τεκέδες», έφημ. *Άκρόπολις*, 18 Μάη 1891. Η προφορική παράδοση έπισημαίνει την καλλιέργεια της τέχνης του Καραγκιόζη σε «χαμαιτυπεία» πριν από την αναμόρφωσή του στα χέρια των Πατρινών καραγκιοζοπαίχτων. Ο Μπίρης π.χ. λέει για τον Δημήτρη Πάγκαλο: «Ήταν μαθητής του Βράχαλη, έπαιζε κι αυτός τον αίσχρο Καραγκιόζη της τουρκικής παραδόσεως στα καταγώγια και στα χαμαιτυπεία της Άθήνας και της Πάτρας» (ό.π., σ. 1489).

Δημήτρη Σαρντούνη (Μίμαρου). Ὁ Ἄγιομαυρίτης ἰσχυρίζεται πὼς ἦταν ὁ ἴδιος μαθητὴς τοῦ Γορανίτη (ἄλλος ἀξιόλογος μαθητὴς του ἦταν ὁ Ἀντώνης Μόλλα), κατεῖχε ἐπομένως πληροφορίες ἀπὸ πρῶτο χέρι πάνω στὸ θέμα. Ἡ περίπτωση τοῦ Γριμίνα εἶναι κάπως πιὸ περίπλοκη. Μέχρι πρόσφατα, ὁ μόνος γνωστός καταραγιοζοπαίχτης μὲ αὐτὸ τὸ ἐπώνυμο ἦταν κάποιος Γιάννης (καὶ ὄχι Παναγιώτης) Γρεμίνας, γιὰ τὸν ὁποῖον ὁ Σωτήρης Σπαθάρης δίνει στὰ ἀπομνημονεύματά του τὶς στοιχειώδεις πληροφορίες ὅτι ἀνῆκε στὴ σχολὴ τοῦ Ρούλια, ὅτι πέθανε πρὶν ἀπὸ τὸ 1915 καὶ ὅτι ἦταν «τὸ καλύτερο τραγούδι λαρυγγοφωνίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης».²⁶ Στὰ 1977 ὅμως ἤρθε τὸ βιβλίο τοῦ Παν. Καλονάρου *Ἡ ἱστορία τοῦ Καταραγιοζή* νὰ προσθέσει πολλὲς ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες γιὰ τὸ πρόσωπο αὐτό. Ὁ Καλονάρος ἐπικαλεῖται προφορικὴ μαρτυρία τοῦ Ἀντῶνη Μόλλα, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ σπουδαιότεροι μαθητὲς τοῦ Μπράχαλη (ὁ Καλονάρος ἐπιμένει ὅτι τὸ πραγματικὸ του ὄνομα ἦταν Πράχαλος) ἦταν δύο συμπατριῶτες του Μανιάτες, ὁ Λεωνίδας Γορανίτης καὶ ὁ Παναγιώτης Γρέμενας. Καὶ προσθέτει σὲ σημείωση ὅτι ὁ Γρέμενας ἦταν κυρίως τραγουδιστὴς εἰδικευμένος στοὺς ἀμανεδές.²⁷ Τὸ δημοσίευμα στὴ *Νέα Ἐφημερίδα* τοῦ 1892 ἔρχεται τώρα νὰ ἐπαληθεύσει στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴν προφορικὴ παράδοση καὶ νὰ ἀποκαλύψει ὅτι στὴν Ἀθήνα τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ περασμένου αἰῶνα ὁ Καταραγιοζὴς ξαναεμφανίστηκε ῥοχικά μὲ τὴ μορφή τῆς παλιότερης Κωνσταντινουπολίτικης σχολῆς καὶ ὄχι τῆς νεότερης Πατρινῆς.

Ὁ Γορανίτης καὶ ὁ Γριμίνας ἔδωσαν τὶς παραστάσεις τους στὰ 1892 σὲ ἕνα μοναχικὸ καὶ ἀπόμερο σημεῖο τῆς πόλης, ἀγνωστο μέχρι ἐκείνη τὴ στιγμή σάν κέντρο ψυχαγωγικῶν θεαμάτων, ἀλλὰ προορισμένο νὰ παίξει ἐξαιρετικὰ σπουδαῖο ρόλο στὴν ἱστορία τοῦ Θεάτρου Σκιῶν κατὰ τὰ ἐπόμενα τριάντα χρόνια: στὴ Δεξαμενῆ.²⁸ Οἱ παραστάσεις τῆς προηγούμενης χρονιάς, ἐκείνες τουλάχιστον γιὰ τὶς ὁποῖες ἔχουμε γραπτὲς πληροφορίες, εἶχαν δοθεῖ, ὅπως εἶπαμε, σὲ ἕναν τεκέ στὰ Ἀναφιώτικα. Τῆς ἐπόμενης χρονιάς, τοῦ

26. Ἀπομνημονεύματα, σσ. 166 καὶ 187.

27. Σσ. 60 καὶ 95. Στὴ σ. 74 ὁ Καλονάρος ξανακάνει ἀναφορὰ στοὺς δύο Μανιάτες καὶ προσθέτει τὸ ὄνομα τοῦ Χρ. Κόντου σάν τρίτου μαθητὴ τοῦ Μπράχαλη.

28. Τὸ καφενεῖο τῆς Δεξαμενῆς, χωρὶς μουσικὴ ἢ ἄλλη μορφή ψυχαγωγίας ὅμοια μὲ αὐτὲς πού διαθέτανε ἄλλα καφενεῖα τῆς Ἀθήνας στὰ χρόνια αὐτά, θεωροῦνταν ἕνα εἶδος ἡσυχαστηρίου. Ὁ διευθυντὴς του Ἰωάννης Πάνος τὸ διαφήμιζε στὰ 1891 (*Νέα Ἐφημερίς*, 30 Μάρη) σάν τόπο «δρόσου, ἀέρος, υγιείας καὶ ζωῆς, ἡσυχίας καὶ ἀναπαύσεως». Ἐνῶ ἀρθρογράφος τῆς ἑφημ. *Τὸ Ἄστυ*, 14 Σεπτ. 1891, «Ἀθηναϊκὴ πινακοθήκη, ἡ Δεξαμενῆ», λέει ὅτι τὴ γαλήνη του ἀναζητοῦν «οἱ ἔχοντες τάσιν πρὸς αὐτοκτονίαν... οἱ ζηλότυποι σύζυγοι καὶ οἱ ἐρωτευμένοι». Ἀπὸ τὸ 1901 ὅμως «εὐρύς κύκλος λογίων» ἀρχίζει νὰ συρτάζει στὸ «ρομαντικὸ καφενεδάκι», κατὰ τὴν ἐφημερίδα *Ἐστία*, 6 Ἰουνῆ. «Ἔχουν ἐκεῖ νερὸ κρῦο, Καταραγιοζὴ καὶ τέσσαρας τρελλοὺς, μὲ τοὺς ὁποῖους περνοῦν τὴν ὥρα των. Καὶ ὁ κύκλος τῶν λογίων εὐρύνεται ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν». Στὰ 1902 τὰ καφενεῖα γίνονται ἀπὸ ἕνα δύο (*Ἐστία*, 7 Αὐγ.). Ἐνῶ στὰ 1903 τὰ καθίσματα τοῦ Καταραγιοζὴ ὑπολογίζονται «ὑπερδιακόσια» («Πῶς διασκεδάζουν οἱ Ἀθηναῖοι», *Ἐμπρός*, 10 Ἰουνῆ): «Ὁ ρομαντικὸς λόφος ὅπου ἄλλοτε ἐρέμβαναν καὶ ἐφιλοσόφουν οἱ φιλέρημοι Ἀθηναῖοι δέν εἶναι πλέον τόπος φιλοσοφικῶν [...] Ἀπὸ τῆς 9.30 τῆς νυκτὸς ἀρχίζει ἡ συρροὴ τοῦ πλήθους εἰς τὸ θεατράκι τῆς Δεξαμενῆς. Τσοκαρα, σκαρπίνια πού τρίζουν, παντοῦφλοι πού μελωδικῶς θορυβοῦν,

1893 δηλαδή, δόθηκαν σὲ ἕναν ἐξίσου ἀπόμερο καὶ περιθωριακὸ (ἀπὸ κοινωνικὴ, ὅσο καὶ τοπογραφικὴ ἀποψη) χώρο, ἔξω ἀπὸ ἕνα στρατόπεδο στοὺς πρόποδες τῆς Καστέλας.²⁹ Ἀπὸ τὸ 1894 ὅμως τὰ τεῖχη τῆς ἐπιφυλακτικότητος ἀρχίζουν νὰ καταρρέουν καὶ ὁ Καταραγιοζὴς εἰσβάλλει ὀρμητικὸς στὶς γειτονιὲς τῆς Ἀθήνας. «Εἰς τὰς ἀποκέντρους συνοικίας ἐκυριαρχήσεν ἐφέτος ὁ Καταραγιοζὴς», γράφει σὲ ἀπολογισμό τῶν δημόσιων θεαμάτων τῆς χρονιάς ὁ Δημήτριος Καλαποθάκης. «Τὸ πλεῖστον τῆς περιόδου ταύτης ὑπῆρχε Καταραγιοζὴς εἰς τὰ Πευκάκια, τὸ Βαγδάκειον, τοὺς Στύλους τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καὶ τὴν ὁδὸν Φωταερίου [...] Τὸ ἐπισημότερον κέντρον αὐτοῦ ὑπῆρξε τὸ παρά τὸν Ἅγιον Διονύσιον, εἰς τὰ Πευκάκια, καφενεῖον».³⁰ Ἐν τὸν παραπάνω κατάλογο προσθέσουμε καὶ τὰ στέκια τῆς πλατείας Ἀνεξαρτησίας (Βάθης), τοῦ Μαρουσιοῦ καὶ τῆς Κηφισιάς, πού μᾶς παραδίδονται ἀπὸ ἄλλες πηγές, σχηματίζουμε μιά περισσότερο ολοκληρωμένη εἰκόνα τῆς κλιμακωμένης εἰσβολῆς.³¹

Ἡ εἰσβολὴ βεβαία, δέν ἦταν δυνατό νὰ μὴ συναντήσει κάποια ἀντίσταση. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις οἱ ἐφημερίδες σπεύδουν νὰ ἐκφράσουν τὴν πατροπαράδοτη δυσφορία τους γιὰ τὴν ἀκαλαισθησία ἢ τὴν αἰσχρότητα τῶν παραστάσεων καὶ ἡ ἀστυνομία δέν καθυστερεῖ νὰ ἐπέμβει μὲ ἀπαγορεύσεις.³² Ἡ σοβαρότερη ὅμως ἀντίσταση ἦταν ἐκείνη τοῦ ἐπαγγελματι-

προσέρχονται εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ θεάτρου καὶ μετ' ὀλίγον τὰ ὑπερδιακόσια καθίσματά του στένον ὑπὸ τὸ βάρος χονδρῶν νοικοκυράδων τῆς συνοικίας μὲ τουαλέτες τῆς νυκτὸς, κοιλαραδῶν μπακάληδων μὲ ἀναδιπλωμένους ποδιές, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ νεαρῶν κατακτητῶν μὲ ἀμειπτον περιβολήν».

29. «Ὁ Πειραιεύς κατὰ τὰς νύκτας», *Ἀκροπόλις*, 20 Ἰουλ. 1893. Φαίνεται ὅτι τὴ χρονία αὕτη δέν ἐπισκέφθηκε καταραγιοζοπαίχτης τὴν Ἀθήνα ἢ, ἂν τὴν ἐπισκέφθηκε, εἶπαιξε σὲ τόσο ἀπόμερο τμήμα τῆς, πού δέν ἔγινε ἀντιληπτὸς ἀπὸ τὸν ἀστικὸ τύπο. Τὸ περιόδ. *Ἐστία*, 25/1893, σ. 399, «Ἡ ζωὴ ἐν Ἀθήναις», ἀπαριθμεῖ ὅλες τὶς διασκεδάσεις πού προσφέρει ἡ πόλις αὐτὸ τὸ καλοκαίρι, χωρὶς νὰ παραλείπει τὸ Φασουλή, ἀλλὰ δέν κάνει λόγο γιὰ Καταραγιοζὴ. Λόγο δέν κάνουν ἐπίσης οἱ στήλες δημόσιων θεαμάτων τῶν καθημερινῶν ἐφημερίδων.

30. «Αἱ Ἀθηναῖα διασκεδάζον», *Τὸ Ἄστυ*, 27 Σεπτ. 1894.

31. Βλ. *Ἐστία*, 28 Ἰουλ., *Νέα Ἐφημερίς*, 12 Αὐγ., καὶ *Παλιγγενεσία*, 25 Αὐγ. 1894. Ἀρθρο τῆς *Παλιγγενεσίας*, 13 Ὀκτ. 1894, πού περιγράφει μὲ τὰ μελανότερα χρώματα τὴν ἄθλια κατάσταση τῆς «ἀρτιουστατοῦ» πλατείας Ἀνεξαρτησίας, μᾶς βοηθᾶ νὰ ἀποκτήσουμε μιά καθαρότερη εἰκόνα τῶν κάθε ἄλλο παρά κεντρικῶν καὶ κάθε ἄλλο παρά ἀναπτυγμένων χώρων πού φιλοξενούσαν τὸ Θέατρο Σκιῶν στὰ πρῶτα θήματά του στὴν πρωτεύουσα.

32. Ἀρθρογράφος τῆς *Ἀκροπόλεως*, 20 Ἰουλ. 1893, ὀνομάζει τὰ θεατράκια τοῦ Καταραγιοζὴ «καταστρέφοντα τὴν αἰσθητικὴν καὶ ἡμέρωσιν τοῦ λαοῦ μας βρωμερὰ κέντρα» καὶ τονίζει ὅτι ἑκατοντάδες ἐργάτες κάθε βράδυ «χάνονται εἰς τὰ πρόστυχα αὐτὰ θεάματα, δι' ὧν στρεφολύται τὸ αἰσθητικόν των, ἢ ἠθικὴ μόρφωσις των». Ἀκόμη καὶ στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἡ *Ἐστία* κάνει ἐκκλήση στὴν ἀστυνομία νὰ ἐπέμβει (29 Ἰουνῆ 1901) ἢ καταγγέλλει μὲ ἀγανάκτηση τοὺς «δυσώδεις τίτλους τῶν παραστάσεων του» (9 Ἰουλ. 1901). Ὅταν ὅμως ἡ ἀστυνομία τοῦ Μαρουσιοῦ ἔκλεισε στὰ 1894 τὸν Καταραγιοζὴ τῆς πλατείας, γιὰ τὴ χρησιμοποίησε τολμηρὰ ἀστία, ὁ πληθυσμὸς κινητοποιήθηκε καὶ πέτυχε τὴν ἐπαναλειτοργία του (*Ἐστία*, 28 Ἰουλ. 1894, «Ὁ κόσμος».)

κού ανταγωνισμού πού πρόβαλαν τά υπόλοιπα λαϊκά θεάματα καί ιδιαίτερα τό Κουκλοθέατρο πού, στά χρόνια αὐτά, περνούσε τήν περίοδο τῆς μεγαλύτερης ἀκμῆς του. Ὁ Καλαποθάκης θέλησε νά παρακολουθήσει μιὰ παράσταση Καραγκιόζη στόν Ἅγιο Διονύσιο, ὅταν ὅμως ἔφτασε ἐκεῖ, πληροφορηθῆκε ὅτι ὁ καλλιτέχνης τοῦ μπερντέ εἶχε ἐκτοπιστεῖ ἀπό καλλιτέχνες τοῦ ὀρθόδοξου κουκλοθέατρου, οἱ ὅποιοι καί εἶχαν τώρα στήν κατοχή τους τό θεατράκι. Μέχρι τόν πόλεμο τοῦ 1897, οἱ καραγκιζοπαῖχτες θά τριγυρνοῦν ἐπίμονα στίς γειτονιές τῆς Ἀθήνας, χωρίς νά μποροῦν νά βγάλουν ρίζες στό ἔδαφός τους, δίνοντας μόνο περιστασιακές καί ὀλιγοήμερες παραστάσεις. Τά στέκια τους εἶναι σέ ἀπομονωμένα καί ἄγνωστα καφενεῖα. Οἱ καθιερωμένες μεγάλες πιάτσες τοῦ λαϊκοῦ θεάματος, ἡ πλατεῖα τοῦ Θησείου, ἡ πλατεῖα τοῦ σταθμοῦ Λαυρίου κ.λπ., ἔμειναν ἀπόρθητες ἀπό τό νεοφερμένο εἶδος καί συνέχισαν νά φιλοξενοῦν Φασουλή καί Περικλέτο, Παντομίμα, κωμωδίες τῆς μπάτας, σαντουροκομπανιές καί «καφεσαντανιστρες».³³ Οἱ ἐφημερίδες, πού ὅλον αὐτό τόν καιρό δίνουν καθημερινά λεπτομερεῖς πληροφορίες γιά τό πρόγραμμα παραστάσεων κουκλοθέατρου τοῦ Χρήστου Κονιτσιώτη, στά Πενκάκια ἢ σέ κάποιο ἐπίσημο θέατρο σάν τόν «Ἀπόλλωνα», κάνουν μόνο ἀποσπασματικές καί μεμονωμένες ἀναφορές σέ παραστάσεις Καραγκιόζη. Μέχρι τό τέλος τοῦ αἰῶνα, ὁ Φασουλής δίνει λυσσαλέα μάχη μέ τόν ἀναγεννημένο Ἀνατολίτη ἀντίπαλό του καί πολλές φορές δημιουργεῖ τήν ἐντύπωση ὅτι κερδίζει τόν ἀγώνα, πετυχαίνοντας νίκες σέ συγκεκριμένα ἐπιμέρους μέτωπα. Δέ χωρεῖ ὅμως ἀμφιβολία πῶς, μέ τό πέρασμα κάθε χρόνου, χάνει σταδιακά τόν πόλεμο.

Οἱ ἀποφασιστικοί παράγοντες τῆς τελικῆς ἐπικράτησης τοῦ Καραγκιόζη δέν εἶναι δύσκολο νά ἐπισημανθοῦν. Ὁ σπουδαιότερος εἶναι ἡ ὀργανική σύνδεση τῶν μέ τήν ἐγχώρα πραγματικότητα, ἡ τέλεια προσαρμογή του στό κοινωνικό καί πολιτιστικό περιβάλλον, μιὰ προσαρμογή μέ τήν ὁποία δέν μπορεῖ νά συγκριθεῖ ἐκεῖνη τοῦ Κουκλοθέατρου. Βασικά στοιχεία τῆς σύνδεσης αὐτῆς θά πρέπει νά θεωρηθοῦν οἱ ταξικές ἀντιθέσεις, πού καθρεφτίζονται στίς κωμικές καταστάσεις τοῦ μπερντέ, καθώς καί οἱ φορεῖς αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων, οἱ σταθεροί τύποι τοῦ θιάσου τοῦ μπερντέ, ὁ Μπαρμπαγιώργος, ὁ Νιόνιος καί φυσικά ὁ ἴδιος ὁ πρωταγωνιστής του ὁ Καραγκιόζης, σπαρταριστής γνησιότητας ἐκπρόσωπος τῶν οἰκονομικά ἐξαθλιωμένων λαϊκῶν μαζῶν τῆς ἐποχῆς. Στά τριάντα ἢ σαράντα χρόνια τῆς ἐξέλιξής του, ὁ Φασουλής δέν κατάφερε νά δημιουργήσει παρόμοιους τύπους καί δέν ἀξιώθηκε νά καθρεφτίσει μέ τά ἔργα του οὐσιαστικά θέματα τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς. Τό δραματολόγιο του ἔμεινε περιστασιακό καί ἀνεστίαστο, ὅπως περίπου θά πρέπει νά ἦταν τό δραματολόγιο τοῦ Καραγκιόζη, πρῖν ἀπό τήν ἀναμόρφωσή του ἀπό τούς καραγκιζοπαῖχτες τῆς γενιάς τοῦ Μίμαρου καί τοῦ Ρούλια.³⁴ Διασκευασμένα μελοδραματικά ἔργα ἀπό τό ρεπερτόριο τῶν ἀδελφῶν Ταβουλάρη καί τοῦ Δη-

33. Μέχρι καί τά πρῶτα χρόνια τοῦ αἰῶνα μας, ὁ Καραγκιόζης δέν εἶχε κατορθώσει ἀκόμη νά εἰσχωρήσει στήν περίφημη γιά τά θεάματα τῆς πλατεῖας τοῦ Θησείου. Βλ. ἄρθρο «Αἱ Ἀθήναι ὑπό τά ἀστρα», *Ἐστία*, 29 Ἰουνίου 1901, γιά μιὰ γενική περιγραφή ὅλων τῶν λαϊκῶν θεαμάτων καί ἀκροαμάτων τῆς, ἀνάμεσα στά ὅποια δέν συγκαταλέγεται Καραγκιόζης.

μοσθένη Ἀλεξιάδη, τῶν βασικότερων ἐκπροσώπων τοῦ ρομαντισμοῦ στήν ἐλληνική σκηνή τοῦ 19ου αἰῶνα, μονόπρακτες κωμωδίες ἀπό τό ρεπερτόριο τῶν παλιότερων Ἑλλήνων κωμικῶν, τῆς γενιάς τοῦ Γεώργιου Νικηφόρου καί τοῦ Πέτρου Λαζαρίδη, ἐτερόκλητα σκετσάκια δανεισμένα ὁπότε ἀπό τήν Παντομίμα καί ὁπότε ἀπό τίς σελίδες εὐρωπαϊκῶν λαϊκῶν ἀναγνωσμάτων, ἀποτελοῦσαν τή βάση τοῦ δραματολόγιου τῶν πιά φιλόδοξων καλλιτεχνῶν τοῦ Κουκλοθέατρου στά χρόνια αὐτά. Κοινός παρανομαστής τους ἡ ἀπώτερη καταγωγή τους ἀπό τήν δυτικοευρωπαϊκή λαϊκή ψυχαγωγική παράδοση. Μερικοί ἀνδρεικελοπαῖχτες εἶχαν κατορθώσει νά δημιουργήσουν κάποιους σταθερούς δημοφιλεῖς τύπους, πού ἐπιφανίζονταν στίς κωμωδίες καί στά δράματά τους.³⁵ Κανένας ὅμως ἀπό τούς τύπους αὐτούς δέν εἶχε ἀδρά χαρακτηριστικά, κανένας δέν ἔγινε κοινόχρηστος στά μέλη ὁλόκληρης τῆς συντεχνίας, οὔτε καί μπόρεσε νά αἰχμαλωτίσει τή φαντασία τοῦ κοινοῦ. Τό μόνο δραματολογικό μοτίβο τῆς σκηνῆς τοῦ Κουκλοθέατρου πού βρῆκε κάποια θαυότερη ἀνταπόκριση καί κατάφερε νά καθιερωθεῖ σέ πανελλήνια βάση ἦταν τά ἀτελείωτα ξυλοφορτώματα τοῦ Φασουλή καί τοῦ Περικλή, δανεισμένα προφανῶς ἀπό τίς αὐτοσχέδιες λαϊκές κωμωδίες τῆς μπάτας.

Ὁ ἀναγεννημένος Καραγκιόζης τοῦ 1890 ἤρθε νά δανειστεῖ ἀφθονο ὑλικό ἀπό τά ἄλλα λαϊκά θεάματα τῆς ἐποχῆς. Πῆρε ἀπό τό Φασουλή καί ἀπό τίς κωμωδίες τῆς μπάτας τά ὀμηρικά ξυλοφορτώματα, τῶν ὁποίων ἡ ἔνταση, ἡ συχνότητα καί ἡ σπουδαιότητα ἦταν μάλλον ἄγνωστες στό τούρικο πρότυπο του.³⁶ Πῆρε ἀπό τήν Παντομίμα τά ἥρωικά, τά ἱστορικά καί τά πατριωτικά δράματα – τόν Ἀθανάσιο Διάκο, τόν Κατσαντώνη καί τό Βελισάριο. Κράτησε ἀπό τό ὀθωμανικό θέατρο Σκιῶν πολλά ἀνατολίτικα παραμῦθια σάν τό *Στοιχειωμένο δέντρο*, *Τό κιούπι* κ.λπ. Κράτησε πλήθος καλαμπούρια, λογοπαίγνια, τραγούδια, χορούς. Ὅλο ὅμως αὐτό τό ἐτερόκλητο ὑλικό μπόρεσε νά τό συγχωνέψει σέ ἓνα ὁμοιογενές σύνολο μέ τή βοήθεια μιᾶς πινακοθήκης σταθερῶν καί κοινόχρηστων ἡρώων πού διέθεταν ἄμεση καί ζωντανή ἐπαφή μέ τήν ἐγχώρα πραγματικότητα. Κεντρική

34. Θά μπορούσε νά ἀναφέρει δεκάς ἐνδεικτικά μερικά ἔργα ἀπό τό δραματολόγιο τῆς δεκαετίας τοῦ 1890 τοῦ περίφημου ἀνδρεικελοπαῖχτη Χρήστου Κονιτσιώτη, πού συναντιῶνται καί στό δραματολόγιο τοῦ Καραγκιόζη τῆς ἴδιας ἐποχῆς ἢ καί κατοπινῶν χρόνων: *Ἡ νεκρά ζῶσα*, *Παράδεισος καί κόλπος*, *Γενοδέφα*, *Τό φρούριον τῶν δαιμόνων*, *Ὁ διάβολος κομπάρος*, *Ὁ ἦρωας Ἀθανάσιος Διάκος*, *Τό ναγάριον τῆς πτωχῆς Μαρίας*, *Ὁ εἰνιχῆς ψαράς*, *Ἀρματωλοί καί κλέπται*, *Οἱ δύο ἀδελφοί*, *Ὁ δόν Ἥλιος Κολοκύνθας*, *Ροδέριτος ὁ ἀρχιλισητής*, *Ὁ καπετάν Πασιδώρος*.

35. Ὁ κωμικός πρωταγωνιστής τοῦ Κονιτσιώτη, Πασχάλης, εἶναι ἴσως ὁ πιά ἀξιόλογος. Τό ὄνομά του (Pasqualle) προδίδει τή δυτικοευρωπαϊκή του προέλευση.

36. Στόν ὀθωμανικό Καραγκιόζη ὑπάρχουν οἱ μεμονωμένες σφαλιάρες, ἀλλά φαίνεται νά ἀπουσιάζει τό ἀνελέητο ξυλοφορτωμα πού στόν ἐλληνικό Καραγκιόζη συνοδεύει τόν Μπαρμπαγιώργο καί τό Βεληγκέκα καί ἀποτελεῖ μόνιμη εἰσαγωγή καί σχεδόν μόνιμο φινάλε τῶν κωμωδιῶν. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι πολλά ὀθωμανικά ἔργα πού ἔμειναν διασκευασμένα καί στόν ἐλληνικό μπερντέ, ὅπως π.χ. *Τό κιούπι* καί *Τό στοιχειωμένο δέντρο*, τελειώνουν στήν τούρκικη ἐκδοχή τους μέ συμπίλωση καί συνγῶμη, ἐνῶ στήν ἐλληνική τελειώνουν μέ γενναῖο ξύλο.

θέση στην πινακοθήκη αυτή κατείχε, όπως είναι γνωστό, ο πειναλέος και αιώνια ξυλοφορτωμένος βασικός ήρωας, ο Καραγκιόζης, ο συμβιδασμένος γαλίφης Χατζηαδάτης, ο φαμφαρόνος έξευρωπαϊσμένος Ζακυνθινός, ο κτηνώδης Δερβέναγας, προσωποποίηση της καταπιεστικής και αυθαίρετης εξουσίας, και φυσικά ο άφελής, άξεστος και επιθετικός Ρουμελιώτης Μπαρμπαγιώργος, «ο άπαράμιλλος αυτός τύπος, ο οποίος επέπρωτο να αναφανή άπροόπτως εις ήμέρας καταπτώσεως του Καραγκιόζη», όπως χαρακτηρίστικά λέει άρθρογράφος του 1902.³⁷

Η εξέλιξη της προσωπικότητας του ίδιου του Καραγκιόζη, μέχρι τον τελικό τύπο του πολυμήχανου πειναλέου χωρατατζή προλεταρίου, είναι εξαιρετικά δύσκολο να διαγραφεί μέσα στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, καθώς μάς λείπουν τά έργα. Σταθμός λοιπόν στον εξέλλητισμό και την αναμόρφωση του Θεάτρου Σκιών επικράτησε να θεωρείται η εμφάνιση στον μερυντέ του Διονύσιου και του Μπαρμπαγιώργου. Και οι δύο άποτελούν, κατά πάσα πιθανότητα, δημιουργική μετάπλαση φιγουρών του οθωμανικού μερυντέ, συγκεκριμένα του Φρένκ και του Μπαμπά Ίμμέτ. Η τελική τους όμως φυσιογνωμία, με τις σπαρταριστές ρωμαϊκές αθηναικότητας λεπτομέρειες, δεν έχει πιά την παραμορφωτική σχέση με τους μακρινούς άλλοδαπούς προγόνους τους. Η προφορική παράδοση συνδέει τους δύο αυτούς τύπους με τους καραγκιοζοπαίχτες Δημήτρη Σαρντούνη (Μίμαρο) και Γιάννη Ρούλια, αντίστοιχα. Και τοποθετεί άόριστα τη δημιουργία τους στη δεκαετία του 1890.³⁸ Οι παλιότερες αναφορές που κατόρθωσε να ανακαλύψει σε άθηναικές εφημερίδες ή παρούσα έρευνα είναι στα 1894 για το Διονύσιο και στα 1895 για τον Μπαρμπαγιώργο. Κατά τις χρονολογίες αυτές η γέννησή τους θα πρέπει να ήταν άρκετά πρόσφατη.³⁹ Και οι δύο πάντως δεν ήταν άγνωστοι σαν

τύποι στο ελληνικό θέατρο της γραπτής άστικής παράδοσης. Έκμετάλλευση των κωμικών δυνατοτήτων της Ζακυνθινής και της Ρουμελιώτικης διαλέκτου είχε γίνει στην έγχώρια κωμωδιογραφία από τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα.⁴⁰ Το ήθογραφικό κίνημα της γενιάς του 1880, με τη συγκεκριμένη μορφή του Κωμειδύλλιου που πήρε στον τομέα του Θεάτρου, ξανάφερε τις διαλέκτους στην επικαιρότητα και έκανε εξαιρετικά δημοφιλή τη σάτιρα των ελληνικών τοπικών τύπων. Ζακυνθινοί τύποι κυριαρχούν στη σκηνή από το 1887, ενώ άφελής κι επιθετικός Ρουμελιώτης παλικαράς, όμοιος με τον Μπαρμπαγιώργο, έκανε θριαμβευτική εμφάνιση στο κωμειδύλλιο του Δημήτρη Καλαποθάκη *Τό πρώσινο φονοτάμι* στα 1892.⁴¹

39. Ο μερυντές του Ρούλια είχε πολύ χαρακτηριστικά την έπωνυμία «Θέατρον ο Μπαρμπαγιώργος». Άγγελια λοιπόν παράστασης του θεάτρου αυτού ανακαλύπτουμε για πρώτη φορά στη στήλη των δημόσιων θεαμάτων της έφημ. *Καιροί* στις 28 Ιουλ. 1895. Οι μαρτυρίες για το Διονύσιο δεν είναι τόσο λακωνικές. Σε ανταπόκριση από την Πάτρα, στο *Άστυ*, 10 Ιουλ. 1894, ο Γεώργιος Βίκος παρουσιάζει για πρώτη φορά στο άθηναικό αναγνωστικό κοινό το Μίμαρο και μιλά με θαυμασμό για τη δυναμή του «εις τό να άπομιμείται και να αναπαριστά τύπους διαφόρων κατοίκων της Έλλάδος, ιδίως δέ Ζακυνθίων, με τόση τέχνη και επιτυχία, ώστε μία φορά εις την Γαστούνην, όταν είχε στήσει εκεί τό θεατρίδιόν του και υπό την φωτοβολούσαν οθόνην ήρχισε να παρελαύνει ή σιλουέτα Ζακυνθίου τύπου, τύπου άμειλικτα σατυριζομένου, Ζακύνθιοι τινές θεαταί, τρωθέντες από την σάτυραν, έπυροδόλησαν λόγω πατριωτισμού κατά τό μικρού θεάτρου και παρ' όλιγον να πέση ο Μίμαρος νεκρός!» Ο Καλονάρος αναφέρει στο διδύλιο του (σσ. 78-80) παρόμοιο ανέκδοτο, άποθησαυρισμένο από προφορική αφήγηση του εισαγγελέα έφετών της Πάτρας Κοοσονάχου. Και είναι αυτή ή δεύτερη φορά που οι σύγχρονες με τά γεγονότα μαρτυρίες έρχονται να επαληθεύσουν πληροφορίες του άντλημένες από μεταγενέστερες προφορικές πηγές. Στο άστυνομικό δελτίο όφείλουμε και τη δεύτερη παλιότερη γραπτή αναφορά στο Διονύσιο. Σε ανταπόκριση από τον Πύργο της έφημ. *Τό Άστυ*, 2 Αύγ. 1895, περιγράφονται εκδηλώσεις δίως άνάμεσα σε Ζακυνθινούς και Πελοποννήσιους με άφορμή τη φιγούρα «Ζακυνθίου παλληκαρά» που, στις παραστάσεις μη κατονομαζόμενου καραγκιοζοπαίχτη «έν ρομαντικό γηλόφω της πόλεως», προκαλεί έπευφημίας αλλά και έπεισοδία. Είναι χαρακτηριστικό ότι και στις δύο περιπτώσεις δεν αναφέρεται τό όνομα του Διονύσιου και γενικά ο ανταποκριτής εκφράζεται με τρόπο που δείχνει ότι δεν περιμένει από τους αναγνώστες του να γνωρίζουν τίποτε σχετικό με αυτόν τον τύπο.

40. Η γνωστότερη βέβαια στο κοινό πρώιμη εμφάνιση Ζακυνθινού σε νεοελληνική κωμωδία είναι εκείνη της *Βαθιλιωνίας* του Δημήτριου Βυζάντιου (1836). Ρουμελιώτης και Ζακυνθινός είχαν κάνει σύντομες εμφανίσεις στον *Τυχοδιώκτη* του Μιχάλη Χουρμούζη, ένα χρόνο νωρίτερα. Για μία άναδρομή στα γλωσσικά ιδιώματα και στους αντίστοιχους έπαρχιακούς τύπους της ελληνικής κωμωδίας του 19ου αιώνα, βλ. Θ. Χατζηπανταζή *Τό Κωμειδύλλιο*, Άθήνα 1981, τόμος Α', σσ. 34-50 και 107-12.

41. Τόν Ιούνιο του 1887, ο Ζακυνθινός καταγωγής δημοφιλής θιασάρχης Διονύσιος Ταβουλάρης διασκεύαζε «εις τά καθ' ήμάς» την *Κωμωδία των παρεξηγήσεων* του Σαίξπηρ και δίνει την ευκαιρία στον άδελφό του Σπυρίδωνα, πρώτο κωμικό του συγκροτήματος, να σημειώσει μεγάλη επιτυχία στο ρόλο του Ζακυνθινού υπηρέτη με άστεία ιδιωματική γλώσσα. Την επόμενη χρονιά, ο ίδιος θιασός ανέβάζει με άνάλογη εισπρακτική επιτυχία τη *Βαθιλιωνία* και φέρνει στην επικαιρότητα ένα πολύ μεγάλο αριθμό γλωσσικών τοπικών ιδιωμάτων, πέρα από τό Ζακυνθινό. Τό Δεκέμβρη της ίδιας χρονιάς (1888), κυκλοφορεί με τίτλο *Οί*

37. «Ο κωμικός», *Σκρίτ*, 22 Αύγ. 1902. Υπάρχει μία μικρή πιθανότητα να προέρχεται ο Βεληγκέας από την Παντομίμα. Η *Νέα Εφημερίς*, 22 Ιουλίου 1889, μιλά για σκηνές ξυλοφορτωματος και κάνει μία - πολύ έλλειπτική, δυστυχώς - αναφορά στην άγριότητα «του τουρκοφορεμένου έκείνου, είδους γεντισάφου, της παντομίμας». Αν βέβαια ο Δερβέναγας είχε δημιουργηθεί σαν τύπος στον μερυντέ πριν από τό 1889, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ή Παντομίμα τον δανείστηκε από τον Καραγκιόζη. Τέτοιου είδους στοιχεία όμως δε διαθέτουμε μέχρι σήμερα.

38. Η πληρέστερη καταγραφή της παράδοσης στο θέμα αυτό προσφέρεται από τον Μπίρη, *Νέα Εστία*, 1952, σσ. 1130-4. Καθώς επίσης και στο άρθρο του «Η λεβεντιά της Ρουμελίας στο ελληνικό λαϊκό θέατρο», *Νέα Εστία*, τομ. 61 (1957), σσ. 661-8. Ο Μπίρης είναι και ο μόνος που ισχυρίζεται ότι ο Μπαρμπαγιώργος έπινοήθηκε άρχικά από τό Μίμαρο στα 1896, σε κάποια περιοδεία του στην Κατούνα της Άχαρνανίας, αλλά έγκραταλείφθηκε άμέσως και ξεχάστηκε, μέχρι που τον παρέλαθε ένας από τους δοθηθούς του, ο Γιάννης Ρούλιας, ο οποίος τον τελειοποίησε και τον επέδωσε στην Άθήνα κατά τον πόλεμο του 1897. Οι γραπτές μαρτυρίες που έχουν ανακαλυφθεί τώρα μάς πληροφορούν ότι ο Μίμαρος είχε τεράστια επιτυχία με τον Μπαρμπαγιώργο στην Πελοπόννησο πιθανώς από τό 1894 (βλ. σημ. 44) και ότι ο Ρούλιας τον είχε επιβάλει στην Άθήνα τουλάχιστον από τό 1895. Πάρα πολύ νωρίς πάντως επικράτησε στην πρωτεύουσα ή πεποίθηση ότι ο Ρούλιας «έπλασε» τον Μπαρμπαγιώργο και ότι είναι άνυπερόβλητος στην παρουσίασή του. Βλ. «Λαϊκά Θέματα», *Σκρίτ*, 7 Ιουλίου 1901.

Δέν μπορούμε νά πούμε μέ δεδαιότητα, στό στάδιο αὐτό, ἂν οἱ κωμικοζωπαίχτες δανείστηκαν τούς νέους τύπους τῆς πινακοθήκης τούς ἄμεσα ἀπό τό Κωμειδύλλιο ἢ ἂν ὁ Νιόνιος κι ὁ Μπαρμπαγιώργος ἀποτέλουν ἀνεξάρτητες παράλληλες δημιουργίες μέσα στό γενικά εὐνοϊκό γιά παρόμοιες ἐξελίξεις κλίμα τῆς ἐποχῆς. Θά χρειαστεῖ νά γίνει ἀκόμη ἐκτεταμένη ἐρευνα στόν τύπο τῆς Πάτρας. Πρὸς τό παρόν, ἡ ἐρευνα μορεῖ μονάχι νά δεδαιώσῃ πὼς οἱ Πατρινοὶ κωμικοζωπαίχτες εἶχαν σίγουρα τὴν εὐκαιρία νά παρακολουθήσουν στὴν ἰδιαιτέρη τους πατριδα τὶς κατακτήσεις τῶν Ἀθηναίων κωμειδυλλιογράφων αὐτῶν τῶν χρόνων.⁴² Καί ἔχει κατορθώσει ἐπίσης νά ἐντοπίσει στὴν Ἀθήνα τῶν ἀρχῶν τῆς δεκαετίας τοῦ '90 περιπτώσεις διασκεψῆς κωμειδύλλιον γιά τό μερντέ τοῦ Καραγκιόζη.⁴³ Ὅπως καί νά ἔχει πάντως τό ζήτημα, τό σημαντικό εἶναι ὅτι οἱ καλλιτέχνες τοῦ μερντέ, καί ἂν ἀκόμη ἐμπνεύστηκαν ἀπὸ τὶς δημιουργίες τῶν ἀστῶν, κατάφεραν νά τὶς δελτιώσουν σέ σημεῖο πού νά τὶς καταστήσουν ἀγνώριστες.

νέοι μιλωνάδες διασκεψῆς γνωστῆς ἰταλικῆς κωμωδίας ἀπὸ τὸ δημοσιογράφου Σπ. Καλύβα, πού μεταφέρει τὴ δράση τοῦ ἔργου σὲ χωριό τῆς Ἠλείας καί ἐκμεταλλεύεται τὸ γεωγραφικὸ γειτόνεμα γιά νά εἰσάγῃ στὴ δράση Ζακυνθινούς ἥρωες, με τὴν ντοπιολαλιά καί τὰ τραγούδια τους. Σέ ὅλα τὰ κωμειδύλλια πού γράφτηκαν γιά τό θίασο τῶν ἀδελφῶν Ταβουλάρη κατὰ τὴν ἐπόμενη δεκαετία, ὑπάρχει ἀπαραίτητα κάποιοι κεντρικὸς κωμικὸς ἥρωας Ζακυνθινῆς καταγωγῆς γιά τούς θιασώχες (*Ἡ λήσις τῶν Ανατολικῶν Σητημάτων*, *Ἡ τῆξη τῆς Μαρονίας*, *Ἡ ἀνάτη τῆς Λοιλοῦκας*, *Τὸ ἐκκοιμῆς διαζύγιον* κ.λπ.) Ἀλλὰ καί ὁ τύπος τοῦ φουστανελά Ρουμελιώτη ἔχει μιὰ σχετικὴ παράλληλη ἐπιτυχία στὴν ἐλληνικὴ σκηνή κατὰ τὴν ἴδια ἐποχὴ. Στὰ 1887, στὴν κωμωδία τοῦ Ἀχιλ. Γέροντα *Ἐνὸ γάμοι καὶ χορὸς ἐπάνω στό ταγί*, ὁ κορυφαῖος κωμικὸς τοῦ 19ου αἰῶνα Εὐάγγελος Παντόπουλος ἔπαιξε τὸ ρόλο τοῦ Σταύρου, ἐνὸς Ρουμελιώτη μέ κάπα, τσαρούχια καί τοπικὸ γλωσσικὸ ἰδιῶμα, πού κατεδαίνει στὴν Ἀθήνα νά ορεῖ νύφη. Ὁ φουστανελάς Ρουμελιώτης κορυφαῖος τῆς πλατείας Ὀμονοίας Πανάγος Μελισσιώτης, πού ἀπὸ τὸ 1892 ἄρχισε νά γράφει μέ μεγάλη ἐπιτυχία δραματικά εἰδυλλία γιά τὴν ἐλληνικὴ σκηνή, ἔκανε ἀπὸ νωρὶς διάφορες ἐμφανίσεις σέ παραστάσεις, τραγουδώντας ρουμελιώτικα τραγούδια καὶ χορεύοντας τσάμικο. Ἰδιαίτερο θόρυβο προκάλεσαν οἱ ἐμφανίσεις του στὴ *Γιαννοῦλα* τοῦ Κ. Περσεῖη, στὰ 1890, καί στὸ δικό του ἔργο *Χάιδω ἢ λινερό*, στὰ 1892. Τὴ ἴδια χρονιά πού παίχτηκε ἡ *Γιαννοῦλα*, ἐμφανίστηκε μέ ἐπιτυχία καί τὸ *Ἰεγίνο ἀορί* τοῦ Παπαλεξανδρῆ, μέ δράση τοποθετημένη σέ κάποιο χωριό τοῦ Παρνασσοῦ καί μέ ἀθήνα ρουμελιώτικα τραγούδια καί χοροὺς.

42. Ὅταν ὁ θίασος τῶν ἀδελφῶν Ταβουλάρη ἐπισκέφθηκε τὴν Πάτρα, γιά νά δώσει παραστάσεις ἀπὸ τὸ πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Γενάρη μέχρι τὶς 30 τοῦ Μάρτη τοῦ 1889, στὸ δραματολόγιό του βρισκόνταν ὡς σημαντικὲς ἐπιτυχίες ἡ διασκεψῆς τῆς *Κωμωδίας τῶν παρεξηγήσεων* καί ἡ *Βαδωνία*. Δέν ξεροῦμε ποιά ἀκριθῶς ἔργα ἔπαιξε ἐκεῖ ὁ μέγας θίασος τοῦ Δημοσθένη Ἀλεξιάδη τὴν ἀνοίξη καί τὸ καλοκαίρι τοῦ 1890. Ξέρομε ὅμως μέ δεδαιότητα ὅτι ὁ θίασος Λοράνδου-Ποσάντη (μέ ἔκτατη συνεργασία τοῦ Μιχ. Ἀρνιοτάκη) ἔπαιξε κωμειδύλλια τὸ καλοκαίρι τοῦ 1891 (6λ. ἀνταποκρίσεις στὴ *Νέα Ἐφημερίδα*, 13, 18, 25 Μάρη καί 26 Ἰουν. 1891). Ξέρομε ἀκόμη ὅτι, ἴσως ἀπὸ ἓνα χρόνο, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1892, ἡ Αἰκατερίνη Βερώνη ἔπαιξε ἐκεῖ τὴν *Τῆξη τῆς Μαρονίας*, μέ τὸν μπριλάντε κωμικὸ Ἰωάννη Βοναςέρα στὸ βασικὸ ρόλο τοῦ Ζακυνθινοῦ ἄμαξα (*Νέα Ἐφημερίδα*, 17 καί 22 Ἰουν. 1892). Ἐπίσης τούς δύο τελευταίους μῆνες τοῦ ἴδιου χρόνου, ἤρθε στὴν Πάτρα καί ὁ πατριάρχης τοῦ κωμειδύλλιον Εὐάγγελος Παντόπουλος μέ ὅλα τὰ τελευταία ἔργα τοῦ δραματολόγιου του. Ἄν ἡ κρίσιμη περίοδος γιά τὴν ἀνάδυσή τοῦ Νιόνιου καί τοῦ Μπαρμπαγιώργου

Ἦ λαϊκὴ καί ἐπαρχιακὴ προέλευσή τους τούς βοήθησε νά ἀπεικονίσουν τούς παραπάνω τύπους μέ πολὺ μεγαλύτερη αὐθεντικότητα, ζωντάνια καί ἀκρίβεια, ἀπὸ ἐκείνη πού διέθεταν τὰ πλάσματα τῶν πρωτευουσίων κωμειδυλλιογράφων. Τούς βοήθησε ἀκόμη νά μὴν παραβλέπουν – πέρα ἀπὸ τὴ γεωγραφικὴ – καί τὴν ταξικὴ προέλευση τῶν ἡρώων τους. Καί αὐτὸς πρέπει νά εἶναι ὁ λόγος πού οἱ ἥρωες τους τελικὰ καθιερώθηκαν στὴν ἐθνικὴ συνείδηση, ἀπέκτησαν τὸ κύρος νεοελληνικῶν μυθολογικῶν ἀρχετύπων καί κατορθώσαν νά ἐπιδιώσουν μέχρι καί τὸ δεύτερο μισό τοῦ 20ου αἰῶνα, ἐνῶ τὸ Κωμειδύλλιο παράκμασε καί ἐξαφανίστηκε ὕστερα ἀπὸ τὸν πόλεμο τοῦ 1897.

Ἡ προφορικὴ παράδοση ἀποδίδει τὴν πατρότητα τοῦ Μπαρμπαγιώργου στὸν Ἀκαρῶνα κωμικοζωπαίχτη Γιάννη Ρούλια καί ὁ Μπίρης, στηριγμένος, ὅπως εἶπαμε, σέ πληροφορίες τοῦ Ἁγιομαυρίτη, τοποθετεῖ μέ ἀκρίβεια τὴ διαμόρφωση τοῦ τύπου στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου τοῦ '97. Τὸ δημοσίευμα Καλαματιανῆς ἐφημερίδας τοῦ 1896, πού ἀνακαλύφθηκε πρόσφατα, ἔχει ἀποδείξει ὅτι ὁ Μίμαρος χρησιμοποιοῦσε σίγουρα τὸν τύπο τοῦ Ρουμελιώτη παλικαρά μέ ἐπιτυχία στὴν Πελοπόννησο ἀπὸ τὸ 1896 καί ἴσως ἀκόμη καί ἀπὸ τὸ 1894.⁴⁴ Ἡ παρούσα ἐρευνα, ὅπως εἶπαμε, ἔχει ἐντοπίσει μαρτυρία χρησιμοποίησης τοῦ τύπου αὐτοῦ ἀπὸ τὸν Ρούλια στὴν Ἀθήνα, τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1895. Ἄν ὅμως τὸ 1897 δέν μορεῖ νά

στὸν μερντέ τοῦ Καραγκιόζη εἶναι πραγματικά ἡ πρώτη πενταετία τοῦ 1890, ὅπως φαίνεται νά δείχνουν οἱ μέχρι τώρα μαρτυρίες μας, ἡ θεατρικὴ κίνηση τῆς Πάτρας ἦταν σέ θέση νά προσφέρει στὸ Σαρντούνη καί στοὺς συνεργάτες του ἐμπνευση καί κάποια ἀχνὰ πρότυπα. Ἦταν σέ θέση νά τούς προσφέρει τουλάχιστον τὴν ἰδέα τῆς ἀξιοποίησης τῶν γλωσσικῶν ἰδιωμάτων, πού φαίνεται νά ἀποτελεῖ καί τὸ ἀπαραίτητο πρῶτο βήμα μετάβασης ἀπὸ τὸν ὀθωμανικὸ τύπο Φρένκ στὸν ἐλληνικὸ τύπο Διονύσιο Φρίγκο καί ἀπὸ τὸν Μπαμπά Ἰμέτ στὸν Μπαρμπαγιώργο. Βέβαια, ἀπὸ τὴ διαπίστωση αὐτὴ μέχρι τὸ νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι ἔχει ἀποδειχθεῖ ἡ ἐξάρτηση τῶν τύπων τοῦ μερντέ ἀπὸ τούς τύπους τοῦ Κωμειδύλλιον, ὑπάρχει μεγάλη ἀπόσταση.

43. Ἡ *Νέα Ἐφημερίδα*, 12 Αὐγ. 1894, μάς πληροφορεῖ ὅτι κάποιοι κωμικοζωπαίχτες στὴν πλατεία τῆς Κηφισίας σκοπεῖ νά παρουσιάσει «διάφορα κωμειδύλλια τῆς νέας μόδας». Καί οἱ *Καιροί*, 28 Ἰουλ. 1895, ἀναγγέλλουν τὴ *Βοσκοπούλα* (δημοφιλέστατη συντομογραφία στὰ χρόνια αὐτὰ τοῦ τίτλου τοῦ *Ἀγαπητικοῦ τῆς Βοσκοπούλας* τοῦ Δημ. Κορομηλά) στὸ θεατράκι τοῦ Γιάννη Ρούλια. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ ἔργο συμπεριλαμβανόταν καί κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1950, μαζί μέ τὴν *Γκόλφω* τοῦ Σπ. Περσεϊάδη, στὸ δραματολόγιό τοῦ γνωστοῦ Αἰγιάτη κωμικοζωπαίχτη Βασίλη Ἀνδρικόπουλου (Βασίλαρου). Τὸ κείμενο τοῦ Βασίλαρου ἔχει διασωθεῖ στὰ ἀνέκδοτα χειρόγραφα τετραδιά του. Κατὰ μαρτυρία τοῦ Σπαθάρη, 1960, σ. 215, ἡ *Γκόλφω* βρισκόταν καί στὸ δραματολόγιό τοῦ Κώστα Μάνου.

44. Ὁ ἀρθογράφος τῆς ἐφημερίδας *Φαριά* (6λ. σμ. 10) δέν δηλώνει ἀπερίφραστα ὅτι ὁ Μπαρμπαγιώργος ἐμφανίστηκε στὴν πατριδα του τὴν Καλαμάτα ἀπὸ τὸ 1894. Ἄναφέρει ἁπλῶς ὅτι κατὰ τὴ χρονολογία αὐτὴ πραγματοποιήθηκε ἡ πρώτη ἐξόρμησή τοῦ Μίμαρος στὴν πρωτεύουσα τῆς Μεσσηνίας. Μιλᾷ ὅμως γιά τὸν «ἀθάναντο Μπαρμπα-Γεώργου του καί τὴν λοιπὴν χορείαν τῶν ἡρώων του» μέ τέτοιο τρόπο πού δυσκολευόμαστε νά ὑποθέσουμε ὅτι δὲ συνόδευσαν ὅλοι τὸν κωμικοζωπαίχτη ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπίσκεψή του στὴ πόλη καί ὅτι εἶναι νεότερα, ἐντελῶς πρόσφατα, δημιουργήματά του.

θεωρείται πλέον όρόσημο στην εμφάνιση του Μπαρπαγιώργου, πρέπει άσφαλώς να θεωρείται όρόσημο μιας άλλης εξέλιξης. Από τη χρονολογία αυτή, τό Θέατρο Σκιών έδραιώνει την επισφαλή θέση του στην Αθήνα και διαδίδεται με μιά ταχύτητα εκπληκτική. Η πλατεία Κυριακού, τά Πατήσια, ή Δεξαμενή, ό πλάτανος της Κηφισιάς, τό Στάδιο, οί στήλες του Όλυμπίου Διός, ή πλατεία Βάθης, ό σταθμός Λαυρίου αποκτούν μόνιμα στέκια του. Τά όνόματα καραγκιοζοπαιχτών, σάν του Λεωνίδα Γορανίτη, του Χρήστου Κόντου, του Γιώργου Κουβούση, του Δημήτρη Λεβαντίνου εμφανίζονται συχνά στις εφημερίδες. Κανείς τους όμως δέν μπορεί να συγκριθεί σε κύρος και δημοτικότητα με τό Γιάννη Ρούλια, πού κυριαρχεί στό θεατράκι του «Ό Μπαρπαγιώργος» έξω από τό Στάδιο και συγκεντρώνει κάθε βράδυ, κατά μαρτυρία της εφημερίδας *Σκριπ*, μισή χιλιάδα θεατές.⁴⁵ Τό κοινό δέν είναι πιά θαμώνες των τεκέδων, φαντάροι και κουτσαδάκηδες, όπως ήταν στην αρχή της δεκαετίας. Δίπλα στό λαϊκό κοινό της γειτονιάς, έρχονται τώρα σιγά σιγά να προστεθούν δημοσιογράφοι, λόγιοι, πολιτευτές, κοσμικοί τύποι και άστοί νοικοκύρηδες.⁴⁶ Θά ήταν άραγε πολύ παρακινδυνευμένο να έρημνέσουμε την ξαφνική αυτή αυθόρμητη στροφή μεγάλων τμημάτων του ελληνικού λαού προς την ανατολίτικη λαϊκή τέχνη του τόπου σάν άμεση αντίδραση στην ήττα του 1897; Σάν ένδειξη άρσης της έμπιστοσύνης τους προς την ήγετική τάξη, τους στόχους και τά ιδεώδη της στό σύνολό τους;

45. «Λαϊκά», *Σκριπ*, 27 Ιούν. 1898.

46. Για μετακίνηση κοινού από τό κέντρο προς τίς περιφερικές γειτονίες, βλ. *Έμπρός*, 30 Ιούν. 1898. Για είσοδή «καλού κόσμου» στις λαϊκές μάντρες, *Σκριπ*, 2 Ιουλ. 1898.

47. Βλ. ανταπόκριση της έφημ. *Τό Άστυ*, στή σημ. 39. Άξίζει να μνημονέψει κανείς ότι ό ανταποκριτής πιστεύει, όπως αργότερα και ό Ιούλιος Καίμης, πώς ή προσωινμία Μίμαρος δόθηκε στό Σαρντούνη για τίς απαραίτητες μιμικές του ικανότητες. Η προφορική παράδοση της συντεχνίας των καραγκιοζοπαιχτών παρουσιάζει τόν Σαρντούνη σάν έγγράμματο και αξιοπρεπή νοικοκύρη. Ό ανταποκριτής του *Άστews* ωστόσο άποκαλύπτει ότι κατά την εποχή της ανταπόκρισης, ό Σαρντούνης δρισκόταν στις φυλακές και ότι στό θεατρό του έπαιζε κάποιος από τούς μαθητές του, «άντάξιος του διδασκάλου». Δέν θά ήταν άσκοπο ίσως να μεταφέρουμε έδώ ένα ακόμη άπόσπασμα από τό άρθρο του 1894, πού μάς πληροφορεί ότι τό αστικό κοινό της Πάτρας μόλις τώρα αρχίζει να παρακολουθεί παραστάσεις Καραγκιόζη και δείχνει τη μεγάλη εκτίμηση πού απέκτησε ό αρθρογράφος για την ταπεινή αυτή τέχνη, ύστερα από τίς επισκέψεις του στό θεατρό του Μίμαρου και των δοηθών του: «Έχουν αί σκιαί αυτάί κάποτε περισσότεραν ζώνη και υπόστασιν εις την φυσικότητα από πολλούς των ήθοποιών μας και την υπόθεση των έργων, ως εξέλισεται, θά την εξήλευαν πολλοί δραματικοί μας συγγραφείς διά τόν εϊρόν και την λογικήν διάταξιν των πραγμάτων. Ό κόσμος διασκεδάξει άρκετά. Τώρα μάλιστα παρά την λαϊκή συρροήν ήρχισαν να συχνάζουν εκεί και άστοί σοβαρευόμενοι, έμποροι και επιστήμονες σν γυναιξί και τέκνοις διά την έλλειψιν παντός άλλου θεάματος και σνχι σπανίως ό καραγκιόζης άπειθύνει τόν λόγο προς γνωστούς του θεατάς, όπως προχθές προς ένα φαρμακοποιόν, με τόν όποϊον εύρίσκειτο εις διαρκή έρωταπόκρισιν». Μέχρι τό τέλος του Αυγούστου πάντως ό Μίμαρος είχε βγει από τη φυλακή και άρχισε πάλι τίς παραστάσεις του, με άποτέλεσμα να μειωθεί δραστικά ή πλατεία του μαθητή του, σύμφωνα με δημοσίευμα της έφημ. *Μηνύτωρ*, 3 Σεπτ. 1894. «Ό περίφημος πλέον θεατρώνης

Στό πλαίσιο του νέου αυξημένου γενικού ενδιαφέροντος για τόν Καραγκιόζη, επισκέπτεται για πρώτη φορά την Αθήνα στά 1899 και ό θρυλικός Μίμαρος. Η φήμη του είχε προηγηθεί και οί άναγνώστες των εφημερίδων της πρωτεύουσας είχαν διαβάσει περιγραφές των καλλιτεχνικών και άλλων κατορθωμάτων του στην Πάτρα από τό 1894.⁴⁷ Οί παραστάσεις του αναγγέλλονται τώρα με πανηγυρικά σχόλια. «Είναι ό τελειότερος εις τό είδος του, λέγουν», σημειώνει ή *Έστία*. Και ύστερα από λίγες μέρες πάλι, του άποδίδει την ύψιστη τιμή: «Ό Μίμαρος, ως γνωστόν, είναι ό έφευρέτης του Καραγκιός».⁴⁸ Παρά την άναμφισβήτητη έπιτυχία των παραστάσεων του ωστόσο, πού κράτησαν γύρω στους δυόμισι μήνες, ή έξόρμηση δέ θά επαναληφθεί παρά δύο δλόκληρα χρόνια αργότερα, τόν Ιούλιο και Αυγουστο του 1901.⁴⁹ Την επόμενη χρονιά, στά 1902, θά έπιστρέψει θριαμβευτικά για να αρχίσει παραστάσεις στά μέσα του Ιουλίου στό θεατρό «Αθηναϊόν». Είναι ή πρώτη φορά πού ό Καραγκιόζης ξεφεύγει από τό κύκλωμα των καφενείων και των αυτοσχέδιων λαϊκών παταριών, για να

Χρήστος Καλογερόπουλος εγκαινίασε από χθές νέαν θεατρικήν περίοδον με τόν Μίμαρον τόν περίφημον αυτόν κωμικόν όν από πολλού άνέμενον εν Πάτραις. Τό κέντρον τώρα πλέον της εκλεκτοτέρας κοινωνίας όχι εις τά Ύψηλά Άλώνια άλλ' εις την πλατείαν της Όλγας». Ένα χρόνο αργότερα, ό Γ. Βώκος επανέρχεται στην αθηναϊκή *Άκρόπολι*, 17 Ιουλ. 1895, για να επαναλάβει τούς έπαινους για την τέχνη του Μίμαρου, πού είχε πρωτοδημοσιέψει στό *Άστυ*.

48. *Έστία*, 27 Ιουλ. και 14 Αυγ. 1899.

49. Στά 1899 άρχισε τίς αθηναϊκές παραστάσεις του στην πλατεία Βάθης, στις 14 Αυγ., και τίς τερατίισε στό τέλος του Όκτώβρη, στό θεατρό «Πολυθέαμα» πού δρισκόταν άπέναντι από τό σταθμό Λαυρίου, κοντά στην Όμόνοια. Η τελευταία άγγελία παράστασης πού κατορθωσε να έπισημάνει ή παρούσα έρευνα είναι στην έφημ. *Έμπρός*, 27 Όκτ. 1899. Κατά τη δεύτερη επίσκεπή του στην πρωτεύουσα, άρχισε τίς παραστάσεις του στην πλατεία του Σταδίου στις 14 Ιουλ. 1901 (βλ. *Σκριπ* και *Έμπρός*). Τίς συνέχισε στην πλατεία Κουμουνδούρου (*Έστία*, 16, 17, 19 και 20 Αυγ.), για να ξαναγυρίσει στό καφενείο του Σταδίου στις 25 Αυγ. (βλ. *Σκριπ* και *Έμπρός*). Η τελευταία άγγελία παράστασης πού διαθέτουμε δρίσκεται στό *Έμπρός*, 30 Αυγ. 1901. Άν ή ήμερομηνία αυτή συμπίπτει πραγματικά και με την τελευταία του εμφάνιση, θά είχε να παρατηρήσει κανείς ότι, κατά τη δεύτερη αυτή έξόρμηση του, ή δραστηριότητά του περιορίστηκε στά όρια έναμιση μόνο μήνα, ενώ στην πρώτη έπαιξε τουλάχιστον επί δύομισι μήνες.

εισχωρήσει σέ ένα επίσημο θέατρο, από εκείνα πού χρησιμοποιούσαν οί επαγγελματικοί θίασοι ήθοποιών. Τό κύρος του άναμορφωτή του έλληνικού Θεάτρου Σκιών ήταν ή μόνη δύναμη πού θά μπορούσε νά πραγματοποιήσκει έναν τέτοιον άθλο. Τό πείραμα όμως δέ θά ολοκληρωθεί επιτυχημένα. Ύστερα από παραστάσεις μερικών εβδομάδων, ο Πατρινός καραγκιοζοπαίχτης συγκρούστηκε μέ τόν ένοικιαστή του φόρου δημόσιων θεαμάτων και έγκατέλειψε οργισμένος τήν πρωτεύουσα.⁵⁰ Ο πρόωρος θάνατός του τόν εμπόδισε, όπως φαίνεται, νά επιστρέψει.⁵¹

Κατά ειρωνικό τρόπο, τό κύρος του Μίμαρου έγινε άφορμή νά διασωθούν ελάχιστες μόνο πληροφορίες γιά τό περιεχόμενο των παραστάσεών του. Στίς στήλες θεαμάτων, οί εφημερίδες χρησιμοποιούν γιά διαφήμιση άπλως τό όνομα του και δέν μπαι ουν στόν κόπο νά ανακοινώσουν τόν τίτλο του έργου πού πρόκειται νά παίξει κάθε φορά. Έτσι τά μόνα έργα πού ξέρουμε μέ δεβαιότητα πώς παρουσίασε στήν Αθήνα είναι *Η πυροπόλησι των φυλακών*, *Ο Καραγκιόζης πλοίαρχος*, *Τά αινίγματα της Βεζυροπούλας* και *Ο Λάμπρος*.⁵² Οί πληροφορίες μας είναι τό ίδιο συγκεκριμένες και γιά τό ρεπερτόριο των κυριότερων μαθητών του πού, άκολουθώντας τά δήματα του μάστορά τους, αρχίζουν νά εισβάλλουν στήν πρωτεύουσα μέ τό ξεκίνημα του νέου αιώνα. Στά 1902 έρχεται ο Πάνος Μπέκος, αλλά δέν ξέρουμε ποιά έργα έπαιξε.⁵³ Στά 1903 δίνει παραστάσεις στή Δεξαμενή ο Θεοδωρέλος. Τά μόνα έργα του πού μās παραδόθηκαν μέ τόν τίτλο τους είναι *Ο ήρωας Κατσαντώνης* και *Η πυροπόλησι των φυλακών και ο βομβαρδισμός του Καραγκιόζη*.⁵⁴

50. Στά 1902 οί παραστάσεις του άρχισαν στίς 13 ή 15 Ιουλ. (υπάρχει διαφωνία ανάμεσα στίς πληροφορίες πού άντλούμε από τίς εφημερίδες *Έστία* και *Έμπρός*.) Και φαίνεται ότι τερατιώθηκαν μέσα στο πρώτο δεκαήμερο του Αυγούστου, σύμφωνα μέ άρθρο της *Έστίας*, 13 Αυγ. 1902. Η τελευταία άγγελία παράστασης πού διαθέτουμε είναι στήν ίδια εφημερίδα, 28 Ιουλ. Στίς 13 Αυγ. πάντως τόν είχε αντικαταστήσει στή σκηνή του θεάτρου αυτού ο περιφημος άνδρειακелоπαίχτης Χρήστος Κονιτωιώτης. Πράγμα πού σημαίνει ότι οί εμφανίσεις του στο Αθήναιο δέν κράτησαν ούτε ένα ολόκληρο μήνα. Όπως φαίνεται όμως και μόνη ή εισβολή του στο θέατρο αυτό έντυπωσίασε τόσο πολύ τήν κοινωνία της εποχής, ώστε στή φαντασία του Σωτήρη Σπαθάρι νά πάρει διαστάσεις μυθικές: «Κάθε καλοκαίρι ο Μίμαρος έπαιζε στήν Αθήνα, στο θέατρο Αθήναιο. Κάθε βράδυ τό Αθήναιο είχε πολύ κόσμο...» (1960, σσ. 157-8. Άξίζει νά διευκρινίσουμε πάντως ότι, πριν παραδοθεί σέ καραγκιοζοπαίχτες και σέ καλλιτέχνες του Φασουλή, τό Αθήναιο, του οποίου ή σκηνή είχε γνωρίσει μέρες μεγάλης δόξας στα μέσα της δεκαετίας του 1890 μέ παραστάσεις θιάσων σαν του Δημήτρη Κοτοπούλη, είχε άρχισει νά παρακμάζει, μέ άποτέλεσμα νά μείνει χωρίς θίασο τήν άνοιξη της χρονιάς αυτής.

51. Η πληροφορία ότι ο Σαρντούνης πέθανε στα 1902 προέρχεται από τόν Κιάμη, 1935, σ. 111 και από τόν Καλονάρο, σσ. 75 και 80. Ο Μπίρης ισχυρίζεται ότι πέθανε στα 1912, σέ ηλικία 53 ετών (πράγμα πού σημαίνει ότι τοποθετεί τή γέννησή του στα 1859, ενώ ο Καλονάρος δίνει ως χρονολογία γέννησής του τό 1865.) Ο Μπίρης λέει ακόμη ότι έπαιζε στήν Αθήνα στα 1908 και άνεπιτυχώς στο θέατρο Αθήναιο στα 1909 (1952, σ. 1490), γεγονός πού δέν κατόρθωσε νά επιβεβαιώσει ή έρευνα στόν τύπο της εποχής. Είναι φανερό ότι έχουμε άνάγκη από γραπτές σύγχρονες μαρτυρίες γιά τή χρονολογία του θανάτου του. Και αυτές θά μπορούσε σίγουρα νά μās τίς προμηθεύει έρευνα στο τύπο της Πάτρας.

Πληροφορίες πλουσιότερες διαθέτουμε γιά τό ρεπερτόριο των μη Πατρινών καραγκιοζοπαιχτών, πού πιθανώς είχαν καλύτερες διασυνδέσεις στα γραφεία των αθηναϊκών εφημερίδων. Ξέρουμε π.χ. ότι ο Λεωνίδας Γορανίτης έπαιξε στα 1900 ένα έργο μέ τίτλο *Η συμφωρά των εραστών*, πού δέν άποκλείεται νά είναι τό γνωστό *Κιούπι*.⁵⁵ Στα 1902 κάποιος Α. Μέλης (μήπως ο Αντώνης Μόλλας;) έπαιξε τό *Χριστιανομάχο* και ο Δ. Λεβαντίνοσ στα 1901 τόν *Καπετάν Γκορή* και στα 1903 τόν *Ηρωα Κατσαντώνη*.⁵⁶ Οί καραγκιοζοπαίχτες όμως γιά των όποιων τίς παραστάσεις έχουμε τίς πιό ίκανοποιητικές πληροφορίες είναι ο Χρήστος Κόντος και ο Γιάννης Ρούλιας. Στα 1900 ο Κόντος έπαιξε στήν Αθήνα τά παρακάτω έργα: *Αί πονηρία των γυναικών*, *Η απόδρασις του Μακεδόνα εκ των φυλακών*, *Η απαγγόνισις του Πατριάρχου Θεσσαλονίκης*, *Τά απόκρυφα της Κωνσταντινουπόλεως*, *Ο Καραγκιόζης δικηγόρος*, *Ο θάνατος του όφρεως υπό του Μεγάλου Αλεξάνδρου της Μακεδονίας*, *Οί λησται του Ολύμπου*, *Η χήνα του Κατή*.⁵⁷ Από τό δραματολόγιο του 1901, γνωστός μας είναι ο τίτλος του έργου *Έρως και έκδοκισις*.⁵⁸ Η *Χήνα*, ο *Όφρις* και ο *Δικηγόρος* είναι έργα γνωστά και καθιερωμένα στίς παραστάσεις καραγκιοζοπαιχτών των κατοπικών δεκαετιών. *Αί πονηρία των γυναικών* παραλείπει μάλλον στο τούρκικο δραματολόγιο, όπου υπήρχαν πλήθος έργα μέ έπίκεντρο τίς πονηρίες γυναικών ελευθεριών ήθων (Ζεννέ). Τά υπόλοιπα όμως έργα, μέ τόν ιστορικό και μυθιστορηματικό χαρακτήρα τους, μās είναι άγνωστα. Οί τίτλοι τους μās χαρίζουν μία θαμπή αλλά πολύτιμη εικόνα του δραματολόγιου των καραγκιοζοπαιχτών του κωνσταντι-

52. *Έμπρός* και *Σκριπ*, 14 Ιούλι 1901, *Έμπρός*, 18, 20 και 22 Ιουλ. 1902, *Έστία*, 24 Ιουλ. 1902.

53. Άρχισε τίς παραστάσεις του στίς 4 Μάη 1902 άπέναντι στο φαρμακείο Μαρουλιανού, στο τέλος της οδου Αγίου Κωνσταντίνου. Βλ. *Έστία*, 1 Μάη και *Έμπρός*, 4 Μάη 1902.

54. Οί μόνες άναφορές στο *Έμπρός*, 7, 21 και 24 Ιούν. 1903. Στίς 4 Ιουλ. πάντως παίζει ήδη στή Δεξαμενή ο Κονιτωιώτης, πράγμα πού σημαίνει ότι έχουν τερατιωθεί εκεί οί παραστάσεις του Πατρινού καραγκιοζοπαίχτη. Δέν είναι ξεκάθαρο ακόμη από τήν άγγελία, άν ή *Πυροπόλησι των φυλακών και ο βομβαρδισμός του Καραγκιόζη* είναι ένα έργο ή δύο πού παίζονται στο ίδιο πρόγραμμα. Τό έργο *Η πυροπόλησι των φυλακών*, πού δημοσιεύεται στα 1925, μέ αύξ. αρ. 32, από τά έκδοτικά καταστήματα Δ. Δελή, στή σειρά κωμωδιών του Αντώνη Μόλλα, δέν περιέχει επεισόδια πού νά έχουν σχέση μέ τό «βομβαρδισμό» του Καραγκιόζη. Αυτό όμως δέ σημαίνει πώς όπωσδήποτε δέν έχει παρόμοια επεισόδια και ή έκδοχή του Θεοδωρέλου. Η ρευστότητα των έργων της προφορικής παράδοσης στα χρόνια αυτά - αλλά και άργότερα - ήταν τόσο μεγάλη, πού νά επιτρέπει κάθε είδους συμφυρμούς και προσθαφαιρέσεις.

55. *Έμπρός*, 7 Ιούνη 1900. Καθώς ο Γορανίτης άνήκει στο κωνσταντινουπολίτικο κύκλωμα, αξίζει νά άναρωτηθούμε, μήπως πρόκειται γιά διασκευή κάποιου άλλου κλασικού έργου του οθωμανικού μερντέ μέ κωμικές περιπέτειες εραστών στα χέρια κάποιας πονηρής Ζεννέ (π.χ. τό *Kanlı Nigar* ή τό *Mandira*). Οί παραστάσεις του Γορανίτη πάντως δόθηκαν στήν πλατεία του Σταδίου, όπου έπαιζε και ο Ρούλιας. Τό γεγονός ότι δύο καραγκιοζοπαίχτες έπαιζαν ταυτόχρονα στόν ίδιο χώρο, έντυπωσίασε τήν *Έστία*, 6 Ιούν. 1900.

56. *Έμπρός*, 23 Ιούν. 1901, *Σκριπ*, 22 Ιουλ. 1902 και *Έμπρός*, 20 Ιουλ. 1903. Μία ακόμη παράσταση του *Χριστιανομάχου μπέη*, πού καταχωρίζεται στο *Έμπρός*, 2 Σεπτεμβρίου 1902, πρέπει νά άνήκει στο Γιάννη Μώρο.

νοπολιτικού κυκλώματος, κατά το τελευταίο στάδιο της εξέλιξής του.

Τό αξιοσημείωτο γεγονός σχετικά με τις παραστάσεις του Γιάννη Ρούλια, είναι πώς τά περισσότερα έργα του ανήκουν στο παραδοσιακό δραματολόγιο του Καραγκιόζη, έτσι πού τό γνωρίσαμε στον 20ό αιώνα. Από τήν τελευταία ακόμη δεκαετία του 19ου αιώνα, ό Ρούλιας έπαιζε έργα με τίτλο *Ο Κατσαντώνης και ό Άλή Πασάς*, *Ο καπετάν Γκρής*, *Τό καφενείον του Καραγκιόζη και ό θάνατος του Ίσραηλίτου*, *Ο άλλόκοτος γάμος του Καραγκιόζη*, *Λίγα άπό όλα*, *Ο εύτυχής ψαράς*, *Ο Καραγκιόζης φούρναρης*, *Τό θέβαια και τό μάλιστα*, *Τό καράδι της Άνδρου*, *Ο γάμος του Καραγκιόζη*.⁵⁷ Έπαιζε ακόμη έργα πού θά έτεινε κανείς νά ταυτίσει με κάποια πολύ γνωστά: *Η φοβερή μάγισσα και ό μεταμφιεσμός διαφόρων προσώπων (Τό στοιχειωμένο δέντρο)*, *Ο φοβερός όφης του άραχνιασμένου σπηλαίου ή άπλούστερα Τό άραχνιασμένο σπήλαιον (Τό φίδι)*, *Μία νύμφη και έπτά γαμβροί (Τό κιούπι)*, *Ο μπαξές της Αφροδίτης (τό κλασικό τούρκικο Βαήσε)*.⁵⁸ Έπαιζε άλλα, των όποιών ό άόριστος τίτλος εύκολα θά μπορούσε νά ταιριάσει στην ύπόθεση ενός μεγάλου άριθμού γνωστών παραδοσιακών: *Η άπάτη του Καραγκιόζη*, *Η εύφηνα του Καραγκιόζη*.⁵⁹ Έπαιζε επίσης γνωστά μυθιστορηματικά έργα από τό ρεπερτόριο των ελληνικών θιάσων της εποχής, όπως τό περίφημο *Πίστις*, *Έλπίς και Έλεος* του Φουρνιέ, ή άγνωστα, όπως *Τό μέγα χρονοσοχείον και ή λωποδύτισσα των Παρισίων*, *Οι αιώνιοι έρωτες*.⁶⁰ Τέλος, έπαιζε και έργα άντλημένα από τήν πρόσφατη δημοσιογραφική επικαιρότητα, όπως *Η δίκη Δρενφούς*.⁶¹

Έργα άντλημένα από τήν επικαιρότητα ή τήν ιστορία έπαιζαν και άλλοι καραγκιοζοπαίχτες. Χωρίς νά

αναφέρεται τό όνομα του καλλιτέχνη, μάς έχουν παραδοθεί οι παρακάτω τίτλοι: *Ο Μέγας Ναπολέων*, (1894), *Ο Άβδουλάχ και τά κακουργήματα της Κρήτης* (1896), *Ο Άθανάσιος Διάκος* (1900), *Ο πόλεμος της Τρωάδος* (1901).⁶⁴ Χωρίς τό όνομα του καραγκιοζοπαίχτη μάς έχουν παραδοθεί ακόμη δύο μυθιστορηματικά, *Τό θηρίον της Άμερικά* και *Η κακούργα Άσπασία* (1901).⁶⁵ Μιά αρκετά λεπτομερής περιγραφή του τελευταίου δημοσιεύεται στην έφημερίδα *Σκρίπ* και μάς χαρίζει κάποια πρόσβαση στον κόσμο των μυθιστορηματικών δραμάτων της πρώιμης αυτής εποχής, πρόσβαση πού μάς επιτρέπει νά σχηματίσουμε άμυδρή ιδέα για τόν τρόπο με τόν όποιο τό Θέατρο Σκιών οικειοποιούνταν και άφομοίωνε ύλικό από ποικίλες πηγές. Η πλοκή του προέρχεται, κατά πάσα πιθανότητα, από τό ρεπερτόριο του «δραματικού φασουλή», καθώς παρουσιάζει ισχυρή όμοιότητα προς τήν πλοκή έργων του τελευταίου πού έχουν διασθθεί σε περιγραφές έφημερίδων.⁶⁶ Τό ειδύλλιο δύο νέων βρίσκει εμπόδιο στην άρνηση ενός από τους γονείς νά συγκατανεύσει στό γάμο, με άποτέλεσμα νά προκληθεί σειρά τραγικών γεγονότων. Οι βασικοί φορείς όμως αυτής της κοινότητας δράσης έχουν επανδρωθεί με γνωστές φιγούρες από τόν τυποποιημένο ήθοσ αυτά τά χρόνια θίασο του μπερντέ. Τό ρόλο του ήρωστή έχει αναλάβει ό Μέγας Άλέξανδρος. Ο Πασάς και ή κόρη του αναλαμβάνουν τους ρόλους της έρωμένης και του πεισματάρη πατέρα της πού προτιμά νά τήν παντρεύει με κάποιον μπέη, αντί με «τόν παλιομακεδών». Ο Καραγκιόζης επωμίζεται τό στερεότυπο ρόλο του κωμικού ύπηρέτη. Δύο διάβολοι έρχονται στό τέλος και παραλαβαίνουν τίσ ψυχές των φαύλων, για νά αξιοποιηθούν και οι ύπερφυσικές μορφές του χάρτινου θιάσου.⁶⁷ Η προσαρμογή

57. *Έμπρός*, 16, 18, 19, 21, 22, 26, 27 και 30 Αύγ. 1900. Οι παραστάσεις δόθηκαν στην πλατεία Κυριακού, στο καφενείο Δ. Κωστούρου, ένα από τά γνωστότερα στέκια του Καραγκιόζη. Δέν ξέρουμε πότε άκριδώς τερατιστηκαν. Άλλά στις 26 Σεπτ. στο καφενείο έχει ήδη εγκατασταθεί ό γνωστός άνδρειακοπαίχτης Χαρίλαος Πατένας.

58. *Έμπρός*, 29 Ιούν. 1901. Παίχθηκε στο καφενείο Δ. Τσιπλάκου, γέφυρα Κολοκυνθούς, πλατεία Μεταξουργείου. Ένας άπόηχος της - γνωστής από τήν προφορική παράδοση - φήμης του Κόντου ως τραγουδιστή άμανέδων διασώζεται σε μία διαφημιστική φράση, πού ύπόκειται στο κοινό «διαφωρα άσματα οθωμανικά και 6 χορούς.»

59. *Έμπρός*, 2 Αύγ. 1898, 13 Ιούν., 7, 9, 14, 20, 23 και 27 Ιουλ. 1899, 21 Αύγ. 1900. *Έστία*, 13 Σεπτ. 1901. *Σκρίπ*, 4 Σεπτ. 1902.

60. *Έμπρός*, 5, 6 και 8 Αύγ. 1898, 19 Ιουλ. 1899, 17 Σεπτ. 1900. *Η φοβερά μάγισσα* δέν αποκλείεται νά είναι άρχαϊκή διασκευή του κλασικού οθωμανικού έργου *Cizular*, τό όποιο φαίνεται πώς άργότερα συνδυάστηκε με τό *Kanli Kanak* για νά σχηματιστεί τό ελληνικό *Στοιχειωμένο δένδρο*.

61. *Έμπρός*, 2 και 24 Ιουλ. 1899.

62. *Έμπρός*, 15 Ιουλ. 1899, 4 Αύγ. 1900, 6 Σεπτ. 1901. *Έστία*, 22 Ιούν. 1901.

63. *Έμπρός*, 13 Αύγ. 1899.

64. *Έστία*, 28 Ιουλ. 1894, *Παλιγγενεσία*, 3 Ιουλ. 1896, *Έμπρός*, 29 Αύγ. 1900, *Έστία*, 29 Ιούν. 1901.

65. *Έμπρός*, 21 Ιούν. και *Σκρίπ*, 7 Ιουλ. 1901. Ένδέχεται τό *Θηρίον της Άμερικά* νά μήν είναι άλλο από τό *Καταραμένο φίδι*. Πρβλ. και *Ο μέγας θόας της Άφρικής* σε φυλλάδα του Μάρκου Ξάνθου.

66. Βλ. π.χ. περιγραφή του άνάλογου έργου *Ο θάνατος μάς άθώας*, *Άστν*, 3 Αύγ. 1895 και του *Κόλασις και*

Παράδεισος, *Έστία*, 13 Αύγ. 1902. Τό δεύτερο πέρασε με έπιτυχία και στο δραματολόγιο του Καραγκιόζη.

67. «Ο διάβολος κυριαρχεί και τό άνηλεές Ξυλοκόπημα», έργα για τίσ παραστάσεις του Καραγκιόζη από τό 1896 ό Δ.Ι. Καλογερόπουλος, σε άνταπόκρισή του από τό Μαρούσι, όπου παραθέριζε, *Παλιγγενεσία*, 3 Ιουλ. Φαίνεται πώς, κατά τόν έξελληνισμό του μπερντέ, ό διάβολος ήρθε νά άντικαταστήσει τά πολυπληθή «τζίν» του τούρκικου δραματολόγιου. Πρβλ. και τή μεγάλη ποικιλία φιγούρων του διαδούλου στη συλλογή του καραγκιοζοπαίχτη Βασιλάου, μερικές από τίσ όποιες δημοσιεύτηκαν στο λεύκωμα *Ο κόσμος του Καραγκιόζη* των εκδ. Έρμής, Άθήνα 1976, Α', σσ. 253, 255 και 257.

68. Στη συλλογή έργων με τίτλο *Ο Καραγκιόζης των Σπαθάρηδων*, πού εκδόθηκε με έπιμέλεια Γιάννη Σολδάτου στα 1979, συμπεριλαμβάνεται στις σσ. 153-4 σενάριο του ίδιου έργου, με τίτλο *Η κακούργος κόρη*, από τίσ σημειώσεις του Σωτήρη Σπαθάρη, χρονολογημένο 9-5-1944. Στο στάδιο αυτό της εξέλιξης της παράδοσης έχουν εισαχθεί στο θίασο του μπερντέ, σε βασικούς ρόλους, μερικές ακόμη φιγούρες πού δέν ύπήρχαν στα 1901, όπως οι μάγες Σταύρας, Νώντας και Κωτσαρικός. Η αξιοποίησή τους επιβάλλει τήν εισαγωγή νέων σκηνών στη δράση και τό σενάριο του Σπαθάρη πράγματι προβλέπει μία πλεκτάνη δολοφονίας του Μακεδόνά από έμμισθους μπράβους του πατέρα της ήρωίδας, ρόλους πού φυσικά αναλαμβάνουν οι τρεις μάγες. Τό έργο έχει επίσης συμπεριληφθεί στη σειρά φυλλάδων του Ξάνθου, με τίτλο *Η δολοφόνος κόρη*. Δέν ξέρουμε, άν οι ύπερβολικά διογκωμένοι εισαγωγικοί διάλογοι του Καραγκιόζη και του Χατζηαδάτη προέρχονται από τήν παράδοση του 1901 ή άν έπινοήθηκαν από τόν Ξάνθο για νά συμπληρωθούν οι ύποχρεωτικές 47 σελίδες της έκδοσης.

69. Μερικά από τά έργα του οθωμανικού ρεπερτορίου

μιᾶς πλοκῆς σέ ἓνα νέο σύστημα τυπολογίας ἡρώων συνεπάγεται αὐτόματα καί τήν προσθήκη νέων υποχρωστικῶν ἐπεισοδίων.⁶⁸

Τά στοιχεῖα πού διαθέτουμε γιά τό δραματολόγιο τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ 19ου αἰῶνα εἶναι λίγα καί ἀποσπασματικά. Ἡ γενική εἰκόνα, ἐπομένως, πού εἴμαστε σέ θέση νά συνθέσουμε μέ τή βοήθειά τους, ἐμφανίζεται ἀρκετᾶ θολή. Αὐτός δέν εἶναι ὀπωσδήποτε λόγος νά μήν ἐπιχειρήσουμε μιᾶ ἐπιφυλακτική ἀποκρυπτογράφησης. Μέ βάση τά ἀχνά της σχήματα, μποροῦμε νά διακινδυνέψουμε τή διατύπωση μιᾶς σειρᾶς ὑποθέσεων, πού θά περιμένουν τήν ἐπαλήθευση ἢ ἀναθεώρησης τους ἀπό τήν ἀνακάλυψη τυχόν περισσότερων στοιχείων στό μέλλον. Πρός τό παρόν, ἔχουμε λόγους νά ὑποψιαζόμαστε ὅτι τά μυθι-

πού μποροῦμε νά πούμε μέ βεβαιότητα ὅτι πέρασαν, λίγο ἢ πολύ διασκευασμένα, στό ἑλληνικό εἶναι τά παρακάτω: *Kanlı Kavak*, *Yalava Sefasi*, *Büyük Evlenme*, *Sahne Gelin*, *Salıncak*, *Yazici*, *Timarhane*. Δυστυχῶς δέν ὑπάρχει ἀκόμη ἢ ἐντελῶς ἀπαραίτητη βασική συγκριτική μελέτη τοῦ τουρκικοῦ καί τοῦ ἑλληνικοῦ Καραγκιόζη. Τό θέμα τίθεται σύντομα στήν εἰσαγωγή τοῦ Μ. Ρινβολιστί στήν ἔκδοση τῆς ἀγγλικῆς μετάφρασης τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Σπαθάρη (S. Spatharis, *Behind the white Screen*, Λονδίνο 1967) καί ἐπισημαίνεται ἀπλῶς ὡς πρόβλημα σέ ἀρθρο τοῦ Τούρκου καθηγητῆ Metin And «Yunanlılar Bizim Karagöze Nasil Sahip Ciktılar?», *Turkiyemiz*, 5 (1971), σσ. 2-11.

70. Ἀπό τά παλιότερα καί δημοφιλέστερα ἔργα τῆς Παντομίμας, ὁ Ἄθανάσιος Διάκος, μέ τό θεαματικό ἀνασκολοπισμό τοῦ ἥρωα στό φινάλε, παιζόταν μαζί μέ πλήθος ἄλλα ἥρωικά ἔργα σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς δεκαετίας τοῦ 1880 καί τῆς δεκαετίας τοῦ 1890. Βλ. Μ. Μητσάκη «Ἀθηναϊκά σελίδες», περ. *Ἑστία*, 24 Μάη 1887, σ. 340. Ἐπίσης, «Τά ἀνατολίτικα τραγούδια», *Νέα Ἐφημερίς*, 29 Ἰουλ. 1893, καί στήλη δημόσιων θεαμάτων *Παλιγγενεσίας*, 29 Ἰουλ. 1894. Ἀπό ἐκεῖ, κατά πάσα πιθανότητα, πέρασε στό ρεπερτόριο τοῦ Φασουλῆ (βλ. *Τό Ἄστυ*, 2 Αὐγ., Ἀκρόπολις, 2 Αὐγ. καί 10 Ὀκτ., καί *Ἑστία*, 10 Ὀκτ. 1895, γιά παραστάσεις τοῦ Χρ. Κονιτσιώτη) καί στοῦ Καραγκιόζη. Γιά ἔργα τῆς Παντομίμας ἀντλημένα ἀπό ἐπεισόδια τῆς Ἐπανάστασης γενικά, βλ. *Νέα Ἐφημερίς*, 12 Σεπτ. 1884. Θά μπορούσε νά ἀναφέρει κανεῖς μερικούς χαρακτηριστικούς τίτλους: *Ἡ ἥρωική ἔξοδος τοῦ Μεσολογγίου*, *Τζαβέλας*, *Μάρκος Βότσαρης*, *Ἡ πυρπόλησις τοῦ τουρκικοῦ στόλου ὑπό τοῦ Κανάρη*, *Φροσίνη* καί *Ἀλή πασάς* κ.ά. Τίτλοι ἔργων τῆς Παντομίμας, μέ ὑπόθεση ἀντλημένη ἀπό τή μυθολογία, τήν κλασική καί τή βυζαντινή ἱστορία, θά μπορούσαν νά ἀναφερθοῦν ἔνδεικτικά οἱ ἀκόλουθοι: *Ἡ ὠραία Ἐλένη*, *Ἁ Λεωνίδας ἐν Θερμοπύλαις* ἢ *Ἡ ἐν Θερμοπύλαις μάχη*, *Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος*, *Ἁ στρατηγός Βελισάριος* κ. ἄ. Ἡ μορφή τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντα ἐμφανίστηκε στήν Παντομίμα τούλαχιστον ἀπό τήν δεκαετία τοῦ 1880, σέ ἔργα ὅπως *Ἁ Ναπολέον ἐν Μόσχα* (βλ. Ἄννινος, ὁ.π., σ. 707) καί πέρασε στό δραματολόγιο τοῦ καραγκιόζη, ὅπου ἔμεινε μέχρι

στορηματικά, τά ἱστορικοπατριωτικά καί τά ἐπικαιρικά ἔργα στό ρεπερτόριο τοῦ μερρντέ εἶναι, σάν εἶδος, παλιότερα ἀπό τίς πασίγνωστες τυποποιημένες κωμωδίες πού ἔχουν γιά θέμα τους τήν ἐπαγγελματική δραστηριότητα τοῦ Καραγκιόζη, τά ἔργα δηλαδή πού ἐπιβλήθηκαν στά κατοπινά χρόνια. Στό μεταίχμιον τῶν δύο αἰῶνων, φαίνεται ἀκόμη νά κυριαρχοῦν τρεῖς ἄλλες κατηγορίες ἔργων. Ἐκεῖνα πού κληρονομήθηκαν, μέ δραστικές διασκευαστικές ἐπεμβάσεις, ἀπό τόν ὀθωμανικό μερρντέ, ἔργα σάν τό *Στοιχειωμένο δέντρο*, *Τό κιοῦπι*, *Ἁ γάμος τοῦ Καραγκιόζη*, *Ἁ Μπαρμπαγιῶργος γαμπρός* καί ὁ *Καραγκιόζης νύφη*, *Ἁ φόνος τοῦ Ἑβραίου*.⁶⁹ Ἐκεῖνα πού τό θέατρο Σκίων ἀφομοίωσε ἀπό τό ρεπερτόριο τῆς Παντομίμας καί τοῦ Φασουλῆ, δηλαδή τά ἥρωικά, τά ἱστορικά καί τά μυθιστορηματικά – *Ἁ Ἀθανάσιος Διάκος*, *Ἁ Κατσαντώνης* καί ὁ *Ἀλή Πασάς*, *Ἁ πόλεμος τῆς Τρωάδος*, *Ἁ Μέγας Ναπολέων* κ.ά.⁷⁰ Καί τέλος αὐτοσχεδριασμοί πάνω στήν ἐπικαιρή εἰδησεογραφία – *Ἡ δίκη Δρεῦφους*, *Ἁ Ἀβδουλάχ καί τά κακουργήματα τῆς Κρήτης*, ἔργα μέ θέμα τή δράση τῶν κομητατζήδων ἢ συγκεκριμένων ληστῶν κ.ά.⁷¹ Στό στάδιο αὐτό, ἐπικρατοῦσε ἀκόμη μεγάλη ρευστότητα καί ἡ ἀτομική πρωτοβουλία τοῦ καραγκιόζοπαίχτη φαίνεται νά παίξει ρόλο περισσότερο καθοριστικό ἀπό ἐκεῖνον πού θά παίξει σέ κατοπινές ἐποχές.

Εἶναι ἀνάγκη νά τονίσουμε ἐδῶ ὅτι, κατά τή θεώρηση τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τοῦ Καραγκιόζη, χρειάζεται μεγάλη προσοχή γιά νά μήν παρασυρθοῦμε ἀπό προκατασκευασμένα παραπλανητικά σχή-

καί τήν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου σέ ἔργα ὅπως ὁ *Ναπολέων καί ὁ Γαλλοαυστριακός πόλεμος* τοῦ Βασιλαρου. Στά ἀδημοσίευστα τετράδια τοῦ Βασιλαρου ἔχει ἐπίσης διασωθεῖ ἔργο μέ τίτλο *Ἡ ἀρπαγή τῆς ὠραίας Ἐλένης* καί ὁ *Ἀντίοχος*, τό περιεχόμενο τοῦ ὁποῦο ὅμως δέν ἔχει σχέση μέ τίς περιπέτειες τῆς ὁμηρικῆς ἡρωίδας. Ἐργο μέ τίτλο *Ἡ ἀρπαγή τῆς ὠραίας Ἐλένης* ἐκδόθηκε καί στή σειρά τῶν φυλλαδίων τοῦ Ἀντώνη Μόλλα.

71. Παράδοση ἐκμετάλλευσης τῆς ἐπικαιρῆς εἰδησεογραφίας ὑπῆρχε ἀπό παλιά καί στήν Παντομίμα. Στή δεκαετία τοῦ 1880 π.χ. παιζόνταν ἔργα ὅπως *Ἡ μάχη τοῦ Γκριτζόβαλη* (Ἄννινος, ὁ.π.) Ἄνάλογο πρὸς τό ἔργο τοῦ Καραγκιόζη *Ἁ Ἀβδουλάχ καί τά κακουργήματα τῆς Κρήτης*, τοῦ 1896, ἦταν τό ἔργο τῆς Παντομίμας *Ἁ Σακήρ πασάς ἐν Κρήτῃ*, πού προκάλεσε στά 1890 ἐπέμβαση τῶν ἀρχῶν (βλ. *Ἀκρόπολις*, 22 καί 23 Ἰουν. 1890.) Μέ τόν ἴδιο τρόπο πού ὁ Ρούλιας ἀξιοποίησε στά 1899 τήν ξένη εἰδησεογραφία γιά τήν περιφημῆ ὑπόθεση Ντρέφους, ἡ Παντομίμα εἶχε ἀξιοποιήσει παλιότερα τή λονδρέζικη εἰδησεογραφία γιά τά ἐγκλήματα τοῦ Τζάκ τοῦ Ἀντεροβγάλη σέ ἔργο μέ τίτλο *Ἁ ἀντεροβγάλης* (*Νέα Ἐφημερίς*, 17 Σεπτ. 1891). Ἡ σύλληψη τοῦ λήσταρχου Πανόπουλου στά 1902 ἔγινε ἀφορμή, κατά τήν *Ἑστία*, 23 Ἰουν. 1902, νά γεμίσουν ὅλα τά θεατροκίβια, ἡ Παντομίμα, ὁ Φασουλῆς καί ὁ Καραγκιόζης μέ ληστρικά ἔργα. Τήν ἴδια χρονιά, μέ εὐκαιρία τῆς σύλληψη Βούλγαρου κατάσκοπου στήν Ἀθήνα, ὁ Καραγκιόζης ἀρχίζει νά ἐμφανίζει στό μερρντέ του κομητατζήδες (*Σκρίπ*, 13 Ἰουν. 1902, μιᾶ πρωτοβουλία πού θά ὀδηγήσει σέ κατοπινά χρόνια στά μεγάλα ἥρωικά ἔργα τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνα, τᾶ σχετικά μέ τόν Παῦλο Μελά, τόν καπετάν Γαρέφη, τόν Ἄγρα (βλ. σχετικές φιογούρες τοῦ Βασιλαρου στόν *Κόσμο τοῦ Καραγκιόζη*, Α', σσ. 114-7). Θά πρέπει ἴσως νά παρατηρήσουμε στό σημεῖο αὐτό ὅτι ἡ πληθώρα ἔργων μέ πρωταγωνιστή τόν Ἀλέξανδρο ἢ ἄλλους Μακεδόνες ἥρωες στά χρόνια αὐτά (*Ἁ θάνατος τοῦ ὄφειος ὑπό τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου τῆς Μακεδονίας*, *Τά αἰνίγματα τῆς βασιλοπούλας*, *Ἡ ἀπόδρασις τοῦ Μακεδόνα ἐκ τῶν φυλακῶν*, *Τά στρατηγήματα τοῦ Ἀλεξάνδρου*, *Ἡ κακούργα Ἀσπασία*) δέν εἶναι ὀχρετῆ πρὸς τήν πολιτική ἐπικαιρότητα τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος.

ματα και μοντέλα δανεισμένα από διαφορετικό ιστορικό πλαίσιο. Όταν π.χ. μελετούμε, στην πολιτιστική εξέλιξη των λαών, τη μετάβαση από την παράδοση του προφορικού λόγου σε εκείνη του γραπτού, παρατηρούμε μία κίνηση από τις αυστηρά τυποποιημένες συλλογικές μορφές λαϊκής τέχνης σε όσο πάει και περισσότερο ελεύθερα εξατομικευμένα έργα, που δεν εκπροσωπούν πλέον άμεσα τη συλλογική αλλά κάποια ιδιόρρυθμη ατομική ευαισθησία και συνείδηση. Μας δημιουργείται δηλαδή η εντύπωση ότι οι λαοί ξεκινούν από συμβατικά έργα λαϊκής τέχνης για να καταλήξουν, με τη διαδικασία της άστικοποίησης και με τη συνακόλουθη καλλιέργεια του ατομικισμού, στην απόθεση της καλλιτεχνικής πρωτοτυπίας, στο αυστηρά προσωπικό ύφος των καλλιτεχνών της αστικής κοινωνίας. Σάν μοντέλο της διαδικασίας αυτής θά μπορούσε κανείς να επικαλεστεί την ανάδυση πρωτότυπων συγγραφέων σάν τόν Κάρολο Γκότσι και τόν Κάρολο Γκολτσί από την παράδοση της αυστηρά τυποποιημένης λαϊκής τέχνης της Κομέντια ντελ' Άρτε. Ένα τέτοιο μοντέλο όμως είναι σίγουρα αποπροσανατολιστικό στην περίπτωση του Καραγκιόζη. Η ιστορική του πορεία πρώτα πρώτα δεν αποτελεί μία μετάβαση από τόν πολιτισμό του προφορικού λόγου σε εκείνον του γραπτού, αλλά περιέχει καιριές ιδιομορφίες που δεν επιτρέπεται να τις αγνοήσουμε. Όπως έχουμε πει, πρόκειται για μία τέχνη του προφορικού πολιτισμού που γεννήθηκε και αναπτύχθηκε στους κόλπους μίας κοινωνίας οργανωμένης σύμφωνα με τις αρχές του πολιτισμού του γραπτού λόγου. Πρόκειται για μία τέχνη ανατολίτικη, που άρχισε άπροσδόκητα να ακμάζει, όταν η ελληνική κοινωνία βρισκόταν ήδη σε ένα σχετικά προχωρημένο στάδιο εξευρωπαϊσμού. Πρόκειται ακόμη για μία τέχνη συλλογικής δημιουργίας, οι εργάτες της οποίας όμως δεν παραμένουν άνοητοι, όπως έχουν παραμείνει ανόητοι οι εργάτες του Δημοτικού Τραγουδιού, αλλά αφήνουν στην παράδοση τό όνομά τους συνδεδεμένο με όρισμένα έργα, με συγκεκριμένους τύπους και με τεχνικές καινοτομίες της δουλειάς τους. Τέλος, πρόκειται για μία τέχνη του πολιτισμού του προφορικού λόγου, της οποίας τά έργα αξιοποιούνται, από ένα σημείο και πέρα, με τη μορφή τυπωμένων φυλλαδίων.⁷² Άξιζει να εξετάσει λοιπόν κανείς μήπως πρέπει να εντάξουμε στο πλαίσιο της γενικότερης ιστορικής ιδιομορφίας του Καραγκιόζη και την εξελικτική πορεία του δραματολογίου του, από μία σχετική ρευστότητα προς κάποια αυστηρότερη τυποποίηση.

72. Όλοι οι παραπάνω όροι ισχύουν, όπως έχουμε πει, και για τό ρεμπέτικο τραγούδι, του οποίου η εξέλιξη αποτελεί έκφραση της ίδιας ιστορικής συγκυρίας σε παραλήθιο τομέα καλλιτεχνικής δραστηριότητας. Ίσως δεν θά ήταν άσκοπο όμως να μνημονεύσει κανείς εδώ και τό συγγενικό φαινόμενο της αμερικάνικης τζάζ, που πέρα από τις αυτόνομες διαφορές, αποτελεί έκφραση μίας παραλήθιας ιστορικής συγκυρίας: αποτελεί δηλαδή δημιούργημα ενός πολιτισμού του προφορικού λόγου (συγκεκριμένα της αφρικανικής παράδοσης των νέγρων δούλων) στο περιθώριο άρχικά και στους κόλπους άργότερα μίας κοινωνίας οργανωμένης σύμφωνα με τις αρχές του πολιτισμού του γραπτού λόγου.

73. Κάποια στοιχεία της φόρμουλας αυτής μπορεί κανείς να ανακαλύψει, σε ύποτυπώδη σπερματική μορφή, σε έλάχιστες κωμωδίες του όθωμανικού μπερντέ, όπως π.χ. στα έργα *Yazıcı, Sülincak, Karagözün Pehlivanlığı* κ.λπ. Άλλά

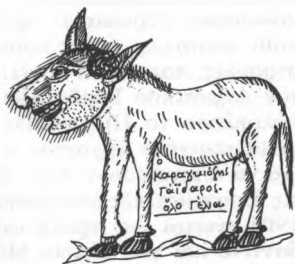
Όταν ό σημερινός Έλληνας σκέπτεται τό δραματολόγιο του Θεάτρου Σκιών, στό νου του έρχονται κυρίως οι «επαγγελματικές» κωμωδίες, τά έργα που στήριζονται σε μία πασίγνωστη δραματολογική φόρμουλα: Κάποιος εκπρόσωπος της έξουσίας ή απλώς της ήγετικής κοινωνικής τάξης ζητά από τό Χατζηαβάτη να του βρει ένα άτομο ειδικευμένο σε ένα συγκεκριμένο επάγγελμα· ό Καραγκιόζης προθυμοποιείται να αναλάβει τό ρόλο, προκειμένου να κορέσει την πειστική πείνα του· ύστερα όμως από μία σειρά κωμικών επεισοδίων, που αποδείχνουν την άγνοια και άναρμοδιότητά του, ξυλοφορτώνεται και επιστρέφει άπρακτος στην έτοιμόρροπη καλύβα και στην πείνα του.⁷³ Τά στοιχεία που έχουμε συγκεντρώσει μέχρι αυτή τη στιγμή μας βάζουν στόν πειρασμό να υποθέσουμε ότι οι κωμωδίες του τύπου αυτού άπουσιάζουν σάν είδος από τόν μπερντέ του 1890 και ότι δημιουργήθηκαν σε ένα περισσότερο προχωρημένο στάδιο. Άν ή υπόθεσή μας είναι σωστή, θά πρέπει να δεχτούμε ότι ό Πασάς και ό Δερβέναγας καθιερώθηκαν σάν φορείς καταπιεστικής έξουσίας πρώτα σε έργα με πατριωτικό περιεχόμενο, σάν τόν *Κατσαντώνη*, τόν *Καπετάν Γκρή*, τό *Χριστιανομάχο*, τόν *Άθανάσιο Διάχο* κ.λπ., έργα που ήταν φυσικό να βρισκουν μεγάλη ανταπόκριση στά χρόνια πριν και μετά τόν έλληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Και ότι, σε δεύτερη φάση, πέρασαν στις «επαγγελματικές» κωμωδίες για να εκπροσωπήσουν την έξουσία γενικότερα και για να εκφράσουν όχι εθνικιστικό αλλά ταξικό προβληματισμό. Φαίνεται πως ή φόρμουλα αναδύθηκε, ύστερα από μία περίοδο σχετικά ελεύθερου αυτοσχεδιασμού, σάν κωδικοποίηση της συλλογικής έμπειρίας των περιθωριακών λαϊκών στρωμάτων του τόπου, σάν έκφραση της άνασφάλειας και άλλοτριώσης του μη εξευρωπαϊσμένου προλετάριου, μέσα σε μία κοινωνία οργανωμένη σύμφωνα με αρχές που ό ίδιος δεν κατανοεί και κανόνες που δεν κατέχει. Μέσα σε μία κοινωνία της οποίας ούτε καν την επίσημη γλώσσα δεν είναι σε θέση να χειριστεί⁷⁴.

Πώς να αντιμετώπισει κανείς την τυποποίηση που έφερε στο ρεπερτόριο ό σταδιακός σχηματισμός μίας παρόμοιας φόρμουλας; Σάν μία θριαμβευτική κατάληξη των συλλογικών αναζητήσεων της συντηχίας των καραγκιοζοπαιχτών, σάν τη φυσική τελείωση μίας συμβατικής προφορικής λαϊκής τέχνης που αποβλέπει στην έπιγραμματικότερη έκφραση των έμπειριών του κοινού της; Ή μήπως σάν μία άποξήραση των δημιουργικών χυμών του κινήματος, μίαν ώριμηση που προδικάζει τό μελλοντικό στείρο μηρυκα-

στην παραπάνω ολοκληρωμένη μορφή της συναντιέται μόνο στόν έλληνικό όπον τό ταξικό χάσμα ανάμεσα στην Καλύβα και στό Σεράι, ανάμεσα στόν ξυπόλητο προλετάριο και στόν λαμπροφορεμένο άρχοντα, έχει πάρει εντελώς άποφασιστική σημασία. Μία πρώτη άπόπειρα για δομική άνάλυση των ταξικών σχέσεων στα έργα του Καραγκιόζη έγινε από τό Νικόλα Φαράκλα στο άρθρο του «Σκέψεις για τό σύστημα των τύπων του έλληνικού Καραγκιόζη», *Δίψο*, Ιούλ. 1973, σσ. 70-9. Ή μοναδική όμως μέχρι σήμερα διερεύνηση του φορμουλαϊκού χαρακτήρα των έργων του μπερντέ έπιχειρήθηκε από τό Γρηγόρη Μ. Σηφάκη στο πρωτοποριακό άρθρο του «Η παραδοσιακή δραματολογία του Καραγκιόζη», *Πολίτης*, Σεπτ. 1976.

74. Για μία κάπως εκτενέστερη άνάπτυξη του θέματος, βλ. την εισαγωγή του Θ. Χατζηπανταζή στο *Λεύκωμα Ό κόσμος του Καραγκιόζη*, Α', σσ. 24-5.

σμό προκατασκευασμένων σχημάτων... "Όπως και νά έχει τό πράγμα, από καθαρά ιστορική άποψη τό αξιόλογο φαινόμενο στην περίπτωση τής δραματολογικής φόρμουλας τών «επαγγελματικών» κωμωδιών είναι ότι, μέ τήν έκδοση τών έργων του Καραγκιόζη σέ φυλλάδια, ήρθε άπόδραμα νά υπηρετήσει τίς ανάγκες τής αστικής αγοράς. "Όπως είναι γνωστό, ή καλλιτεχνική τυποποίηση άποτελεί μιά διαδικασία πού άποκτά διαφορετικό νόημα μέσα σέ κάθε διαφορετικό πολιτιστικό πλαίσιο πού κάνει τήν εμφάνισή της. "Η τυποποίηση τής λαϊκής τέχνης π.χ. δικαιώνεται από τό συλλογικό χαρακτήρα τής τελευταίας και, θά μπορούσε νά πεί κανείς, άποτελεί μέρος τής ίδιας τής ούσίας της. "Από τήν άλλη μεριά, ή τυποποίηση τής εύτελους «εμπορικής» τέχνης τής σύγχρονης αστικής κοινωνίας άποδέλεται άπλως στή μείωση τών έξόδων και στήν ποσοτική αύξηση τής παραγωγής, σέ στόχους δηλαδή καθαρά οικονομικούς και έξωκαλλιτεχνικούς. "Η βιομηχανία φυλλαδιών λοιπόν μέ «επαγγελματικές» κωμωδίες, πού άνθισε στά μέσα του 20ού αιώνα, μιά βιομηχανία πού ξεφυγε από τόν έλεγχο τών καραγκιοζοπαϊχτών και πέρασε στά χέρια κερδοσκοπών τής αστικής αγοράς πρόθυμων νά χρησιμοποιήσουν τή φόρμουλα γιά τήν άπλή άκόπιαστη αύξηση τής παραγωγής τους, μετουσίωσε τήν τυποποίηση τής λαϊκής τέχνης του Καραγκιόζη σέ βιομηχανική τυποποίηση και θά άξιζε νά μελετηθεί σάν ένα από τά χαρακτηριστικότερα ίσως συμπτώματα τής ιστορικής ιδιομορφίας τής νεοελληνικής πολιτιστικής πορείας στό σύνολό της.⁷⁵

Στα τελευταία χρόνια του 19ου αιώνα, πάντως, οι εξέλιξεις αυτές δεν ήταν ακόμη κατά κανένα τρόπο προβλέψιμες. Τό παραδοσιακό ρεπερτόριο βρισκόταν στά πρώτα στάδια του σχηματισμού του και ή συμβολή πρωτοπόρων σάν τό Ρούλια και τό Μίμαρο, στή διαμόρφωση καθενός από τά έργα τής παράδοσης, θά πρέπει νά άπαιτούσε άξιόλογη καλλιτεχνική δη-

75. Τή βιομηχανική τυποποίηση δεν μπόρεσαν νά άποφύγουν, από ένα σημείο και πέρα, οι δύο τέχνες πού αναφέραμε παραπάνω, τό ρεμπέτικο τραγούδι και ή τζάζ, όταν άξιοποιήθηκαν από τίς δισκογραφικές εταιρείες τής αστικής κοινωνίας πού τίς περιέβαλε.

76. «Ο Καραγκιόζης του Σταδίου», *Έμπρός*, 26 Σεπτ. 1898. Τρεις είναι οι λόγοι πού μās οδηγούν στήν ύπόθεση ότι βρισκόμαστε μπροστά σέ περιγραφή παράστασης του Ρούλια. "Η πλατεία του Σταδίου υπήρξε φημισμένο στέκι του "Ακαρνάνα καραγκιοζοπαίχτη στά χρόνια αυτά και συνδέθηκε στενά μέ τό όνομά του, παρά τό γεγονός ότι κατά περιόδους έπικρατούσε μικρές έξορμήσεις σέ άλλες συνοικίες τής "Αθήνας, γιά νά επιστρέψει όμως και πάλι τελικά στή

μιοργικότητα. "Ένα μακροσκελές άρθρο στήν εφημερίδα *Έμπρός* του 1898 περιγράφει μέ πλούσια λεπτομέρεια τήν παράσταση μιάς πρωτοβάθμιας μορφής του έργου πού άργότερα καθιερώθηκε μέ τόν τίτλο *Ο καπετάν Γκρή*. Καί μās βοηθά νά παρακολουθήσουμε τήν αρχική φάση του σχηματισμού του ρεπερτόριου αυτού. "Ο καραγκιοζοπαίχτης δεν κατονομάζεται από τόν άρθρογράφο, αλλά υπάρχουν στοιχεία πού μās πείθουν ότι πρόκειται γιά τό Γιάννη Ρούλια.⁷⁶ Στό στάδιο αυτό τό έργο ονομάζεται *Ο γάμος του Χατζηαϊβάτη*, τίτλος πού ολοφάνερα άποτελεί παραλλαγή και άπόηχο του παραδοσιακότερου *Γάμου του Καραγκιόζη*, πού εμφανιζόταν, όπως είδαμε, στό δραματολόγιο τών Έλλήνων καλλιτεχνών από τό 1852. "Η πλοκή του συμπεριλαβαίνει τά γνωστά επεισόδια τής αναγκαστικής παντρειάς του άπιστου Χατζηαβάνη μέ τήν άδελφή του καπετάν Θανάση (άργότερα τό όνομα του Γκρή θά καθιερωθεί ως Κώστας), αλλά δεν δίνει ιδιαίτερη έκταση στήν παρέμβαση του Πασά. "Απλως, στή διάρκεια του γαμήλιου γλεντιού, πού γίνεται στό κλέφτικο λιμέρι του Γκρή, εμφανίζονται ο Πασάς κι ο Δερβέναγας, άποφασισμένοι νά έξοντώσουν τόν κλέφτη, και συλλαμβάνονται από τόν Μπαρμπαγιώργο. "Υστερα από τή σύλληψη, τό γλέντι συνεχίζεται μέ άυτοτελή κωμικά επεισόδια σχετικά μέ τή βουλμία του Καραγκιόζη και διάφορες συγκρούσεις του μέ τόν Μπαρμπαγιώργο. Καί κλείνει μέ κωμικούς χορούς. "Ένα μόλις χρόνο άργότερα, τό έργο έχει άποκτήσει στό δραματολόγιο του Ρούλια τόν τελικό του τίτλο, *Ο καπετάν Γκρή*, και έχει άναπτυχθεί σέ παράσταση δύο βραδιών.⁷⁷ Τό νεοσχηματισμένο δεύτερο μέρος συμπεριλαβαίνει προφανώς τίς περιπέτειες τών φίλων του Γκρή στά χέρια του Πασά, αλλά, αντί γιά τή γνωστή

δάση του. "Ο άρθρογράφος ξεχωρίζει τόν καραγκιοζοπαίχτη από τούς υπόλοιπους σύγχρονους συναδέλφους του, χαρακτηρίζοντας τον «περίφημον» και «άπό τούς σπανιότερους», επαινούς πού μόνο ο Ρούλιας μπορούσε νά άποσπάσει αυτή τήν εποχή στήν "Αθήνα. Τέλος ο κυρίαρχος ρόλος του Μπαρμπαγιώργου στή δράση και τό γεγονός ότι αυτός κληνυχίζει μέ λογύδιό του τό κοινό στό τέλος τής παράστασης, μās παρακινούν νά ύποθέσουμε ότι παρακολουθούμε τήν καλλιτεχνική δραστηριότητα του ανθρώπου πού είχε ως πρωταγωνιστή τών έργων του τό Ρουμελιώτη ήρωα και είχε δώσει στό θέατρο του τήν έπωνυμία «Ο Μπαρμπαγιώργος». Κανείς από τούς παραπάνω λόγους δεν άποτελεί μόνος του στοιχείο άποφασιστικό. "Ο συνδυασμός τών τριών όμως κάνει τήν ύπόθεσή μας σχεδόν άναπόφευκτη.

77. *Έμπρός*, 13 Ιούν. 1899: «"Η συνέχεια του καπετάν Γκρή και ή καρατόμησις του Μπαρμπαγιώργου». "Ενδέχεται πάντως ή εντύπωσή μας, ότι στά 1898 τό έργο ολοκληρωνόταν σέ μιά μόνο βραδιά, νά όφείλεται σέ άγνοια του άρθρογράφου πού δεν κατάφερε νά άντιληφθεί ότι τήν επομένη μέρα θά παιζόταν ή συνέχεια του. Τό γεγονός όμως ότι ο άρθρογράφος αναφέρει κατ' επανάληψη ως τίτλο του έργου *Ο γάμος του Χατζηαβάνη*, σέ συνδυασμό μέ τό γεγονός ότι μεταφέρει άτόφιο στό τέλος τόν άποχαιρετισμό του Μπαρμπαγιώργου προς τό κοινό, χωρίς νά μνημονεύσει σχετική άγγελία τής συνέχισης του έργου κατά τήν επόμενη βραδιά, μās οδηγεί στό συμπέρασμα ότι βρισκόμαστε ακόμη μπροστά σέ μιά σύντομη πρωτοβάθμια μορφή του *Καπετάν Γκρή*.

78. Πρβλ. άγγελία έργου του Ρούλια *Τό άραχιασμένο σήλαιο και ή άποκεφάλις του Μπαρμπαγιώργου*, *Έμπρός*, 13 Ιουλ. 1899. Τό έφε ενδέχεται νά εγκαινιάστηκε στή σκηνή του Φασουλή, καθώς στό ρεπερτόριο του Κοινοτήτου υπήρχε από τό 1895 τουλάχιστον έργο μέ τίτλο *Η λαιμητόμος*. Βλ. *Άστν*, 18 Ιουλ. *Άκρόπολις*, 27 Σεπτ., και *Έστία*, 27 Σεπτ. και 25 Οκτ. 1895.

καρτόμηση του Διονύσιου, προσφέρει καρτόμηση του Μπαρμπαγιώργου. Ή σκηνή, κατά πάσα πιθανότητα, επινοήθηκε για τό θεαματικό τεχνικό επίτευγμα του αποχωρισμού του κεφαλιού του εκτελούμενου από τό σώμα του. Και, για ένα διάστημα, φαίνεται ότι ενσωματωνόταν, σάν δημοφιλές έφέ, σέ πολλά διαφορετικά έργα.⁷⁸ Για νά βρει τελικά τήν πάγια παραδοσιακή μορφή της, ως καρτόμηση του Διονύσιου, στό δεύτερο μέρος του ήρωικού δράματος *Ο καπετάν Γκρής*.

Ή περιγραφή τής παράστασης του *Γάμου του Χατζηαϊδάτη* μάς δίνει και άλλες πολλές πληροφορίες σχετικές μέ τό στάδιο στό όποιο βρισκόταν ή εξέλιξη τής παράδοσης κατά τό έτος 1898. Μαθαίνουμε ότι, πέρα από τούς Καραγκιόζη, Χατζηαϊδάτη,⁷⁹ Διονύσιο, Μπαρμπαγιώργο, Δερβέναγα και Πασά, στό θέατρο ύπήρχαν σάν σταθεροί τύποι ακόμη ό Έβραϊός και δύο Καραγκιοζόπουλα, ένα άγόρι κι ένα κορίτσι. Ή προφορική παράδοση ισχυρίζεται ότι τό Κολλητήρι επινοήθηκε από τό Μίμαρο, ενώ τά ύπόλοιπα άδέρφια του άποτελούν όψιμες δημιουργίες του Μανωλόπουλου και άλλων καραγκιοζοπαιχτών.⁸⁰ Πουθενά, μέχρι τώρα, δέν ύπήρχε ή ύποψια ότι θηλυκό παιδί του Καραγκιόζη είχε εμφανιστεί στόν μπερντέ, πριν από τό σύγχρονό μας καραγκιοζοπαίχτη Παναγιώτη Μιχόπουλο.⁸¹ Φαίνεται πώς ή πρωτοβουλία του Ρούλια δέ βρήκε άνταπόκριση, παρά τόν ένθουσιασμό που εκφράζει σάν θεατής ό άρθρογράφος τής εφημερίδας *Έμπρός*, και οί μαθητές του κατάργησαν σιωπηρά τό πρόσωπο αυτό. Ό άρθρογράφος δέ φαίνεται νά γνωρίζει τό όνομα «Κολλητήρι», αλλά ή μαρτυρία του δέν μπορεί νά θεωρηθεί άποφασιστική για τή χρονολόγηση τής πρώτης εμφάνισης αυτού του όνόματος. Άποφασιστικότερη είναι ή μαρτυρία του για τήν εξέλιξη και διαμόρφωση κάποιων σταθερών σκηνών των παραστάσεων του Θεάτρου Σκιών. Τό έργο τελειώνει μέ μία σειρά χορών που φαίνεται ότι σύντομα παγιωποιήθηκαν, για νά μεταφερθούν, σέ ένα κατοπινό στάδιο, από τό φινάλε σέ άλλα σημεία τής παράστασης και τελικά στόν πρόλογο. Στο φινάλε του *Γάμου του Χατζηαϊδάτη*, ό Καραγκιόζης χορεύει μέ τό Χατζηαϊδάτη πόλα και καντρίλιες, δίνοντας τά γνωστά παραποιημένα παραγγέλματα («Κουτελιέ! Κουτελιές!» κ.λπ.). Τούς διαδέχεται ό Μπαρμπαγιώργος,

που χορεύει μόνος τόν καθιερωμένο του τσάμικο. Άκολουθεί χορός των παιδιών του Καραγκιόζη, που πιθηκίζουν κατά κωμικό τρόπο τούς μεγάλους. Και άμέσως μετά έρχεται ή καθιερωμένη σύγκρουση του Μπαρμπαγιώργου μέ τά μικρά, χωρίς όμως ή σκηνή νά έχει εξελιχθεί ακόμη στή μορφή της εκείνη που συμπεριλαμβάνει τούς περίπλοκους έξευτελισμούς του Ρουμελιώτη από τά άτακτα παιδιά του άνιφιού του. Στη σκηνή των διαδοχικών χορών παίρνει μέρος και ό Δερβέναγας, αλλά δέν είναι ξεκάθαρο άν διακόπτει τό χορό του Μπαρμπαγιώργου κι άν προκαλεί άναμέτρηση των δύο τους μέ καταστροφικά για τόν ίδιο αποτελέσματα, όπως γίνεται στά κατοπινά χρόνια. Μετά τήν άποπομπή των παιδιών του Καραγκιόζη, ό Μπαρμπαγιώργος γυρίζει στό κοινό και του άπευθύνει ένα επίσημο κληνύχιμα για νά κλείσει τή βραδιά. Βλέπουμε, μέ άλλα λόγια, ότι σέ γενικές γραμμές έχει ήδη τυποποιηθεί ένα τμήμα τής παράστασης που, μέ τό γενικευμένο του χαρακτήρα, μπορεί νά χρησιμοποιηθεί προαιρετικά σάν έναρξη ή σάν κατάληξη του έργου.⁸²

Μέ τήν εισβολή του νέου αιώνα, ό Καραγκιόζης έχει πλέον κατακτήσει ολοκληρωτικά τήν ελληνική πρωτεύουσα. Στά 1901 ή *Έστία* ύπολογίζει ότι, από τίς τριάντα άδειες για λειτουργία «θεατρίδιων» που ζητήθηκαν τή χρονιά εκείνη από τήν άστυνομία, οί περισσότερες είναι για μπερντέ Καραγκιόζη.⁸³ «Θά έχωμεν έφέτος και από ένα Καραγκιόζη σέ κάθε γωνία δρόμου», προβλέπουν οί συντάκτες της στά 1902.⁸⁴ Και στά 1903 τό *Έμπρός* άναγγέλλει ότι «φέτος θά έχωμεν διπλάσια από τά περυσιά θεατρίδια»⁸⁵. Τό κοινό, που συρρέει κατά χιλιάδες κάθε βράδυ στίς παραστάσεις,⁸⁶ προέρχεται από όλα τά κοινωνικά στρώματα. Δίπλα στίς οίκογένειες τής κάθε γειτονιάς, στούς κουτσαβάκηδες και στίς μονοστρώλες, παρατηρεί κανείς τόν Μερκούρη μέ τά μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου, λόγιους, κοσμικούς και «όλόκληρο τό Πυροβολικό»!⁸⁷ Νέα όνόματα καραγκιοζοπαιχτών έρχονται νά προστεθούν στά παλιά, για νά άποτελέσουν πόλο έλξης του κοινού μέσα από τίς διαφημιστικές άνακοινώσεις των εφημερίδων. Στά 1901 γίνεται για πρώτη φορά λόγος για τόν Δ. Λεβαντίνο και για κάποιο Μένιο, που δέν άποκλείεται νά είναι ό πάρα πολύ σημαντικός Μέμος Χριστοδούλου.⁸⁸ Στά 1902 γίνεται για πρώτη φορά λόγος για τό

79. Για κάποιον άνεξιχνίαστο λόγο, ό άρθρογράφος όνομάζει συστηματικά τόν Χατζηαϊδάτη Χατζηαϊδάτη. Άν δέν πρόκειται για μεταφορά στό άρθρο κωμικής παραποίησης του όνόματος επινοημένης από τόν ίδιο τόν Καραγκιόζη, θά πρέπει νά ύποθέσουμε ότι πρόκειται για λάθος του άρθρογράφου. Ένα λάθος που πιθανώς φανερώνει τήν έλλειψη εξοικείωσης πολλών άστών μέ τούς ήρωες του μπερντέ, στό στάδιο αυτό.

80. Καίμης, 1935, σ. 17 και 1937, σ. 19. Μπίρης, 1952, σ. 1222. Σπαθάρης, 1960, σ. 163 και 180. Κολονάρος, σ. 84.

81. Ό Μιχόπουλος είχε δώσει στόν Καραγκιόζη κόρη μέ τό όνομα Ποτούλα, ύποκοριστικό του Παναγιώτα, κατά δική του προφορική πληροφορία. Βλ. εμφανίσεις του τύπου και σέ έργα όπως *Ο Μεγαλέξαντρος και τό καταραμένο φίδι*, *Τό καφενεδάκι του Καραγκιόζη* και τό *Στοιχειωμένο δένδρο* του ίδιου καραγκιοζοπαιχτή, στήν έκδοση *Πέντε κωμωδίες και δύο ήρωικά*, Άθήνα 1972.

82. Για περιγραφή του τυποποιημένου προλόγου, βλ. Καίμη, 1937, σ. 25-6, Μπίρη, 1952, σ. 1435, Σπαθάρη, 1960, σ. 184-5. Μέ τό ζήτημα τής εξέλιξης του προλόγου

άσχολεται και ή Linda Suny Myrsiades στό άνισο άρθρο της «Oral Composition and the Karaghiozis Performance.» *Theatre Research International*, V 1980, 2, σ. 107-21.

83. *Έστία*, 4 Ιούν. 1901.

84. *Έστία*, 26 Άπριλίου 1902.

85. *Έμπρός*, 8 Μάη 1903.

86. «Ύπελογίσθη ότι 10.000 άτομα θεατρίζονται κάθε βράδυ. Οί περισσότεροι πηγαινουν εις τόν Καραγκιόζη. Ύπάρχουν δέ 12 Καραγκιόζηδες εις τας συνοικίας». «Μέ λίγα λόγια», *Έστία*, 6 Ιουνίου 1902.

87. *Έστία*, 5 και 16 Ιούν., 8 και 11 Ιουλ. 1901.

88. Βλ. *Έμπρός*, 24 Μάη, 7 και 23 Ιούν. 1901. Οί εφημερίδες πολύ εύκολα μπορούσαν νά παραποιήσουν τά όνόματα όρισμένων καραγκιοζοπαιχτών —κυρίως των καινούριοφερνένων και σχετικά άγνωστων στήν Άθήνα— από μία λανθασμένη εντύπωση δυσανάγνωστων δημοσιογραφικών χειρογράφων ή από απλή άπροσεξία των ίδιων των δημοσιογράφων στό πρώτο άκουσμα μη οικείων όνομάτων. Έτσι π.χ. στίς εφημερίδες άναγράφεται «Γριμίνας», ενώ άλλες πηγές μάς παραδίδουν τό όνομα «Γρέμενας» και «Γρέμινας». Άναγράφεται «Κουβούσης», αντί για τό «Κουδά-

Γιάννη Μώρο, πού σημειώνει μεγάλη επιτυχία με τις παραστάσεις του στη Δεξαμενή, καθώς και για τον άγνωστο μας από άλλες πηγές Α. Μέλη.⁸⁹ Στά 1903 πρωτοεμφανίζεται το όνομα του Θανάση Δεδούσαρου και γίνεται λόγος για τα αξιοπρόσεχτα ζωγραφικά του σχέδια.⁹⁰ Άληθινό όμως μέτρο της διάδοσης του Θεάτρου Σκιών αποτελεί, πέρα από τη δράση επώνυμων καλλιτεχνών του, η ανάπτυξη ενός ερασιτεχνικού κινήματος, κυρίως ανάμεσα στον παιδόκοσμο των αθηναϊκών συνοικιών. Τα δημοσιεύματα των εφημερίδων επαληθεύουν την εικόνα πού δίνει ο Σωτήρης Σπαθάρης στα απομνημονεύματά του πάνω στο θέμα αυτό.⁹¹ «Είς τούς επισήμους караγκιόζηδες προσετέθησαν, ως αν ήσαν όλιγοι, και οι οικογενειακοί τοιούτοι», γράφει η *Έστία* στις 7 του Αυγούστου του 1901. «Παιδάκια δύο ή τριών οικογενειών στήνουν μίαν σκηνήν, κατασκευάζουν τούς ήρωας των δραμάτων και είς μίαν ταράτσαν στήνουν τό θεατρών των. Θεαταί ως επί τό πολύ είναι οι γείτονες θαναμάζοντες τήν ευφυνίαν των Τοτών». Η Άθήνα ξενυχτά μέχρι τις δύο τό πρωί και μετά από τις παραστάσεις ρίχνεται στό χορό και στό τραγούδι, φέροντας ακόμη μιά φορά σέ δύσκολη θέση τά όργανα του νόμου.⁹²

Μέ τήν έναρξη του νέου αιώνα, ανατέλλει και μια νέα εποχή για τό επίσημο αστικό θέατρο του τόπου. Στή δεκαετία του 1890 είχε σημειωθεί ή πρώτη, εξαιρετικά βραχύβια, περίοδος άκμης του. Η είσοδή του Καραγκιόζη στήν Άθήνα, δηλαδή, είχε συμπέσει με τίς λαμπρές μέρες του Κωμειδύλλιου (1889-96) και μέ τό μεσουράνημα δημοφιλών ειδώλων της σκηνής, σάν τήν Εύαγγελία Παρασκευοπούλου, τήν Αικατερίνη Βερώνη, τόν Εύαγγελο Παντόπουλο. Στή διάρκεια του πολέμου του '97, τά θέατρα έκλεισαν και, όταν ξαναόφισαν, μετά τήν ήττα και τήν άνακαχή, μιά πολύ ένδεικτική μετατόπιση ορισμένων μαζών του κοινού παρατηρήθηκε στόν κόσμο των αθηναϊκών δημόσιων θεαμάτων. Τό Κωμειδύλλιο, πού για πρώτη φορά είχε κατορθώσει νά ενώσει στίς θεατρικές αίθουσες όλες σχεδόν τίς κοινωνικές τάξεις, από τή μεγαλοαστική μέχρι τή μικροαστική και τμήματα της λαϊκής ακόμη, άποδείχθηκε ένα κίνημα περιστασιακό, με στόχους θολούς και με ασυμβίβαστες μεταξύ τους τάσεις πού δέν του εξασφάλιζαν δυνατότητες παραπέρα ανάπτυξης και επιβίωσης. Τά πιο έξελιγμένα τμήματα του αστικού κοινού τό εγκατέλειψαν για τό ευρωπαϊκό βουλεβάρτο και τίς ντόπιες άπομιμήσεις του, πού έμοιαζαν νά καθρεφτίζουν ίκανοποιητικότερα τά ευρωπαϊκά ιδεώδη τους. Όσοι τό είχαν υποστηρίξει, με τήν ελπίδα πώς θά γίνει ένας άψευδής καθρέφτης της εγχώριας πραγματικότητας, στράφηκαν τώρα στόν Καραγκιόζη, όπου μπορούσαν νά βρουν όχι μόνο μιά πολύ αυθεντικότερη άπόδοση των τοπικών γλωσσικών ιδιωμάτων και των επαρχιακών τύπων, αλλά και μιά έντελώς άπλαστογραφητή εικόνα της λαϊκής ζωής στό σύνολό της, μιά εικόνα πού δέν άποσιωπούσε τίς βασικές ταξικές αντιθέσεις κάτω από τή γραφική επιφάνεια των τοπικών ένδυμασιών και των λαϊκών ήθων. Στά 1901, με πρωτοβουλία των άνακτόρων και ορισμένων κύκλων λογίων, γίνεται ή πρώτη συστηματική προσπάθεια νά ξεπεραστεί τό άδιέξοδο στή θεατρική ζωή του τόπου, νά ένταφιαστεί τό όπισθοδρομικό θέατρο του 19ου αιώνα και νά άνοίξει μιά νέα σελίδα στήν ελληνική

σκηνή. Η ταυτόχρονη ίδρυση τή χρονιά αυτή του Βασιλικού Θεάτρου και της Νέας Σκηνής του Κωνσταντίνου Χρηστομάνου αποτελεί χιμαιρική έξόρμηση νά οργανωθεί ή καλλιτεχνική κίνηση του τόπου σέ ευρωπαϊκές βάσεις, νά μεταφυτευτούν στό ελληνικό έδαφος τά ιδανικά του νατουραλισμού, του συμβολισμού και του βουλεβάρτου. Η προσπάθεια απέτυχε, γιατί δέν στηριζόταν στήν εγχώρια κοινωνική και πολιτιστική πραγματικότητα, γιατί δέν άντλούσε χυμούς από τή ζωή της χώρας. Η Νέα Σκηνή έκλεισε στά 1905, ενώ τό Βασιλικό Θέατρο κατόρθωσε νά επιβιώσει με δυσκολία μέχρι τό 1908. Οι ήθοποιοί τους κληρονομούνται από τήν Έπιθεώρηση, της οποίας ή δημιουργική περίοδος κράτησε δεκαέντε περίπου χρόνια, μέχρι τή Μικρασιατική καταστροφή. Όπως έγινε με τήν ήττα του '97, ή Μικρασιατική καταστροφή θά δώσει νέα ώθηση στόν Καραγκιόζη, πού, σέ αντίθεση με τά βραχύβια κινήματα της αστικής σκηνής, θά εξασφαλίσει μιά συνεχή παρουσία μισού αιώνα και θά διατηρήσει τήν άφροσύνη ενός μαζικού κοινού. «Τό μόνον θέατρον είς τό όποιον συχνάζει τό ελληνικόν κοινόν είναι ό Καραγκιόζης», γράφει από τό 1901 ή εφημερίδα *Σκρίπ*.⁹³ Καί τόν επόμενον χρόνο τό *Έμπρός* επιβεβαιώνει τή διατίτωση αυτή: «Ουδέποτε θέατρον μέγα ώμίλησε τόσση πολύ είς τήν ψυχήν του Λαού, ό όποιος δέν είναι ή μέγας παίς, όση τό θεατρίδιον του Καραγκιόζη».⁹⁴

τος» ή «Κουβάτζος» της προφορικής παράδοσης. Ό Μίμαρος αναγράφεται από τυπογραφικό λάθος «Λήμαρος» στήν *Ακρόπολι*, 17 Ιουλίου 1895. Ένδέχεται λοιπόν και τό όνομα Μέμος νά έχει μεταφερθεί, κατά λάθος, ως Μένιος. Τά στοιχεία πού μάς κάνουν νά διατυπώσουμε αυτή τήν ύπόθεση, πέρα από τό γεγονός ότι Καραγκιόζοπαίχτης με τό όνομα Μένιος παραμένει έντελώς άγνωστος στήν προφορική παράδοση, είναι τά ακόλουθα. Κατά τήν άριξή του στήν Άθήνα, ό Μένιος δίνει παραστάσεις στό θέατρο «Μπαρμπανιώργος» του Ρούλια και διαφημίζεται από τίς εφημερίδες ως «έξ Ίωαννίνων άφικόμενος». Οι πληροφορίες πού μάς δίνει για τό Μέμο Χριστοδούλου ό Μπίρης, 1952, σσ. 1490-1, είναι ότι «εγκαταστάθηκε στήν Άθήνα κι έργαστηκε μαζί με τό Γιάννη Ρούλια» κι ότι ανάμεσα στα επαρχιακά κέντρα όπου δούλεψε κατά μέγιστα διαστήματα συγκαταλέγονται και τά Γιάννενα.

89. Βλ. *Έμπρός*, 26 και 27 Άπρίλ. 30 Μάη, *Έστία*, 27 Άπρίλ. 1902. Επίσης *Σκρίπ* 22 Ιούλ. 1902. Οι πιθανότητες νά άφορούν οι σχετικές με τόν άγνωστο Α. Μέλη πληροφορίες στήν πραγματικότητα τόν Αντώνη Μόλλα βασίζονται στό γεγονός ότι τό πρώτο γράμμα του βαφτιστικού ονόματος του καθώς και όλα τά σύμφωνα του επιθέτου του είναι όμοια με του Μόλλα. Ό Μπίρης, 1952, σ. 1491, λέει ότι ό Μόλλας άρχισε τήν καριέρα του στά 1903, χρονολογία πού απέχει λίγους μόνο μήνες από τήν πρώτη εμφάνιση του Μέλη στίς εφημερίδες.

90. «Πενιές», *Έμπρός*, 19 Αυγ. 1903. «Επί της προχείρου σκηνής του είς τό πανί της οποίας ζωγραφίζεται ένας άμούστακος ίππότης σκοτώνω τό «θερίο» αναγινώσκεται: Όθωμανικόν θέατρον - Ό παριστάνων Άθ. Δεδούσαρος.» Φαίνεται ότι άργότερα ό Δεδούσαρος φρόντισε νά εξαλείψει από τή σκηνή του τυχόν μειωτικούς για τήν τέχνη του συσχετισμούς, γιατί ό Καίμης, 1935, σ. 28, ισχυρίζεται ότι ή επιγραφή πού γνώρισε ό ίδιος ήταν διαφορετική: «Dedousaros: "Acteurs inanimés"».

91. Σσ. 27-32.

92. *Έστία*, 10 Ιουν. και 7 Αυγ. 1901.

93. *Σκρίπ*, 17 Αυγ. 1901

94. *Έμπρός*, 12 Ιούλ. 1902.

καί γράμματα γνωρίζω

Παύλου Β. Πετρίδη
Ξενική εξάρτηση

καί εθνική πολιτική 1910-1918

Οι μεγάλες Δυνάμεις και τό στέμμα ως κύριοι παράγοντες για τή διαμόρφωση και τήν άσκηση τής κυβερνητικής πολιτικής, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 486.

Τά προβλήματα του βιβλίου ξεκινούν ήδη από τον ύπότιτλο· οι Δυνάμεις και τό στέμμα δεν είναι δυνατό να νοηθούν ούτε αντιπαραθετικά ούτε συμπληρωματικά ως κύριοι παράγοντες τής κυβερνητικής πολιτικής. Τοῦτο ισχύει ιδιαίτερα για τήν πρώτη φάση (1910-1915), ὅποτε οι ἐπιλογές τής Ελλάδας χαρακτηρίζονται από μία πολυμορφία ἐπιδρώντων παραγόντων - ἀναφέρω τό βαλκανικό σάν ἕναν ἀπό αὐτούς, τούς ἐξωπολιτειακούς. Ἄλλά και μετά τό 1915, τό κύριο γνώρισμα και ὁ καταλύτης είναι ἡ σύγκρουση στέμματος και πρωθυπουργοῦ. Ὁ τελευταῖος δεν μπορεί να παραμεριστεί μέ ἕναν ἀθασάνιστο χαρακτηρισμό του ως φερέφωνου τών δυτικών δυνάμεων. Ἡ κατηγοριοποίηση του ὑπότιτλου γίνεται ἀκόμα πιό παραπλανητική ὅταν, στό πλαίσιο του Διχασμοῦ, και σάν μία ἀπό τίς σημαντικότερες ἀφορμές του ἀναφέρεται τό συνταγματικό.

Τά προβλήματα συνεχίζονται στήν εἰσαγωγή· ἐνῶ ὁ συγγραφέας βεβαιώνει ὅτι ἡ μέθοδος του είναι ἱστορική και ὁ σκοπός του δεν είναι να ἀποφανθεῖ «άν ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἀσκήθηκε αὐτή ἡ πολιτική ἦταν ὁ ἐνδεειγμένος· ἄν ἦταν ἐθνικά ἐπιωφελής ἡ ἐπιζήμιος» (σ. 12), παρακάτω ἀναρωτιέται μπροστά στό δίλημμα του πολέμου: «ποιά ἦταν λοιπόν ἡ ἐθνικά ἐπιωφελέστερη πολιτική πού θά ἔπρεπε να ἀκολουθήσουν οι πολιτικοί ἡγέτες τής χώρας;» (σ. 21). Καί λίγο πιό πάνω: «Τό ζήτημα τής πολιτικής εὐθύνης για τά ὅσα συνέβησαν μᾶς προβλήματα ἐπίσης ἔντονα» (σ. 20). Μέ αὐτόν τό μεθοδολογικό ἀφορισμό και αὐτή τή διάθεση ἀξιολόγησης, ὁ συγγρα-

φέας προχωράει να ἀπαντήσει στό ἐρώτημα: πῶς και ἀπό ποιούς φορεῖς ἀσκήθηκε ἡ στηρίχθηκε ἡ πολιτική ἐξουσία τά χρόνια 1910-1918.

Ἦδη ἀπό τό 1929 ὁ Βεντήρης εἶχε θέσει τό ζήτημα μέ ἀρκετή διορατικότητα: «Ἡ ἐξήγησης του ἐθνικοῦ διχασμοῦ και τών ἐκ τούτου καταστροφών διά τής ἀποκλειστικής και μόνης ἀντιθέσεως Κωνσταντίνου-Βενιζέλου δεν ἀρκεῖ. Ἡ ἱστορία είναι πολύ περισσότερον σύνθετος, ἔχει δέ ἀνάγκην πολύ εὐρύτερου πλαισίου ἀπό τόν ἀναγνωρισμόν δύο προσώπων». Ἴ και οὔτε φυσικά ἔννοει ὅτι ἀρκεῖ ἡ ἀναγωγή του Διχασμοῦ στή σύγκρουση τών δύο εὐρωπαϊκῶν συνασπισμῶν. Δυστυχῶς ὁ Π. Πετρίδης, ἐνῶ προσπαθεῖ να ἐντάξει και τούς ἄλλους παράγοντες στή σύνθεσή του, προσκρούει σέ ἐμπόδια μεθοδολογικά και ἐρμηνευτικά και καταφεύγει ξανά στό μῦθο τής ἐξάρτησης, μῦθο πού ἀφήνει πολλά ἐρωτήματα ἀναπάντητα. Ἀποδίδει μάλιστα τήν εὐθύνη τής ἐπιλογῆς στόν Βενιζέλο:

«Κατά τή γνώμη μας», σημειώνει συμπερασματικά ὕστερα ἀπό 424 σελίδες λεπτομερειακῆς ἀνάλυσης τών ἐξωτερικῶν και ἐσωτερικῶν περιπλοκῶν τής ὀκταετίας, «ὁ Βενιζέλος δεν εἶχε λόγους να ἐξαρτήσῃ, ἰδίως μετά τό 1913, τήν κυβερνητική του πολιτική ἀπό τή συνδρομή ἐξωκοινοβουλευτικῶν παραγόντων και πολιτικῶν δυνάμεων, καθῶς ἦταν τό στέμμα και οι «προστάτιδες» δυνάμεις. Ἐχοντας μαζί του τή σημαντικότερη μερίδα του ἐλληνικοῦ λαοῦ, εἶχε ὅλη τή δύναμη να συμβάλῃ στή μείωση τής πολιτικῆς ἰσχύος του θρόνου και στήν ἀμβλυνση τής ἐξάρτησης τής χώρας ἀπό τίς ἐπιθυμίες τών ξένων δυνάμεων». Οι λίγες αὐτές λέξεις μαρτυροῦν μία σειρά ἀπό παρεξηγήσεις: Πρῶτα-πρῶτα, ὁ θρόνος δεν ἦταν ἕνας πεισματάρης συντηρητικός ἰδεολόγος, ἀλλά μία ἐξαιρετικά ἀνώριμη και εὐπειστη προσωπικότητα, ὑποκείμενη στήν ἄμεση ἐπιρροή του οἰκογενειακοῦ τής περιβάλλοντος και του στρατιωτικοῦ ἐπιτελείου. Δεύτερο, οι «προστάτιδες» δυνάμεις δεν ἦταν μόνο, «ἰδίως μετά τό 1913», παράγοντες καταπίεσης και ἀντίδρασης, ἦταν και τό μοναδικό ὄπλο ἐξισορρόπησης ἀπέναντι σέ ἄλλες ἐπεκτατικές δυνάμεις, ὅπως ἡ Ἰταλία και ἡ Τουρκία. Οι παράγοντες αὐτοί ἦταν ἐξωκοινοβουλευτικοί ἀλλά δεν ἦταν αὐτό πού τούς καθιστοῦσε ἀντικείμενα καταπολέμησης. Οὔτε ἄλλωστε μπορούσαν να ἐξορκιστοῦν διά μαγείας. Τό ἀποτέλεσμα τών ἐκλογῶν του 1920 μᾶς ἔχει πείσει ἀπό τότε ὅτι, και ἄν ἀκόμα τό 1913 ὁ Κωνσταντίνος (ὁ στρατηλάτης κ.λ.π) δεν διέθετε τή λαϊκή ὑποστήριξη, εἶχε τή δυνατότητα, και τό πέτυχε, να τήν κατακτήσῃ μέ κατάλληλους χειρισμούς.

Ἐνῶ ὁ τίτλος και οι πρῶτες ἐνδείξεις μᾶς προετοιμάζουν για μία ἀνάλυση τών κοινωνικῶν, ἀλλά πρῶτιστα τών πολιτικῶν φορέων του Διχασμοῦ, ὅσο προχωρᾶμε στήν ἀνάγνωση του βιβλίου πειθόμαστε ὅτι πρόκειται για μία ἀκόμα μελέτη τής διπλωματικῆς ἱστορίας του Διχασμοῦ και μία ἀναδρομή στήν προϊστορία του.

Ἐπάρχουν βέβαια νύξεις για τό ζήτημα τών πολιτικῶν φορέων πού στήριξαν τό Διχασμό και καθοδηγήσαν ἡ ἀνέστειλαν κάποια κυβερνητική πολιτική (π.χ. σ. 316 κ.ἔ). Ἄλλά ὑπάρχουν και βασικές παρανοήσεις και παραλείψεις πού δεν δικαιολογούνται μόνο ἀπό τόν ἀληθινά τεράστιο ὄγκο του ὕλικου πού ἀνέλαβε να δαμάσει ὁ συγγραφέας και του ὁποῖου ἡ παράθεση θά ἐντυπωσιάζε και τόν πιό χαλκέντερο ἐρευνητή. Ὁ συγγραφέας δίνει ἐνδείξεις ὅτι στήν ἐκμετάλλευση πολλῶν και ἄνισης ποιότητας πηγῶν ἔκανε ἀνεπαρκῆ ἀξιολόγηση και πολλές φορές τυχαία ἐπιλογή. Ἔτσι π.χ., στίς σ. 295-6 μιλάει για τή βουλγαρική ἐπιστράτευση του Σεπτ. 1915 στηρίζομενος σέ ἔσπερασματά ἐργα ὅπως του Schramm von Thadden² ἡ του Cosmin³ (1962) και ὄχι στό σχετικό σύγχρονο

1. Γεωργίου Βεντήρη, Ἡ Ἑλλάς του 1910-1920, τ. Α', σελ. 150.
2. E. Schramm von Thadden, *Griechenland und die Grossmächte 1913-1923*, Göttingen 1933.
3. S. Cosmin, *L'Entente et la Grèce pendant la Grande Guerre 1914-1917*, τ. 2, Paris 1926.

βιβλίο του Leon.⁴ Αντίθετα, τέσσερις σειρές πιο κάτω παραπέμπει στις σ. 207-269 του Leon «για το ζήτημα της μετάκλησης των αγγλογαλλικών στρατιωτικών δυνάμεων στην Ελλάδα, ενώ οι σελίδες αυτές (αποτελούν δύο ολόκληρα κεφάλαια) αναφέρονται σε όλα τα διπλωματικά και στρατιωτικά ζητήματα που αντιμετώπισαν τόσο η κυβέρνηση του Βενιζέλου (Αύγουστος-Σεπτέμβριος), όσο και του Ζαίμη (Οκτώβριος 1915): ανάμεσα στα ζητήματα αυτά περιλαμβάνονται όχι μόνο η απόφαση των αγγλογαλλικών στατευμάτων στη Θεσσαλονίκη αλλά και η βουλγαρική επιστράτευση (σ. 218 κ.έ.).

Πολύ σοβαρότερα προβλήματα δημιουργεί η επιλογή των αυστριακών αρχείων ως βασικής πηγής της έρευνάς του. Κανείς βέβαια δεν άμφισβητεί ότι το υλικό των αυστριακών αρχείων είναι χρησιμότερο, ότι οι παρατηρήσεις των διπλωματικών εκπροσώπων της Αυστροουγγαρίας ήταν συχνά ευστοχότερες και ότι σε ορισμένους τομείς των διεθνών σχέσεων ή Αυστροουγγαρία έπηρεασε καθοριστικά τις ελληνικές αποφάσεις. Στόν διπλωματικό-στρατιωτικό τομέα όμως, η θέση της παρέμεινε ως το τέλος δευτερεύουσα σε σχέση με τις άλλες δυνάμεις – Αγγλία, Γαλλία, Γερμανία και Ιταλία. Μόνο σε συσχέτιση με τα αρχεία των άλλων δυνάμεων, και πάντα έχοντας στο νου τη σχετική βαρύτητα κάθε μιάς από αυτές στο συγκεκριμένο χώρο, μπορεί κανείς να εκμεταλλευτεί σωστά το πλούσιο υλικό των αυστριακών αρχείων. Στην αντίθετη περίπτωση, οδηγείται κανείς σε υπερτονισμό της αξίας τους και σε παραμόρφωση της διεθνούς εικόνας, και επιδεικνύει άγνοια της κριτικής των πηγών. Ο συγγραφέας δεν απέφυγε την παγίδα αυτή. Στη σ. 396 π.χ.: «Ταυτόχρονα σχεδόν [Ιουν. 1917], ο Μούζουλιν [αυστριακός πρεσβευτής στη Βέρνη] ανέφερε στην Ύπηρεσία του, πώς σύμφωνα με δημοσιεύματα του αγγλικού τύπου, ο Ζοννάρ έκμιστρητέθηκε στο Ζαίμη, ότι μετά τη λήξη του πολέμου και τη διευθέτηση των σχέσεων με τους συμμάχους, ο Κωνσταντίνος θα μπορούσε να επανέλθει στο θρόνο του, εφόσον το επιθυμούσε η πλειοψηφία του ελληνικού λαού». Η πληροφορία αυτή δεν μπορεί, από μόνη της, να στηρίξει έναν ισχυρισμό ότι η Γαλλία υποσχόταν μεταπολεμική επάνοδο του Κωνσταντίνου μετά από εκλογές.

Εξάλλου ο συγγραφέας δίνει σφαιρική εικόνα για το ζήτημα της στάσης των μεγάλων δυνάμεων στο θέμα της διάσπασης της βαλκανικής συμμαχίας, όταν λέει ότι τη διατήρηση της ευνουόσε η Entente της οποίας τά συμφέροντα εξυπηρετούσε η δημιουργία φιλοδυτικών οχυρών στη Μεσόγειο και την Αδριατική. Αυτό ισχύει για τη Γαλλία και τη Ρωσία. Η Αγγλία όμως απέφυγε την επέμβαση στις ενδοβαλκανικές διενέξεις. Η Αυστρία πάλι ενθάρρυνε ενεργά την απομάκρυνση της Βουλγαρίας από τη συμμαχία με τη Ρωσία. Αλλά η εικόνα δεν είναι τόσο ξεκάθαρη. Χαρακτηριστική ένδειξη της πολυπλοκότητας των σχέσεων είναι ότι αυστηρές συστάσεις προς τον Φερδινάνδο της Βουλγαρίας, τις οποίες ο συγγραφέας παρασιωπά, άπηύθυναν μόνο ο Τσάρος και ο Κάιζερ (23 και 25 Μαΐου 1913). Η βαλκανική πολιτική των δυνάμεων διασπούσε τη συνοχή των συνασπισμών.

Ακόμα, η πρωτεύουσα σημασία που δίνει ο συγγραφέας στο αυστριακό υλικό τον οδηγεί στον πειρασμό να τονίσει το ρόλο της Αυστροουγγαρίας ως μεγάλης δύναμης στην Ελλάδα, και της προστασίας που προσπάθησε να επιβάλλει. Έτσι, κάθε εκδήλωση διάθεσης για συνεννόηση από μέρους του Βενιζέλου προς τη Γερμανία αλλά και προς την Αυστρία την εκλαμβάνει ως αλλαγή πολιτικής και μάλιστα ως υποχώρηση του Βενιζέλου στις ιδιαίτερες επιθυμίες του Κωνσταντίνου (σ. 189, 202, 214). Αντίθετα, αποτελούν απόλυτα σκόπιμους ελιγμούς του Βενιζέλου σε αναζήτηση υποστήριξης στα σχέδιά του για προσέγγιση με την Τουρκία ή τη Ρουμανία μέσω Γερμανίας. Αυτό που έχουμε στην πραγματικότητα δεν είναι υποχώρηση του Βενιζέλου στις επιθυμίες του βασιλιά, αλλά αντίθετα την αναβολή μιάς εσωτερικής κρίσης (που σοβούσε) πάνω στο ζήτημα των εξωτερικών επιλογών

μέ την, τακτική έστω, προσωρινή υπαναχώρηση του Κων/νου.

Το μειονέκτημα αυτό θα μπορούσε να αποφευχθεί σχετικά εύκολα, τουλάχιστον για την περίοδο του Α΄ παγκόσμιου πολέμου, αν γινόταν συστηματική και προσεκτική χρήση του βιβλίου του Leon,⁴ στο οποίο έχει γίνει εξαντλητική επεξεργασία του αγγλικού, του γερμανικού και του ελληνικού αρχειακού υλικού.

Και βέβαια, από το φθινόπωρο του 1913, η μελλοντική τοποθέτηση της Ελλάδας ήταν αντικείμενο εύρυστατων συζητήσεων και όλοι οι διπλωματικοί της αντιπρόσωποι έκαναν σχετικές παρατηρήσεις και βολιδοσκοπήσεις, που στο μέτρο που ήταν ανεπίσημες και όχι δεσμευτικές ποτέ δεν θεωρήθηκαν, τότε, ότι «προσπαθούσαν να περάσουν τη γραμμή του βασιλιάς». Βέβαια η θέση του Κωνσταντίνου, όπως σωστά επισημαίνει ο συγγραφέας, ήταν από την αρχή της βασιλείας του σαφής και αμετάκλητη: βέβαια οι δηλώσεις του στο Βερολίνο το Σεπτέμβριο του 1913 αποτέλεσαν υπέρβαση εξουσιών. Αλλά δεν μπορούμε ακόμα να μιλάμε για μεθόδευση της γραμμής του βασιλιά μέσω του αυλικού περιβάλλοντος. Η περίπτωση του Γ. Στρέιτ, πρεσβευτή στη Βιέννη, είναι χαρακτηριστική της αδυναμίας του συγγραφέα να δει τη δυναμική των εξελίξεων. Ο γερμανόφιλος Στρέιτ ήταν έμπιστος του Γεωργίου Α΄, ανήκε στο αυλικό περιβάλλον, αλλά δεν ήταν τυφλός έκφραστής των επιθυμιών της αυλής. Στο υπουργείο των εξωτερικών υπήρχε μία ισχυρή σλαβόφοβη και γερμανόφιλη πτέρυγα που δεν μπορούμε να αγνοήσουμε όταν συζητούμε για παράγοντες κυβερνητικής πολιτικής. Ο κοσμοπολίτης Γεώργιος, από την άλλη, δεν ήταν γερμανόφιλος. Μπορεί η ύψη του να ήταν αδελφή του Κάιζερ, αλλά και η δική του αδελφή ήταν βασίλισσα της Αγγλίας, παρόλο που αυτό δεν εξυπηρετεί το σχήμα μας «αυλή-γερμανόφιλοι/Βενιζέλος-αγγλόφιλοι». Χαρακτηριστικά, τις παραμονές κυριολεκτικά της δολοφονίας του Γεωργίου, ο Βενιζέλος είχε προτείνει, για δεύτερη φορά μέσα σε ένα χρόνο, και ο βασιλιάς είχε δεχτεί, την ανάθεση του υπουργείου των εξωτερικών στον Στρέιτ: η μόνη του επιφύλαξη ήταν πώς ο Στρέιτ ήταν γερμανόφιλος. Ο Βενιζέλος προφανώς τον είχε επιλέξει από τη μία για το κύρος του ως διεθνολόγου και στηριζόμενος στην άκομμάτιστη γραφειοκρατική παράδοση του υπουργείου. Από την άλλη χρειαζόταν τη συνδρομή του για να εξασφαλίσει τη φιλική διάθεση των κεντρικών δυνάμεων. Δεν θα έπρεπε να άπορει να άπορει ο συγγραφέας γιατί ο Βενιζέλος το ανέθεσε τελικά το υπουργείο στις αρχές του 1914 (σ. 208-209), ούτε να αποφαινεται ότι μέχρι την είσοδο των δυτικών δυνάμεων στον πόλεμο «ο Έλληνας πρωθυπουργός ανεχόταν τις ραδιουργίες του με την Αύλη και τους ξένους πρεσβευτές» (σ. 246).

Ο συγγραφέας κάνει μία αντιιστορική αξιολόγηση των επιλογών της εξωτερικής πολιτικής με κριτήρια ιδεολογικά. «Η προθυμία με την οποία οι φορείς της εξουσίας», λέει στη σ. 199 μιλώντας για το τέλος των βαλκανικών πολέμων, «αποδέχτηκαν την επέμβαση των μεγάλων δυνάμεων στον τελικό διακανονισμό των εθνικών ζητημάτων δημιούργησε για μία ακόμα φορά την εσφαλμένη εντύπωση ότι η επέμβαση αυτή θα είχε χαρακτήρα ευεργετικό για τον τόπο». Παρατηρούμε εδώ μιάν ανεξήγητη άγνοια της δυναμικής των εξωτερικών σχέσεων και των ιδίων των δεδομένων της ιστορίας. Τον Απρίλιο και το Μάιο, η ελληνική κυβέρνηση, με κύριο υπεύθυνο τον υπουργό εξωτερικών Λάμπρο Κορομηλά, του οποίου ο ρόλος δεν έχει τοποθετηθεί στη σωστή του διάσταση, είχε άρνηθεί πεισματικά να αναγνωρίσει την επέμβαση των δυνάμεων στη διευθέτηση του Ήπειρωτικού και του Νησιωτικού και μόνο κάτω από την άπειλή ενός κοινού βουλγαροτουρκικού μετώπου εναντίον της είχε υποχω-

4. G. Leon, *Greece and the Great Powers 1914-17*, 1974.

καί γράμματα γνωρίζω

ρήσει, με τό ισχύον αντίλλαγμα κάποιων αβέβαιων αγγλογαλλικών υποσχέσεων για υποστήριξη.

Καί παρακάτω, μιλώντας για τήν ανανεωμένη προσέγγιση του Βενιζέλου προς τήν Ἀγγλία στις αρχές του 1914 (σ. 225): «*Ήταν δυνατό όμως να βασίσει κανείς τις εθνικές επιδιώξεις της χώρας του, στην αμφίβολη συνείπεια μιας ξένης και μάλιστα τόσο αντιδραστικής δύναμης;*» Ἄλλά ὁ Βενιζέλος δέν ἀποπειρόταν τήν προσέγγιση αὐτή ἀπό ἰδεολογική συνάφεια. Ὅλες του οἱ ἀποφάσεις ἦταν πραγματιστικές ἀντιδράσεις σέ πραγματικές ἐκτιμήσεις. Οὐτε ἄλλωστε καί ἡ πρόθεση τοῦ Κωνσταντίνου στή γερμανική τροχιά ἦταν ἀποτέλεσμα ἰδεολογικής μόνο ἀπόκλισης πρὸς τή Γερμανία. Ὁ Κωνσταντίνος δέν ἦταν μόνο ἓνας ἰδεολόγος – οὔτε καν βασικά αὐτό. Ἦταν, ὅπως τονίσαμε πρῖν, ἓνα άτομο εὐπείστο, ὄχι ἰδιαίτερα εὐστοφο καί ὑπέκειτο στή συνεχή ἐπιρροή τῆς Σοφίας καί τῶν ἐπιτελῶν του.

Ἡ ἐσφαλμένη αὐτή προσέγγιση καί ἡ ἀγνοία τῶν διεθνῶν συνθηκῶν βρίσκονται στή βάση μιᾶς σειράς ἀπὸ πλάνες, ἀπὸ τις ὁποῖες ἐπισημαίνω τις πιο ἀδικαιολόγητες.

1. «*Ἡ προτεραιότητα για τήν ἐπίλυση τοῦ Νησιωτικοῦ, ἀπὸ τήν ἑλληνική πλευρά, (ἀρχές 1914) δέν ἦταν συμπτωματική· ἡ ἑλληνική κυβέρνηση εἶχε προσαρμόσει τήν ἑλληνική ἐξωτερική πολιτική πρὸς τή βρετανική, σέ σχέση με τὰ δύο αὐτὰ κρίσιμα ἐθνικά θέματα. Τό Βορειοηπειρωτικό θά θυσιάζοταν ὑπέρ τοῦ Νησιωτικοῦ, τοῦ «μοναδικοῦ» αὐτοῦ για τὰ ἀγγλικά στρατιωτικά συμφέροντα ζητήματος. Ἔτσι ὁ Βενιζέλος ἀποδείκνυε ἔμπρακτα πῶς ἦταν πράγματι ὁ πρόθυμος καί ὑπάκουος σύμμαχος στόν ὁποῖο θά ἔπρεπε νά βασίζεται ἡ Ἀγγλία» (σ. 213-4). Ἡ πραγματικότητα εἶναι λίγο πιο σύνθετη: Τό Βορειοηπειρωτικό βρισκόταν σέ ἀδιέξοδο μπροστά στήν ἀνυποχώρητη στάση τῶν Ἡπειρωτῶν ἀπὸ τή μιά καί τῆς Ἰταλίας ἀπὸ τήν ἄλλη. Ὁ Βενιζέλος πίστευε ὅτι μόνο μιά αἴσια λύση τοῦ ἐνὸς ζητήματος, τοῦ Νησιωτικοῦ, θά τοῦ ἔδινε τό κύρος νά ἐπιβάλει στήν κοινή γνώμη (τήν ὁποία ὁ συγγραφέας ἀγνοεῖ) καί στό ἡπειρωτικό κίνημα τήν ὑποχώρηση ἀπὸ Ζήτημα τῶν συνόρων τῆς Ἡπείρου. Δέν πρέπει, ἰδιαίτερα στό Ζήτημα τοῦ Αἰγαίου, νά ξεχνᾶμε ὅτι ἀκόμα ἡ ἐπίσημη τουλάχιστον ἀγγλική στάση ἦταν ὅτι δέν εἶχε τόση σημασία ποιά νησιά θά ἔπαιρνε ἡ Ἑλλάδα καί ποιά ἡ Τουρκία στόν τελικό διακανονισμό· σημασία εἶχε νά προστατευτεῖ τό Αἶγαίο ἀπὸ τήν παρουσία ναυτικῶν δυνάμεων τῆς Τριπλῆς Συμμαχίας. Ἐξάλλου ἡ ἴδια ἡ Ἰταλία εἶχε προτείνει εὐνοϊκή ὑπέρ τῆς Ἑλλάδας ρύθμιση τοῦ ζητήματος τοῦ Αἰγαίου, ἂν ἡ τελευταία ὑποχωροῦσε στό Βορειοηπειρωτικό. Ἐπομένως ἡ θυσία τοῦ ἐνὸς χώρου ἦταν ἡ μόνη ρεαλιστική διαπραγματευσιμῆ διέξοδος για τό Βενιζέλο, καί ἡ θυσία τοῦ ἡπειρωτικοῦ χώρου ἦταν ἐπιλογή ἐπιβεβλημένη κυρίως τόσο ἀπὸ τήν ἀγγλική ὅσο καί ἀπὸ τήν ἰταλική στάση.*

2. Ὁ συγγραφέας πιστεύει ὅτι ὁ Βενιζέλος ἀδικαιολόγητα δέσμευε τή χώρα του σέ σύμπραξη με τή Σερβία κατά τῆς Αὐστρουγγαρίας, καί τοῦτο γιατί «*εἶχε δεχτεῖ ἤδη νά διαδραματισεῖ ἡ χώρα του τό ρόλο τοῦ ὄχρου τῶν δυτικῶν Δυνάμεων...*» (σ. 171). Βέβαια, σέ ἐνδεχόμενη γενικευμένη σύρραξη, ὁ Βενιζέλος ὑπολόγιζε στή συνδρομή τῆς Entente. Ἡ συγκεκριμένη ὅμως δέσμευση ἀνελήφθη τό Μάιο τοῦ 1913, τήν ὥρα ἀκριβῶς πού ἡ πρώτη ἐκτεταμένη ἑλληνοβουλγαρική σύγκρουση στό Παγγεῖο φαίνονταν νά ἐξελίσσεται σέ ἀκήρυχτο πόλεμο καί ἐνῶ ἡ σερβική κυβέρνηση ἀρνιόταν νά ὑπογράψει συμμαχία χωρίς αὐτόν τόν δεσμευτικό ὄρο.

3. Ὁ ἴδιος πραγματισμός χαρακτηρίζει καί τήν ὀριστική ἐπιλογή τοῦ Βενιζέλου νά εἰσαγάγει τήν Ἑλλάδα στόν πόλεμο ὑπέρ τῆς Entente ἀπὸ τή στιγμή πού ἡ Βουλγαρία καί ἡ Τουρκία φαίνονταν νά κλείνουν ὑπέρ τῆς Τριπλῆς Συμμαχίας. Ἡ παρατήρηση ὅτι «*ἡ Ἑλλάδα ἔπρεπε ν' ἀποδείξει τήν κρίσιμη ἐκείνη ὥρα, πῶς εἶχε καί τὰ μέσα καί τήν πολιτική θέληση για τήν ἐκπλήρωση τῶν ἐθνικῶν σκοπῶν καί πῶς ἦταν ἔτοιμη νά συνδράμει καί νά δείξει τήν «εὐγνωμοσύνη» τῆς πρὸς τοὺς δυτικούς*

συμμάχους» εἶναι ὑπεραπλούστευση.

4. Μετά ἀπὸ πολλά ἐμπόδια, ὁ Βενιζέλος πετυχαίνει νά ἐπιβάλει τήν πολιτική του με ξένη στρατιωτική ἐπέμβαση, καί συνακόλουθα τή συμμετοχή τῆς Ἑλλάδας στό Μακεδονικό μέτωπο. Ἴσως, οἱ ἀκραίες τακτικές πού υιοθέτησε ὁ Βενιζέλος νά ἐρμηνεύονται καλύτερα, ἂν συναρτηθοῦν με τις διεθνείς ἐξελίξεις – τήν προσχώρηση τῆς Ἰταλίας στό στρατόπεδο τῆς Entente ἀπὸ τό 1915 καί τήν εἴσοδο τῆς Ἀμερικῆς στόν πόλεμο τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1917. Ἄν ἡ Ἑλλάδα σκόπευε νά πάρει μέρος σέ μελλοντική διανομή ἐδαφῶν, τότε ἔπρεπε ἔστω καί τήν τελευταία στιγμή καί με ὁποιοδήποτε τίμημα νά μπει στόν πόλεμο στό πλευρὸ τοῦ βέβαιου πλέον νικητῆ. Ὁ ἰμπεριαλισμός δέν ἦταν ἑλληνική ἰδιομορφία.

Ὡς τώρα ἀναφερθήκαμε σέ προβλήματα πού θέτουν οἱ παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέα πάνω στήν ἐξωτερική πολιτική τῆς Ἑλλάδας. Ὁ Διχασμός βέβαια προκλήθηκε ἀπὸ διάσταση στό Ζήτημα αὐτό. Ἀλλά εἶναι οἱ πολιτικοὶ φορεῖς πού στήριξαν τό Διχασμό πού ἀποτελοῦν, σύμφωνα με τις προθέσεις τοῦ συγγραφέα, τό κύριο ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας. Τόσο ὁ ὑπότιπλος, ὅσο καί οἱ τίτλοι ὀρισμένων κεφαλαίων μαρτυροῦν αὐτὴν τήν πρόθεση. Ἐδῶ τὰ προβλήματα εἶναι ἀκόμα πιο δύσκολα καί ὁ συγγραφέας δέν ἀποφεύγει τις παγίδες. Προσπαθεῖ π.χ. νά ἀντλήσει ἀπὸ γνωστὲς πηγές τεκμήρια για τήν ἐνεργητικότερη ἐπέμβαση τοῦ στέμματος στή διαχείριση τῶν ἐθνικῶν θεμάτων με τήν ἀνοχή τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας (Κεφ. Ζ'). Ἀλλά τήν ἐποχή ἀκριβῶς ἐκείνη (Μάιος-Αὐγουστος 1913) κορυφώνεται ἡ διαπραγματευτική πρωτοβουλία τοῦ Βενιζέλου. Εἰδικά στό καίριο Ζήτημα τῆς ἑλληνοσερβικῆς συμμαχίας ὁ Κωνσταντίνος ἀναγκάζεται – ὄχι εἰλικρινά, ἀλλά πάντως ἀναγκάζεται – νά υιοθετήσει τήν ἀπόφαση τοῦ Βενιζέλου. Για νά στηρίξει μάλιστα τήν ἀποψη του ὁ συγγραφέας καταφεύγει σέ ἀστήρικτες ἀποθέσεις: «*Ἡ μὴ μνημόνευση καί τῆς Γερμανίας συγκεκριμένα, ὡς ἐπίδοξο διαιτητῆ [στὶς διαφορές με τή Βουλγαρία] προκάλεσε τήν ὀργή τοῦ βασιλιά Κωνσταντίνου. Στό κάτω-κάτω, ἡ Γερμανία τοῦ Κάιζερ εἶχε τηρήσει τήν πιο εὐνοϊκή στάση στό Ζήτημα τῆς Θεσσαλονίκης. Δέν ἔπρεπε λοιπὸν νά «ἀνταμειφθεῖ» με τήν εὐνοια καί τήν ἐμπιστοσύνη τῆς κυβέρνησης; Ὁ Βενιζέλος, διαισθανόμενος τις γερμανόφιλες τάσεις τῆς Αὐλῆς, προσπάθησε με τήν ἑλληνοσερβική συνθήκη, νά ἀποθαρρύνει κάπως τό ἀνοιγμα τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τή Γερμανία, ἐφόσον με τή δική του πρωτοβουλία, ἡ χώρα εἶχε ἤδη ἀνειλημμένες ὑποχρεώσεις ἀπέναντι στή Μεγάλῃ Βρετανία» (σ. 170). Ὑπάρχουν ὡστόσο ἐνδείξεις ὅτι ἡ Γερμανία ἐπιθυμοῦσε νά μείνει ἀμέτοχη στήν ἐνδοβαλκανική διένεξη, ὅσο καί ἡ Ἀγγλία.*

Ἄλλη μιά παρατήρηση σχετικά με τόν ἡγετικό ρόλο τοῦ Κωνσταντίνου: Στή σ. 249 σημειώνει ὅτι ἡ ἐνεργῆ παρέμβαση τοῦ βασιλιά στά Ζητήματα τοῦ ἐξωτερικοῦ προσανατολισμοῦ τόν Αὐγουστο τοῦ 1914 «*εἶχε συμβάλει, ὡστε ὀλόκληρο σχεδόν τό Ἐπιτελεῖο νά καταληφθεῖ ἀπὸ ἓναν ἀληθινὸ φανατισμὸ ὑπέρ τῆς Γερμανίας· οἱ Δούσμανης καί Μεταξᾶς εἰσιμαζόνταν νά παίξουν τό παιχνίδι τοῦ Κωνσταντίνου*». Μά τό Ἐπιτελεῖο, πού ἀπαρτιζόταν ἀπὸ ἀξιωματικούς ἐκπαιδευμένους στή Γερμανία, ἦταν πάντα γερμανόφιλο. Οἱ ἀξιωματικοὶ αὐτοί, ὅταν προσκλήθηκε στήν Ἑλλάδα γαλλική στρατιωτική ἀποστολή συσπειρώθηκαν, ὡς ἀντιπολιτευτική ὁμάδα μέσα στό στράτευμα, γύρω ἀπὸ τόν Κωνσταντίνου. Αὐτοί, καί ὄχι ἡ διπλωματική ἡγεσία, ἦταν ὁ πυρήνας τῆς γερμανόφιλης παράταξης καί τοῦ ἀντιβενιζελικού κόμματος. Ὁ ρόλος τους στή διαμόρφωση τῆς βασιλικῆς πολιτικῆς ἦταν καθοριστικός.

Βέβαια, ἀπὸ τή στιγμή πού θά θελήσουμε νά ὑπεισέλθουμε στό Ζήτημα βενιζελισμός-ἀντιβενιζελισμός, για νά ἐξετάσουμε τή δυναμική τοῦ φαινομένου Διχασμός, τὰ πράγματα περιπλέκονται ἀπὸ ἔλλειψη ὑποδομῆς. Οἱ ὑπάρχουσες μελέτες καλύπτουν ἱκανοποιητικά μόνο τό σοσιαλιστικὸ κίνημα (Λεονταρίτης), ἀλλά τό κίνημα αὐτό παίζει ἐντελῶς περιθωριακό ρόλο στό Διχασμό. Ὅπως

παρατηρεί ο Γ. Λεονταρίτης⁵ στά τέλη του 1915 και τό 1916, οι σοσιαλιστές άπορροφήθηκαν από τό Διχασμό και δέν παρουσίασαν καμιά πολιτική δραστηριότητα. Ήταν και οι ίδιοι διχασμένοι στό ζήτημα του πολέμου.

Τό ζήτημα τής τοποθέτησης τής εργατικής τάξης, πού άκόμα δέν μπορεί νά ταυτιστεί σέ σημαντική έκταση με τό σοσιαλιστικό κίνημα, παρουσιάζει και αυτό δυσπύλιστα προβλήματα. Σ' αυτή τή χρονική στιγμή τό συγγραφέα έπρεπε περισσότερο νά άπασχολήσει ή τοποθέτηση τής εργατικής τάξης άπέναντι, πρώτα-πρώτα, στον πόλεμο και κατ' έπέκταση στις δύο πολιτικές παρατάξεις. Έδώ θά μπορούσε νά χρησιμοποιήσει σαν άφετηρία τήν παρατήρηση του Λεονταρίτη⁶: «*Αν ή ταξική συνείδηση είναι ριζωμένη στην κοινωνική «πρακτική», ή ιδιότητα αυτή δέν είναι δυνατό νά άποδοθεί στην ελληνική εργατική τάξη εκείνης τής περιόδου. Όμως παράλληλα υπήρχαν λαϊκές ζυμώσεις και κυκλοφορούσαν ριζοσπαστικές ιδέες ως άποτέλεσμα τής άποσταθεροποιητικής έπίδρασης του πολέμου, πού συνεισέφεραν στην εξέλιξη τής συνδικαλιστικής συνείδησης δημιουργώντας τις συνθήκες εκείνες πού θά επέτρεπαν σέ μιά έπαναστατική πρωτοπορία νά υπεισέλθει μέσα στό διογκούμενο εργατικό κίνημα. Η σημασία αυτής τής εξέλιξης μέσα στον πόλεμο δέν πρέπει νά υποτιμηθεί μολονότι δέν εξελίχθηκε σέ συνειδητό μαζικό ταξικό κίνημα με συγκεκριμένες πολιτικές δραστηριότητες.*

Η νύξη αυτή μας έπιτρέπει μιά σειρά σκέψεων πού συμφωνεί και με όρισμένες παρατηρήσεις συγχρόνων, αλλά τις όποιες ο Π. Πετρίδης δέν έπισημαίνει. Ο συγγραφέας έπισημαίνει μόνο ότι ή διαφωνία στέμματος-Βενιζέλου ήταν αίτια γιά τή σύσταση του κόμματος των άντιβενιζελικών, παρατήρηση πού άποδίδει, σωστά ίσως, στον Γ. Παπανδρέου. Πράγματι τό κόμμα του βασισιά συγκροτήθηκε από στοιχεία πού τό μόνο κοινό τους χαρακτηριστικό ήταν ή άντιβενιζελισμός τους. Τα στοιχεία αυτά δέν ήταν άπαραίτητα μόνο παλαιοκομματικοί και παραδοσιακοί γερμανόφιλοι. Αυτό όμως πού έχει μεγαλύτερη σημασία, αν δέν θέλουμε νά περιορίσουμε στην αίτια του Διχασμού, τή διαφωνία δηλαδή γύρω από τό χειρισμό τής έξωτερικής πολιτικής, είναι ή βασική διαπίστωση του Γ. Παπανδρέου, τήν όποία έπισημαίνει ο W. Edgar⁶: «*Ως τό έπόμενο στάδιο τής πολιτικής αναδιοργάνωσης τής Ελλάδας (γράφει ο Παπανδρέου από τό γραφείο του Βενιζέλου), οι Φιλελεύθεροι πίστευαν πως θά έμφανιζόταν ένα άντιπολιτευόμενο κόμμα, προοδευτ. ό στη φύση του πού θ' άντλούσε ύποστηρίξη από τά χαμηλά κοινωνικά στρώματα, τήν όργάνωση των όποιων θ' αναλάμβανε. Αυτό τό νέο κόμμα άντλώντας δύναμη από τήν ταχεία οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη τής Ελλάδας, «θά είχε ως αρχάς αυτού τήν ταχύτεραν και πληρεστέραν προσέγγισιν τής πολιτικής και κοινωνικής ζωής προς τά σύγχρονα ευρωπαϊκά πρότυπα».* Τό φιλελεύθερο κόμμα δέν είχε τήν πρόθεση νά ύποστηρίξει τά συμφέροντα αυτών των στρωμάτων. Τό κενό αυτό δέν καλύφθηκε, τότε, από τους σοσιαλιστές αλλά από τή σύσταση, υπό τόν Γούναρη, παλιό «*Ιάπωνα*», ενός άντιδραστικού κόμματος πού στέγαζε τόσο τόν αστικό όσο και τόν λαϊκό άντιβενιζελισμό, τους όποιους συσπείρωσε με συνθήματα ά-κοινωνικά (μοναρχία, ουδετερότητα). Μιά τέτοια θεώρηση έρμηνεύει και τό φαινόμενο πού άποτελεί τήν άφετηρία του βιβλίου του Σεραφείμ Μάξιμου⁷, *Κοινοβούλιο ή Δικτατορία*, φαινόμενο περίεργο και γιά τόν ίδιο τό Μάξιμο (σ. 13) ότι δηλαδή «*ή μεγάλη λαϊκή μάζα πολέμησε τους φιλελεύθερους με μοναρχικά σύμβολα*» (σ. 14). Τό φαινόμενο δέν είναι πλέον τόσο περίεργο τώρα πού γνωρίζουμε περισσότερα γιά τό Φασισμό και τό Ναζισμό και τις πολιτικές διεργασίες του Μεσοπολέμου.

Τό ότι βέβαια ήδη από τις πρώτες μέρες τής ζωής του (1915) τό άντιβενιζελικό κόμμα είχε άποτελέσει τόν ουσιαστικό έκφραστή των λαϊκών συμφερόντων είναι άκόμα συζητήσιμο. Άκριβώς τό 1915, ο λαός, άκόμα ίσως κάτω από τήν ένωτική επίδραση του πολέμου του

1912, υπερέψησε τό κόμμα των φιλελευθέρων. Ο παρατεινόμενος πόλεμος και ή οικονομική έξαθλίωση είναι μάλλον τά αίτια πού οδηγούν σέ διαδικασίες τέτοιες πού έρμηνεύουν τό έκλογικό άποτέλεσμα του Νοεμβρίου 1920. Όλα αυτά βέβαια δέν είναι παρά ένα άδρό σχέδιο. Μένει νά τεκμηριωθεί ή νά αναιρεθεί ύστερα από έρευνα. Δέν μπορούμε όμως, χωρίς καν νά τονίζουμε τήν έλλειψη σχετικής ύποδομής, νά προβαίνουμε σέ άφορισμούς σχετικά με τό κοινωνικό περιεχόμενο των κομμάτων και τούς φορείς τής κυβερνητικής πολιτικής. Ίσως ή συνειδητοποίηση αυτού του κινδύνου νά οδήγησε τό συγγραφέα σέ παρέκκλιση από τόν πρωταρχικό στόχο του βιβλίου του και νά καταφύγει στην έκθεση κυρίως των διπλωματικών πλευρών του Διχασμού. Τό ζητούμενο όμως παραμένει: ή άλληλεπίδραση των φορέων τής στρατιοκοδιπλωματικής πολιτικής. Άδυνατώντας όμως νά συγκεκριάσει τό συγκεκριμένο αυτό ζητούμενο με τό άφηρηματικό πλαίσιο τής διπλωματικής ιστορίας, οδηγείται σέ σύγχυση και άμηχανία. «*Αλλά ο Βαλκανικός συνασπισμός*», λέει μιλώντας γιά τήν έλληνοσερβική προσέγγιση, τή στάση των μεγάλων δυνάμεων και τόν ένδοβαλκανικό άνταγωνισμό, «*πού είχε προκύψει από μουσικές συνεννοήσεις άνάμεσα στους πολιτικούς ηγέτες και τούς ήγεμόνες των βαλκανικών κρατών, μη έχοντας λαϊκό άπελευθερωτικό χαρακτήρα, ήταν φυσικό νά διαλυθεί άλλωστε, άκόμα και οι Βαλκάνιοι και οι Έλληνες σοσιαλιστές είχαν ύποχωρήσει, συμβιβάζοντας τά ζητήματα τής εθνικής άπελευθέρωσης και τις εθνικές βλέψεις των κυβερνήσεων τους με τό διεθνιστικό σοσιαλιστικό ιδεώδες. Καθώς είπαμε, οι Έλληνες σοσιαλιστές είχαν ύποκύψει ήδη στό κύμα του σοθνισμού πού έπικρατούσε στη χώρα*».

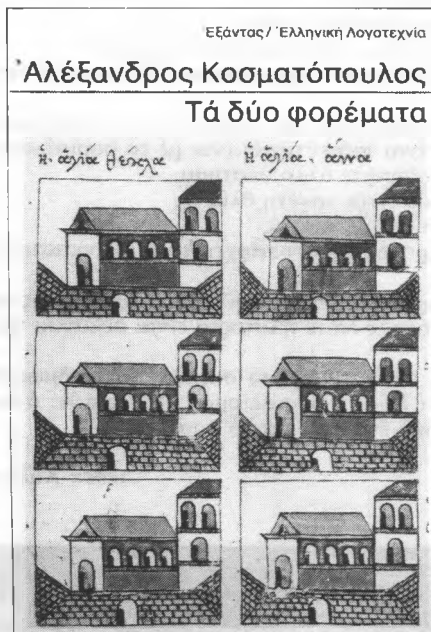
Είναι κρίμα πού μιά άπόπειρα άπάντησης σέ τόσο καιρία ζητήματα τής πολιτικής και κοινωνικής ιστορίας δίνεται με προχειρότητα και με καταφυγή σέ παλαιούς και νέους μύθους.

ΕΛΕΝΗ ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ

5. Γ. Λεονταρίτης, «*Τό ελληνικό εργατικό κίνημα και τό αστικό κράτος 1910-1920*», στον τόμο *Μελετήματα γύρω από τό Βενιζέλο*, Αθήνα 1980.

6. W. Edgar, «*Οι έκκαθαρίσεις του 1917: ή σημασία τους γιά τό μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Βενιζέλου*», σελ. 525, στο *Μελέτηματα γύρω από τό Βενιζέλο*.

7. Σεραφείμ Μάξιμου, *Κοινοβούλιο ή Δικτατορία*, σ. 13, Αθήνα 1975.

Τί είναι και τί δέν είναι σοσιαλισμός

Θά σάς πούμε τί είναι ό σοσιαλισμός. Άλλά πρώτα
θά σάς πούμε τί δέν είναι ό σοσιαλισμός:

μιά κοινωνία όπου κάθεται κανείς στό σπίτι του
και περιμένει τήν αστυνομία, χωρίς νά έχει φταίξει σέ
τίποτα·

μιά κοινωνία όπου είναι αδίκημα νά είσαι αδερ-
φός, αδερφή, γιός ή γυναίκα ενός καταδικασμένου·

μιά κοινωνία όπου κάποιος είναι δυστυχισμένος
επειδή λείει αυτό πού σκέφτεται, και κάποιος άλλος
ευτυχισμένος επειδή δέν λείει αυτό πού σκέφτεται·

μιά κοινωνία όπου εκείνος πού δέ σκέφτεται καθό-
λου είναι πιό καλά απ' όλους·

μιά κοινωνία πού οί ηγέτες της διορίζονται από
μόνοι τους·

ένα κράτος πού κάνει τούς γείτονές του νά κατα-
ριούνται τή γεωγραφία·

ένα κράτος όπου οί δειλοί ζούν καλύτερα από τούς
θαρραλέους·

ένα κράτος όπου οί δικηγόροι σχεδόν πάντα συμ-
φωνούν μέ τούς εισαγγελείς·

αυτοκρατορία, τυραννία, ολιγαρχία, γραφειοκρα-
τία·

ένα κράτος όπου ή πλειονότητα των ανθρώπων κα-
ταφεύγει στό Θεό γιά νά βρει παρηγοριά στή δυστυ-
χία·

ένα κράτος πού βραβεύει ψευτολογοτέχνες, και
γνωρίζει γιά τή ζωγραφική περισσότερο κι από τούς
ίδιους τούς ζωγράφους·

ένα κράτος όπου ό καθένας ευθύνεται γιά τούς
προγόνους του·

ένα μεμονωμένο κράτος·

ένα σύνολο καθυστερημένων χωρών·

ένα κράτος πού χρησιμοποιεί εθνικιστικά συνθήμα-
τα·

ένα κράτος πού δέν πιστεύει ότι οί άνθρωποι πρέ-
πει νά είναι πιό ευτυχισμένοι μέ τό σοσιαλισμό παρά
μέ όποιοδήποτε άλλο σύστημα·

μιά κοινωνία «σκέτη θλίψη»·

ένα σύστημα κάστας·

ένα κράτος όπου υπάρχει ή καταναγκαστική εργα-
σία·

ένα κράτος πού διατηρεί τίς φεουδαρχικές σχέσεις·

ένα κράτος όπου ή ιστορία είναι δεκανίκι τής πολι-
τικής·

Αυτό είναι τό πρώτο σκέλος. Τώρα όμως θά σάς
πούμε τί είναι ό σοσιαλισμός. Ή, λοιπόν: ό σοσιαλι-
σμός είναι ένα πολύ καλό πράγμα.

*Λέσεκ Κολακόφσκι
(1957)*

Ή σωστή πολιτική γιά τό «χώρο» του βιβλίου

Γιά νά γιατρευτεί ή κακοδαιμονία πού
βασιλεύει στό «χώρο» του βιβλίου, ή Κα
Γεωργία Δεληγιάννη-Αναστασιάδη κον-
τά στά άλλα συμβουλεύει: «νά προτιμή-
σουμε τά καλά ελληνικά από τά ξένα έρ-
γα» (Αύγή, 25.2.1982). Δηλαδή νά προτι-
μούμε τά καλά ελληνικά έργα επειδή τά
ξένα είναι κακά; Ή νά προτιμούμε όσα
ελληνικά είναι καλά αντί γιά τά αντίστοι-
χα καλά ξένα;

Τήν πρώτη γενικευτική έκδοχή άς τήν
ξεχάσουμε. Μάλλον ή άρθρογράφος δέν
θά σκέφτηκε κάτι τέτοιο. Αν όμως
ισχύει ή δεύτερη έκδοχή, τότε πόσο με-
γάλη πρέπει νά γίνει ή αυτο da fé πού θά
κάψει τούς επείσακτους ξένους πού μο-
λύνουν τό ιερό «χώρο» του ελληνικού βι-
βλίου; Επειδή ό Σεφέρης, ό Έμπειρικός
έγραφαν καλά ποιήματα δέν μάς χρειά-
ζεται ό Ρεμπώ, ό Έλιοτ, ό Μαγιακόφ-
σκι; Επειδή έχουμε τόν Παπαρηγό-
πουλο ν' άδιαφορήσουμε γιά τόν Μισελέ
ή τόν Μπρωντέλ; Ν' άρκεστούμε στόν
Πουλαντζά επειδή ό Γκράμοι ήταν Ίτα-
λός; Υποκατάσταση των εισαγωγών μέ
ντόπια παραγωγή, θά έλεγαν οί οικονο-
μολόγοι. Αυτή όμως ή εξοικονόμηση συ-
ναλλάγματος θά μάς οδηγούσε κατευ-
θείαν στό δημοπρατήριο γιά μιά δεκά-
ρα.

Διεθνείς ανάποδιές

«Συμφέρουν τὰ δάνεια τῆς Διεθν. Τραπεζῆς, λέγει ὁ κ. Κ. Σημίτης»

Τίτλοφορεῖ ἡ Καθημερινή (23/2/82) καὶ συνεχίζει:

«Ὁ κ. ὑπουργὸς ἀσκησε κριτικὴ πρὸς τὶς προηγούμενες κυβερνήσεις καὶ στὴν λειτουργία τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ υποστηρίζοντας ὅτι «ἀδυνατούσαν νὰ ἀπορροφήσουν ἐγκαιρὰ τὰ δάνεια», ἔτσι πού νὰ περιορίζονται ἢ καὶ νὰ εξαφανίζονται τὰ πλεονεκτήματά τους».

«Ἡ ΕΦΕΕ δέν καλύπτει τὴν ἐκδήλωση»

«Λαε, θυμήσου τὴ σκλάβια ἀδερφή σου», «Ὅχι στῶν Τυράνων τὴν τυραννία», «Θρησκεία, παιδεία, ἐλευθερία», καὶ ἄλλα συναφῆ ἐκραύγαζαν στὴν πορεία τους πρὸς τὸν ἄγνωστο Στρατιώτη οἱ ὄψιμοι μεγαλοϊδεάτες, διεκδικητὲς τῆς «σκλάβας ἀδερφῆς μας» Βορείας Ἠπείρου.

Στὶς 3 Μαρτίου μιά σεβαστὴ σέ ὄγκο πορεία, πού δέν τὴν «κάλυπτε» ὁμως ἡ ΕΦΕΕ, ἐπνίξε τὴ διαδρομὴ Προπούλαια-Βουλὴ στὰ δάκρυα γιὰ τὴν ἀβάφτιστη καὶ ἀλειτούργητη ἀδερφή μας. Τὰ γνωστὰ μοντέλα «θεοῦσα», μέ κεριά στὸ χέρι, κατηχητόπουλα καὶ ὁμαδόπουλα μέ τὴ γαλανόλευκο στὸ δεξί, τὰ γνωστὰ μέλη τῶν γνωστῶν παραεκκλησιαστικῶν ὁργανώσεων, καὶ κάποιοι ἀκόμη, ἄγνωστοι(;), ἐβγαλαν παρέλαση τὴν ὀργή τους καὶ τὸν πατριωτισμὸ τους μπροστὰ σὲ σασιτισμένους θεατῆς. Θεατῆς πού ἐβλεπαν, ἀρκετὲς μέρες πρὶν, ἀφίσιες μέ μιά ἐκκλησία πίσω ἀπὸ κάγκελα φυλακῆς πού τὰ λύγιζαν δυὸ χέρια σιβαρὰ νὰ καλοῦν τὸ λαὸ στὴ συγκέντρωση-πορεία. Μιά πορεία ὅπου μπροστὰ ἐβάδιζε ὁ πόθος γιὰ τὴν ἐλευθερία (γενικῶς), ξοπίσω ἐπήγαινε ἡ θρησκευτικότης, «γιὰ τοῦ λαοῦ τὴν πίστη τὴν ἀγία», πιὸ πίσω ὁ πατριωτισμὸς, ἡ ἐθνικοφροσύνη καὶ ὁ μεγαλοϊδεατισμὸς, καὶ παραπίσω... (ἢ μπροστὰ μπροστὰ;).

Καὶ ὅλες αὐτὲς τὶς μέρες δέν ἀκούστηκε τοιμουδιά ἀπὸ πουθενά (ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας στὴν ἔκφραση; τότε θέλουμε καὶ τὴ θυμόμαστε;). Μόνο ἡ κάποτε πανταχοῦ παρούσα ΕΦΕΕ δήλωσε ἀπὸ ραδιοφώνου ὅτι «δέν καλύπτει τὴν ἐκδήλωση». Ἀπλῶς! Καὶ τὰ κόμματα μέ τὶς ἐφημερίδες τους καὶ τὶς νεολαίες τους; τίποτε. Μόνο τὴν ἐπομένη τῆς πορείας, κάποια ρεπορτάζ, ἀστυνομικοῦ κυρίως χαρακτῆρα (πόσοι ἱερωνυμικοὶ ἦταν, πόσοι χουντικοὶ καὶ ποιοί, καὶ προπαντὸς πόση ὥρα σταμάτησε ἡ κυκλοφορία καὶ ταλαιπωρήθηκαν οἱ Ἀθηναῖοι). Ἐνῶ ἡ Αὐγὴ παρέλειψε ἀκόμη καὶ τὴν εἶδηση. Σκόπιμη παρασιώπηση τάχα; Ἐξαγορὰ παλιῶν πλεγμάτων ἀπὸ τὶς κατηγορίες περὶ ἐθνικῆς μειοδοσίας;

Κατὰ πληροφορίες μας ἡ Νέα Δημοκρατία εἰσιμαίνει τὴν ἀντεπίθεση: ὅλοι ξέρουν ὅτι τὴν καθυστέρηση τὴν «κρατούσε» (ὅπως στὸ ποδόσφαιρο) ἐπίτηδες, γιὰ νὰ μειώσει τὰ μειονεκτήματα τῶν συμβάσεων μέ τὴ Διεθνή Τράπεζα.

Μειονεκτήματα πού τῆς εἶχε ἐγκαιρὰ ἐπισημάνει στὴ Βουλὴ τὸ ΠΑΣΟΚ: στρέβλωση τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας ἀπὸ τὴν ἐπιβολὴ τῶν «μοντέλων ἀνάπτυξης» τῆς Διεθνοτράπεζας, ἐξάρτηση κ.λπ. Οἱ τότε τέτοια υποστηρίζοντες φαίνονται σήμερα νὰ ἐπανερχονται σὲ ψυχραιμότερες ἀναλύσεις. Οἱ τότε τέτοια ἀκούοντες καὶ ἐπικροτοῦντες ὁμως;

Καὶ ἐδῶ οἱ «φορεῖς»

«Ἐνδεκα σύλλογοι «ἀπορρίπτουν παντελῶς τὸν πολιτικὸ γάμο, μέ ἐξαιρεση τοὺς ἀθεοὺς καὶ ἀλλοθρησκούς καὶ ἀποφασίζουν ομόφωνα ὅτι ὁ θρησκευτικὸς γάμος εἶναι ὁ μόνος ἐγκυρὸς στὴν ἑλληνικὴ ἐπικράτεια».

Τὴν ἀπόφαση πήραν σὲ κοινὴ συνεδρίασή τους οἱ:

Ἐνωσις Ἑλλήνων γιὰ τὰ δίκαια τῆς Κύπρου. Ὁμιλος Κωνσταντινουπολιτῶν. Σύνδεσμος προσφύγων Μικρᾶς Ἀσίας. Σύλλογος Ἐπιστημόνων Βορείου Ἑλλάδος. Ἐνωσις Βορειοηπειρωτῶν. Δημοκρατικὸς Ὁμιλος Γυναικῶν. Σύνδεσμος Φορτοεφορτωτῶν Πειραιῶς. Σύλλογος Οἰκιακῶν Βοηθῶν Πρωτεύουσῆς. Ἐνωσις Ἐργατῶν Βαρειᾶς Βιομηχανίας. Σύνδεσμος Ἀποστράτων Αἰωματοκῶν Κρήτης. Σύνδεσμος Ὀδοκαθαριστῶν Ἑλλ. Ἐπαρχίας.

(Καθημερινὴ 25/2/82)

Μετὰ τὴν τόσο ομόθυμη καὶ ἰσχυρὴ πίεση καταλαβαίνουμε ὅλοι πῶς καταλήξαμε στὸν συμβιβασμὸ τοῦ «ἰσοκροῦ». Πάλι καλά, νὰ λέμε...

Φάλαινα, θύμα Τούρκων

Ἐνα περιπολικὸ τοῦ Κεντρικοῦ Λιμεναρχείου Ρόδου σκοτώσε μέ τὴν προπέλα του κατὰ λάθος μίαν φάλαινα. Κι ἐπειδὴ τὴν ἰδίαν μέρα τουρκικὰ πολεμικὰ εἶχαν κινήθει στὰ ἀνοιχτὰ τῆς Ρόδου, τὰ ΝΕΑ (18 Μαρτίου) χρησιμοποίησαν ἀκόμη καὶ τὸ ἀτυχο ψαρι γιὰ μίαν ἀντιτουρκικὴ κορόνα. Ὁ τίτλος μέ χοντρά γραμματα ἀνηγγεῖλε: **ΦΑΛΑΙΝΑ, ΘΥΜΑ ΤΟΥΡΚΩΝ**. Ἀπο τὴν εἶδηση βεβαία τοῦ ἀνταποκριτῆ τῆς ἐφημερίδας δὲν ἐβγαίνει καμία τουρκικὴ θηριωδία σὲ βάρος τῆς φαλαίνας, ἀντιθετὰ περιγραφόταν ἕνα ἀσυνηθιστὸ θαλάσσιο ἀτυχεμα μέ δραστὴ τὸ ἐλληνικὸ περιπολικὸ. Υπῆρχε μόνον ἡ ὑπόθεση ὅτι ἡ φαλίνα ἀκολούθησε τὰ τουρκικὰ πολεμικὰ καὶ ἔχασε τὰ νερά της. Ἀλλὰ, φαίνεται, προκειμένου νὰ ἐξαφθεῖ τὸ πατριωτικὸ μῆνος ἐναντιὸν τῶν ἀγαρηνῶν ἀγία ὅλα τὰ μέσα. Ἄλλωστε ὁ ἐθνικιστικὸς ἀντιτουρκισμὸς τῶν ΝΕΩΝ ὡχρῖά μπροστὰ στὴν πνευματώδη ἀποστραφὴ ραδιοσχολιαστῆ τοῦ Β προγράμματος πού γιὰ τὸ ἴδιο γεγονός κατέληγε μέ ἀπέριτη ραδιοφωνικὴ χάρη: «αὐτὰ παθαίνουν ὅσοι ἀκολουθοῦν τοὺς Τούρκους!»